Dyskurs:
aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne

Komisja Lingwistyki Dyskursu
przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów

Centrum Badań Europy Wschodniej
UWM w Olsztynie

Publikacje Centrum Badań Europy Wschodniej
UWM w Olsztynie

Dyskurs:
aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne

Pod redakcją
Aleksandra Kiklewicza i Iriny Uchwanowej-Szmygowej

UNIWERSYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE

Olsztyn 2015

Recenzent:

MICHAŁ KOTIN (Uniwersytet Zielonogórski & UAM w Poznaniu)

ISBN: 978-83-61605-70-6

© ALEKSANDER KIKLEWICZ & IRINA OUKHVANOVA-SHMYGOVA 2015
© AUTORZY 2015

Redakcja językowa (język angielski):
KATARZYNA KOKOT-GÓRA

Skład, łamanie, projekt i opracowanie graficzne okładki:
ŁUKASZ FAFIŃSKI

Wydawca:
CENTRUM BADAŃ EUROPY WSCHODNIEJ
UNIWERSYTETU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO W OLSZTYNIE
10-725 Olsztyn, ul. K. Obitza 1

Druk i oprawa:
ZAKŁAD POLIGRAFICZNY
UNIWERSYTETU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO W OLSZTYNIE
10-724 Olsztyn, ul. Jana Heweliusza 3

Dystrybucja:
CENTRUM BADAŃ EUROPY WSCHODNIEJ
UNIWERSYTETU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO W OLSZTYNIE
10-725 OLSZTYN, UL. K. OBITZA 1
e-mail: komunikacjam@uwm.edu.pl

Spis treści

Słowo wstępne 7

Introduction 9

1. DYSKURS: ASPEKTY TEORETYCZNE

ALEKSANDER KIKLEWICZ (Olsztyn), Kategoryzacja dyskursu 15

IRINA OUKHVANOVA (Minsk), Discourse as a macro sign: the causal genetic perspective of discourse linguistics 43

OLEG LESZCZAK (Kielce), Дискурс как функционально-прагматический вариант лингвосемиотического опыта 57

ANNA PAVLOVA (Mainz), The Role of Discourse Analysis for Translation Strategy and for High Quality Translation 67

MAGDALENA STECIĄG (Zielona Góra), Duńska koncepcja dyskursu w dialektycznym modelu Yin Yang 83

ТАТЬЯНА СКРЕБЦОВА / ИЛЬЯ КРИВОНОСОВ (Санкт-Петербург), Некоторые проблемы лексикографического описания терминологии дискурсивного анализа 93

JOANNA BIELECKA-PRUS (Lublin), Problem kontekstu społecznego w analizie dyskursu 101

PIOTR MARKIEWICZ (Olsztyn), Neuroblokada komunikacyjna. Językowy zespół zamknięcia 111

JACEK SOBOTA (Olsztyn), Granice komunikacji. Dramat epistemologiczny w literaturze fantastycznonaukowej 119

2. ANALIZA LINGWISTYCZNA DYSKURSU

MATEUSZ FLONT, WOJCIECH KAJTOCH, MARCIN PIELUŻEK (Kraków), Perspektywy leksykalnej analizy zawartości 129

ЛЮДМИЛА ФЕДОРОВА (Москва), Грамматика диалога как модель описания диалогического дискурса и массовых демонстраций 147

ИРИНА ЗЫКОВА (Москва), Фразеологическая креативность в ракурсе изучения дискурса 157

JOANNA ŁOZIŃSKA / IWONA GÓRALCZYK (Olsztyn), Motion events and children's sensitivity to animacy. A correspondence analysis 167

Татьяна Гребень (Минск), Средства разговорного синтаксиса в медиадискурсе и алгоритмическое определение его тональности 177

Анастасия Албут (Минск), Лингвопрагматическая организация эпистолярного текста 185

Татьяна Кожарина (Минск), Из опыта создания двуязычного словаря в аспекте дискурс-анализа 191

Марина Силантьева (Пермь), Языковая личность как «генератор» различных типов дискурса 199

Татьяна Александрова (Минск), Реконструкция категории УСПЕХ в дискурсе социального и языкового знания 209

3. DYSKURSY W PRAKTYCE SPOŁECZNEJ

Anna Drogosz (Olsztyn), Cultural models in parliamentary debate over banning eugenic abortion 221

Renata Rozbicka / Andrzej Staniszewski (Olsztyn), Analiza dyskursu medialnego — na podstawie wywiadu rzeki o tematyce religijnej 229

Iwona Benenowska (Bydgoszcz), Współczesna debata publiczna — jej cechy, sytuacja komunikacyjna, strategie (próba charakterystyki na wybranych przykładach) 241

Ольга Бурдина (Пермь), Медицинский и фармацевтический дискурсы: взаимодействие, конкуренция, терминологическая вариативность 249

Joanna Chłosta-Zielonka (Olsztyn), Problematyka płci w najnowszej kobiecej intymistyce. Wywiady i rozmowy rzeki 263

Agata Zadykowicz (Olsztyn), Lingwistyczne aspekty dyskursu genderowego 273

Людмила Килевая (Алматы), Вербализация возможного мира в деловом дискурсе Средневековья 283

Buadat Karibayeva (Almaty), Contemporary fundamental theories and perspectives in research of business discourse 293

Ирина Юзькова (Киев), Семейное письмо как вид эпистолярного дискурса (на материале писем семьи Стюарт) 301

Жазира Бекжанова (Алматы), Коммуникативная стратегия вербальной защиты и ее тактики в молодежном дискурсе 307

Słowo wstępne

Oddajemy w ręce czytelniczek oraz czytelników tom, którego tematyka wpisuje się w coraz bardziej popularny i znaczący nurt współczesnych badań lingwistycznych, a mianowicie dotyczących procesów komunikacji językowej. Kierunek ten, który można byłoby ogólnie określić jako m o w o - z n a w s t w o, stanowi alternatywę dla tradycyjnego j ę z y k o - z n a w s t w a, choć oczywiście nie można negować obecności problematyki pragmatyczno-komunikacyjnej w pracach lingwistycznych XIX i XX ww.

Niniejsza monografia zbiorowa powstała z materiałów międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Lingwistyka dyskursu: na skrzyżowaniu idei i tradycji naukowych", która odbyła się 25-28 czerwca 2014 roku na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. Inicjatorami i organizatorami konferencji z udziałem badaczy z sześciu krajów: Polski, Białorusi, Kazachstanu, Niemiec, Rosji i Ukrainy, były Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie oraz z Komisja Lingwistyki Dyskursu przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów (Komisja powstała w 2013 roku w czasie XV Międzynarodowego Zjazdu Slawistów w Mińsku z inicjatywy prof. Iriny Uchwanowej-Szmygowej).

Zawarte w tym tomie artykuły dotyczą różnych aspektów dyskursologii — nauki o dyskursach jako formach (czy też gatunkach) komunikacji międzyludzkiej. Analiza dyskursu (wraz z jej odłamem krytycznym) stanowi nowy kierunek nauk o komunikacji językowej, szeroko reprezentowany dziś w światowej praktyce badawczej, zarówno w projektach naukowych, jak i w publikacjach. Zgodnie z powstałą tradycją w badaniach tych dominuje problematyka socjologiczna i aksjologiczna, aczkolwiek w obrębie procesów, zachodzących w zakresie społecznego współdziałania jednostek, jak również ich woluntatywnie lub kontekstowo ukierunkowanej działalności przy zastosowaniu znaków, nie można nie widzieć także problemów funkcjonowania języka i tekstu (jednym z takich problemów jest uwarunkowanie zasad oraz przebiegu działalności językowej sferą komunika-

cji, czyli tzw. kontekstem społecznym). Lingwistyka dyskursu, jak również pragmatyka funkcjonalna czy analiza konwersacyjna w pewnym stopniu kontynuuje tradycję wytworzoną przez lingwistykę tekstu, choć jednocześnie odkrywa nowe obszary refleksji naukowych nad komunikacją językową, w szczególności jeśli chodzi o uwzględnienie różnorakich konfiguracji między kodowaniem informacji a interakcją podmiotu ze środowiskiem, czyli czynnikiem o charakterze fenomenologicznym czy też empirycznym.

Jak widać z powyższych stwierdzeń, dyskurs zasługuje dziś na status szczególnie znaczącego obiektu badawczego, m.in. ze względu na zintegrowanie różnych kanałów przekazu informacji oraz jako bezpośrednie odbicie intencjonalności podmiotów. Dlatego dyskurs staje się wręcz centralnym obiektem rozważań oraz badań w perspektywie psychologii społecznej, socjologii, aksjologii, semiotyki komunikacji społecznej, lingwistyki funkcjonalnej. Problematyka ta niewątpliwe wymaga także stosownej, ciągle weryfikowanej bazy filozoficzno-metodologicznej.

Przedstawione w tym tomie publikacje bazują na różnych założeniach teoretycznych i dotyczą różnych aspektów dyskursu, zarówno społeczno-kulturowych, jak i językowych lub szerzej — znakowych. O ile artykuły z pierwszej części (w większym lub mniejszym stopniu) zawierają próby teoretycznego i syntetycznego ujęcia dyskursu, o tyle artykuły z drugiej i trzeciej części reprezentują różne praktyki badawcze i uzyskane drogą badań empirycznych rezultaty. W ten sposób możemy oceniać stan współczesnych badań nad dyskursem, realizowanych w krajach Europy Wschodniej i Centralnej oraz Azji Środkowej w perspektywie językoznawczej.

Redaktorzy tomu wyrażają podziękowanie Profesorowi Michałowi Kotinowi za wnikliwe i rzeczowe recenzje zgłoszonych artykułów (w trzech językach: angielskim, polskim i rosyjskim), które niewątpliwie przełożyły się na jakość całokształtu monografii zbiorowej.

ALEKSANDER KIKLEWICZ ,
Olsztyn 2015

Introduction

Linguistics of discourse is a rather new term, although it is definitely one which characterizes the state of contemporary linguistics, whether or not the linguists themselves accept this description. Within this context we can speak about the degree of acceptance of this term, which is definitely connected with national trends in linguistic development. The question here is why this is, as it seems strange to speak about linguistics as a science with national borders (the same goes for any science be it social science, natural science or exact science). As a matter of fact, any science, just as is the case with any school of research, is very quick to expand beyond national lines finding adherents throughout the world. Nevertheless, there are countries that are highly developed in a particular scientific field and, for this reason, provide multiple approaches represented by multiple research schools. At the same time, on an international level, researchers from the same nation usually present their varying approaches as holistic, e.g. the French school of discourse analysis. It goes without saying that the notion of a French school of discourse analysis raises the prestige of the country, but can also cause a certain misunderstanding within research communities, both inside and outside the country. The question that arises is which particular research schools are representative in this case, to what degree, and why this is so.

The "sunny" side of this situation is that competition leads to progress with variety being a sign of development. Moreover, it is an important step in a country's process of self-identification when afield reaches maturity and the knowledge gained starts to become the property of the whole world. In fact, France is the first country to legalize the field of Linguistics of Discourse by financing a long-term and wide-scale research project resulting in the collection of entries for the launch of the first Dictionary of Discourse Analysis, published (as a result of almost 10 years of work) in 2002. It worked on establishing a certain

degree of unification of the terminology of discourse analysis applied by linguists (Dictionnaire d'Analyse du Discours 2002).

The very appearance of such a dictionary is quite stimulating and sets the challenge for countries in which this level of linguistic development is still in the future. Accepting the fact that discourse analysis is an interdisciplinary field, one cannot deny the great potential for linguists to build discourse theories and promote their application in order to solve social problems. Cultural issues concerning people and their (mis)understandings are among the greatest priority.

Returning to the first dictionary of discourse analysis mentioned above, it is necessary to highlight its value. This is primarily visible its attempt to present two, or rather three linguistics (language, textual and discourse) in one place. In fact, it vividly demonstrates that there exist at least two terminological systems of linguistics which are different, but not alien to each other, rooted in the same historical tradition. Each generation changes the research focus following the ideas of actuality and significance. At the same time, both the object of research and the method of research are adapted to the changing times. Thus, new generations are destined to search for new research codes in order to both express themselves properly and represent their research results adequately.

The target audience of the French dictionary are linguists working in different types of linguistics, visible in the fact that most dictionary entries are split into two parts, giving the meaning of the term as used in traditional linguistics and the meaning of the same term as used in the linguistics of discourse. In a way, it serves as an inter- or cross-linguistic dictionary, demonstrating the width and depth of contemporary linguistics and its space and power.

Nevertheless, the term "Linguistics of Discourse" is not yet frequently used by the linguists of the world. Discourse Linguistics does not compete with traditional linguistics, but tends to introduce its own traditions considered important to making language studies open to not only the idea of language in use (in particular situations of communication), but also to the study of language in social contexts. Various discourse linguists are open to seeing social context differently, as being either *outside* or *inside* textual practices or, alternatively, as inscribing or being alongside texts. Within one sub-discipline, discourse markers have become an object of research (Critical Discourse Analysis), while in another case, research has focused on the activities themselves(Mediated Discourse Analysis). This brings variety to discourse research, variety which is neither contradictory nor confrontational as the research results are enriched with a different vision of object of discourse.

My opinion is that linguists are really skillful in reconstructing inscribed contexts as they alone can see the language code in such a unique way. In contrast, social scientists view the language code as just one of many codes on the surface of social context reconstruction. The lack of the idea that (ideal) practices are intertwined with language and text leads to a simplified vision of language (rather as a structural aspect than a functional element). Although each approach has its

reason and relevance, no one way has grounds for assuming superiority. Linguists know this quite well, having experienced research in all kinds of functional linguistics — functional grammar, syntax, stylistics, etc. — and the hybrid types of linguistics, be it pragma-, social, ethno-, psycho-, to name a few.

The scientific heritage of linguistics left a kind of a plan for further development. This plan allows the researcher the opportunity to conduct interdisciplinary research and seems to be widely realized today. Linguistics of Discourse is its current face. If we accept that the following eight features characterize leading contemporary science, it is evident that discourse linguistics is one such modern research paradigm. These features are:

- the hybrid-like character of *a research field;*
- the complex nature of *a research object*, with a tendency for greater complexity of vision and thus the involvement of matrix-type theories (complex system theories), which tend to override triangulation *methodologies*;
- the dichotomous vision of *research subject-matter* coming to balance within an idea & phenomenon; an interpretative and positivist *focus of research* in both hard and soft sciences;
- the disposition "objective *and*(but not *versus*) subjective research plans" ("knowledge *and* attitude") is no longer a matter of confrontation as a research imperative;
- the complexity of the research field, object, and subject-matter makes researchers more specific about their self-identification as researchers, not only *in terms of what/where/which* (which field, school, team I belong to), but also *in terms of a QUAN-QUAL methodology choice* (on which side of a methodological dichotomy am I), and, consequently, *in terms of what for* and *why* (in whose interests, with what potential);
- the consistent research procedure(database collection, verification, description / classification, illustration (whether in an experiment or textually) adds *modeling as a must*(while conducting both theoretical and applied research);
- models with an inscribed reasoning (the "hen or egg" type of models included) are no longer considered useless as a cause-consequence relationship in complex system studies, but rather has become accepted as reciprocal;
- the dimensions of *time and space*, in their harmony and confrontation, are recognized as enriching the multidimensional modeling of functional and dynamic objects.

These recognizable patterns of development in different sciences, including discourse linguistics, demonstrate that the latter is relevant and contemporary.

Discourse theory is a collective term revealing different theories and approaches to the definitions of discourse and discourse-analysis. The most developed of these theories to date in English language linguistics is Critical Discourse Analysis (CDA).Others worth mentioning are Neo Rhetoric, Neo Semiotic, Cognitive and Pragmatic, as well as Pragma-Dialectic types of analysis. Among the

youngest in the field are Multimodal Discourse, Mediated Discourse Analysis (MDA), and Causal Genetic analysis or rather Causal Genetic Approach to discourse research (CGA). And it is clear that the list is far from being closed, which was also demonstrated by the research community gathered in Olsztyn in June 2014. The current book is an attempt to collect the experience of researchers from four countries — *Poland and Belarus, Russia and Kazakhstan*— in order to discuss the issues relevant for Discourse, Communication, and Functional Linguistic Studies. The material of the given book represents the results of research conducted in various types of discourse theories in different languages produced by different codes and practices (oral and written, textual and discursive, analytical and synthetic) to demonstrate the way contemporary linguistics is developing in the field of discourse and beyond.

IRINA OUKHVANOVA-SHMYGOVA,
Minsk 2015

1
dyskurs:
aspekty teoretyczne

ALEKSANDER KIKLEWICZ
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Kategoryzacja dyskursu[1]

1. Kategorematyczna tożsamość dyskursu

M. M. Bachtin, którego nie zalicza się do nurtu strukturalistycznych badań nad językiem i tekstem (odwrotnie — był on przeciwnikiem stosowania w badaniach filologicznych zasad neopozytywizmu), w duchu radykalnego strukturalizmu (czy też relatywizmu) pisał, że w potoku mownym (dziś by się powiedziało: w dyskursie) wypowiedzi są wzajemnie powiązane (w szczególności pod względem semantycznym), dlatego

> każdą wypowiedź należy przede wszystkim rozpatrywać jako nawiązanie do innych, poprzedzających ją wypowiedzi w określonym obszarze komunikacji. [...] Nie sposób określić własnego stanowiska bez nawiązania do innych stanowisk (1979, 271).

Powyższy postulat, z jednej strony, w badaniach nad dyskursem sugeruje konieczność uwzględnienia funkcjonalnej, dynamicznej, synergicznej istoty dyskursu, o czym pisze m.in. S. Gajda (2007, 13): dyskurs to „bardzo złożony, wielowymiarowy fenomen poznawczo-językowo-komunikacyjno-kulturowy", co, zdaniem badacza, otwiera „możliwości badania różnych jego aspektów i stawia pro-

[1] Artykuł został napisany w ramach projektu badawczego „Soziologie der Sprachwissenschaft: soziale und institutionelle Struktur linguistischen Wissens aus der Sicht der Wissenschaftssoziologie und der Theorie der philosophisch-linguistischen Paradigmen", realizowanego wiosną 2014 roku przy wsparciu Fundacji Alexander von Humboldt – Stiftung na Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Dziękuję prof. dr hab. Swietłanie Mengel za poparcie projektu i umożliwienie jego realizacji w Instytucie Slawistyki w/w Uniwersytetu.

blem integracji uzyskanych wyników". Z drugiej strony, postulat Bachtina stawia przed badaczami wymóg algorytmicznej definicji dyskursu, tzn. uwzględniającej inne kategorie komunikacji, inne formy naukowej reprezentacji czynności językowych.

Konieczność takiego zdefiniowania dyskursu jest szczególnie uwarunkowana faktem spotęgowanej dywersyfikacji tego pojęcia, na co niejednokrotnie zwracano uwagę w literaturze (zob.: Temnova 2004, 24; Grzmil-Tylutki 2007; Galieva 2013, 172; Małyska 2012, 38-44; Uchwanowa-Szmygowa 2014; Karpiński 2013, 187 i in.; Tošović 2014, 20): dyskurs jest rozumiany jako wszelki proces użycia języka; jako strumień mowy; jako każda jednostka mowy, dłuższa od zdania; jako wypowiedź mówioną w opozycji do tekstu pisanego; jako proces komunikacji; jako pragmatyczny wymiar tekstu; jako zbiór norm, zasad, reguł zachowań komunikacyjnych (stosowanych w procesie tworzenia tekstu); jako strumień tekstów połączonych ze sobą wspólnym mianownikiem (celem/funkcją, sferą występowania, tematyką, rodzajem używanego medium); jako rodzaj realizacji kodu kulturowego i ideowego itd.[2] Ponadto, jak słusznie zauważa B. Tošović (2014, 19), wyraz *dyskurs* często jest używany bezpodstawnie — na miejscu takich terminów, jak *wypowiedź* lub *tekst*.

Tak intensywna idiosynkrazja pojęcia dyskursu, po pierwsze, jest uwarunkowana ambisemią, tzn. reinterpretacją kategorii pojęciowych przez badaczy należących do odmiennych formacji naukowych, preferujących odmienne systemy konceptualizacji rzeczywistości. Po drugie, przyczyna rozmycia pojęcia dyskursu tkwi w jego pragmatycznie uwarunkowanym, doraźnym, uzualistycznym zastosowaniu w różnych praktykach badawczych.

W związku z tym należy przypomnieć, że kategoria pojęciowa (w systemie wiedzy naukowej) powinna spełniać dwa podstawowe wymogi: reprezentacyjny — w stosunku do rzeczywistości, oraz konfiguracyjny (koneksjonistyczny) — w stosunku do innych kategorii.

Z punktu widzenia reprezentacyjności pewna dowolność posługiwania się aparatem pojęciowym jest uzasadniona: liczy się funkcja operacjonalna, tzn. zaspokojenie konkretnego zapotrzebowania na postawienie problemu, określenie zadania badawczego lub zinterpretowanie danych doświadczalnych. Pod tym względem jakkolwiek rozumiany „dyskurs" może być — w sensie heurystycznym, operacjonalnym — jak najbardziej przydatny w badaniach nad komunikacją językową: niech będzie traktowany jako zestaw czynności językowych, bądź jako tekst w kontekście, bądź jako proces komunikacji z udziałem grupy aktorów, bądź

[2] Dyfuzyjny charakter pojęcia dyskursu przyznaje także I. F. Uchwanowa-Szmygowa (2000, 457), która w słowniku terminów lingwistyki dyskursu podaje pięć znaczeń tego terminu: 1) werbalne zdarzenie komunikacyjne; 2) zespół wypowiedzi organizujących pewną sferę działalności; 3) społecznie uwarunkowany i kulturowo utrwalony system racjonalnie uporządkowanych nawyków użycia języka; 4) (pisany lub mówiony) tekst w kontekście społecznym z uwzględnieniem aktorów i warunków komunikacji; 5) gatunek komunikacji językowej prowadzonej w celu omówienia zdarzeń, stanów oraz sądów dotyczących znaczących, problemowych aspektów życia społecznego.

inaczej. „Jak się zwał, tak się zwał, byleby się dobrze miał” — tak to można zinterpretować, powołując się na mądrość ludową.

Radykalnie operacjonalistyczna zasada badawcza jednak ma też swoje wady. „Dyskurs” staje się uzależniony od poszczególnych praktyk badawczych, co powoduje jego dywersyfikację, a nawet rozpad: ile jest praktyk badawczych, tyle jest „dyskursów”[3]. Taki stan rzeczy powoduje odizolowanie punktów widzenia, tzn. systemów interpretacji danych empirycznych. W związku z tym na myśl przychodzi wietnamskie przysłowie: „Żaba, która siedzi na dnie studni, uważa, że niebo nie jest większe niż pokrywka od garnka”.

Choć może wydawać się, że u podstaw radykalnego operacjonalizmu leży podejście empiriocentryczne, a nawet ontologiczne (chodzi o potrzebę zinterpretowania konkretnych faktów komunikacji językowej jako bytów), to jednak w rzeczywistości mamy do czynienia z tym, co M. Fleischer (2007a, 243) określa jako f i k c j a o p e r a c y j n a: treść pojęcia „dyskurs” zależy nie tyle od obiektywnych właściwości opisywanych faktów, ile od subiektywnych nastawień badaczy[4].

W życiu codziennym ciągle towarzyszą nam sytuacje doraźnego użytkowania rzeczy. Na przykład stare gazety nadają się do wypychania przemoczonych butów — papier doskonale pochłania wilgoć. Wcale to jednak nie dezaktualizuje podstawowej funkcji gazety, jaką jest informowanie czytelników.

Podobnie jest z dyskursem: w ujęciu operacjonalnym dyskurs jawi się jako kategoria incydentalna[5], zależna od nastawienia badacza, podczas gdy wymogi komunikacji naukowej[6] determinują konieczność uzgodnienia stosowanych znaczeń. Nauka jest wobec tego sferą funkcjonowania p r a w d y k o n s e n s u a l n e j. Powinność udziału uczonych w dyskusji, według J. Goćkowskiego, polega na „staraniu się o pomniejszanie jednostronności i stronniczości swojej i innych uczestników” (2009, 283). Choć w tym przypadku także nie da się uniknąć fikcji operacyjnej[7], jednak staje się możliwy dialog podmiotów i wygenerowanie takiej

[3] M. Karpiński (2013, 187) pisze o zaangażowaniu krytycznej analizy dyskursu w problematykę społeczno-polityczną (np. dotyczącą poprawności politycznej, równouprawnienia kobiet, mniejszości etnicznych i in.), co — zdaniem badacza — skutkuje w badaniach nad dyskursem zaniedbaniem aspektu metodologicznego.

[4] Z. Muszyński (1996, 34) pisze o dwóch stanowiskach badawczych: realizmie i antyrealizmie, które różnią się tym, jak interpretuje się rolę danych obiektywnych w semantyce języka. W pierwszym przypadku „prawda jest oparta na obiektywnych relacjach semantycznych”, a w drugim zależy od subiektywnych założeń podmiotów. Muszyński uważa, że konceptualizacja w języku (trzeba by dodać: także w tekstach naukowych) zwykle oscyluje między realizmem (obiektywizmem) a antyrealizmem (subiektywizmem).

[5] O kategoriach incydentalnych bardziej szczegółowo zob.: Kiklewicz 2012, 117.

[6] W związku z tym należy nawiązać do socjologicznej koncepcji nauki J. Goćkowskiego, który m.in. pisał, że na uczonym spoczywa powinność „starania się o uczynienie dyskusji naukowej rozmową, w której uczestnicy swymi wypowiedziami zadają sobie wzajem pytania i udzielają odpowiedzi” (2009, 283).

[7] M. Fleischer pisze, że system społeczny (jako „trzecia rzeczywistość”) „bazuje na wypowiedziach, na utrwalonych w nich i manifestujących się przez nie opiniach, mniemaniach, postawach,

reprezentacji mentalnej badanych obiektów, która by odtwarzała rzeczywistość w sposób najbardziej optymalny — przy uwzględnieniu aktualnego stanu wiedzy, stanu narzędzi badawczych oraz funkcji społecznych nauki.

W ujęciu algorytmicznym, systematycznym dyskursowi przysługują cechy konstytutywne, określające jego tożsamość kategorematyczną w zestawieniu z innymi kategorii komunikacji międzyludzkiej. Z teoretycznego punktu widzenia — wręcz za Bachtinem — powinniśmy mieć na uwadze nie tylko t o , c z y m d y s k u r s j e s t (w obrębie określonego zabiegu badawczego), lecz przede wszystkim t o , c z y m d y s k u r s n i e j e s t, tzn. do jakich kategorii komunikacji nawiązuje, a mianowicie — tworzy z nimi opozycje pojęciowe[8].

2. Dyskurs w modelu stratyfikacyjnym działalności językowej

Troszcząc się o metodologiczną spójność i poprawność modelu kategoryzacji dyskursu, muszę na początku nawiązać do jednego z wymogów wiedzy teoretycznej. Jak pisze już wspomniany Goćkowski, uczony powinien starać się

> o łączenie wypełniania nakazu zwiększania zasięgu prawomocności twierdzeń zwartych w tworzonych teoriach/modelach teoretycznych z wypełnieniem nakazu zwiększania dokładności rozpoznawania i przedstawiania badanych rodzajów obiektów, tzn. łączenia w swym postępowaniu [...] działań całkujących poznawaną rzeczywistość i działań różniczkujących tę rzeczywistość. Praca naukowa jest łączeniem starań o tworzenie i stosowanie teorii dotyczących wszelkich obiektów *x* i starań o tworzenie i stosowanie teorii dotyczących obiektów klasy *x1, x2, x3... xn* (2009, 286).

W przypadku badań nad dyskursem to oznacza konieczność połączenia 1) działań w kierunku zdefiniowania dyskursu jako kategorii zachowań językowych i jego delimitacji w zespole kategorii wyższego i niższego rzędu oraz 2) działań w kierunku wyrejestrowania odmian dyskursu i dokonania ich typologii.

Realizując pierwsze z tych zadań, należy przyjąć założenie o złożonym charakterze systemu społecznego, którego częścią jest dyskurs jako jedna z form funkcjonowania grup społecznych i jednostek przy zastosowaniu języka[9]. Aksjo-

---

nastawieniach i sterujących nimi obrazach świata; jest ona konstruktem wiążącym uczestników komunikacji i w tym sensie (jako produkt) operatywną fikcją" (2007a, 243).

[8] Takie, koneksjonistyczne ujęcie znajdujemy już u E. Buyssensa (zob.: Il'in 1975, 453 i n.), który w 1948 roku wprowadził pojęcie dyskursu jako alternatywę dla wcześniej zaproponowanych przez F. de Saussure'a pojęć języka (*langue*) i mowy (*parole*). Według Buyssensa *langue* to system znaków, *parole* to akty semiczne (operacje na znakach), a *discours* to zabiegi poprzez które podmiot w procesie swojej działalności realizuje kod językowy.

[9] Lingwistyczna analiza dyskursu otwiera możliwość najbardziej szerokiego uwzględnienia czynnika/składnika językowego przy badaniu zjawisk społecznych (o takim zastosowaniu danych lingwistycznych w badaniach antropologicznych pisał E. Sapir), jak również uwzględnienia czynnika społecznego i kulturowego w badaniach lingwistycznych (na co szczególnie zwraca uwagę A. W. Pawłowa [w druku]). Za przykład może posłużyć ogłoszenie (w języku rosyjskim) w budynku jednego z wydziałów Karagandyjskiego Uniwersytetu Państwowego imienia E. A. Bukietowa: *Nie wchodzić bez pozwolenia do pomieszczenia Katedry!* Zwraca na siebie uwagę charakterystyczny

matem ogólnej teorii systemów jest twierdzenie, że systemy o wysokim stopniu złożoności mają strukturę hierarchiczną (czy też stratyfikacyjną), tzn. taką, w której da się wyodrębnić poszczególne podsystemy manifestowane przez zbiory elementów określonego formatu: większego — na wyższych poziomach hierarchii lub mniejszego — na niższych poziomach. Filozofowie piszą np. o wielopoziomowej organizacji życia (Grave 1981, 163 i n.). W podobnym duchu P. Sztompka opisuje system społeczny. Wychodząc z dość trywialnego założenia, że „myślenie naukowe opiera się na abstrakcji" (2010, 29), badacz wyodrębnia w systemie społecznym siedem poziomów uogólnienia organizacji społecznej, reprezentowanych przez podstawowe kategorie analizy socjologicznej, takie jak: 1) populacja; 2) wspólnota/grupa; 3) pozycja/system; 4) relacja/struktura; 5) działanie; 6) reguła/kultura; 7) zdarzenie / pole zdarzeń). Poza „aspektami społeczeństwa" Sztompka rozpatruje także „konteksty społeczne" — „wyróżniane ze względu na cel, specyfikę działań, swoisty styl postępowania itp. dziedziny aktywności życiowej ludzi, w których toczy się życie społeczne" (tamże, 41), wyodrębniając następujące konteksty: rodzinę, edukację, pracę, religię i politykę.

Według H. Grubera (2012, 25) komunikacja społeczna jest zorganizowana hierarchicznie, przy tym niemiecki badacz wyodrębnia jej sześć poziomów.

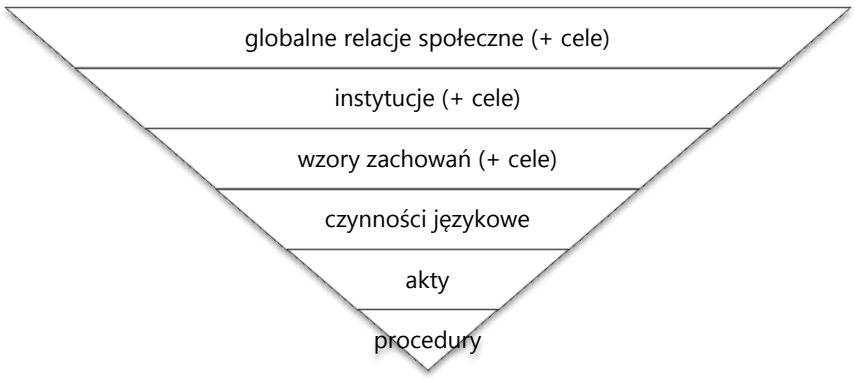

Rys. 1. Poziomy komunikacji społecznej według H. Grubera

dla wielu tekstów dyrektywnych infantylizm semantyczny: z treści ogłoszenia nie wynika, w jaki sposób można by otrzymać pozwolenia wejścia do pomieszczenia Katedry — można jednak zakładać, że w tym celu byłoby konieczne przedostanie do pomieszczenia Katedry, a więc tekst niejako zawiera sprzeczność. Poza tym — z socjologicznego punktu widzenia — jest istotne, że za taką formą dyskursu kryje się określona realność społeczna i kulturowa: nadawca wyraźnie demonstruje swoje aspiracje apodyktyczne, limitujące. Można także odczytać w tym tekście poresupozycję, że pomieszczenie Katedry jest widocznie zatłoczone, skoro powstaje konieczność ograniczenia wstępu.

U podstaw stratyfikacyjnego modelu działalności językowej leży idea społecznego uwarunkowania czynności językowych i ufundowanych na nich aktów. Najbardziej bezpośrednim i odczuwalnym czynnikiem takiego uwarunkowania są g r u p o w e / i n s t y t u c j o n a l n e w z o r y z a c h o w a ń. W przypadku dyskursu to oznacza, że jego badanie lingwistyczne ma sens o tyle, o ile nawiązuje do schematów skonwencjonalizowanych praktyk społecznych[10]. Przy tym — z pragmatycznego punktu widzenia — w całej warstwie językowej przekazu uwzględnia się tylko te elementy (o statusie operatorów interakcyjnych/dyskursywnych), które bezpośrednio funkcjonują jako w y k ł a d n i k i p e r f o r m a t y w n e. Na przykład organizacja konferencji naukowej wymaga określenia jej tematu, zarządzenia takimi parametrami, jak uczestnicy, miejsce i czas obrad, rodzaje posiedzeń, imprezy, kontakty z mediami, sponsoring itd. Składnik lingwistyczny jest przy tym zminimalizowany: można zastanawiać się nad nazwą konferencji (bardziej naukową lub bardziej medialną), nad językiem/językami obrad, sposobem tytułowania referentów itd., ale są to w zasadzie aspekty marginalne. Wybór środków językowych udziału w poszczególnych „kolejach/krokach" (jak to się określa w analizie konwersacyjnej) zależy od wykonawców i nie ma zasadniczego wpływu na całościową realizację dyskursu.

Jako jeden z pierwszych koncepcję społecznego uwarunkowania działalności językowej stworzył Bachtin, a także uczniowie jego szkoły, zwłaszcza W. N. Wołoszynow. W latach 20. XX w. Wołoszynow pisał o stratyfikacji form działalności społecznej, które składają się na zintegrowany system życia danej populacji lub danej wspólnoty. I tak Wołoszynow (2010, 188 i n.) — całkiem w duchu marksistowskim — wyodrębnił sześć poziomów (rys. 2).

Koncepcja stratyfikacji rozpowszechniła się w językoznawstwie głównie w latach 60. i 70. ubiegłego stulecia dzięki jej opracowaniu przez É. Benveniste'a (1974/2014). Dziś ogólnie przyjętym postulatem jest przekonanie, że analiza lingwistyczna powinna bazować się na pojęciu poziomu, tzn. przynależności jednostki do określonego zbioru jednostek posiadających wspólne cechy formalne (w szczególności ze względu na stopień złożoności), strukturalne i funkcjonalne. W procedurze wyodrębnienia poziomów (takich jak fonetyka, morfologia, leksyka i składnia) Benveniste stosował dwie operację: segmentację oraz substytucję. Jak pisze W. B. Kasiewicz (1977, 22), stratyfikacyjny system języka polega na h i e r a r c h i i u w a r u n k o w a ń: podstawową formą przekazywania informacji jest zdanie, które zakłada istnienie składników leksykalnych i form gramatycznej manifestacji ich związków składniowych, co z kolei warunkuje konieczność form materialnej artykulacji tych składników, czyli fonetyki.

[10] Oczywiście to nie wyklucza problematyki *stricte* lingwistycznej, tzn. rozpatrywania tekstu/dyskursu jako „zjawiska, któremu są właściwe wszystkie podstawowe cechy języka" (Kotin 2009, 55). Zacytowany tu M. L. Kotin pisze o dyskursie/tekście jako formie reprezentacji właściwości walencyjnych predykatów denotacyjnych (tematycznych) oraz interpretacyjnych (formalnych) wyższego rzędu.

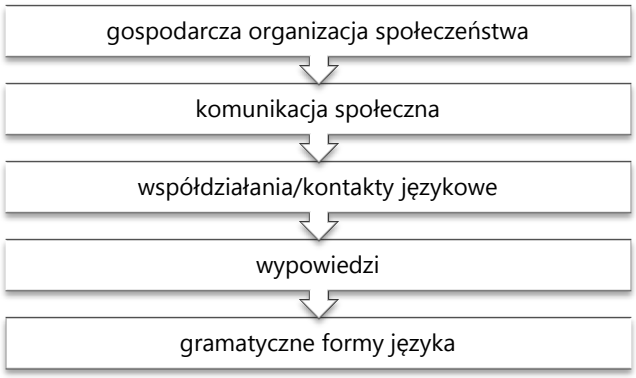

Rys. 2. Poziomy systemu społecznego według W. N. Wołoszynowa

W polskiej literaturze lingwistycznej najbardziej znane jest oryginalne ujęcie poziomów działalności językowej przez T. Milewskiego. Będąc zwolennikiem „językoznawstwa otwartego”[11], Milewski — pod wpływem psychologicznej teorii języka K. Bühlera — za podstawowy przedmiot językoznawstwa uważał akt mowy:

> Każda szerzej rozbudowana teoria lingwistyczna stanąć musi wobec problemu zaklasyfikowania języka do tej czy innej kategorii zjawisk. Punktem wyjścia musi tu być analiza pełnego aktu mowy, w którym ktoś kogoś o czymś powiadamia. Tak pojęty akt mowy jest jednością i dlatego jako całość winien być przedmiotem jednej nauki, tj. językoznawstwa, które nie może ograniczyć się do rozpatrywania tylko jakiegoś jednego aspektu mowy (1969, 27).

Zaproponowana przez Milewskiego koncepcja jest ufundowana na pojęciu mowy: „Mowa ludzka to ogół zjawisk porozumienia dźwiękowego dwu lub więcej osób, w których jedna drugą o czymś powiadamia” (1993, 27). Pojęcie mowy jest nadrzędne w stosunku do jej poszczególnych przejawów:

1. mówienia jako procesu dokonującego się w poszczególnych mówcach, które obejmuje „procesy psychiczne nadawcy polegające w zasadzie na wytworzeniu pewnej treści pojęciowej związanej z określonym przedstawieniem dźwiękowym [...] ruchy aparatu mowy człowieka” (ibidem, 28);
2. rozmowy jako procesu społecznego wyabstrahowanego z mówienia;
3. tekstu jako tworu indywidualnego wyabstrahowanego z rozmowy, będącego utrwalonym tworem człowieka, istniejącym w pewnym stopniu niezależnie od procesów, które go wytworzyły, „już po ich zakończeniu” (ibidem);
4. języka jako trwałego tworu społecznego wyabstrahowanego z tekstów.

Współdziałanie czterech „faz mowy” Milewski przedstawiał następująco:

[11] Przegląd współczesnych polskich publikacji w zakresie „językoznawstwa otwartego” zob.: Wysoczański 2013.

> Abstrakcyjny system norm społecznych, jakim jest język, stanowi podstawę procesu mówienia wyrażającego myśli i przeżycia indywidualne i konkretne. Ponieważ jednak treści te wyrażane są w mówieniu zgodnie z normami społecznymi języka, przeto indywidualne mówienie staje się źródłem społecznego procesu zrozumienia. Utrwalony produkt zrozumienia staje się tekstem, z którego zostają wyabstrahowane normy języka, a normy te stają się podstawą nowego mówienia (ibidem).

Każdemu aspektowi mowy jest przyporządkowana odrębna dziedzina naukowa: mówieniu — psychologia mowy, rozmowie — socjologia mowy, tekstowi — stylistyka, językowi — gramatyka.

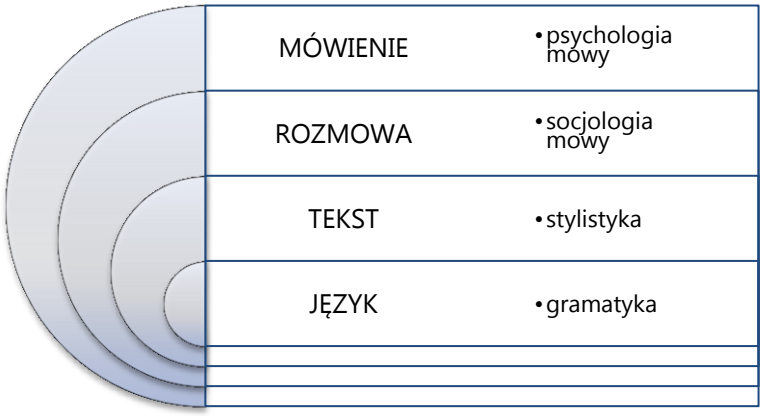

Rys. 3. „Fazy mowy" według T. Milewskiego

W pewnym stopniu wzorując się na kognitywizmie, a mianowicie na teorii poziomów kategoryzacji, w pracy: Kiklewicz 2007, 91 i n., zaproponowałem stratyfikacyjny model aktów mowy, w którym wszystkie czynności językowe przyporządkowano trzem poziomom: nadbazowemu (por. akty dyrektywne), bazowemu (por. prośbę, żądanie, propozycję, radę itd.) oraz podbazowemu (por. prośbę o jałmużnę, prośbę o dofinansowanie, prośbę o ciszę, prośbę o przedłużenie umowy o pracę, prośbę o modlitwę i in.). W rzeczywistości liczba poziomów segmentacji aktów jest większa — za sprawą tego, że na poziomie nad-, a szczególnie podbazowym zachodzi dalsza specyfikacja klas.

Rosyjska badaczka G. P. Nieszczimenko, krytykując preferowany przez strukturalistów stratyfikacyjny model języka (w którym normę literacką uważa się za „szczyt" ewolucji językowej i swego rodzaju dominantę obejmującą całe spektrum komunikacji językowej), zaproponowała — jako alternatywny — „model komunikacyjny języka etnicznego", który jednak w swej istocie także ma charakter hierarchiczny. Nieszczimenko rozróżnia trzy poziomy funkcjonowania języka:

1) obszary; 2) sfery i 3) sytuacje komunikacyjne (1999, 34 i n.)[12]. Obszary komunikacyjne (obszar komunikacji oficjalnej i komunikacji potocznej) są ufundowane na funkcjach społecznych działalności językowej, rodzajach interakcji, wyselekcjonowaniu podmiotów itd. U podstaw dychotomii areałów komunikacyjnych, według Nieszczimenko, leżą dwa rodzaje zachowań społecznych: publiczny i prywatny[13].

Sfera komunikacji (jako pojęcie niższego poziomu abstrakcji) jest uwarunkowana rodzajem działalności i rodzajem kontaktów międzyludzkich. Sfery komunikacji kształtują się w zależności od stosunków ogólnopaństwowych, regionalnych, miejscowych, familijnych, obyczajowych, rytualnych, profesjonalnych i in. Wśród badaczy nie ma jedności co do stopnia ogólności tej kategorii: w rejestrze sfer można znaleźć np. komunikację medialną, komunikację w rodzinie, twórczość literacką, korespondencję epistolarną, komunikację międzygatunkową (ze zwierzętami, z automatami) itd.

Pojęcie sfery komunikacji koresponduje ze wspomnianym pojęciem kontekstu społecznego (przypomnę, że Sztompka wyodrębnił pięć takich kontekstów: rodzinę, edukację, pracę, religię i politykę). W teorii komunikacji Fleischera sfera komunikacji odpowiada pojęciu systemu funkcyjnego — chodzi o takie podzespoły komunikacji społecznej jak gospodarka, religia, wojsko i in. (ogólnie Fleischer wyodrębnił czternaście takich systemów). Realizują one określone programy komunikacji — w zależności od rodzaju działalności i sposobów zastosowania komunikacji (2007b, 57).

Sytuacja komunikacyjna stanowi najniższy poziom działalności językowej, a mianowicie wydarzenie komunikacyjne, realizujące się przy współdziałaniu różnych parametrów, takich jak interakcja językowa, relacje społeczne i nastawienia interlokutorów, ich pozycje rolowe, scena działań i atrybuty, obserwatorzy i in. (zob.: Hymes 2003; Nęcki 2000, 94; Sawicka 2006, 218 i n.). Wyodrębnia się takie sytuacje komunikacyjne, jak spotkanie towarzyskie, wizyta u lekarza, rozmowa ze sprzedawcą, rozmowa telefoniczna, wyznanie miłości i in.

W dużym stopniu opierając się na wyżej omówionym modelu komunikacji językowej autorstwa Nieszczimenko, a także nieco go modyfikując i uzupełniając[14], proponuję wyodrębnienie w systemie zachowań językowych czterech poziomów, którym odpowiadają cztery zespoły form funkcjonowania języka (zob. rys. 4).

[12] W podobny sposób kwestię kategoryzacji form funkcjonowania języka rozwiązuje S. Gajda (2000).

[13] W socjologii dychotomia sfery publicznej i prywatnej „oznacza [...] oddzielenie sfer domu i zatrudnienia, traktowane jako podstawa tradycyjnego podziału pracy, opartego na rolach związanych z płcią" (Marshall 2004, 306). O dychotomii interakcji prywatnych i oficjalnych/służbowych zob.: Bell 1980, 141.

[14] Na przykład Nieszczimenko omawia problem tzw. „idiomów językowych", ale traktuje je jedynie jako socjolekty (1999, 39 i n.), zasadniczo pomijając kwestię stylów funkcjonalnych.

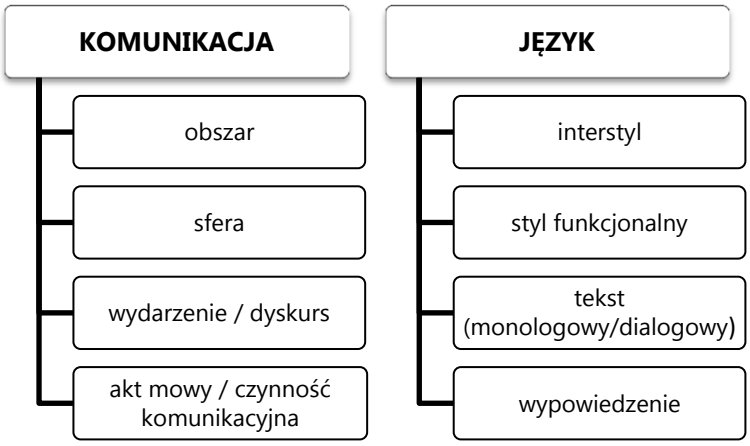

Rys. 4. Stratyfikacyjny system działalności komunikacyjnej
oraz komunikacyjnie nacechowanych form funkcjonowania języka[15]

Względnie nowe jest tu pojęcie interstylu, wcześniej wprowadzone w obrębie dystrybucyjnego modelu odmian społecznych języka (Kiklewicz 2010a, 18)[16]. Interstyl oznacza zespół środków językowych, wykorzystywanych w obrębie określonego obszaru komunikacyjnego. Obszarowi komunikacji oficjalnej jest przyporządkowana norma literacka (najczęściej w formie pisanej), a obszarowi komunikacji nieoficjalnej — język potoczny (por. ros. *разговорная речь*).

Jak widzimy, dyskurs zajmuje określoną pozycję w systemie działalności językowej: z jednej strony, jest rezultatem segmentacji sfer komunikacyjnych. Na przykład sfera komunikacji akademickiej realizuje się poprzez takie dyskursy, jak inauguracja roku akademickiego, wykład, egzamin, juwenalia itd.

Z drugiej strony, dyskurs jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do pojęcia aktu mowy — pojedynczej czynności komunikacyjnej. W związku z tym dyskurs w pewnym stopniu odpowiada pojęciu „speech acts set", którym operuje się w tzw. analizie konwersacyjnej (ang. *conversational analysis*) (zob.: Murphy/Neu 1996; Válková 2013)[17]. Metoda analizy konwersacyjnej polega na wyeksponowaniu reguł wzajemnego powiązania poszczególnych „kroków" konwersacyjnych, jak również warunkujących je czynników (Hutchby/Wooffitt 2001,

[15] B. Tošović (2014, 23) np. słusznie pisze, pojęcia „styl funkcjonalny" oraz „dyskurs" nie są tożsame, więc nie można jednego zastępować przez drugie.

[16] Przy tym wzorowałem się na stosowanym w socjolingwistyce pojęciu interdialektu.

[17] W związku z tym należy przypomnieć definicję dyskursu daną przez S. Grabiasa: „Dyskursem nazwijmy ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu. Tak pojęty dyskurs jest rodzajem interakcji społecznej dokonującej się przy udziale języka. W związku z tym poszukiwanie reguł dyskursu musi obejmować poziom zjawisk psychofizycznych, poziom zjawisk społecznych i wreszcie poziom języka jako systemu semiotycznego rządzącego się własnymi prawami" (2003, 264 i n.; rozstrz. — A. K.).

38). Jak piszą wspomniani wyżej autorzy, konwersacja składa się z przylegających i powiązanych ze sobą par replik/kroków (*adjacency pairs*), które tworzą pewien układ (*talk interaction*). Choć w odróżnieniu od klasycznej teorii aktów mowy J. L. Austina, która nie uwzględnia warunków realizacji czynności językowych, analiza konwersacyjna bierze pod uwagę kontekst i warunki interakcji: kto, z kim, gdzie itd. prowadzi konwersację (Hutchby/Wooffitt 2001, 21), jednak przy tym konwersację rozpatruje się w świetle obowiązujących w jej obrębie reguł, a nie z punktu widzenia ogólnych zasad i norm relacji społecznych. Dlatego w porównaniu z analizą dyskursu analiza konwersacyjna ma charakter bardziej proceduralny, koncentrując się na swoistej „składni" wydarzeń komunikacyjnych, tzn. na wzajemnym skonfigurowaniu i uwarunkowaniu czynności językowych. Por. charakterystyczny przykład z pracy (Levinson 1983, 304) — analizę dialogu:

(1) A: Can I have a bottle of Mich?
B: Are you over twenty-one?
A. No.
B: No.

Dialog zaczyna się od pytania-prośby, po której następuje kolejne pytanie interlokutora. Takie zachowanie B można tłumaczyć tym, że celowo on odracza odpowiedź, chcąc otrzymać niezbędne (związane z interakcją) informacje. Partner A rozumie to i daje odpowiedź na pytanie B, zdając sobie sprawę, że umożliwi to B danie odpowiedzi na jego pytanie-prośbę. Wówczas pada (odroczona) odpowiedź B na pierwsze pytanie A. Struktura tej konwersacji jest następująca: PYTANIE > PYTANIE > ODPOWIEDŹ > ODPOWIEDŹ.

W przypadku dyskursu, jak pisze M. Foucault, nie chodzi o skonfigurowane zespoły znaków, lecz o p r a k t y k ę s p o ł e c z n ą, w której tworzy się obiekty, będące przedmiotem dyskursu (1996, 49 i n.)[18]. O. Leszczak (2013, 110) definiuje dyskurs jako „makrofunkcję doświadczenia lingwistyczno-semiotycznego" („макрофункция лингвосемиотического опыта"). Za składniki dyskursu ten badacz uważa: 1) charakterystyczny dla danej sfery działalności kod znakowy; 2) zespół czynności lingwistyczno-semiotycznych; 3) zespół tekstów (produktów semiotycznych).

[18] Analiza warstwy formalno-językowej dyskursu może natomiast przyczynić się do tworzenia ogólnych koncepcji dotyczących określonej sfery relacji społecznych. Na przykład w wywiadzie dziennikarskim w języku białoruskim (http://news.tut.by/society/394114.html) odnotowujemy niezwykłą z punktu widzenia kultury Europy Zachodniej formę zwracania się do profesora (w wywiadzie bierze udział znany białoruski matematyk prof. Radyno): *— Спадар Якаў, раз ужо вы не першы раз кажаце пра праблему галечы, то ці сакрэт: колькі вы зарабляеце? — Якаў Радына: Не, не сакрэт! Вось, глядзіце… Аклад — 3 мільёны 300 тысяч. Так, тут усякія прэміі, надбаўкі, тут падаткі, адлічэнні… А, вось сума, якая выдаецца на рукі: 4 мільёны 820 тысяч*. Użyty przez dziennikarza zwrot *Panie Jakowie* (zamiast np. *Panie Profesorze*) świadczy o braku stosownej specyfikacji form komunikacji społecznej, o pewnym zacofaniu kultury białoruskiej w tej sferze.

H. Gruber (2012, 25), rozpatrując teorię dyskursu, i w szczególności krytyczną analizę dyskursu jako kierunek badawczy w obrębie pragmatyki funkcjonalnej, pisze, że dyskurs w pracach tego kierunku jest rozumiany jako zapośredniczona przez środki semiotyczne praktyka społeczna (zob. także: Januschek/Redder/Resigl 2012, 8). W tym przypadku, podobnie jak w gramatyce komunikacyjnej A. Awdiejewa i G Habrajskiej (2006, 190 i n.), akcent stawia się na globalny aspekt przekazu, a mianowicie na czynniki społeczne i uwarunkowania instytucjonalne — z jednej strony, oraz na społeczne i psychologiczne oddziaływanie na odbiorców — z drugiej strony[19]. Dlatego w badaniach nad dyskursem jest zauważalny tak znaczący udział tematyki ideologiczno-krytycznej i także dlatego — w pewnym sensie — dyskurs jako kategoria komunikacji stoi w opozycji do pojęcia tekstu (jako obiektu lingwistyki tekstu). Jednocześnie badacze zwracają uwagę na pewne ontologiczne granice lingwistyki dyskursu, która zasadniczo nie zajmuje się „zewnętrznymi" aspektami tekstów, takimi jak typografia, materiał graficzny (nośnik), audytorium i in. (Warnke/Spitzmüller 2008, 12[20]). Kwestia granic jednak pozostaje do dziś dyskusyjna.

Choć kategorematyczna tożsamość dyskursu wydaje dość oczywista, gdyż wynikająca z relacji: (1) sfera komunikacyjna — dyskurs — akt mowy, (2) dyskurs — tekst, to jednak w praktyce badawczej delimitacja dyskursu nieraz wywołuje komplikacje. W kolejnych punktach rozważę dwa związane z tym problemy: po pierwsze, kwestię odseparowania dyskursu i sfery komunikacyjnej; po drugie, kwestię poziomów konceptualizacji dyskursu.

---

[19] I. H. Warnke/J. Spitzmüller (2008, 22) piszą, że zadanie analizy dyskursu polega przede wszystkim na analizie praktyk społecznych realizujących się poprzez komunikację. Zgodnie z tym założeniem są określane zasady krytycznej analizy dyskursu (KAD): 1) dyskurs jest rozpatrywany jako forma praktyki społecznej; 2) wymagane jest interdyscyplinarne ujęcie dyskursu przy założeniu jego zależności od kontekstu; 3) podkreśla się nie tylko to, że dyskurs to konstrukt społeczny, lecz także to, że są wartości społeczne konstruowane przez dyskurs; 4) KAD zakłada analizę krytyczną; 5) KAD zajmuje się kwestiami problemowymi (Januschek/Redder/Resigl 2012, 10).

Z drugiej strony, budzi zasadność posługiwanie się terminem *dyskurs* przez N. R. Norricka (2001), który opisuje semantykę dyskursu, stosując następujące parametry: 1) indeksalność i anafora; 2) presupozycje; 3) akty mowy; 4) implikacje („entailnment"); 5) znaczenia interpersonalne („interpersonal meaning"); 6) znaczenia figuratywne. Należy zaznaczyć, że w tym rejestrze parametrów nie ma takich, które byłyby właściwe dyskursowi i nie występowałyby w obrębie innych jednostek: tekstu, frazy/wypowiedzenia.

[20] W związku z tym przywołuję z pamięci rosyjski dowcip, który w specyficzny sposób obrazuje pierwszeństwo społecznych kategorii przed funkcjonalnymi, heurystycznymi: „Инструктор на занятиях по инженерному делу задал такой вопрос будущим офицерам: — Представьте себе, что трехметровая мачта с флагштоком упала. В вашем распоряжении сержант и отделение из восьми человек. Ваши действия? Посыпались предложения, как с помощью тех или других технических приемов установить мачту. — Неправильно, все неправильно! — сказал в ответ инструктор. — Вы просто должны приказать: — Сержант, поставьте мачту на место" [Prowadząc zajęcia z zakresu inżynierii, instruktor zadał przyszłym oficerom takie pytanie: — Wyobraźcie sobie, że przewrócił się trzymetrowy maszt z flagą. Macie do dyspozycji sierżanta i pluton z ośmiu osób. Jakie są Wasze działania? Studenci proponują różne techniczne sposoby podniesienia masztu. — Wszystko nieprawidłowe! — mówi instruktor. — Musicie oddać sierżantowi rozkaz: „Postawić masz!"].

3. Dyskurs jako *genus* i jako *species*

Pierwszy problem pokażę na przykładzie gramatyki komunikacyjnej w wersji A. Awdiejewa i G. Habrajskiej. W rozdziale „Cele komunikacyjne a typologia gatunkowa polskich tekstów" swojego „Wprowadzenia do gramatyki komunikacyjnej" (2006, 190 i n.) autorzy pokazują stylistyczne zróżnicowanie tekstów powstające na skutek dostosowania środków językowych do typu komunikacji i przysługujących jej celów. Autorzy szczególnie podkreślają, że stylistyczny opis polszczyzny nie może sprowadzać się jedynie do formalnego zróżnicowania tekstów, lecz musi uwzględniać ich aspekt funkcjonalny. Pojęcia „styl" i „gatunek" są przy tym stosowane w szczególny sposób: na styl wskazują określone wykładniki formalne, gatunek zaś jest definiowany ze względu na cel komunikacyjny, przy tym choć „gatunek i styl w różny sposób wskazują na ten sam tekst", jednocześnie „w tym zakresie można je utożsamiać" (tamże, 191). We wspomnianym powyżej rozdziale chodzi o „typologię gatunkową polskich tekstów", aczkolwiek autorzy opisują pięć stylów funkcjonalnych: potoczny, naukowy, urzędowy, publicystyczny i literacki. Zamiennie traktuje się nie tylko terminy *gatunek* i *styl*, ale także *język* (czytamy o „języku potocznym") i *dyskurs* (np. Awdiejew/Habrajską piszą o dyskursie naukowym oraz dyskursie urzędowym (tamże)[21]. W monografii T. Gobana-Klasa (2006, 135) można przeczytać o „dyskursie konserwatywnym", a w artykule J. Szydłowskiej (2014, 157 i n.) — o „dyskursie zależnościowym", w artykule J. Piwowar — o „dyskursie publicznym" (2013, 384).

Podobne stanowisko zajmuje znana polska badaczka M. Wojtak: w jednym z najnowszych swoich artykułów pisze: „Kształt i stopień dyrektywności norm (związanych z funkcjonowaniem gatunku tekstu. — A. K.) zależy od sfery komunikacyjnej (dyskursu)" (2014, 64). Jak widzimy, tu wprost stawia się znak równości między sferą komunikacyjną a dyskursem.

Postawienie na jednej płaszczyźnie pojęć o zdecydowanie odmiennym statusie logiczno-pojęciowym (wystarczy powołać się na wcześniej wspomnianego Milewskiego) wydaje się co najmniej wątpliwe, choćby z uwagi na redundancję i wprowadzany zamęt terminologiczny. Niestety nierozróżnienie dyskursu i sfery komunikacyjnej, tekstu/gatunku teksu i stylu funkcjonalnego jest spotykane też w pracach innych badaczy. W podobny sposób funkcjonują liczne terminy: *dyskurs polityczny, dyskurs publiczny, dyskurs medialny, dyskurs prawniczy, dyskurs wojskowy, dyskurs filozoficzny, dyskurs medyczny, dyskurs reklamowy* itd. Podobną idiomatykę często spotyka się także w publicystyce, por. fragment z artykułu Małgorzaty Łukowiak „Kobieta wśród mamutów" opublikowanym na łamach „Tygodnika Powszechnego" (9 III 2014): „Męski wzorzec percepcji realiów nie może być wyłącznym w publicznym dyskursie, tak się nie da". Autorka tu nie ma na myśli: *w każdym publicznym dyskursie* bądź *w jakimkolwiek dyskursie ze*

[21] O dyskursie naukowym (w znaczeniu 'nauka jako dyskurs') mówiła także M. Rzeszutko-Iwan na LXXII Zjeździe PTJ w Krakowie (2014 IX).

sfery komunikacji publicznej — tu chodzi o *komunikację publiczną jako dyskurs*. Podobną idiomatykę obserwujemy w tekście publicystycznym autorstwa Justyny Bargielskiej „Chazan dawał wybór" („Tygodnik Powszechny"; 3 VIII 2014): „Ten tekst jest prośbą, abyśmy w dyskursie publicznym nie używali zwrotów, których nie rozumiemy". *W dyskursie publicznym* oznacza tu *w komunikacji* (*w sferze*) *publicznej.*

W pracy czeskiego lingwisty M. Slobody (2013, 286 i n.) dyskurs jest pojmowany w sposób bardzo rozmyty i nieokreślony — jako pewien „atrybut funkcjonowania narodu".

Dyskursy przymiotnikowe są do zaakceptowania jedynie pod warunkiem, że wskazują na pojęcia gatunkowe albo zbiorowe, jak to obserwujemy np. u S. Gajdy, który pisze o „polskim dyskursie komicznym", mając na uwadze *polskie dyskursy komiczne* albo *dyskurs komiczny* jako odmianę dyskursu ze względu na sferę funkcjonowania, czyli *taki dyskurs, który realizuje się w sferze komizmu* (2007, 13 i n.). W podobny sposób (poprawnie) traktuje się pojęcie *dyskursu politycznego* w pracach W. Z. Demiankowa (2002) czy I. Kujawy (2001). Przy zastosowaniu gatunkowym możliwa (i wymagana!) jest alternacja terminów w formie liczby mnogiej i pojedynczej: *dyskurs polityczny — dyskursy polityczne.*

Za niepoprawne natomiast należy uznać rodzajowe traktowanie dyskursu, gdy dyskurs utożsamia się ze sferą komunikacyjną (jak to widzieliśmy na przykładzie gramatyki komunikacyjnej Awdiejewa/Habrajskiej). Na przykład rosyjskie badaczki N. M. Pierelgut/E. B. Suchockaja (2013/2014) traktują dyskurs polityczny szeroko, faktycznie utożsamiając pojęcia „dyskurs polityczny" i „polityka" — innymi słowy chodzi o politykę jako dyskurs. Dyskurs polityczny jest definiowany poprzez wskazanie na określoną tematykę wypowiedzi oraz ich określone właściwości funkcjonalne, w szczególności kontekstowe (m.in. dotyczące uczestników/wykonawców). Rosyjskie autorki jednocześnie rozważają o zasadności odniesienia do zakresu dyskursu politycznego takich gatunków tekstu, jak kryminał polityczny lub poezja polityczna, podczas gdy w rzeczywistości zarówno kryminał polityczny, jak i poezja polityczna stanowią typy/rodzaje dyskursów realizujących się na pograniczu dwóch sfer komunikacji publicznej: polityki i literatury artystycznej / sztuki.

Popełniany przy tym błąd polega na zniekształceniu logicznego stosunku zakresów nazw. Otóż w wyrażeniu *dyskurs polityczny,* podobnie np. jak w wyrażeniu *niedźwiedź himalajski,* rzeczownik stanowi element *definiensu,* a mianowicie *genus: dyskurs polityczny to dyskurs określonego typu*; *niedźwiedź himalajski to niedźwiedź określonego typu*. Stosunek pojęć: <dyskurs polityczny> i <dyskurs> jest więc oczywisty: pierwsze pojęcie jest gatunkowe (węższe), a drugie — rodzajowe (szersze). W operacyjnej (w swej istocie „naiwnej", jak by to określił J. D. Apresjan) świadomości wielu lingwistów zachodzi szczególnego rodzaju przesunięcie logiczne: skoro przymiotnik (np. *polityczny*) znajduje się w strukturze terminu gatunkowego (niższego poziomu abstrakcji), wyrażane im znaczenie otrzymuje podrzędny (w stosunku do znaczenia rzeczownika) status:

dyskurs polityczny > *polityka jako dyskurs* (*jeden z dyskursów*). W ten sposób powstaje nieadekwatna do rzeczywistości interpretacja pojęć (zob. rys. 5).

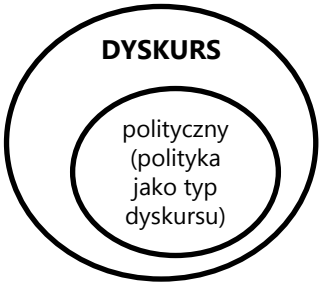

Rys. 5. Błędne traktowanie: polityka jako dyskurs (jako jeden z gatunków dyskursu)

Trudność interpretacji podobnych zjawisk terminologicznych wynika w szczególności z tego, że, jak pisze M. M. Nowosiołow (1978, 197), istnieją dwie zasadniczo odmienne formy rzeczywistości: ontologiczna (empiryczna) i gnoseologiczna. Według rosyjskiego filozofa, obiektywne stany rzeczy niekoniecznie w sposób adekwatny zostają odzwierciedlone w modelach umysłu. Na przykład nakreślony na kartce papieru odcinek z ontologicznego punktu widzenia to dyskretny, sukcesywny zbiór kropek, podczas gdy z gnoseologicznego, perceptywnego punktu widzenia to linia nieprzerwana.

Podobnie jest z dyskursem: choć z gnoseologicznego punktu widzenia polityce przysługuje status swego rodzaju *differentia specifica* (co umożliwia tworzenie szeregów alternacji: *dyskurs polityczny, dyskurs rozrywkowy, dyskurs kulinarny, dyskurs rasowy, dyskurs feministyczny, dyskurs handlowy* itd., o czym była już mowa wyżej), to jednak z ontologicznego/empirycznego punktu widzenia właśnie polityka jest zjawiskiem większego formatu, a między dyskursem a polityką zachodzi relacja partytywności[22].

Gdy patrzymy na *niedźwiedzia himalajskiego*, nie możemy wprost wskazać na jego „himalajskość" — w odróżnieniu np. od *burego niedźwiedzia,* którego „burość" jest postrzegalna. Jest tak dlatego, że „himalajskość" jako cecha dystynktywna danego gatunku dotyczy sfery bytowania tych zwierząt. Podobnie i polityka to sfera bytowania rozmaitych dyskursów, takich jak: programy polityczne, wystąpienia, blogi polityków, konferencje prasowe, witryny interne-

[22] W podobny sposób należałoby zinterpretować np. wyrażenie *dyskurs wojny*, por. w rosyjskim tekście publicystycznym: „Дискурс войны стал таким же обыденным, как и обсуждение запрета на ввоз пармезана" (Семен Новопрудский; http://www.rambler.ru; dostęp 15 VIII 2014). W tym przypadku chodzi o dyskursy wojny, tzn. różnego rodzaju teksty publiczne i konwersacje dotyczące tematu wojny rosyjsko-ukraińskiej.

towe partii politycznych, relacje dziennikarskie na temat polityki, wywiady itd. Wszystkie one są połączone ogólnym mianownikiem — dążeniem aktorów do uzyskania, skutecznego sprawowania i (czasem niezależnie od skuteczności) utrzymania władzy.

Błędny charakter traktowania dyskursu jako sfery komunikacji społecznej i traktowania sfery komunikacji społecznej jako dyskursu jest oczywisty chociażby ze względu na szeroko rozpowszechnione pojęcie analizy dyskursu: nie dotyczy ono całego obszaru teleologicznie i instrumentalnie spójnej i wyspecjalizowanej działalności zespołowej oraz instytucjonalnej, czyli takich obszarów jak ekonomika, oświata, medycyna, technika, religia, życie prywatne itd., lecz realnych „obiektów", jakimi są formy aktywności ludzkiej (w szczególności międzyludzkiej) za pośrednictwem systemów znakowych, czyli tzw. eventy.

4. Dyskurs w ujęciu ogólnym i jednostkowym

Relacja między dyskursem a sferą komunikacyjną, jak już zaznaczyłem, ma charakter partytywny: sfery jako fenomeny większego formatu składają się z zespołów jednorodnych ze względu na właściwości materialne, strukturalne i funkcjonalne dyskursów. Poszczególne dyskursy wyodrębnia się z ogółu poprzez operację segmentacji, choć obiektywny stan rzeczy jest raczej odwrotny: dyskursy współtworzą sferę komunikacyjną. Tego typu relacje są powszechne: zdanie — tekst, zawodnik — drużyna, wagon — pociąg, urząd celny — administracja państwowa itd.

Poza tym istnieje także inna — gnoseologiczna (czy też epistemiczna) stratyfikacja dyskursu, która dotyczy poziomu abstrakcji w procesie mentalnej interpretacji/kategoryzacji tego zjawiska. W językoznawstwie, jak wiadomo, istnieje opozycja dwóch poziomów abstrakcji jednostek tego samego formatu: za inwariant uznaje się idealny, względnie stały/stabilny (Polański 1999, 262) schemat, wzorzec, według którego tworzy się poszczególne reprezentacje, egzemplarze, zwane także wariantami. W filozofii za tą opozycją stoi szersza dychotomia kategorii ogólności i jednostkowości.

Językoznawcy w sposób konsekwentny (może nawet nadgorliwy) zastosowali opozycję „inwariant — wariant" do opisu całego systemu języka, wyodrębniając fonem i głoskę (allofon), morfem i allomorf, leksem i formę wyrazową (*allolex* w terminologii angielskiej), zdanie i wypowiedzenie/frazę, tekstem[23] i tekst. Białoruski językoznawca A. J. Michniewicz (1982, 54) słusznie uważa, że istnieją też poziomy kategoryzacji języka (jako ogółu wymienionych jednostek): *język*$_1$ jest rozumiany globalnie, tzn. jako mowa ludzka czy system znaków, podczas gdy *język*$_2$ to konkretny język etniczny (o bogatszym, społecznie uwarunkowanym rejestrze funkcji).

[23] Pojęcie tekstemu wprowadzono w pracy G. Toury'ego (1995, 268), ale w literaturze lingwistycznej używa się go bardzo rzadko — badacze wolą bardziej przyswojony i klarowny termin — *gatunek.*

W zakresie badań nad dyskursem należy, jak uważam, rozróżniać trzy poziomy ogólności/jednostkowości[24].

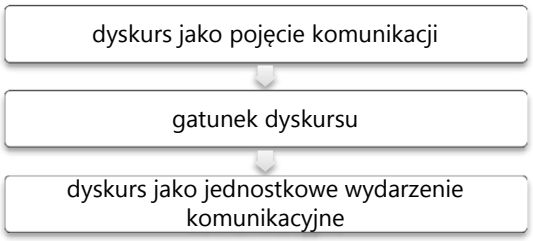

Rys. 6. Poziomy ogólności/jednostkowości dyskursu

Na najwyższym poziomie abstrakcji wyodrębniamy d y s k u r s j a k o o g ó l n e p o j ę c i e k o m u n i k a c j i, pozostające w opozycji do innych pojęć tej rangi: sfery komunikacyjnej i aktu mowy (zob. poprzedni punkt). Tak rozumiany dyskurs jest obiektem teorii i metodologii komunikacji społecznej, semiotyki mowy, filozofii języka.

G a t u n e k d y s k u r s u powinien być rozumiany zasadniczo w ten sam sposób, co gatunek tekstu. Przypomnę, że w teorii literatury gatunek jest kategorią porządkowania tekstów (dzieł, utworów). Zgodnie z definicją R. Handkego,

> gatunek literacki — kategoria systematyzująca twórczość literacką, podrzędna wobec rodzaju literackiego; [...] określa charakter reguł tworzenia i sposób funkcjonowania wspólny dla grupy dzieł o podobnych cechach. Rozpoznanie przynależności gatunkowej utworu jest dla odbiorcy wstępną wskazówką co do sposobu lektury (2008, 220; zob. także: Fiesienko 2008, 256).

Choć tradycja genologii została ufundowana na badaniach w zakresie literaturoznawstwa[25], to jednak w drugiej połowie XX w. powstała (głównie na fundamencie teorii M. M. Bachtina i A. Wierzbickiej) genologia lingwistyczna i medioznawcza. Tak więc z zakresie komunikacji w internecie można wyodrębniać takie gatunki, jak forum dyskusyjne, list elektroniczny, blog i mikroblog, czat, wywiad internetowy, klip filmowy, artykuł z forumowym rozszerzeniem i in. Badacze przyznają, że pojęcie gatunku jest szczególnie przydatne, a nawet niezbędne przy opisie nowych sfer komunikacji (np. internetu), a także w przypadku hybrydycznych zachowań komunikacyjnych, łączących w sobie elementy różnych konwencji (Więckiewicz 2012, 39 i n.).

[24] W podobny sposób S. Gajda (1999, 10) pisze, że pojęcie dyskursu jest traktowane: 1) jako konkretny, pojedynczy przypadek wydarzenia komunikacyjnego; 2) jako ogólne pojęcie wydarzenia oraz 3) jako typ wydarzenia (zob. także: Uchwanowa-Szmygowa 2014, 16).

[25] Nic dziwnego, że genologia literacka jest najbardziej rozbudowana, zob.: Gazda/Tynecka-Makowska 2006.

Na najniższym poziomie abstrakcji wyodrębnia się dyskursy jednostkowe, czyli poszczególne praktyki społeczne za pośrednictwem języka. Przestrzeń między gatunkiem a dyskursem egzemplifikacyjnym może być wypełniona przez kategorie o statusie pośrednim, które można traktować jako podgatunki. Na przykład wykład jako gatunek komunikacji akademickiej realizuje się nie tylko poprzez konkretne (trwające w określonym miejscu i czasie) wydarzenia performatywne (tzw. eventy), lecz także poprzez podgatunki, takie jak wykład konwencjonalny, wykład problemowy, wykład konwersatoryjny, wykład kursowy, wykład monograficzny i in.

5. Dyskurs a komunikacja

Badania nad dyskursem zostały zainicjowane przez szkołę francuską — tym można tłumaczyć nie tylko ogólną metodologię tych badań, opartych na francuskiej semiotyce kultury, lecz także treść poszczególnych kategorii pojęciowych. Wyraz *discours* w języku francuskim (należący do zasobu słownictwa ogólnego) pochodzi od czasownika *discourir* ‘mówić, wypowiadać się, gadać’[26]. Jak widzimy, w znaczeniu tych wyrazów jest wyprofilowana działalność nadawcy (zwłaszcza mówiącego) i właśnie działalność komunikacyjna, zaadresowana w kierunku realnego lub potencjalnego odbiorcy (zob.: Temnova 2004, 25). Na tym znaczeniu został ufundowany współczesny nurt badań dyskursologicznych, a przede wszystkim wyobrażenie o dyskursie jako o zjawisku komunikacji społecznej[27]. Tak więc zgodnie z definicją M. Karpińskiego dyskurs to proces komunikacji z udziałem grupy aktorów (niekoniecznie ludzi) w określonym otoczeniu (2013, 188). H. Gruber (2012, 25) pisze, że w pracach KAD dyskurs jest rozumiany jako zapośredniczona przez środki znakowe praktyka społeczna. M. L. Kotin (2007, 268 i n.) zwrócił uwagę, że obiektem badań dyskursologicznych w językoznawstwie niemieckim zwykle są tzw. *Gebrauchstexte*, czyli teksty użytkowe, performatywne, sprawcze, podczas gdy teksty bez oczywistej funkcji komunikacyjnej pozostają poza opisem.

Rzeczywiście, spora część naszej aktywności werbalnej przebiega w formach interakcji społecznych, więc komunikatywistyczne ujęcie dyskursu z funkcjonalnego punktu widzenia jest poniekąd uzasadnione. Z drugiej jednak strony, należy przyznać, że ani pojęcie języka, ani pojęcie mowy nie jest tożsame z pojęciem komunikacji. Choć Bachtin jest powszechnie kojarzony z komunikacyjnym kierunkiem badań nad językiem i tekstem, to jednak ten badacz pisał o funkcji ekspresywnej języka jako o najważniejszej:

[26] Podobnie jest w języku angielskim: szeroko używany wyraz *discourse* ma znaczenie ‘powiązana i spójna wypowiedź’ (Uchwanowa 2014, 19).

[27] Na przykład wybitny francuski językoznawca È. Benveniste definiował dyskurs jako każde wypowiedzenie, które zakłada obecność nadawcy i adresata/odbiorcy, będące realizacją zamiaru nadawcy, aby poprzez mowę oddziaływać na adresata/odbiorcę (1974, 276).

> Język wywodzi się z potrzeby wyrażania się przez człowieka, obiektywizowania siebie. [...] Język w swej istocie potrzebuje tylko mówiącego oraz przedmiotu jego mowy; jeżeli język ponadto może służyć jako środek komunikacji, jest to jednak jego funkcja uboczna, nie dotycząca jego istoty. Wspólnoty językowej ani wielości mówiących, rozważając o języku, nie można oczywiście lekceważyć jednak przy definiowaniu istoty języka ten aspekt nie jest decydujący ani w ogóle niezbędny (1979, 245; rozstrz. — A. K.).

Pod tym względem szczególnie zasługuje na uwagę programowe, jakże słuszne założenie M. L. Kotina:

> In diesem Buch wird [...] nachdrücklich dafür plädiert, dass der Text bzw. Diskurs aus linguistischer Sicht sich nicht allein über die kommunikative Intention seines Emittenten, ja nicht primär über diese, definiert werden kann. Um es etwas extrem auszudrücken: Ein Wahnsinnsgeflüster eines Sterbenden oder geistig Gestörten, ein Selbstgespräch, ein Gebet oder ein Tagebuch sind nicht weniger Texte als ein Bewerbungsschreiben, ein Einstellungsgespräch oder ein Werbespot — zu nicht-kommunikativer Sprachverwendung (2007, 269).
> [Zdecydowanie opowiadam się za tym, że z językowego punktu widzenia tekst/dyskurs nie może być definiowany jedynie poprzez odwołanie się do intencji komunikacyjnych nadawcy. Mówiąc bardziej radykalnie: pozarozumowy szept umierającego, bełkot osoby obłąkanej, monologi, modlitwy, pamiętniki to są teksty w tym samym stopniu, co listy aplikacyjne, rozmowy kwalifikacyjne, mimo że stoją one poza procesem komunikacji].

Kotin pisze, że szczególnie z historycznego punktu widzenia jest nieuzasadnione rozpatrywanie dyskursu jedynie w perspektywie pragmatycznej. Odwrotnie, badacz uważa za konieczne zastosowanie tak szerokiej metodologii opisu dyskursu, która by uwzględniała wszystkie formy jego realizacji, niezależnie od takich kategorii, jak intencja komunikacyjna bądź interakcja.

Gdy w 2007 roku w wydawnictwie „Leksem" wydawałem monografię „Tęcza nad potokiem", prof. M. Fleischer, recenzent książki, zrobił uwagę, kwestionując zaproponowany przeze mnie podział aktów mowy na komunikacyjne i niekomunikacyjne (Kiklewicz 2007, 98 i n.). Nie zmieniłem jednak swojego stanowiska, gdyż fakty aspołecznych, egocentrycznych zachowań językowych są powszechne. Pomijając szeroko znane akty ekspresywne, należy wskazać na istnienie etologicznych (ergonomicznych, aplikacyjnych) czynności językowych, których funkcja polega na organizacji działalności, np. na ułatwieniu przyswojenia, zapamiętywania informacji[28]. W odniesieniu do wyrażeń typu:

(2) Ala idzie do lasu.
(3) Chrząszcz brzmi w trzcinie.
(4) Wlazł kotek na płotek.

można, zgodnie z terminologią W. A. Zwiegincewa (1976, 185; zob. także: Norman 2005, 67 i n.) zastosować termin pseudowypowiedzi. Do sfery eto-

[28] Warto np. zwrócić uwagę na akumulacyjną funkcję druku, o czym pisze H. Wandhoff (2005, 140): druk umożliwia archiwowanie wiedzy, magazynowanie, utrwalenie różnego rodzaju danych. Ta funkcja faktycznie znajduje się poza obrębem komunikacji społecznej.

logicznych czynności językowych należy zaliczyć także wszelkie formy aktywności kreatywnej, np. pisanie pracy naukowej, sporządzenie katalogu, planowanie przyjęcia, rejestrowanie danych itd.

Istnieją ponadto akwizycyjne akty mowy (szczególnie charakterystyczne dla zachowań komunikacyjnych dzieci), których celem jest wyrobienie nawyku językowego poprzez wielokrotne powtarzanie wyrażeń o podobnej strukturze i podobnym składzie leksykalnym. J. Piaget (1994, 18 i n.) określił to zjawisko jako echolalia. Badacz ten wykazał, że zachowania egocentryczne (przy aktywnym użyciu języka) są najbardziej charakterystyczne dla człowieka w wieku dziecięcym. Według jego obliczeń społecznie nacechowane informowanie w komunikacji dziecka wynosi nie więcej niż 13-14 %.

Interesujący pod tym względem jest przypadek Napoleona Bonaparte, który — przebywając na Wyspie Świętej Heleny — pilnie uczył się języka angielskiego. Jako niezwykle staranny uczeń, Napoleon nie tylko regularnie odrabiał lekcje, tłumacząc zdania z języka francuskiego na język angielski oraz czytając angielskie gazety, lecz także pisywał listy po angielsku, m.in. do hr. Emmanuela de Las Casesa (Hicks 2011, 35). W swoim *Dzienniku* Las Cases później wspominał, że osoby w otoczeniu zdetronizowanego cesarza nie mogły pojąć, co by mogło być tematem tej korespondencji[29], podczas gdy powód był wręcz banalny: Napoleon ćwiczył pisanie po angielsku, m.in. licząc na to, że Las Cases będzie poprawiał w jego tekstach błędy językowe.

W nurcie badań pragmatycznych (także w zakresie pragmatyki funkcjonalnej) dominuje zainteresowanie działalnością nadawcy — w ten sposób są traktowane takie pojęcia, jak presupozycja, intencja, lokucja, illokucja itd. Taki stan rzeczy można tłumaczyć dziedzictwem psychologii behawioryzmu, a mianowicie koncepcji „bodziec — reakcja". Jednakże współczesna cywilizacja w dużym stopniu polega na aktywności innego rodzaju — dotyczącej poszukiwania, selekcji, odbioru i zastosowania informacji, niezależnie od jej charakteru komunikacyjnego lub niekomunikacyjnego (o roli odbiorcy w realizacji dyskursu, a także o dyskursach odbioru zob. także: Kotin 2007, 270 i n.[30]). Właśnie taki obraz kultury medialnej przedstawia teoria wykorzystania i satysfakcji (ang. *uses and gratification*, w skrócie — *U&G*). W jej myśl odbiorca sam decyduje o wyborze informacji i jej środków, a więc oddziaływanie mediów zależy od preferencji publiczności (czego np. dowodzą badania w zakresie spo-

[29] Dla przykładu przytoczę fragment jednego z listów (po angielsku): „[...] Jest druga nad ranem. Czuję, że spałem już dosyć. Postanowiłem resztę nocy spędzić na pogawędce z Panem. Za siedem dni przybędzie statek z Europy i wtedy dowiemy się o wszystkim, co zaszło przynajmniej do pierwszego stycznia tysiąc osiemset szesnastego roku. A Pan otrzyma list od Lady Lascases, z którego się Pan dowie, że małżonka miewa się dobrze. [...]" (Hicks 2011, 26).

[30] Kotin podkreśla, że w procesie komunikacji współdziała kilka różnych czynników (generowanych także przez adresata), więc odwołanie się do komunikacyjnej intencji nadawcy jest mało użyteczne, w każdym razie nie wyjaśnienia relewantnych efektów realizacji dyskursu (2007, 270 i n.).

łecznej akceptacji innowacji). Jak pisze Kotin, na pierwszy plan w komunikacji medialnej wysuwa się kategoria konsumpcji (2007, 331).

W tym przypadku bada się nie tyle źródła oddziaływania mediów, co motywy i kompetencje użytkowników (zob.: Michalczuk 2008, 28). Teza podstawowa zwolenników tego poglądu brzmi: motywem wyboru informacji medialnej jest poszukiwanie korzyści, zaspokojenie potrzeb. Tak więc — przykładowo — w sytuacji, gdy użytkownik internetu szuka w Wikipedii tłumaczenia pojęcia *Art Deco*, trudno byłoby zgodzić się z twierdzeniem, że prowadzi z kimkolwiek komunikację — brakuje tu podstawowego parametru zachowań komunikacyjnych, a mianowicie relacji i interakcji społecznej (argument, że człowiek prowadzi przy tym „dialog z tekstem", byłby zbyt oderwany od rzeczywistości).

Pozostając „sam na sam" z przekaźnikiem medialnym (swego rodzaju efektorem), odbiorca nie wchodzi w żadne relacje społeczne, lecz zaspokaja własne potrzeby, np. potrzebę emocjonalnego rozładowania, rozrywki (na tym polega hedonistyczna funkcja mediów[31]). Jak pisze P. Winterhoff-Spurk (2007, 76), często wykorzystaniu mediów towarzyszy zjawisko, określane jako *sensation-seeking*, tzn. poszukiwanie wrażeń, powodowanie lub wzmocnienie stanu napięcia psychicznego, gotowości „ponoszenia związanego z tym psychicznego i społecznego ryzyka" (ibidem). W myśl teorii optymalnej stymulacji czytelnik prasy (szczególnie tabloidów), widz przy ekranie telewizora, słuchacz radiowy, internauta ma potrzebę ciągłego utrzymywania określonego, indywidualnie zróżnicowanego poziomu wewnętrznej aktywności, podniecenia. W sytuacji, gdy aktywność spada poniżej tego poziomu, pojawia się znudzenie i zaczyna się poszukiwanie nowych bodźców, żeby powrócić na oczekiwany poziom wewnętrznej aktywności. Wykorzystanie w tym celu mediów ma niewiele wspólnego z komunikacją, gdyż tego rodzaju (lub odwrotny) efekt może zostać uzyskany poprzez zastosowanie środków nie mających nic wspólnego z wykorzystaniem znaków — mam na myśli np. zażywanie środków narkotycznych, picie alkoholu, podziwianie widoków krajobrazowych, uprawianie sportu, seks itd.[32]

Szczególny stosunek do komunikacji mają także dyskursy artystyczne. Ekspresja autora dzieła artystycznego często ma charakter egocentryczny — żaden realny, a nawet potencjalny adresat nie jest tu przewidywany. Szczególnie dotyczy to sztuki awangardowej, która jest tworzona w nowym podjęzyku. W tym przypadku nie zachodzi kolejność zjawisk: *competence* > *performance* (czyli system języka / kod jako podstawa działalności językowej, mowy), lecz raczej odwrotna relacja, gdyż kod, jak np. u najbardziej znanego rosyjskiego futurysty W. Chlebnikowa, faktycznie powstaje w procesie mowy, wytwarza się w tekście. Autor takiej poezji raczej rozwiązuje własne problemy światopoglądowe, artystyczne, egzystencjalne niż inicjuje transakcję komunikacyjną. Dlatego

[31] O kulcie przyjemności w internecie pisze K. Drużycki (2005, 307 i n.).

[32] Dlatego M. Pąchalska (2005, 63) pisze: „W naszym zachodnim ujęciu szczęście staje się czymś podobnym do towaru na rynku", czyli wcale nie jest tylko efektem perlokucyjnym określonych, intencjonalnie nacechowanych czynności językowych.

rosyjska badaczka T. Silman (1977, 179) uważała, że funkcja komunikacyjna utworu lirycznego jest wtórna: wiersz nie jest zaadresowanym komukolwiek komunikatem (choć takie sytuacje też są możliwe), lecz raczej jest „rozmową autora ze sobą". W podobny sposób możemy interpretować też inne dzieła sztuki, np. filmowej. Tak w filmie Marka Koterskiego „Dzień świra" główny bohater Adaś Miauczyński opowiada widzom o trybie i perypetiach swojego życia, w szczególności o tym, że jest numeromanem i wszystko liczy do siedmiu: miesza kawę cztery razy w prawo, trzy w lewo — razem siedem. Podciera tyłek do siedmiu, czternastu bądź dwudziestu jeden; podmywa się: trzy razy tyłek, cztery razy krocze, razem — siedem itd. Trudno sobie wyobrazić realną sytuację komunikacyjną z udziałem realnych interlokutorów, w której dorosły mężczyzna opowiadałby komukolwiek o szczegółach swojego wypróżniania się bądź sposobach mycia krocza. Sytuacja filmowa bardziej przypomina czytanie przypadkowo znalezionego dziennika niż świadomie zaplanowaną interakcję, chyba że mamy do czynienia z przypadkiem dyskursu schizofrenicznego.

Czytelnik, słuchacz radiowy, widz w teatrze lub sali kinowej nie prowadzi (w standardowym przypadku) dialogu z autorem (pisarzem, dramatopisarzem, reżyserem itd.), lecz w specyficzny sposób kreuje, reguluje własną kondycję psychofizyczną. Ten hedonistyczny, gratyfikacyjny aspekt „obcowania" ze sztuką dobrze wyświetla aforyzm Nancy Banks-Smith, znanej brytyjskiej krytyk telewizyjnej i radiowej: „Agatha Christie dała więcej przyjemności w łóżku niż jakakolwiek inna kobieta" (zob.: MacHale 2003, 11).

W. G. Admoni, wyodrębniając typy tekstów, pisał o ich odmiennym stosunku do komunikacji. Rosyjski autor słusznie uważał, że teksty artystyczne w swej istocie są egocentryczne, podobnie jak teksty sakralne bądź utylitarne, którym „nie jest przyporządkowana żadna funkcja komunikacyjna" (1994, 120).

Do tej listy należy dodać dyskursy lektury oraz d y s k u r s y r y t u a l n e. Jak pisze J. Nuyts, roli intencji w komunikacji językowej nie można wyolbrzymiać, gdyż istnieją obszary kulturowe (np. kraje azjatyckie, zamieszkające Oceanię, Afrykę i in.), w których celowość zachowań językowych nie jest tak obligatoryjna, jak w krajach Europy Zachodniej lub Ameryki Północnej (1997, 65). Zdaniem M. Z. Rosaldo (1982, 203 i n.) model pragmalingwistyki J. L. Austina — J. R. Searle'a nie może być uznany za uniwersalny, gdyż w wielu społeczeństwach komunikacja sprowadza się do uczestniczenia w swego rodzaju rytuałach, którym przysługuje funkcja fatyczna — zachowanie zastanego stanu rzeczy poprzez sam fakt replikowania. Dlatego np. w społeczeństwie Ilongotów, jednego z ludów zamieszkujących Filipiny, akt obiecania nie zakłada ani szczerości nadawcy, ani żadnych zobowiązań — jest to czynność stricte rytualna, sprawiająca przyjemność nadawcy i odbiorcy. O istotnych różnicach międzykulturowych w tym zakresie pisze m.in. G. Hofstede:

> Pewien były misjonarz holenderski, pracujący kiedyś w Indonezji [...], opowiadał o tym, w jak zaskakujący sposób został przez jego indonezyjskich parafian zinterpretowany następujący ustęp z Biblii: „Co myślicie? Pewien człowiek miał dwóch synów. Zwrócił się do pierwszego i

> rzekł: „Dziecko, idź dzisiaj i pracuj w winnicy!" Ten odpowiedział: „Idę, panie", lecz nie poszedł. Zwrócił się do drugiego i to samo powiedział. Ten drugi odparł: „Nie chcę". Później jednak opamiętał się i poszedł. Któryż z tych dwóch spełnił wolę ojca?" Biblia wskazuje na drugiego syna, parafianie zaś w indonezyjskiej misji wskazali na pierwszego, gdyż ich zdaniem przyczynił się on do zachowania formalnego porządku i nie sprzeciwił się ojcu. To, czy faktycznie wykonał polecenie ojca, nie miało dla nich większego znaczenia (2007, 99).

Podobny infantylizm językowy można postrzegać w rytuałach realizowanych w europejskim kręgu kulturowym. Tak więc w Polsce w czasie uroczystości inauguracji roku akademickiego studentki i studenci pierwszego roku przyrzekają[33]:

(5) [...] b y ć w i e r n y m ideałom humanizmu.

Jest to wręcz formalny komunał, który wygłasza się niezależnie od tego, czy się chce być wiernym ideałom humanizmu i czy w ogóle się rozumie, na czym te ideały polegają. Należy zwrócić uwagę błąd gramatyczny: ponieważ w akcie ślubowania biorą udział zarówno chłopcy, jak i dziewczyny (i dziewcząt, zwłaszcza na wydziałach humanistycznych, zwykle jest więcej), więc albo powinna obowiązywać forma liczby mnogiej:

(6) być w i e r n y m i ideałom humanizmu

albo każda grupa płciowa powinna używać odpowiedniej formy gramatycznej:

(7) b y ć w i e r n y m ideałom humanizmu
(8) b y ć w i e r n ą ideałom humanizmu

Presja rytuału jednak jest tak silna, że nikt nie zastanawia się nad sensem wypowiedzi — liczy się udział w rytuale, zgodność zachowań z odgórnie ustalonym scenariuszem (poza intencją uczestników) — odtwarzanie przydzielonych ról.

Nawiązując do terminologii stosowanej przez A. Duszak (2005, 47 i n.), w odniesieniu do rytuału można mówić o komunikacji nieudanej, przewrotnej i pozorowanej. Tak więc Duszak pisze o zrytualizowanej k u l t u r z e m i s t y f i k a c j i, w której m.in. funkcjonują *buzz words* — „sygnały społecznej i d e n t y f i k a c j i u ż y t k o w n i k a" (typu *być cool, trendy, na topie*), których (podobnie jak tekstu przyrzeczenia) wielu nie rozumie.

> Cechą globalizacji jest rozdzielenie języka transakcji od języka identyfikacji. [...] Powtarzany semantycznie „pusty" rytuał nie daje zadowolenia z komunikacji[34], a funkcja fatyczna zaczyna dominować nad semantyczną (tamże, 49 i n.).

[33] Przykład pochodzi z pracy: Kiklewicz 2010b, 90.

[34] Frustracja podmiotu jest spowodowana jego wyeliminowaniem z „prawdziwej" komunikacji, tzn. niemożnością udziału w równoważnej wymianie zdań, sprowadzeniem podmiotu do roli maszynki do przełączania kanałów.

Idea dyskursów niekomunikacyjnych nie jest obca też innym badaczom. Tak więc S. Jäger definiuje dyskurs w taki (choć nieco egzotyczny) sposób: „der Fluss des Wissens durch die Zeit" [potok wiedzy w czasie] (2001, 132-133). Wiedzę jednakże można nie tylko przekazywać, lecz także zdobywać i to niekoniecznie poprzez komunikację międzyludzką. W powyższej „definicji" zresztą nie ma ani słowa o komunikacji, podobnie jak w definicji dyskursu zaproponowanej przez K. Ehlicha:

> Diskurs verstehe ich als über den Zusammenhang von Zwecken konstituierte Musterfolgen, die sich an der sprachlichen Oberfläche als Abfolge sprachlicher Handlungen darstellen (1985, 192) [Rozumiem dyskurs jako ufundowaną na zespole celów sekwencję wzorców, które poprzez środki językowe znajdują wyraz w szeregu działań językowych].

Inni niemieccy badacze (Januschek/Redder/Resigl 2012, 13) zwracają uwagę na to, że M. Foucault, autor koncepcji analizy dyskursu, nie utożsamia tego pojęcia z dialogiem (jest to przedmiot analizy konwersacyjnej).

Można zatem konstatować, że dyskurs nie jest tożsamy ani z pojęciem praktyki społecznej, ani z pojęciem wydarzenia komunikacyjnego — są to s z c z e g ó l n e p r z y p a d k i realizacji dyskursu, który — z naukowego punktu widzenia — należy traktować jako k a t e g o r i ę d z i a ł a l n o ś c i j ę z y k o w e j (tzn. działalności za pośrednictwem języka) niezależnie od specyfikacji jej kontekstu i uwarunkowań zewnętrznych.

Bibliografia

ADMONI, W. G. [Адмони, В. Г.] (1994), Система форм речевого высказывания. Санкт-Петербург.

AWDIEJEW, A./HABRAJSKA, G. (2006), Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej. T. 2. Łask.

BACHTIN, M. M. [Бахтин, М. М.] (1979), Эстетика словесного творчества. Москва.

BELL, R. [Белл, Р.] (1980), Социолингвистика. Цели, методы, проблемы. Москва.

BENVENISTE, É. [Бенвенист, Э.] (1974), Общая лингвистика. Москва [источник: http://www.classes.ru/grammar/167.Benvenist-common-linguistics/source/worddocuments/_.htm; dostęp 10 VI 2014].

DEMIANKOW, W. Z. [Демьянков, В. З.] (2002), Политический дискурс как предмет политологической филологии. В: Политическая наука. политический дискурс: история и современные исследования. III, 32-43.

DRUŻYCKI, K. (2005), Szczęście i przyjemność w internecie. Nowe perspektywy badawcze. W: Duszak, A./Pawlak, N. (red.), Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata. Warszawa, 307-314.

DUSZAK, A. (2005), O potrzebie komunikacji udanej. W: Duszak, A./Pawlak, N. (red.), Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata. Warszawa, 43-51.

EHLICH, K. (1985), Diskussionsbeitrag zur „Analyse eines Arzt-Patienten-Gesprächs". In: Löning, P./Sager, S. F. (red.) Kommunikationsanalysen ärztlicher Gespräche. Ein Hamburger workshop. Hamburg, 169-193.

FIESIENKO, E. J. [Фесенко, Э. Я.] (2008), Теория литературы. Москва.

FLEISCHER, M. (2007a), Ogólna teoria komunikacji. Wrocław.

— (2007b), Zarys ogólnej teorii komunikacji. W: Habrajska, G. (red.), Mechanizmy perswazji i manipulacji. Łask, 29-72.

FOUCAULT, M. (1996), L'archeologie du savoir. Paris.

GAJDA, S. (1999), Współczesny polski dyskurs naukowy. W: Gajda, S. (red.), Dyskurs naukowy — tradycja i zmiana. Opole, 9-17.
— (2000), Media — stylowy tygiel współczesnej polszczyzny. W: Bralczyk J./Mosiołek-Kłosińska K. (red.). Język w mediach masowych. Warszawa. 19-27.
— (2007), Współczesny polski dyskurs komiczny. W: Mazur, J. / Rumińska, M. (red.), Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej. Lublin, 11-19.
GALIEVA, A. [Галиева, А.] (2011), Снова дискурс: история одного перевода. В: Pociechina, H. (red.), Язык и текст в системном и социокультурном аспекте. Olsztyn, 169-186.
GAZDA, G./TYNECKA-MAKOWSKA, S. (2006), Słownik rodzajów i gatunków literackich. Kraków.
GOBAN-KLAS, T. (2006), Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i internetu. Warszawa.
GOĆKOWSKI, J. (2009), Siedem powinności zawodowego uczonego. W: Zagadnienia Naukoznawstwa. 3-4, 281-293.
GRABIAS, S. (2003), Język w zachowaniach społecznych. Lublin.
GRAVE, P. S. [Граве, П. С.] (1981), Системный подход к исследованию патологии психики. В: Гвишиани, Д. М. (red.), Системные исследования. Методологические проблемы. Москва, 160-181.
GRUBER, H. (2012), Funktionale Pragmatik und Systemisch Funktionale Linguistik — ein Vergleich. In: Januschek, F./Redder, A./Resigl, M. (Hrsg.), Kritische Diskursanalyse und funktionale Grammatik. Osnabrück, 19-47 [Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 82].
GRZMIL-TYLUTKI, H. (2007), Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu. Kraków.
— (2009) Gatunek — kategoria analizy dyskursu. W: Biuletyn PTJ. LXV, 87-98.
HANDKE, R. (2008), Poetyka dzieła literackiego. Instrumenty lektury. Warszawa.
HICKS, P. (2011), Napoleon na lekcjach angielskiego. W: Mówią wieki. 2, 32-36.
HOFSTEDE, G. (2007), Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu. Warszawa.
HUTCHBY, I/WOOFFITT, R. (2001), Conversation Analysis. Principles, Practices and Applications. Cambridge.
HYMES, D. (2003), Models of the Interaction of Language and Social Life. In: Paulston, C. B./Tucker, G. R. (red.), Sociolinguistics. The Essential Readings. Oxford, 31-45.
IL'IN, I. P. [Ильин, И. П.] (1975), Словарь терминов французского структурализма. В: Басин, Е. Я./Поляков, М. Я. (red.), Структурализм: «за» и «против». Москва, 450-461.
JANUSCHEK, F./REDDER, A./RESIGL, M. (red.) (2012), Kritische Diskursanalyse und funktionale Grammatik. Osnabrück [Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 82].
JÄGER, S. (2001), Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung. Duisburg.
KARPIŃSKI, M. [Карпинский. М.] (2013), О дискурс-аналитической практике. В: Ухванова, И. et al. (red.), La Table Ronde. Выпуск 2. Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики. Минск, 187-205.
KASIEWICZ, W. B. [Касевич, В. Б.] (1977), Элементы общей лингвистики. Москва.
KIKLEWICZ, A. (2007), Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systematycznym. Łask.
— (2010a), A distributional model of language variants. In: Studies in Polish Linguistics. 5, 7-25.
— (2010b), Kategorie lingwistyki międzykulturowej w ujęciu systemowym. W: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. LXVI, 73-96.
— (2012), Znaczenie w języku – znaczenie w umyśle. Krytyczna analiza współczesnych teorii semantyki lingwistycznej. Olsztyn.
KOTIN, M. L. (2007), Die Sprache in *statu movendi*. Sprachentwicklung zwischen Kontinuität und Wandel. Zweiter Band. Kategorie – Prädikation – Diskurs. Heidelberg.
— (2009), Генеалогия дискурса и проблема языковых изменений. W: Przegląd Rusycystyczny. 2, 54-62.
KUJAWA, I. (2001), Dyskurs polityki a polityka dyskursu. W: Komunikacja specjalistyczna. 4, 168-182.
LESZCZAK, O. [Лещак, О.] (2013), Дискурс как объект лингвосемиотический опыт и деятельность (дискурсные типы и картины мира). В: Ухванова-Шмыгова, И. Ф. (ред.), La Table Ronde 2.

Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики. Минск, 109-113
LEVINSON, S. C. (1983), Pragmatics. Cambridge.
MACHALE, D. (2003), Nasze życie w cytatach. Łódź.
MAŁYSKA, A. (2012), Strategie komunikacyjne we współczesnym dyskursie politycznym. Lublin.
MARSHALL, G. (red.) (2004), Słownik socjologii i nauk społecznych. Warszawa.
MICHALCZUK, S. (2008), Stare i nowe idee w teorii *uses and gratifications.* W: Zeszyty Prasoznawcze. LI/3,-4, 27-41.
MICHNIEWICZ, A. J. [Міхневіч, А. Я.] (1982), Функцыі мовы і маўлення і праблемы беларуска-рускага двухмоўя. У: Міхневіч, А. Я. (red.), Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. Мінск, 50-75.
MILEWSKI T. (1969), Językoznawstwo. Warszawa.
— (1993), Teoria, typologia i historia języka. Kraków.
MURPHY, B./NEU, J. (1996). My grade's too low: The speech act set of complaining. In: Gass, S. M./Neu, J. (red.), Speech acts across cultures: Challenges to communication in a second language. Berlin, 191-216.
MUSZYŃSKI, Z. (1996), Światy za słowami. Ich natura i porządek. W: Grzegorczykowa, R. / Pajdzińska, A. (red.), Językowa kategoryzacja świata. Lublin, 27-45.
NĘCKI, Z. (2000), Komunikacja międzyludzka. Kraków.
NIESZCZIMENKO, G. P. [Нещименко, Г. П.] (1999), Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. На материале сопоставительного изучения славянских языков. München.
NORMAN, B. J. [Норман, Б. Ю.] (2005), Псевдовысказывания: эксперимент или языковая игра? W: Studia Slavica. X. Nauki Humanistyczno-Społeczne. 374, 67-82.
NORRICK, N. R. (2001), Discourse and Semantics. In: Schiffrin, D./Tannen, D./Hamilton, H. E. (eds.), The Handbook of Discourse Analysis. Malden / Massachusets, 76-99.
NOWOSIOŁOW, M. M. [Новоселов, М. М.] (1978), Категория тождества и ее модели. В: Новоселов, М. М. (red.), Кибернетика и диалектика. Москва, 183-211.
NUYTS, J. (1997), Intentionalität und Sprachfunktionen. In: Preyer G./Ulkan M./Ulfig A. (red.), Intention — Bedeutung — Kommunikation. Kognitive und handlungstheoretische Grundlagen der Sprachtheorie. Opladen, 51-71.
PAWŁOWA, A. W. [w druku], Lingwokulturologia: „za" i „przeciw".
PĄCHALSKA, M. (2005), Pojęcie szczęścia w neuropsychologii procesu. W: Duszak, A./Pawlak, N. (red.), Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata. Warszawa, 53-64.
PIAGET, J. [Пиаже, Ж.] (1994), Речь и мышление ребенка. Москва.
PIERELGUT, N. M./SUCHOCKAJA, E. B. [Перельгут, Н. М./Сухоцкая, Е. Б.] (2013), О структуре понятия «политический дискурс». В: Вестник Нижневартовского государственного гуманитарного университета. 2 [источник: http://cyberleninka.ru/article/n/o-strukture-ponyatiya-politicheskiy-diskurs; доступ 10 VI 2014].
PIWOWAR, J. (2013), Język opisu przeszłości w dyskursie publicznym Olsztyna po 1989 r. W: Narojczyk, K. (re.), Olsztyn jako region pamięci w latach 1989-2013. Olsztyn, 384-406.
POLAŃSKI, K. (red.), Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Wrocław etc.
ROSALDO, M. Z. (1982), The Things we do with Words. In: Language in Society. XI, 203-237.
SAWICKA, G. (2006), Język a konwencja. Bydgoszcz.
SILMAN, T. [Сильман, Т.] (1977), Заметки о лирике. Ленинград.
SLOBODA, M. (2013) Zanikání státního jazyka: běloruština v procesu formovaní národa. W: Slavia. 82/3, 281-314.
SZTOMPKA, P. (2010), Socjologia. Analiza społeczeństwa. Warszawa.
SZYDŁOWSKA, J. (2014), Szczygieł bohemista, czyli Czechy po polsku. W: Frankowiak A./Rutkowska, M./Szydłowska, J. (red.), W POsce i poza jej granicami. Media w XX i XXI wieku. Olsztyn, 155-173.
TEMNOVA, E. V. [Темнова, Е. В.] (2004), Современные подходы к изучению дискурса. В: Красных, В. В. (ред.), Язык, сознание, коммуникация. Москва, 24-32.
TOŠOVIĆ, B. (2014), Стиль и дискурс: сходства и различия. W: Stylistyka. XXIII, 19-29.

TOURY, G (1995). Descriptive translation studies and beyond. Amsterdam.
UCHWANOWA-SZMYGOWA, I. [Ухванова-Шмыгова, И.] (red.) (2000), Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Выпуск 2. Минск.
— (red.) (2014) Dyskurs w perspektywie akademickiej. Olsztyn.
VÁLKOVÁ, S. (2013), Speech act or speech act sets: apologies and compliments. In: Linguistica Pragensia. 23/2, 44-56.
WANDHOFF, H. (2005), Die Macht der Schrift. Münster.
WARNKE, I. H./SPITZMÜLLER, J. (2008), Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik — Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. In: Warnke, I. H./Spitzmüller, J. (red.), Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin / New York, 3-54.
WIĘCKIEWICZ, M. (2012), Blog w perspektywie genologii multimedialnej. Toruń.
WINTERHOFF-SPURK, P. (2007), Psychologia mediów. Kraków.
WOJTAK, M. (2014), Genologiczna analiza tekstu. W: Prace Językoznawcze. XVI/3, 63-71.
WOŁOSZYNOW, W. N. [Бахтин, М. М. / Волошинов, В. Н.] (2010), Антрополингвистика. Избранные труды. Москва.
WYSOCZAŃSKI, W. (2013), Językoznawstwo otwarte na przełomie XX i XXI wieku. Wybrane dziedziny. W: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Rozprawy Komisji Językowej. XL, 3-38.
ZWIEGINCEW, W. A. [Звегинцев В. А.] (1976), Предложение и его отношение к языку и речи. Москва.

Categorization of discourse

The article deals with the problem of linguistic categorization of discourse taking into account the system of concepts used in the fields of social sciences and humanities as a general theory of communication, stylistics, rhetoric, language pragmatics, conversational analysis. The author distinguishes between two approaches to discourse: representative and configurative. Discourse is considered in the stratification model of verbal communication, namely in the system of such categories as area of communication, sphere of communications, communicative event, and speech act. The final part of the article deals with the problem of the relationship between discourse and communication. The author proves that the social and communicative discourses are a special case of language activities.

IRINA OUKHVANOVA-SHMYGOVA
Belarusian State University (Minsk)

Discourse as a macro sign: The causal genetic perspective of discourse linguistics

1. Introduction

Linguistics of Discourse: what is it if not a kind of a reminder of the fact that linguistics graduallyextends its object of research from smaller and less complex units to much bigger ones — MACRO UNITS or MACRO SIGNS. There is one more definite characteristic of a contemporary linguistic science development: it is sharing its macro object with other fields such as Communication Studies and Discourse Studies though accepting it in a somewhat different way.

All these three fields (Linguistics of Discourse, Discourse Studies and Communication Studies) are interdisciplinary and still there is a certain difference in the way they consider interdisciplinarity. Linguistics of discourse is interdisciplinary within itself, that is, covering Language Studies, Textual/Speech Linguistics, Functional Linguistics and all kinds of hybrid Linguistic Studies such as Pragma-, Ethno-, Socio-, Psycho-, Cognitive, and other kinds of linguistics. Discourse Studies and Communication Studies turn to incorporate certain elements of social sciences: be it methods and techniques or relevant theories or some ideas on agenda, adapting them for their research programs, rather than just considering them as "bordering" fields. *Self-identification* of the research field is an important starting point for any researcher to make one being aware of what the field permits to do or tends to accept. The field determines the formulation of research goals and tasks, that is, it might restrain one's search and choice of research methods to obtain research goal(s), etc.

Let us make a short digression in our discussion of what Linguistics of Discourse is and how it differs from the so called traditional linguistics. We are to state that linguists, still being language focused, face temptations and challenges of a new type. A new kind of linguistics (Linguistics of Discourse) demands from its adepts to train their brains and senses and find new angles of the language involvement into the life of society and individual, representing, constructing, and thus directly influencing the world vision and development.

Another point we find important to focus on in our introduction is that Linguistics of Discourse being linguistically interdisciplinary promotes itself as one that has three facets: theoretical, practical (experimental) and applied. And this is what brings it closer to hard and natural sciences rather than to humanities. Besides, it accepts and hence relies on both quantitative and qualitative data analysis. It deals with both particular (phenomenon — bias) and general, really abstract data (idea or concept — bias). And just as it is in hard and natural sciences, it builds special relationship with such macro categories as Time and Space.

Time and Space in relation to discourse act like "signs in a sign". They also have phenomenon-bias and idea-bias facets influencing discourse's linkages and intertextuality at large. Acting together they remind us that people, while constructing their lives and, within it, striving for the world's knowledge and human wisdom (including understanding of themselves, others and thus different worlds (the world of signs included), are facing challenges of a universal nature.

Keeping the above idea in mind let us discuss in brief (as the format of the article doesn't permit us to present it in detail), one of the approaches topical for contemporary linguistics and beyond — the Causal genetic approach (CGA) — as it helps to specify (on analytical and synthetic, structural and functional bases) what discourse is as a multifaceted macro sign representing itself as phenomenon, idea and activity and hence event. The CGA was first presented to a wider research community in Russian and Ukrainian publications of the third issue of the research journal „Philosophic and Sociological Thought" under the column "Methodology of Science" in 1993, i.e. slightly more than 20 years ago (Ухванова-Шмыгова 1993, 5-17).

The representation of the CGA and the way it models discourse is what the given contribution is aimed at.

2. Discourse modeling: classification building and categorizing issues

Theoretical aspects of modeling in linguistics like in other sciences are based on classifications accepted and described in regards to both general and particular research goals and tasks. Classification modeling in linguistics is based on a number of criteria, which define characteristics and application of these models. Among such criteria there are function, form, and validity.

(1) Function: whether it is built to explain or to forecast. This type of models are defined as explanatory, essential (EM) or prognosis-aimed, sense-actualized (PM). The difference lies in the degree of abstraction they have: from abstract and space-defined (EM) to timely defined and thus phenomenological (linkage to other phenomenon and subjects, the observer can be included (PM);

(2) Form: whether it is mathematical (MM) model or computer model (CM). The first group of models formalizes the object of modeling within the format of a system, while the second one represents the system's behavior;

(3) Validity: whether it is characterized as an inclusive one absorbing cause-consequence relations or as the one, which excludes such relations (an inner-type-of-validity model or an outer-type-of-validity model).

It is worth mentioning that when one deals with a validity based classification type (the one centered around cause-consequence relationship) the so called *purity* of the approach is interfered: 1) the inner-type-of-validity models (the ones covering causes and consequences as something holistic) belong to the MM type as the inclusion of direct causes indicates a generative type of a model; 2) the outer-type-validity models are mostly CM as they include empirical material. In this case cause-consequence relationship is to be proved and viewed within its development (prospective or retrospective).

That is, function, form and validity as classification criteria turn to be intertwined proving the tendency of their borderline violation. And this interference is quite natural while dealing with objects of a complex nature such as discourses (discourse signs/ facts/ events/ processes). As a result we are destined to find out the existence of the so called parallel models of discourses constructed on the basis of different classification types. Modeling helps us to see specific and general within a discourse research.

Our experience in the CGM (causal genetic modeling) demonstrates quite vividly this tendency (Ухванова-Шмыгова 2004, 73-78). In fact, the CGM, taking into account the fact that it inscribes numerous models of a different nature (those representing discourse semiosis and genesis, its static/structural and dynamic/functional nature, and also those of a prototypic character), is integrating practically all the types of models mentioned above. Besides, constructing and applying modeling within the potential of EM and PM, MM and CM, the models of inner- and outer-type-of-validity representation are quite relative here as the CGM inscribes in itself causes (contexts) and still can be open to influencing these causes, i.e. transferring them into content. The specificity of a discourse vision with the help of the CGA modeling helps to realize the potential of intrusion of Time and Space categories into the field of a discourse research. Being first organizational dimensions of discourse they add a dichotomist nature to discourse complexity already at the very first step of discourse modeling.

3. *Semiosis* as the basis for identifying discourse in relation to the category of *Time*

Semiotics is the science about sign relations and linkages (and thus the science about signs (a functional semiotics) and/or a science about sign semiosis (an interpretative semiotics).

Sign interpretation goes with its structural (static) content studies, in which the idea of sign content bearing linkages remains vivid as if watchable in the situation when time (and thus sign structure) is frozen to make no interference in the work of a researcher.

It seems important to note here that a structural shape of a language sign (its *semiosis*) is generally represented by a triangle. Triangulation as a research approach is often used today in different types of contemporary Social Studies, which seems to be a reminder of the fact that a semiotic grounded research tradition is still powerful. Triangle is commonly accepted as a stable and initially sufficient prototype model of a sign content structure.

To find the definition and origin of the word semiosis one can easily turn to online resources. And here one can learn that

> [...] Semiosis is any form of activity, conduct, or process that involves signs, including the production of meaning. Origin: Coined by Charles Sanders Peirce to describe a process that interprets signs as referring to their objects, as described in his theory of sign relations, or semiotics (http://www.definitions.net/definition/Semiosis).

Such kind of definitions may let one think that the word and notion of *semiosis* came to us with Peirce, but experts speak of its much longer history. The very idea of semiosis appeared first in the edition *Philodemus* (54-40 cent BC). Its appliance in medical practice (e.g. by Galem from Pergama) dates back to the II century AC. In the context of medical discourse semiosis meant interpretation of symptoms where symptom was viewed as a sign which referred (designated) to another phenomenon (*disignator*) being characterized as persuading doctor's vision of this reference (*interpretanting, interpretant*) (Усманова 2001, 711). That is, the notion of *semosis* (the enclosure of sign, *designator*, and *interpretant*) helped ancient physiologists to define diagnoses.

Nowadays semiotics, the science about *semiosis* thoroughly developed by Peirce, runs a new life, which has come with its differentiation into a number of branches, namely *anthroposemiotics*, *zoosemiotics*, *phytosemiotics*, and *physiosemiotics*. All of these branches of the science of semiotics are aimed at modeling the way communication (information and interaction) is taking place on different levels of life representation. That is, the heart of semiotics (semiosis) is focused on how signs realize themselves in different environments or media. We claim that while parameters of these environments and media are multiplied, and they are studied in and presented by a greater variety of cases, a triangle as a *semiosis* structural shape is somehow starts to be questioned.

What is not questioned is that semiotics and linguistics of discourse viewed as applied and theoretical at the same time involve functional and structural approaches. And linguistics of discourse with extension of triangle model gives one more life to semiotics when semiotics starts to deal with macro signs of an open character, i.e. discourses. Thus, it deals with both contentual and contextual issues of a sign bringing the stimuli to both analytical (contextualization) and synthetic (contentualization) practices. The latter inscribes contextual parameters into discourse (discourse content).

The semiotics of discourse tends to extend the idea of a triangle structured *semiosis* attempting to view it differently. Causal genetic approach (CGA) is one of such an extended approaches (Ухванова-Шмыгова 1993, 5-17; 2001; Oukhvanova-Shmygova 1997; 1998).

It views discourse (macro sign) *semiosis* as a meeting point of a number of in-built dichotomy-like structures. In fact, according to the CGA a macro sign *semiosis* is represented with a number of dichotomies demonstrating, illustrating, and explaining its structural (phenomenological), functional (ideational), and dynamic (activity-based) nature.

That is, the interrelation "***sign*** (the form coined to be a *representant* of something) — ***designate*** (a piece of reality viewed as a sign *represantee*) — ***interpretant*** (language user or communicant accepted as the one who is interpreting relationship of sign to reality and back)" does not seem to be enough when we commence to study the real communication of human beings in processing, i.e. in a particular communicative situation and within a particular social context.

The CGA's innovation started with the introduction of a sign subject into a discourse *semiosis*. One would immediately doubt that the notion of "sign subject" (or "sign-coated interpretant") refers to the linguistic tradition. Though, if we look closer at the triangle and *interpretant* in particular, we may see the reason of doubling the position of *interpretant*. While being projected to the relationship "sign-designate", *interpretant* starts to be a role-mediated phenomenon (any role suggests a certain type of behavior, for example, the role of a doctor). Hence interpreting highly depends on the role chosen (be it another role the result of interpretation will be different). That is, a specific role makes *interpretant* inherit a certain function, which makes *him/ her/ them* function as a type of an *interpretant* rather than a specific *interpretant*. Metaphorically speaking, "*interpretant*'s growing" out of *semiosis* is both a measure of reality and (by interpreting) a measure of oneself (of one's self-identification).

We claim that absence of doubling of the quality of relationship makes communicant loose real proportions of the communicative action that causes loss of an active position of communicant in discourse functioning.

As we see, the *semiosis* of discourse is quite reasonably getting the shape of a quadroon instead of a triangle. In its background there are four elements: 1) *designate*, or reality-bias referent; 2) *designate as sign*, or sign-bias referent; 3) *interpretant*, or social reality-bias communicants-in-their-relationship

as a holistic cortege (the CGA introduces the notion of a *communicative cortege* (or just cortege) underlining the fact that communicant's role should be accepted by others; that is, one is always regarded in the frame of others, which means that frame, or in our case *cortege, makes the communicants* (as *clothes makes the man*); 4) *interpretant as sign*, or sign-bias cortege*;* the latter is regarded within a genre-and-format definiteness.

These four elements being phenomena of reality (referent), social reality (cortege), and sign reality (sign referent and sign cortege) reveal their interconnection. Such a close reciprocity suggests synthetic (functional) rather than analytical (structural) view on *semiosis,* which is compatible with discourse vision as a holistic functional entity, which is represented by three facets (three holistic though transformable entities).

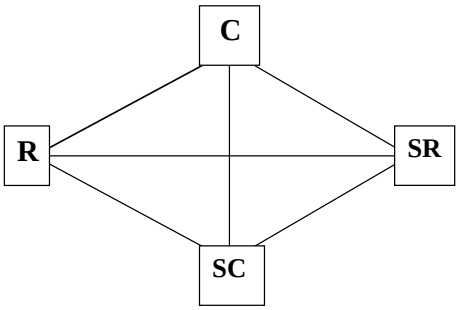

Pic. 1. Phenomenon-bias content: discourse semiosis.

Referent (R) — sign referent (SR), cortege — sign cortege (relationship of reality and sign-reality); referent — cortege, sign referent — sign cortege (relationship of inter-reality and inter-sign-reality); referent — sign cortege (SC), cortege (C) — sign referent (crossing point of relationship)

Are we coming back to a triangle shape of a macro sign or discourse *semiosis* though with double-dichotomies at each top of a triangle? The question seems to be relevant, especially when we switch our discussion from interpretative semiotics to functional semiotics. And within functional semiotics, special attention should be given to the category of *Time.*

If discourse *semiosis* is so complex and multidimensional, those involved in discourse process can hardly grasp its content as a whole. Communicants are compelled to lose a lot of informative and interactive content when they are involved in grasping macro texts, no matter whether they want to get factual-, interpretative- or meta-knowledge out of them: intellectual or emotional, actual or history-bias information. The question which comes together with these issues is evident: are we ready and do we want to accept that only a small percentage of what is communicated is grasped by the audience? The answer is *yes* and *no*

("yes" – because time is running fast and whatever is not grasped will be lost; "no" – because in communication time can be as if stopped giving a chance to return to its beginning). In fact, discourse can be defined as "going to-and-fro". This means to accept the idea of a discourse in general and discourse semiosis in particular as a kind of a plan for action: to go from one dimension to another and then back in order to comprehend the idea of a discourse as an idea of linkages and link reconstructions.

That is, *Time* acts in discourse in a recurrent way. In order to be clear: *cortege* is accepted as an active inner inception, a sensitive, reflective and constructive phenomenon, open to connect different types of linkages. And due to this linkage-defining (reconstructing) activity understanding comes.

Is such a *Time* behavior possible? Is it facing what contemporary hard and natural sciences know about *Time*? Surprisingly, such a *Time* behavior — going to and fro — can be demonstrated experimentally. First it was witnessed in the experiments and registered by Russian chemist B. P. Belousov, while carrying out a research on the energy flow. In science it is known as Belousov-Zabotinskij reaction when an energy flow may go forward and backward without any intrusion (Белоусов 1951).

If *Time* may represent itself recurrently in discourse, what about the category of *Space*? For getting a clearer picture we need to switch from the issue of discourse *semiosis* to the issue of discourse *genesis.*

4. Genesis as the basis for identifying discourse in relation to the category of *Space*

Genesis (i.e. beginning, generation, birth, production) is a complex of processes and circumstances, which (as something holistic) gives birth to something new and influences its development, state and further reproduction.

To specify the essence of the sources of genesis when applied to discourse production and reproduction we refer to such processes and circumstances as factors (we'll see here later that they are not the only reasons/sources of discourse production).

Factor is a constantly functioning reason and, because of its constant presence, it may be not identified by people (it is always with us and can easily be neglected). And factors form the core of discourse. Being not revealed directly, they remain rather as an idea than a phenomenon or activity. When we know the origins and pursue them we learn about the source of (in our case) particular discourses and, thus, we can predict their present and future traits.

We claim that discourse is an extremely complex research object; we hope to have managed to show it while discussing its semiosis, and the stated above contributes to grasping the idea of its essence.

Within our Causal genetic approach (CGA), which represents itself as a perspective, theory, method, and modeling of a discourse research we state four fac-

tors characterizing them as permanently present reasons (causes), which influence discourse nature and behavior. And they are: 1) the factor of social practice (social system functioning); 2) the factor of paradigmatic practice (language system functioning); 3) the factor of cognitive practice (cognitive system functioning); 4) the factor of textual practice (language in use system functioning). All of them can be defined as *discourse* constructive and reflective practices. They are responsible for discourse organization, production, reproduction, and management.

Each of these four discourse practices views discourse in a different way, and hence organizes discourse content differently. They represent discourse in different space dimensions (Ухванова 1998, 39-51):

(1) social practice gives rise to discourse pragmatic content. Its code (space) is the code of assessment (evaluation) and thus that of ranging and hierarchy-building. It is responsible for representing and constructing discourse meaningfulness;

(2) paradigmatic practice gives rise to discourse paradigmatic content. Its code (space) is the one of a systemic sign representation. It forms discourse functional meaningfulness;

(3) cognitive practice gives rise to discourse cognitive (gnosio-) content. Its code (space) is that of (mental) structures***;*** it is responsible for representing and constructing discourse *meaning;*

(4) textual practice gives rise to discourse syntagmatic content. Its code (space) of linearity; it forms discourse functional meaning.

The CGA starting as semiotic was meant to develop the idea of a discourse genesis integrating its causes and finding its replicated content patterns within their meaning-meaningfulness interaction.

As a result, within finding close collaboration of cognizing and pragmatic, syntagmatic, and paradigmatic processes (factors) we have come to realize that the energy of four types of a macro sign content space organization (hierarchically, structurally, systemically, and linearly) coins discourse within four processing (idea-bias content) dimensions, which can be viewed as discourse *genesis*.

(!) Thus it is no wonder that paradigmatic and cognitive linguistics just as functional and systemic linguistics consider their object of research to be *discourse*. It is, but just one of its functional parts. And it also is no wonder that these linguistic disciplines (Pragma-linguistics, Cognitive Linguistics, Textual and Functional ones) are engaged in discourse modeling each presenting its own patterning of a discourse research methods and procedures.

5. Discourse as an action

Content-context discourse inner relationships is a key issue of Discourse Studies dealing with discourse as a (social) event or performance (time-restricted or time-actualized macro sign) and discourse as a (social) action or just human life in its functioning (space-restricted or space-actualized macro sign). As a result, there are two foci on agenda, which influence the structure and procedure of a contemporary discourse analysis. The first one is focused on discourse as a textual action (social problem in change within its textual functioning, the problem being text-mediated and thus text-constructed and thus revealed through its textual representation), while the other is focused on discourse as a social action (the way people live and act). The first focus seems to be primarily of a linguistic nature, while the second one is closer to social science. Discourse analysts bring together in their research both aspects of a discourse vision being adepts of an interdisciplinarity of the field.

Having been engaged in a number of interdisciplinary projects with a social scientists leadership, we may admit due to our experience that interdisciplinarity comes with the interchange of methods rather than interchange of a research object construction, though definitely the volume of a research object extends. As for a disciplinary-bias research, it is recognized the order established in a research procedure or program. Thus, to recognize the professional background and experience of a researcher in the context of Discourse Studies we are to define the focus of a primary attention (both the object's treatment and the method chosen): textual (verbal activity-constructed) or social (activity constructed) action is under scrutinized analysis, whether language is viewed as a central code of discourse social representation or as one of many (mediation focus) ones.

In this connection, it is interesting to compare two currently topical approaches in contemporary Discourse Studies: the CDA (Critical discourse analysis) and the MDA (Mediated discourse analysis). In fact, they share the two foci mentioned above as structurally and functionally important for discourse analysis in general and for defining (the sense and essence of) the notion of discourse. Though, the CDA and the MDA value these foci in a somewhat different way. And in particular:

(1) for the CDA the first step focus is most evidently on textual analysis and social-action-text-marker reconstruction as the research is aimed at relevant database collection, which undergo QUAN-QUAL verification and research; while

(2) for the MDA the first step focus is on social action. This happens because language (regarded as textual discourse representation practice) is viewed as primary but definitely not unique: the approach views a number of other mediators of action not less important.

Then, the CDA's concern is more with a social part of a discourse representation while the MDA's concern is with an individual action representation and performance: here the focus is on a particular people action within a particular time

and place relevance, etc. (http://personal.cityu.edu.hk/-enrodney/mda/theory.htm). The discussion of what goes or should go first in a discourse research (textual or social practice) and what is beneficial of different theoretical modeling of discourse makes us think of whether the hen or egg dilemma is still actual and how it is proposed to be solved nowadays. Keeping this in mind, we are coming back to our approach. That is, how does the CGA understands discourse as an action?

There are four types of actions (activities), which, according to the CGA, are crucial for discourse understanding and thus discourse modeling. The first two deal with reality and sign reality involvement, the second two deal with the involvement of the communicants in their relationship (Ухванова-Шмыгова 1993, 13-14; 1998, 40-41). These actions (activities) are: 1) practical activity; 2) nominative (name applying) activity; 3) self-identifying activity (in relation to others in particular situations of communication); 4) experience-identifying activities (in relation to society as a functional entity, in social contexts at large, retrospective ones included). These action (activity) types are accepted by the CGA as discourse factums or result-bringing reasons: the results being intercrossed and inter-influencing.

Practical activity brings people opportunity to learn how to differentiate the world (or rather worlds) where they live and act: by this they learn to identify facts of reality, i.e. referents or phenomena of a material nature. This identification goes with referents' evaluation (hierarchy content dimension) and referents' cognizing (structural content dimension). From this we know that practical activity factum is directly interconnected with cognitive and social practice factors. And in this interconnection practical activity starts to be a measure of the facts of reality involved in communication. And within this synthesis, referents do not exist by themselves but as being assessed and structured.

Nominative activity in its turn differentiates the sign activity (facts of sign reality) and being interconnected with syntagmatic and paradigmatic factors or practices it starts to be a measure of the facts of sign reality. Within this synthesis sign referents do not exist by themselves but are linearized (textual content dimension) and systematized (language functional content dimension).

Self-identifying or cortege activity differentiates communicants (subjects of social reality) within their communicative roles. Being interconnected with textual and social factors (practices) self-identifying activity starts to be the measure of social reality (the situation of communication). Within this synthesis cortege is represented both as assessed (hierarchy content dimension) and textualized (linear content dimension).

Experience-identifying activity differentiates types of communicative behavior patterns. Being interconnected with cognitive and paradigmatic

factors (practices) experience-identifying activity starts to be the measure of social sign reality (social context). Within this synthesis sign cortege is represented both as structured (mental content dimension) and systematized (paradigmatic content dimension).

To sum up, the CGA vision of discourse as an activity represents activity (1) within its different representation: as practical-, nominative-, self-identifying- and experience-accumulating activity, (2) as causes (factums) of particular discourse content types (referential, sign referential, cortege, and cortege referential).

Discussing the specifics of the activity we are also to accept that result bringing reasons (factums), just as the content types they produce, are being intercrossed and inter-influencing; the same tendency (as we saw earlier) we observe in processing reasons (factors) and the content types they produce.

And the last idea to be presented here is the following. Factor-factum interconnection brings special characteristics to the discourse as an action, which is its two-angle focus: discourse as both an individual and social-targeted activity. Along with this, the processes of assessing (*pragmatizing*) and structuring (*cognizing*), linearizing (*textualizing*) and systematizing (*paradigmizing*) are also characterized by two features and thus two types of representations: social and individual. As a result, they have social and individual representation markers.

Accepting this tendency we are to state that discourse research seems to be really an integrative endeavor: by studying particular we study general and vice versa. In this framework, we can built a hypothesis that by carrying out a research of a particular discourses we can built functional models of a discourse type and also the prototypic discourse model of the type of discourse.

6. The definition of discourse within the Causal genetic approach

The idea of discourse *semiosis* and *genesis* is widened and deepened should we accept discourse in three facets: as phenomenon, idea, and action. In fact, discourse due to the CGA is a complex macro sign, which is dynamic in realizing itself through representation, functioning, and activity. Having in itself a «structure-function-activity» synthesis ready to be open to any of these facets, it reveals itself through different realities or rather manifestations of discourse realities, i.e. nature-bias and sign-bias, communicants-bias and society-bias.

Within it discourse is a macro sign, which is able to produce (construct and reflect) and represent different worldviews, social and individual, contentual (focused) and contextual (the one that in the background forms the frame of content), material and virtual, subject-bias and object-bias, etc.

The CGA's approach to what discourse is can be summed up by three basic ideas:

(1) structural focus: the CGA views discourse within complex-and-holistic, moving-and-transforming entity open to various interpretations (in case of discourse decoding) and various modeling options (in case of discourse coding);

such approach overcomes the monistic approach to discourse research and study (when social studies research is focused on (social) reality as it is, while language studies research is exclusively focused on sign reality);

(2) functional focus: the CGA supports the idea that discourse must be studied as a functional unity no matter how *big* or *small* it might be (a text in context or sets of such texts, books or book series, newspaper issues or editions, TV shows or channels, etc.), i.e. it is to be treated by a researcher as a holistic complex sign in relationship; volume of the content does not depend on the physical size of a discourse unit;

(3) dynamic focus: discourse in functioning produces the content that might be presented by functional quadroons models, which represent the reality of *knowledge-and-attitude, referent-and-cortege, time-and-space* co-functioning.

We claim that this view on discourse suggests both the result and the basis for the CGA modeling. It happens due to the fact that the CGA modeling includes generative causes. That is, the CGA is characterized by involving in discourse theoretical modeling of the causes explaining discourse content appearance and production both of a factor and factum nature extending its genesis and the results of the causes in their interconnection extending its semiosis. Such approach brings together analysis and synthesis, potential and actual discourse manifestations, general and particular.

And finally, the CGA helps to define discourse within its different facets: discourse as a functional macro sign (idea-bias content manifestation); discourse as a representational macro sign (phenomenon-bias content manifestation); discourse as an activity (idea-phenomenon synthesis manifestation):

(1) Discourse characterized by its functional nature is a dichotomy-like category representing interdependence of: (a) information & interaction manifestations (its core is a process of permanent transformations of propositions and illocutions, an exchange of object-bias and subject-bias information within their interdependence); (b) reflection/construction & assessment manifestations (its core is knowledge-attitude dichotomy); (c) psycho-social manifestations (its core is sense- and essence -related content).

(2) Discourse characterized by its representational nature is: (a) rationally and emotionally assimilated reality — worldview; (b) an assimilated sign reality — language-bias worldview; (c) an assimilated cortege reality — interaction-bias worldview; (d) an assimilated sign cortege reality — culture-bias worldview.

As we see within these two groups of definitions, discourse accepts different views on how text-in-function can be defined by pragma-linguistic, cognitive linguistic, and psycho- and sociolinguistic, but also functional and textual linguistics at large. And still within it, considering the integrity of approaches, we are not in Textual but in Discourse Linguistics. Why? Because we stay within interdisciplinarity, which evokes a dynamic vision of our targeted object with many facets. And these latter may be deployed and hence stimulate different focuses of attention at once whether it is knowledge-attitude or sense — essence inter-

change, content — context or individual — society interplay. All this makes discourses produce meanings and meaningfulness on a much wider scene than the one discussed by Ferdinand Saussure.

And still the greatest complexity comes when we discuss discourse as an activity as it integrates the previous two complex approaches. The CGA propose in this connection the following logics of discussion:

(1) discourse is a social practice (a pragmatic sign) as it involves at the same time social activity (subject-object pragmatics) and individual act (subject-subject pragmatics); thus within it we view discourse as social activity and individual behavior;

(2) discourse is a cognizing practice (an epistemological sign) as it infers one's personal meaning into the picture of the universe (epistemology of individual) but this is done through generalized communicative patterns (social epistemology); within it we view discourse as individual activity and social behavior;

(3) discourse is a paradigmatic practice (an intertextual sign) as its content plan depends on intertextual systematic ties, e.g. textual fields, which are both subject-bias (genre fields) and object-bias (thematic fields). Thus discourse is socially dependent textual activity defined by its system and thus closed;

(4) discourse is a syntagm-bias practice (a sign born within sequential realization) and thus it is an individual discourse practice based on social (historically open) choice; within it discourse is an individual textual activity defined by its historical perspective and thus open.

6. Conclusion

As a kind of a conclusion we can say that the CGA can be useful on a theoretical level: viewing discourse as an intertextual and interdiscursive macro sign within the majority of historically meaningful research paradigms of texts in functioning (discourses). The CGA can be classified as a kind of a periodic system of discourse elements viewed as subsystems being organized in co-functional dichotomies and manifesting themselves while functioning within different types of discourses in different social settings.

We consider the given approach especially useful at the period of the formation of the Linguistics of Discourse as a research field (Ухванова-Шмыгова 2013, 364-368) as it helps to make an inventory of not only co-functional discourse elements but also co-functional linguistic disciplines. These disciplines having been built and developed as if independently are, and it starts to be quite clear, to be reconsidered from their co-functionality and thus intercrossing position forming a unique field of discourse studies and research within linguistics as actively developed and multi facet science direction.

At the same time the CGA, as it was demonstrated in a number of research projects which resulted in building prototypic but also functional (applied) models of different types of discourses, e.g. political leadership discourse (Ухванова-Шмыгова/Маркович/Ухванов 2002) political, public, and expertise discourse (Ухванова-Шмыгова/Савич/Ефимова 2009), elite media discourse (Попова, 2010), academic discourse (Лущинская 2011), the discourse of lobbying (Савич 2012), business discourse (Курчак, 2012), etc., can be useful within discourse linguistics as an applied science.

Bibliography

Белоусов, Б. П. (1951), Периодически действующая реакция и её механизм. Горький.

Курчак Л. В. (2012), Дискурс деловых переговоров: опыт анализа. Минск.

Лущинская, О. В. (2011), Обучение иноязычному письменному дискурсу в контексте профессионального общения. В: http://www.elib.bsu.by.

Попова, А. В. (2010), Дискурс-картины мира и кортежного взаимодействия элитарных средств информации. Вильнюс.

Савич, Е. В. (2012), Медийный дискурс лоббирования: опыт анализа. Минск.

Семиозис (2014), Семиозис. В: http://www.definitions.net/definition/Semiosis.

Усманова, А. Р. (2001), Семиозис. Минск.

Ухванова-Шмыгова, И. Ф (1993), План содержания текста: от анализа к синтезу, от структуры к системе. В: Философская и социологическая мысль. 3, 5-17.

— (1998), Каузально-генетическая модель. Минск.

— (2001), Каузально-генетический подход. В: Всемирная энциклопедия. Философия. Москва – Минск, 476.

Ухванова-Шмыгова, И. Ф./Маркович, А. А./Ухванов, В. Н. (2002), Методология исследований политического дискурса. Минск [серия: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов, вып. 3; под ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой].

Ухванова-Шмыгова, И .Ф./Савич,Е. В./Ефимова,Н. В. (2009), Политическое поле Беларуси глазами дискурс-аналитика. Минск [Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов, вып. 6; под ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой].

Oukhvanova-Shmygova, I. (1998), Cause-Genetic theory of text content in its application to mass media text studies. In: Caron, B. (ed.), Proceedings of the XVIth International Congress of Linguists,20-25 July 1997. Paris [CD].

Social (2014), Social. In: http://personal.cityu.edu.hk/-enrodney/mda/theory.htmsocial.

Discourse as a macro sign: the causal genetic perspective of discourse linguistics

The article deals with the Causal genetic approach to discourse (CGA) introduced by the author and developing by the Belarusian research school of discourse linguistics within theoretical and applied linguistic fields. Discourse in CGA is defined as a complex macro sign dynamic in realizing itself through representation (phenomenologically), functioning (ideally), and activity (synthesis of both), each of these "faces" being multiplied within dichotomy-like structures. The approach demonstrates interdependence of structural and functional roots of discourse (semiosis and genesis) and thus its multi dimension and self-organizing character demonstrated by its inner transformation and multi facets. Such a vision of discourse corresponds with the acceptance of co-functioning character of linguistic disciplines opening a new stage of linguistic development, e.g. the stage of integrative approaches. With this in mind linguistics of discourse is represented as a unique field of discourse research making it an actively developed and multi facet science direction.

OLEG LESZCZAK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Дискурс как функционально-прагматический вариант лингвосемиотического опыта

1. Дискурс как объект исследования. Лингвистика в поисках нового объекта

Наиболее существенная проблема, связанная с изучением дискурса, — это само определение объекта исследования как такового, причем как в онтологическом (эссенциальном, каузальном и телеологическом), так и эпистемологическом плане. Впрочем, дискурс в этом отношении не является исключительным объектом. Каждый лингвосемиотический объект требует своего методологического обоснования. Особенность рассматриваемого здесь объекта заключается в его эпистемологической новизне. Оставим пока на время в стороне проблему концептуализации понятия дискурса и терминологизации слова *дискурс*. Независимо от того, что именно включается теми или иными учеными и философами языка в объем и содержание понятия дискурса (т.е. независимо от того, что именно они называют термином *дискурс*), можно попытаться очертить примерные рамки семантического поля, образующегося на пересечении понятийных объемов различных дефиниций этого термина (или этих омонимичных терминов). Но прежде, чем будет осуществлена эта процедура, хотелось бы обратить внимание на историко-культурный аспект становления этой проблемы.

Проблема дискурсивного анализа языка, речи, а также языковой деятельности в целом возникла сравнительно недавно. Если взять во внимание различные тенденции (эпистемологические перспективы), господствовавшие в то или

иное время в длительной истории языкознания, можно сказать, что наиболее старыми (не обязательно наиболее изученными) из них являются:

- сигнальная перспектива (изучение букв, идеограмм, пиктограмм, а также звуков речи и фонологических систем);
- номинативно-морфологическая перспектива (изучение лексических знаков — слов, идиом, фразем и их речевых форм как с формальной, так и с семантической стороны, как в аспекте системно-парадигматическом, так и ситуативно-речевом плане);
- системно-семиотическая перспектива (изучение языка как семиотической системы и речи как семиотической интеракции в совокупности с другими знаковыми формами жизнедеятельности);
- синтаксическая перспектива (изучение синтаксических единиц — предложений, высказываний, сверхфразовых единиц, текстов с формально-грамматической или семантико-стилистической стороны как в описательном, так и в модельном аспекте);
- деятельностно-дискурс(ив)ная перспектива (изучение целостной лингвосемиотической деятельности / лингвосемиотического опыта в функциональном единстве кода и семиотического поведения, а также в прагматическом аспекте как дискур(ив)сной деятельности).

Как видим, в исторической перспективе интерес к сверхтекстовому, функционально-системному и прагматически ориентированному целостному объекту социально-психологической семиотической интеракции возрастал постепенно. Вплоть до начала XX века основным предметом лингвистического интереса было слово и словоформа, в некоторых случаях — морфологическая система языка. За XX век в языкознании произошло несколько «революций» — системно-структурная, функционально-прагматическая, синтаксическая (генеративная), когнитивная, текстовая, после чего идея текста была объединена с идеей моделирования речи, идеей функциональной языковой системы, идеей прагматики семиотического поведения и идеей языковой когниции, что поставило перед языковедами задачу определиться с основной функциональной и прагматической единицей той предметной области, которую исследует их наука. Несложно заметить, что основные тенденции поиска оптимальной единицы языкознания как лингвосемиотики заключаются в постоянном расширении от звука к тексту, от элемента к целому, от феномена к сущности, а следовательно, от внешних, частных и случайных проявлений к внутренне обоснованному, общему и закономерному, от формы к содержанию, от содержания к смыслу, от синтатики и семантики к прагматике. Все это онтологический аспект проблемы.

Но проблема усложнилась еще и тем, что за последние сто лет существенно изменилась также эпистемологическая ситуация в изучении межличностной интеракции. Если на переломе XIX — XX веков Фердинанд де Соссюр заботился тем, чтобы языкознание стало наконец функциональной (синхронной) и прагматической (семиотической) наукой, отдельной от философии и филоло-

гии (истории языковой культуры), на переломе XX и XXI веков появилась потребность интердисциплинарного синтеза лингвистики (как лингвосемиотики) с психосемиотикой (когнитивистикой) и социосемиотикой (теорией коммуникации), а также с теорией информации, теорией деятельности и социокибернетикой. Вербально-семиотическая деятельность человека (как индивида, как представителя определенной социальной группы или же как вида) к началу нынешнего столетия стала объектом изучения многих наук и лингвистика уже не может удерживать эпистемологическую монополию в этом предметном поле. Впрочем, Соссюр (вопреки тому, что о нем пишут в учебниках и энциклопедиях на основе «Курса общей лингвистики», написанного Альбером Сеше) видел перспективу лингвосемиотики намного шире и глубже. Предложение создания полноценной теории языка (l a n g u e) и теории речи (p a r o l e или d i s c o u r s / d i s c u r s i f), высказанное Соссюром вскользь в одной из последних лекций было лишь тактическим шагом на пути к созданию полноценной науки о языковой деятельности или языковом опыте человека (s c i e n c e d u l a n g a g e). Об этом свидетельствуют многократные повторения этого термина как в черновых заметках, так и в обнаруженной в 1996 году рукописи монографии «De l'essence double du langage» (Saussure 2002) *(*в то же время нигде Соссюр не упоминает о том, что лингвистика должна изучать прежде всего язык «в себе и для себя»). Столь же часто в рукописях Соссюра находим указания на то, что конкретные единицы, составляющие предмет изучения в языкознании, это не факты языка или речи, а именно факты человеческой языковой семиотической деятельности (f a i t s d e l a n g a g e или p h é n o m è n e s d u l a n g a g e). Таким образом еще на переломе позапрошлого и прошлого веков Соссюр наметил программу поиска целостного объекта языкознания, каковым должна была стать языковая деятельность обобществленного человека, психическая по своей онтологической сути, но социальная по своему происхождению и направленности (прагматике). Об этом же свидетельствует и теория семиозиса, предложенная Соссюром в «De l'essence double du langage» (Saussure 2002, 38-46). Внимательное прочтение ее однозначно свидетельствует в пользу функционального (реляционистического) и прагматического (антропоцентрического) понимания швейцарским лингвистом языковой деятельности. Эту теорию никак нельзя назвать теорией знака (что обычно трактуют, как теорию слова). Первое, что бросается в глаза, это несогласие Соссюра с билатеральностью знаковой ситуации. В его трактовке семиозис обладает четверичным (q u a d r u p l e) и в полной мере психическим (когнитивным) характером. Он необходимо предполагает вовлечение в семиотическое целое одновременно двух типов оппозиций — пространственной («значение — форма») и временной («обобщенный инвариант — единичный факт»). Отсюда вывод: целостная вербальная единица обязательно должна содержать в себе единство связей инвариантно-языкового с актуально-речевым и интенциально-семантического с формально-выразительным. Именно таким характером обладает дискурс.

2. Концептуализация понятия дискурса. Дефиниция понятия

В свое время мной был осуществлен системный концептуальный анализ содержания и объема термина(ов) *дискурс* в русско- и польскоязычном научно-философском пространстве (Leszczak 2010). Приведу здесь вкратце только его результаты. Анализ позволил установить более сорока различных понятий, номинируемых различными авторами при помощи термина *дискурс*. В этом нет ничего странного. И не это представляет основное препятствие для создания целостной теории дискурса как нового предмета исследования. Проблема состоит в том, что почти все эти понятия в содержательном отношении смежны (причем, это очень близкая информационная смежность), а в отношении объема зачастую перекрывают друг друга (покрываются, накладываются, входят друг в друга).

Оценка тех или иных понятий, называемых словом *дискурс,* была осуществлена с учетом двух ключевых критериев: культурно-исторического (терминологического) и методологического (собственно концептуального). С культурно-исторической точки зрения вопрос о релевантности термина *дискурс* должен ставится так: нужен ли этот термин как новое название для уже существующих и функционирующих в науке (в разных науках) понятий? С методологической же точки зрения вопрос звучит следующим образом: приемлемо ли понятие, называемое термином *дискурс*, для данной методологии (есть ли ему место в предметном поле науки с точки зрения данной методологии)?

Если ответ на первый вопрос принадлежит более к области научного вкуса, то ответ на второй требует серьезного критического концептуального анализа предметного поля собственного исследования с учетом его методологических оснований — онтологических и эпистемологических. Понятно, что у представителей разных методологий ответ на второй вопрос будет различным.

К явно терминологически избыточным употреблениям слова *дискурс* (т.е. таким, которые дублируют уже существующие наименования) мною были отнесены следующие:

- сверхфразовое единство (структурно-функциональная часть текста),
- устный текст;
- текст в процессе порождения или восприятия (в функционально-прагматической лингвистике это понятие называет термин *текст*),
- речевая ситуация (акт порождения высказывания + высказывание + акт восприятия высказывания);
- речевое событие (акт порождения текста + текст + акт восприятия текста);
- диалог;
- речевая деятельность (совокупность речевых актов и процедур);
- речь (речевая деятельность + тексты;
- публичная дискуссия;

- идеологическая языковая картина мира;
- рациональная языковая картина мира;
- семиотическая культура;
- семиозис / семиосфера (совокупность семиотических явлений и сущностей);
- мир.

Привожу только наиболее частотные и характерные понятия. Полный список можно найти в монографии (Leszczak 2010).

Даже поверхностная оценка приведенного списка позволяет разделить его на три группы понятий (если, конечно, исключить из него совершенно курьезное понимание дискурса как мира). Одна группа — это процессуальные, темпоральные понятия (дискурс как та или иная речевая функция), вторая — понятия субстанциально-статичные (дискурс как картина мира или семиосфера), третья — понятия комплексные — пространственно-временные (дискурс как культура или семиозис). Кроме того можно отметить стремление выразить термином *дискурс* прагматику лингвосемиотической деятельности (идеологию, рациональную коммуникацию, публичную деятельность). Все эти обстоятельства будут учтены при окончательной дефиниции понятия дискурса.

Сложнее однозначно оценить второй список. Для этого нужно посмотреть на него сквозь призму функционально-прагматической методологии, т.е. с позиций антропоцентризма (прагматизма) и реляционизма (функционализма):

- индивидуализированный текст (в противовес социальному) — в функционально-прагматической методологии каждый текст одновременно индивидуализирован и социализирован в различных аспектах;
- следы идиостиля в тексте (отдельные следы чего-либо в тексте не представляют собой целостной единицы, которая могла бы быть объектом исследования; гораздо более прагматично было бы выделение идиостиля как системной инвариантной функции в индивидуальном языке субъекта);
- социализированная речь (в противовес индивидуальной) — каждая речь одновременно индивидуальна и социальна (это разноуровневые категории: индивидуальность — категория онтологическая, социальность — каузальная и телеологическая);
- социализированная речевая деятельность (социализированная речь-процесс) — как в предыдущем случае;
- среднее между социальным языком и индивидуальной речью (язык и речь — разнопорядковые в онтологическом плане функции: язык — инвариантная система возможностей, речь — актуальный процесс коммуникации на основании языковой потенции, язык и речь столь же социальны, сколько индивидуальны, следовательно между ними не может присутствовать ничего промежуточного);

- когнитивная (психологизированная) речемыслительная деятельность (в противовес объективизированно-социальной речи) — каждая речевая деятельность в равной мере психологизирована и социализирована;
- социализированная речевая деятельность (в противовес психокогнитивным процедурам речемышления) — как в предыдущем случае,
- конкретный диалогический акт (единичный разговор hic et nunc) — единичный диалог может стать предметом научного анализа только как частный случай какого-то типичного диалога, нет смысла терминологически противопоставлять частные случаи типам;
- текст в реальных обстоятельствах функционирования (в отличие от текста вне использования) — текст вне использования (напр., краска на бумаге или намагниченные фрагменты пленки) не является текстом с точки зрения функционально-прагматической концепции лингвосемиотического опыта;
- совокупность текстов одного стиля — тексты не могут быть объединены в единое целое, т.к. не обладают временной стабильностью; их типичность (напр., стилистическая принадлежность) обеспечивается не их имманентными свойствами, а наличием стилистических моделей текста в языковой системе (языковой способности);
- синхронная языковая деятельность (в противоположность историческому языковому опыту или историческим текстам) — исторический текст либо не является текстом (если его никто не может воспринять и интерпретировать, т.е. психологизировать), либо является таким же текстом, как всякий иной современный текст (хотя не для всех, а только для субъекта — носителя древнего языка);
- часть мира, организованная вокруг текста — наиболее далекое от лингвосемиотики понимание, требующее превращения мира в материал для текста, а текста — в самостоятельный субъект семиозиса, что полностью противоречит антропоцентрической установке.

Так же, как и в предыдущем случае, привожу только наиболее характерные и отчетливые понятия.

Несмотря на то, что все указанные понимания термина *дискурс* неприемлемы для лингвосемиотики, реализуемой в ключе функционально-прагматической методологии, можно оценить их с точки зрения объема понятийной информации, который они покрывают. Если рассмотреть оба представленных списка вместе, бросаются в глаза три обстоятельства: попытка включить в понятие дискурса понятия текста и/или речевых процедур (1), объединить в понятии дискурса идиолектные и социолектные свойства языка как языковой картины мира (2), а также попытка привязать к понятию дискурса разного рода целевые социально-коммуникативные установки (3).

Все это позволяет установить то позитивное, что может и должно быть включено в новое понятие, которое может, с одной стороны охватить все

структурные и функциональные аспекты лингвосемиотического опыта общественного индивида (а это все заключено в термине *лингвосемиотическая деятельность*), а с другой, — подчеркнуть специфическую сущность, заключающуюся в прагматико-каузальной детерминации этого опыта различными типичными обстоятельствами. Основная идея, которая должна содержаться в понятии дискурса, заключается в том, что дискурс — это не только и не столько отдельный текст, взятый в его деятельностном (прагматическом) функционировании (а значит, одновременно со всеми когнитивно-психологическими и лингвосемиотическими процедурами порождения и сопорождения, сигнализации и восприятия), но и обязательный набор кодовых условий, которые такое функционирование делают возможным (т.е. специфическая система знаков и моделей порождения и интерпретации такого типа текстов). Проще говоря, дискурс — это не что иное как сама лингвосемиотическая деятельность (при процессуальном способе описания объекта) или же лингвосемиотический опыт (при субстанциальном способе описания). Тогда возникает вопрос: зачем нужен термин, дублирующий эти два термина? Ответ прост. Дискурс — это не весь лингвосемиотический опыт и не вся лингвосемиотическая деятельность целиком, а только одна из их функционально-прагматических разновидностей, их экземплификация, специфицированная целым рядом факторов. Дефиниция дискурса в функционально-прагматической лингвистике могла бы быть следующей: это функционально-прагматический вариант лингвосемиотического опыта (лингвосемиотической деятельности), специфицированный:

- типом и характером опытной деятельности (в т.ч. языковой) — макродискурсы: реальный — виртуальный, рациональный — эмоциональный, внешне — внутренне мотивированный (стереотипный — творческий); бытовой, экономический, общественно-политический, научно-познавательный, эстетический, философский (мировоззренческий);
- свойствами субъектов (количество, пол, возраст, статус, психологические и физиологические особенности) — субъектные дискурсы: индивидуальный, микросоциальный, макросоциальный, массовый, женский, мужской, смешанный, детский, подростковый, взрослый, людей преклонного возраста, смешанный, равноправный, неравноправный, подчиненных, начальства, смешанный, здоровых, больных, смешанный, по характерам или темпераментам и под.;
- культурно-цивилизационными обстоятельствами деятельности (в т.ч. этническими, социальными, ментальными) — культурные дискурсы: моноэтнические, полиэтнические, моно- или поликультурные, в пределах социального слоя, интерсоциальный;
- характерной локализацией деятельности (от микро- до макроуровня) — локальные дискурсы;

- характерными темпоральными свойствами деятельности (от микро- до макроуровня) — т е м п о р а л ь н ы е д и с к у р с ы ;
- тематикой (семантикой) — т е м а т и ч е с к и е д и с к у р с ы ;
- сигнальной формой — ф о р м а л ь н ы е д и с к у р с ы : устный, письменный, контактный, дистантный, мультимедийный и под.

Как и всякий другой объект науки дискурс может осмысливаться номотетически (как определенный тип) и идеографически (как экземплификация типа, т.е. как конкретный факт лингвосемиотической деятельности, ее феноменальный репрезентант). В этом смысле дискурсом может считаться и такая разновидность лингвосемиотического опыта, как политическая или религиозная лингвосемиотическая деятельность вообще, и такая их конкретная репрезентация, как предвыборный политический медиадискурс политика X в президентской кампании 2007 года в Польше или религиозно-гомилетический дискурс священника X в период с 2005 по 2013 гг. в церковном приходе Y.

Стоит оговорить также принципиальное отличие понятия дискурса и составляющих его понятий код (язык), общение (речь) или текст. Различие между ними состоит прежде всего в характере их отношения к более общему понятию лингвосемиотической деятельности (лингвосемиотического опыта). Дискурс — это конкретный репрезентант лингвосемиотической деятельности. Эти понятия соотносятся как частное к общему. Язык же (и другие коды), речь (и другие формы семиотической интеракции) и тексты (как результаты использования кодов в ходе такой интеракции) — это все составные лингвосемиотической деятельности (а значит и дискурса) и соотносятся с ними как части с целым. Понятно, что если дискурс — это лишь одно из проявлений лингвосемиотической деятельности, он не может включать в себя весь язык, всех актов речи и всех текстов. В него входят лишь те фрагменты языковой системы, те процедуры и те тексты, которые обслуживают соответствующий данному дискурсу вид опытной деятельности.

3. Структура дискурса

Исходя из основной установки, что дискурс — это вариант лингвосемиотической деятельности (единицы динамической по своей онтологической сути) или лингвосемиотического опыта (статичной сущности), структура дискурса может быть представлена двояко: либо как изоморфную лингвосемиотической деятельности, либо как изоморфную лингвосемиотическому опыту.

В первом случае можно говорить о темпоральной (временной), процессуальной или деятельностной структуре дискурса. В этом случае дискурс необходимо должен быть расчленен на код (потенциальные лингвосемиотические знания, умения и навыки, лингвосемиотическую интуицию и компетенцию, язык), соответствующие дискурс(ив)ные процедуры (порождающего и интерпретирующего характера) и тексты как их результаты. Понятно,

что при дискурс(ив)ном подходе к анализу в центре внимания должен оказаться текст (в отличие от системного анализа, в центр которого необходимо полагается код). Ближайшими функциями, в которые погружен текст, являются единичные лингвосемиотические (в т.ч. речевые) акты и поступки, а также более общие процедурные единицы — лингвосемиотическое поведение, опирающееся на определенную разновидность кода (язык).

Во втором случае мы говорим о пространственной, субстанциальной структуре дискурса как сферы опыта. Поэтому это структурирование носит полевой характер — от общего пространства (каковым является определенный характерный тип опыта), через сужение его до поля определенного лингвосемиотического события и еще более узкого поля конкретной лингвосемиотической ситуации вплоть до ядра, каковым, как и в предыдущем случае, является текст.

4. Основания дискурс-анализа

Исходя из сказанного, современный лигвосемиотический анализ информационной интеракции должен сопровождаться или предваряться тщательным дискурс-анализом. Слишком много факторов квалификации и систематического описания таких функциональных единиц языка и речи, как слово, клише, фразеологизм, прецедентный текст, интенция, значение, содержание, смысл, парадигма форм, модель порождения или восприятия (интерпретации), стиль, высказывание, текст и под. зависит от того, к какому типу дискурса они принадлежат. Дискурс представляет собой своеобразный фактор прагмафункционального единства лингвосемиотического опыта в пределах заданных спецификационных критериев. Отсюда факты междискурс(ив)ной синонимии, омонимии или антонимии, междискурс(ив)ной вариативности или многочисленные проблемы междискурс(ив)ного диссонанса или явления дискурс(ив)ной диглоссии или двуязычия.

Итак, к облигаторным поступательным шагам дискурс-анализа следовало бы отнести следующие:

- Спецификация типа актуальной лингвосемиотической деятельности, т.е. установление прагматики дискурса (типа макродискурса, субъектных, культурных, локальных, темпоральных, тематических и формальных черт) — без этого шага невозможно установление базовых системных рамок функционирования языковых единиц и квалификация текста.
- Спецификация субъекта деятельности в рамках дискурса, т.е. определение функции дискурс(ив)ного субъекта — как и в предшествующем случае, этот шаг относится к системно специфицирующим, т.к. определяет тип идио- и социолектов, в пределах которых порождается текст.

- Спецификация культурно-социальных обстоятельств актуальной лингвосемиотической деятельности, т.е. определение функций дискурс(ив)ного пространства — в ходе этой процедуры устанавливаются все существенные каузально-мотивационные обстоятельства порождения текста.
- Спецификация пространственно-временных функций актуальной лингвосемиотической деятельности — данный шаг помогает конкретизировать речевую ситуацию и речевое событие в пространственно-временном континууме культурно-цивилизационной интеракции.
- Спецификация тематики дискурса — с этого момента начинается собственно лингвоанализ текста дискурса.
- Анализ пространственной структуры дискурса: событие — ситуация — текст.
- Анализ деятельностной структуры дискурса: код — речевое поведение, речевые процедуры, речевые акты — текст.
- Анализ прагматики, семантики и формы текста.

Литература

LESZCZAK, O. (2010), Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu. Toruń.
SAUSSURE, F. DE, (2002), Écrits de linguistique générale. Gallimard.

Discourse as a functional-pragmatic option of linguosemiotic experience

The paper focuses on the definition of *discourse* as a term in the frames of functional-pragmatic linguosemiotics. The conceptualization of this notion is made from the background of widely accepted terminology and its methodologically overabundant interpretations. In this paper, the author considers discourse as a functional-pragmatic variety of linguosemiotic experience (or linguosemiotic activity) that is determined by a range of factors. Moreover, the author proposes a pattern for discourse analysis based on the functional and pragmatic methodological grounds.
Keywords: discourse, linguosemiotic experience, linguosemiotic activity, functionalism, pragmatism.

ANNA PAVLOVA
University Mainz

The Role of Discourse Analysis for Translation Strategy and for High Quality Translation

From the time the term "discourse" appeared, it has been defined in many different ways in subjects such as Philosophy, Philology, Linguistics and Translation Studies. There are so many conceptions of the term "Discourse" that articles about semantic analysis usually begin with an explanation of how the author understands this term. The author of this article can not avoid this either.

There are two explanations for the term "Discourse" which are closely associated with each other. On the one hand, "discourse" is understood as a text, as a component of many other texts, or of a text field which consists of different text groups and includes this text as well. Text A can at the same time be associated with texts of group{A, B, …} which are dedicated to the biography of the author of text A, with texts of group{A, C, …} which are dedicated to the same topic as text A, with texts of group{A, D, …} which belong to the same aesthetic or philosophical school and so on. A text with all its associations with other texts, as an open element of many similar elements, constitutes a "discourse". There can be various reasons to unite different texts in one continuum. On the other hand, this continuum itself is called a "discourse". It describes any one of the above-mentioned sets of texts which are based on one criterion.

The topic of this article is a semantic analysis associated with translation difficulties. Discourse can be analyzed by different people. On the one hand, discourse analysis is a compulsory action in a translation. The subject of a semantic

analysis is the translator him-/herself. One of the translator's tasks is the identification of different connections between his and other texts which are a source of complementary information. Without this kind of information it is impossible to make a high quality translation. On the other hand, a semantic analysis is a corpus of discourse studies which are carried out by linguists, who are discourse experts. Both concepts of semantic analysis will be examined in this article, because both of them influence the quality of translation directly.

First we are going to examine the semantic analysis the subject of which is the translator himself. In translation literature, the text is usually seen as the main object of translation. It is fair to say that a translator takes some decisions only if he/she understands the whole text. Therefore students of translation are advised to read the whole text before working out translation strategies and tactics. Such recommendations can be found in all text-books for translation studies in one wording or the other. Though they are justified, they often differ from translation practice: A text can be long and due so soon that the translator has no time to read through the whole text before translating. Professional translators often admit that they only skim-read the text, reading only some parts of the text more attentively. In doing so they understand that this is not the best strategy at all, but they are forced to make a compromise due to the lack of time. However, there is something they cannot avoid if they want to do a translation of high quality: a semantic analysis (although they themselves usually do not call it like that). This means that they have to go beyond the text which is to be translated and clarify lots of details and facts through other texts.

Many pages of translation theory books are dedicated to the cultural background of the original text and to culture, knowledge and expectations of the translation's recipient as well as to their role for decisions concerning the translation (Latyshev/Semjonov 2003; Sdobnikov/Petrova 2007; Eco 2001; Hönig 2011; Nord 2011; Prunč 2012). However, even the authors of these articles do not use the term discourse, although it is obvious that the term "background" itself includes a pragmatic presupposition that there is that goes beyond the text which is to be translated. Obviously, the idea that in fact not a text but a discourse is translated has not appeared in a translation theory yet. Discourse here is understood as an element of many different continuums of other texts which are associated with the present text in different ways. This does not mean that the translation theorists are wrong. On the contrary, they are completely right, and it is discourse they have in mind when describing how important cultural background, pragmatics and background knowledge are for the analysis and the accurate translation of a text. However, they do not use the term "discourse" regardless of the fact that this term would give them the opportunity to use one general concept that includes all the parameters of the comprehension and the interpretation of the text they write about. In fact, a corpus with the promising name "The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training" (Schäffner 2002) was published in 2002. However, the authors of this corpus use the word *discourse* as a synonym of

the word *text.* This is characteristic for English-speaking groups where these terms are often used as synonyms. Therefore this book did not essentially change the situation of translation theory. The authors of the articles (just like their German colleagues, the representatives of the Scopos Theory (Nord 2011; Hönig 2011 and many others) are definitely right when saying that the text analysis before the act of translation must have specific features and include aspects which are irrelevant for literary or linguistic analysis and vice versa. However, this aspect is not going to be discussed in this article.

The fact that the scholars of translation studies still use the term "text" and do not formally go in-depth when talking about the object of a translation is rather a tradition than a reflection of their real opinion. The reason for the difference between the ideas which are discussed and the terminology which is used in translation studies is that the term "discourse" as the description of an object of study and subsequently the term "discourse analysis" appeared in linguistic, culturologic and literary discourse comparatively recently. On the one hand, this process was influenced by the ideas of the French philosopher Michel Foucault, on the other hand, it was necessary to turn from the language studies to the analysis of spoken language (use, pragmatics). In other words- as usual- some concepts (here: Foucault's) were needed at a certain time in the development of liberal arts. Therefore, despite the fact that the term "discourse" itself in the sense of 'speech' was part of scholars' terminology in the 1950's (for example of the linguist *Émile* Benveniste), it became popular only at the end of the 20-th and the beginning of the 21-st century. (For further reading on the history of the term "discourse" see (Gorbunova 2012)). This term is useful in many ways: it can be used for a corpus of texts. It is easy to derive an adjective from it: *discoursive*. Contrary to the term *discoursive*, the adjective *textual* has two meanings, namely: 'referring to one text' and 'referring to many texts'. When this adjective is used this ambiguity often remains, and it is not always obvious which meaning is intended. However, if the term *discoursive* is used, the ambiguity disappears — if the word is defined as a corpus of texts corresponding to certain criteria. If translation is regarded as the transfer of a text which is an element of the source discourse and the translated text as an element of the target discourse the perpetual contradiction between the linguistic, cultural and pragmatic aspects of translation can be eliminated.

It has long been known that it is impossible to understand a statement without knowing its narrow or broad context. It is also impossible to understand a statement outside of a discourse. Just as a statement is an element of something bigger it derives its meaning from, a text — if it is understood as a corpus of statements- can only be understood completely from a discourse perspective. It is necessary to go beyond an object to understand it. Every text is an element of a wide text space, of a multitude of texts. At the same time every text is an element of a culture, not only of the national but also of the all-European or all-Asian, the liberal or conservative, the orthodox or the atheistic, of the culture of a certain age, of a

generation or a philosophical school and so on. Cultures primarily express themselves in texts, but it would be wrong to think that texts are their only medium to express themselves. However, it is a very prominent medium and it is exactly one or another element at the boarder of all these cultural and textual streams (discourses) the translator has to process, to analyze, to modify and to turn into the final result of his work — the translation. These elements are the objects of his attention: texts understood as discourses.

The entity of all possible knowledge of the translator about the social, cultural and historical background of the source text must be included in the term "discourse". The background or context — in the widest sense of this word — contains the opinion of representatives of the subculture the author belongs to (especially if it refers to a literary or a political text). It also reflects how much the author is influenced by other authors or his friends or foes, and other biographic facts about the author, for example, where and when he studied (it can be important for a translation of literary, scientific texts and essays). The text background can also include socially important events which are central for the comprehension and the interpretation of the source text's content, the knowledge of terms and their application in the culture of the sender (the author of the original text), knowledge of customs and traditions, of stereotypes which are widespread in the subculture which is relevant for the source text and so on. The knowledge about them can be derived from other texts about the same topic or from other texts of the same author, from his letters, diaries, memoirs or from other texts of his team-mates or opponents, as well as from dictionaries, thesauri, newspapers, magazines, encyclopedias and other written sources. The knowledge the translator derives from oral sources is important as well: television, radio, personal contacts with people — witnesses, contemporaries, experts in one or the other part of a culture which is relevant for a translation strategy or just for the representatives of other cultures.

Discourse can be understood in a broader sense. In this — broadened — interpretation it includes not only texts but also body language, gestures, pictures, plays, movies, advertisements; it can also be art, architecture, music, ballet, opera and scientific investigations. Everything which can be a source of knowledge for the culture in which the text was produced is understood as "discourse". In short, discourse is the sum of a broad spectrum of knowledge which is indispensible for an adequate interpretation of the meaning and the content of a text. Without the help of a discourse it is usually impossible to understand and to translate any text, as every text is a stage in the development of history, the term "history" understood in its broadest sense. In this regard any text is intertextual: it includes elements of other texts, memories, symbols, pictures, people, events; it is full of cultural elements. The following sentence from a political article of the newspaper "Die Zeit" which seems to be short and easy from a lexical and syntactic point of view appears to be impossible to translate without knowledge of the discourse: For example, that it is about a woman:

(1) Die SPD werde nicht «kleinmütig» in die Verhandlungen mit der Union gehen, fügte Nahles hinzu.

The verb *fügte hinzu* should be translated in a feminine form. It is only the discourse which demands the use of the feminine form, namely the knowledge that Nahles is a woman.

However, it is of course not sufficient to know the source discourse to do a translation of a high quality. The other knowledge which influences the translator's strategy is the information about the target culture. For example, if the translator does not know that the German political party CDU (TN: Christian Democratic Union) is usually called just The Union, and this is not known in Russia, then the above-mentioned example can be translated incorrectly:

(2) *SDPG will "faintheartedly" not enter negotiations with the Union added Nahles.

For a good translation into Russian, instead of using the word *Union* it is necessary to name the party the way it is known in the Russian political discourse — CDU. After all, it is necessary to understand what the exact meaning of the German word *kleinmütig* is ("faintheartedly"), because the Russian analogy ("*faintheartedly*") is not suitable for a translation. Firstly, in our example it does not correspond with the stylistic norms of the Russian language. Secondly, even if it would correspond with the norm, it wouldn't represent the meaning of the sentence. Andrea Nahles, who is the general secretary of the SPD, does not mean the moral category of cowardice, but the number of claims by the CDU which cannot be revised since they have been part of a compromise agreement with the CDU to form the coalition government. In other words, a correct translation would be something like:

(3) The SPD won't back down in the negotiations with the CDU, added Nahles.

To understand the implication of the adverb *kleinmütig* this specific text has to be read attentively. However, the discourse is helpful here as well: the knowledge of the SPD's attitude in certain questions, why the two parties are divided over many political questions, which coalition is referred to. The authors of political texts implicate this knowledge, but even a German reader who is not interested in politics might not able to understand the meaning of the sentence without knowing the context, i.e. the discourse. The authors assume that their readers have a broad background knowledge which allows them to understand the hidden messages and the parts of a text which are not explicitly expressed or commented. But quite often the authors are wrong; their texts miss the target. Experience has shown that younger generation in Russia do not or do only partly understand articles written by people of the older generation, because the lexis is unfamiliar to them, they do not understand references and they are not aware of many historical facts. Conversely, the older generation struggles to understand or accept the language of the

younger generations. Therefore, the knowledge of discourse as a factor of comprehension is not only a problem of translation.

Usually, a text can be understood from two points of view- the source and the target discourse. For example, a seemingly easy excerpt of an economic text in the German newspaper "Handelsblatt" [1]:

(4) Laut Studie ist das Risiko in Bremen, Leipzig und Mönchengladbach etwa ähnlich hoch wie in Frankfurt. Doch während in der Mainmetropole Renditen von lediglich 5,8 Prozent erreichbar sind, sind in Bremen 7,4 Prozent, in Leipzig 7,7 Prozent und in Mönchengladbach sogar 8,1 Prozent möglich.

The word *Metropole* exists in Russian as well as in German and bilingual dictionaries translate the word *Metropole* as *metropolis* and as *capital.* But in this excerpt it does not refer to the capital of Germany at all. A translator should know that the word *Metropole* in the German political and economic discourse is just used to describe a big city. In most cases it is used to describe Frankfurt. On the other hand, in Russian the word *Metropole* describes a country, not a city. Only if the translator knows all this, he can correctly translate the word *Mainmetropole* as *Frankfurt* and not as *metropolis on the Main.*

One and the same text can be understood and analyzed differently depending on the epoch in which it is received, on the intrinsic subculture and on many individual features. In the third decade of the 20-th century, texts written by theorists of National Socialism were welcomed by one part of the German people and rejected by the other. Some were delighted; the others shuddered as a reaction to the same articles, pamphlets or books. Today these texts are read as historical documents of a monstrous era. However, there are still supporters of Nazism and race theories today, and for them, these texts are the theoretical basis of their views and serve as a guideline for their actions. Today, when young people read critical reviews of scientific papers written in the Stalin era, they probably understand these texts only as criticism and are not aware of any other background. However, when Stalin was alive such articles were regarded as political denunciations (which they really were) and as a real threat not only for the carrier of the author but even for his life. Here, even the years are to be distinguished: in 1947 they were just a denunciation, but in 1949 they were already regarded as a sentence. Today, many people who are familiar with this era understand these texts analogically, but the extent of the threat emanating from these denunciations and sentences in the form of criticism has, of course, changed: The texts are just interpreted in their historical context. The emotions they can evoke in the victims' descendants depend on many individual factors: the receivers' nature, their personal experience, their knowledge of history, traces of the Stalinist era in their own family, their individual opinions and beliefs as well as their personal empathy. There was an interview

[1] http://www.handelsblatt.com/finanzen/immobilien/ratgeber-hintergrund/immobilien-wo-immobilienkaeufer-die-hoechste-rendite-erwartet/9158698-2.html. Checked 08.02.2014.

with the film director Vladimir Bortko published in the newspaper "Argumenty I Fakty" in the section "Historical Facts". In it, the deeds of Stalin, the "Father of Nations",, are being glorified (which is disclaimed by historians and descendants), and it advocates for restoration of historical justice. This some will read with sympathy and apprehension, others with dread and were in disgust, still others with outrage and indignation[2]. The reaction to humor and satire isn't uniform, either: when reading or hearing one and the same text some people shake with laughter while the others frown or are bored. Today, young people to some extent do already not understand jokes of the Soviet time. For example, there is a joke about a professor who asks his student at a history exam who Spartacus, Marx, Engels and Lenin were. He gets the same answer every time: "I don't know". At the end they find out that the student is from Pentoshino (TN: a small village in Russia). He, the professor, looking out the window, is constantly repeating: "Oh, I want to leave everything here and move to Pentoshino!" Young people today which are between 18 and 25 years old for obvious reasons won't perceive this joke as late-breaking and the layer of humor will be lost in their perception. And the people who laughed about this joke at the beginning of the eighties would smile reading or hearing this text today — not necessarily because of the joke itself but because of their memories.

For the sake of fairness it has to be mentioned that the comprehension of the sense does not always influence the translation directly. For example, some understand the poem "The Scythians" by Blok (TN: a famous Russian poet of the beginning of the 20-th century) as an imaginary monologue of the Scythians who talk to the tribes which lived in Western Europe at that time therefore just in a historical context, while others understand it as some kind of Eurasianism (which was then not yet called like this), as a political pamphlet in which the author expresses his opinion about the relations between Russia, Western Europe and Asia. The second theory is based on the knowledge of discourse — on the biography of the author, historical events which are associated with the time the poem was written in; on the knowledge of philosophical, political and aesthetic attitudes of the poet. However the poem is understood, both receivers, if they are gifted translators, can probably translate the poem, whatever their personal interpretation of the poem is.

When analyzing the sentence

(5) He swam a 100 meter crawl in 45 seconds

Mr. Glebkin, a culturologist, says: "The comprehension of this sentence will be completely different for a person who can swim or has seen more than once how others swim (in particular crawl) than for a person who understands the meaning of the words "to swim" (in a prestigious Russian dictionary by Oshegov it is de-

[2] http://www.vedomosti.md/news/Vladimir_Bortko_Stalin_Samaya_Obolgannaya_Lichnost_Hh_Veka. Checked 05.02.2014.

scribed as “to move on the water surface or in the water”) and “to crawl” (“style of competitive swimming when the hands sequentially appear above the water surface”) but who can't swim himself and has not seen how others do it [...]. This example shows that the premise for an identical comprehension of one sentence by two people is not identical language skills or the knowledge of specific dictionary definitions but a shared social practice, without which dictionaries have no power” (Glebkin 2012, 45). But in this case, the translations are highly likely to turn out to be the same, independent from the translator’s knowledge of the topic (in our case crawl). Nonetheless, translation theory has many examples when one or another interpretation of a text influence the translation. Translators also know that if a part of a text is understood incorrectly it nearly always becomes an incorrect translation. That is why it is so important to bring to light the “dark” or not completely clear parts of a text through the analysis of the discourse.

Lexical items, even on the level of dictionaries, have different connotations, which are used for the denotative meaning of the seme, associated with pleasant or unpleasant associations. Definition and bilingual dictionary connotations are often given with short references such as rude or informal and others. Lexical connotations arise as a rule from the usage of lexical items in a text not only in written but also in an oral form. As a result of the usage in different discourses, the meaning of lexical items changes. For example, the history of the Russian word *tovarishch* (*comrade*) and the German word *Genosse* is well-known. As these words were used by communists and socialists as a form of address, their meaning has changed over time. Today in the German discourse the word *Genosse* has only one meaning, namely a political one. The Russian word *tovarishch* has three meanings: in some texts it still means a ‘friend’ (usually with a possessive pronoun), in the others — ‘communist’ or ‘Komsomol member’ (partly in a historical context, although the communists still call each other so); the third meaning is only terminological (in an official context this word refers to an occupation; for example of a deputy prosecutor). When a lexical item is constantly used in a pejorative context then the seme gets fixed in a dictionary. Sometimes it is enough to use the lexical item once, for example by a famous person or in a film which evoke a wide response. Once the lexical item *Kopftuchmädchen* (a woman in a headscarf) was used, namely authored and used by Thilo Sarrazin in an interview for the magazine “Lettre International” in a pejorative context, and then immediately appeared in Duden with a style label *meist abwertend* (‘usually pejorative’) although nothing shows that it is directly pejorative or contemptuous. It just means a ‘girl/woman in a headscarf’. But there are also stylistically neutral lexical items in defining dictionaries which get additory connotations or a special meaning in a definite discourse. To see these meanings, it is necessary to know the discourse and understand what meaning the author gave the lexical item. In the modern Russian discourse the word *liberal* has a positive connotation for some people, but for others this connotation is negative. If a translator does not

know that, the translation of corresponded texts can be formally right but culturally wrong. Such key words from one or another discourse, which differs with their semantic from the customary norm and fixed in the dictionaries, should be explained. Sometimes it is possible to create a translation for them which differs from the given meaning in a dictionary.

The phrase atop the Parisian Pantheon is written in golden lettering

(6) Aux grands hommes, la patrie reconnaissante.

In German:

(7) Den großen Männern, das dankbare Vaterland.

In Russian it is translated as

(8) To the great people the grateful homeland.

The word *people* eliminates the seme 'male'. But this seme is important: only males were buried in the Pantheon (except for two women: Marie Curie and the wife of a great man who wanted his wife to be buried with him). Nowadays, France has a scarcity of women graves: the president of France wanted the rectification of historical injustice and has decided to reinter at least one more woman in the Pantheon. A discussion appeared concerning who deserves such a fate. That is why the Russian translation must be accurate:

(9) *To the great men* the grateful homeland.

Only in this case will it be clear what modern problem the French people and their President are trying to solve.

What is usually called "linguistic competence", which means language proficiency, is also closely connected with the discourse by means of understanding which lexical item in which context is used. In the above-mentioned example, it is necessary to use the word *men* because only this plural form shows, that not only males are meant, but the honored statesmen and the heroes. This knowledge does not come from the German-Russian dictionaries (there is no such information in bilingual dictionaries), it comes from reading. Reading of the different texts helps a translator to understand the stylistic specialty of a lexical item, different connotations and history which determines the shifts in connotations.

If someone does not know the political and social discourse of modern Russia, then it is easy to make a mistake translating the introduction to the book of E. Prunč (2012) (TN: Line of development in the translation studies). In his book he apologizes to the women who are reading his book because he uses only the male form as if it was a general one, to be simpler and to spare time and space. It was not necessary to translate this part of the text into Russian: it is not relevant

for the Russian speaking reader as the “feminist linguistics” is either unfamiliar or known just as an element of a foreign ethnic culture. The translation of these 8 lines of the text would be a mistake: this part of the text should have been left untranslated.

As can be seen from the above, intertextuality in general means the impact of a discourse on understanding and as a consequence on translational decisions. In text linguistics there is another explanation of the term “intertextuality”. This term is often used in its narrow meaning and stands for quotating the other *texts* directly or without acknowledgment. It cannot be understood without a discourse as well. The unacknowledged quotations and allusions are complex hidden dangers for a translator: he cannot know everything in the world and sometimes is unable to understand such implications, especially if a source language is not his mother-tongue and the culture in which the text appeared is not his own. For example, a Russian speaking translator has a contract to translate a lengthy article in the magazine “Stern”, over the topic of the luxury and wealth of the Catholic church. There is an extract in the article:

(10) Fast im Stundenakt legten die Kirchenherren vergangene Woche Zahlen zu ihren Vermögensverhältnissen vor. Insbesondere zum Besitz der Bischöflichen Stühle, in denen seit Jahrhunderten Vermögen gebunkert wurde. Aus einer solchen Quelle speiste sich die Schöner-Wohnen-Mission des Limburgers Tebartz-van Elst. (Last week, almost at hourly intervals, the churchmen presented their financial circumstances. Especially over bishop's thrones where during the centuries the property was stored. On one of such sources the mission of Tebartz-van Elst, accustomed to luxury, fed himself.)

This extract can’t be translated correctly if a translator doesn't know that the expression S. Wohnen which alludes to the title of the popular German magazine and at the same time the felicitous and snarky nickname of the Limburger bishop. He received such a nickname from the internet blogs when it was found out that he built himself a residence and how costly it was. But how can a translator who does not know such realia find them? The allusion to the magazine is “hidden“ in the text so well, that it is very likely that the translator makes a mistake translating it into Russian.

As it can be seen from above, the translation strategy is based at least upon two discourses and two cultures (theoretically upon more as other countries and cultures are mentioned in the texts). The cultural background has to be considered in two different ways: the translator's decisions, based upon the cultural background of the sending and receiving cultures, have impact on the translation strategy. The discourses of two or more cultures “inflow” the translation even though at first sight we translate just a text. The relation between the text for translation and the discourse can be seen in a metaphorical comparison. Suppose a hydrographer examines the waters of the Lake Baikal. Doing so, he also examines the waters of the rivers which flow in Baikal. Without taking the waters of these rivers into account, it is impossible to examine the water features in the lake and to draw

the right conclusions. It is the same for translations: singularity, independence and completeness of the text as an object of translation only seems that way.

The intertextuality of each text can differ: it is possible to understand one text without knowing a lot about its external reality, while the understanding of the other text is constructed with a vast input of information from the sources throughout the text. Generally it may be said that without a discourse, without semantic analysis done by a translator it is impossible to translate a text. Translators, as well as all translation theorists, (most of whom work as translators) have always known without these types of analyses they would be unable to complete translations. The literary theorists have always studied discourses between different texts. Discourse analyses wasn't always referred to as discursive. Translation theorists have only begun to explain something which always existed and was practiced from the ancient times. In the future translation studies will not be able to progress without the data of linguistic semantic analysis.

Thereby I would like to discuss the semantic analysis, which is not utilized not by translators in association with concrete texts, but primarily by linguists as part of their research into finding answers to theoretical questions. Many of these questions are narrowly related to translation. To explain the connection between theory and practice it is necessary to highlight the status of the semantic analysis today.

The concentration on “semantic analysis” appeared in the field of linguistics recently. Conjoined and parallel to it some similar discoursive schools appeared. For the most part semantic analysis is present in a so-called “political linguistics” and explores political discourse. Supposedly this tradition appeared because M. Foucault (1996] and then T. van Dijk (2013) and S. Jaeger (2009] and many other theorists and founders of European schools of the so-called “critical semantic analysis” insist that the term “discourse” must also include a race for power, influence, and contest in its impact on an audience. Such representation significantly limits the term “discourse,” and although it is not customary in all schools of this field (Bluhm), the impact of Foucalt’s ideas have led to semantic analysis which concentrates primarily on political texts and political topics (such as the race for power, racial oppression of social minorities, etc.).

The fact that semantic analysis is a new direction can be proved, even though it lacks a strong methodological basis, there are works which try to provide a foundation to bypass this theoretical gap (Bluhm). But in some areas semantic analysis is largely unknown in the field of linguistics. Since semantic analysis concentrates largely on political topics, it provides virtually no definition within cultural contexts. In the last 15-20 years the results of semantic analyses have not appeared in any dictionaries. The usage of theory specific lexical terms and their different meanings, as well as those which are associated with a particular discourse, as well as the evolution of these terms is a vital step towards the creation of these defining dictionaries.

A translator needs to know the meanings of terms in different discourses. It is

known that some words, especially the so-called "key words" of one or another subculture (i.e. it signifies terms that are more often used and/or ideologically defined lexical items) are often used and were previously used in conjunction with the rhetoric in contrast to the meanings which differ from their definitions in the dictionaries. The modern Big Academic Dictionary of the Russian Language which first appeared in 2004 interprets the word *bourgeois* as 'referring to bourgeois class' or 'common for bourgeois class'. But in the official Soviet discourse this adjective was used as abusive and objectionable. There were bourgeois ideas, customs, and views which either deviated from the official ideology or (more commonly) were declared to be inconsistent with the ideology for ideological reasons. Interestingly, the term *bourgeois* retains its negative connotations through the present day in a post-Soviet time. For this reason it is often impossible to translate the German word *bürgerlich* (civil) which has a neutral and sometimes positive connotation with the same Russian word. It is interesting that some words still keep the semantics of "historical memory", while others lose it when time and discourse changes. Traditional dictionaries describe the word *cosmopolitan* as a neutral one, but since the second half of the forties this word in the Soviet discourse has undertaken an ominous political meaning. In modern times this negative association no longer applies, however it can be important for the translation of the texts from that time. While the adjective *red* has no present-day ideological connotations for younger people, the term *red triangle* signifies a red triangle that designated those born towards the end of the Soviet era or directly after its collapse. Former Soviet citizens primarily associate this word with the name of a factory or a plant. Another example is the German noun *Freigeist* (freethinker) was used by the German romanticists of the 19-th century, not only in a meaning of 'freethinking' as it is given in Duden, but also as a term to describe proud maverick who is against of the world of philistines, everymen, people without a flight of fancy, slaves of their customs and everyday lives who don't accept and don't understand them. Traditional German dictionaries should give translators an opportunity to find such information. One also may expect to find some comments to the word *Zionist* in a traditional Russian dictionary: 'to hide the antisemitism of the state in the time of Brezhnev' (TN: 1966-1982) this term was used in the official discourse to describe Jews who wanted to move back to their historical homeland'. Concerning the word *worker*: this word was used so often in the ideological Soviet discourse that in the post-Soviet era it became almost obsolete. Unfortunately this type of information is normally omitted from traditional dictionaries. In order to create more comprehensive dictionaries the inclusion of semantic analysis and data are needed.

These types of "key words" which originate from one or several discourses should be described in specific or full defining dictionaries of the new type in their specific meanings; moreover discourse specific dictionaries. These dictionaries should be based upon the fundamentals of the semantic analysis. It is the task of linguists and lexicographers. Such dictionaries should appear as a result of

growing interest of the semantic analysis. For translators they would be of invaluable help and would improve the quality of translations. Semantic analysis can and should play an important role in the creation of such lexicographical literature. For that end it is necessary to have the methodology to find such "key words" in one or another subculture, as well as a method in which to describe them and to retain their relationships with lexicography. The best method to keep such links could become joint projects of semantic analysts and lexicographers. Because these types of dictionaries do not currently exist translators are forced to make semantic analysis by themselves and often just instinctively.

Another task for a professionals who study linguistic semantic analysis is the relevance within a translation and how it consists in giving the historical information of words, collocations and phraseological units. When did they appear? In what discourses, what time by whom were they used? A translator should be able to imagine at least when a word appeared or disappeared in the source and target language and in what discourses it was widespread (or is widespread). Otherwise it is easy to fall into a trap of anachronisms. For example: in the novel "The String of Pearls, 1939" (Joseph Roth: Die Geschichte von der 1002. Nacht) the character, a baron, remembers an expressive word he has recently read. The word *schicksalsschwer* (fatal):

(11) Es war offenbar ein ereignisreicher Tag, das Wort schicksalsschwer, das er einmal irgendwo gelesen hatte, kam dem Baron in den Sinn. (It was definitely an eventful day, the word 'fatal' that he had read somewhere, rose up in the mind of the baron).

The most accurate equivalent in the modern Russian language would be the adjective *судьбоносный* (fatal). While Roth's novel takes place before World War I the word with the meaning 'fatal' appeared in the Russian language in the second half of the 20-th century. Although this adjective can be found in literary language from the 1930's (as indicated by The National Corpus of the Russian Language), it was not widely used and was omitted by a 17-volume Big Academic Dictionary of the Russian Language which was published during 1948-1965. In post-Soviet discourse it appears again and becomes more widely used in journalism. The Big Defining Dictionary later included it in 2009 under the editorship of S. Kuznetsov. Perhaps it was originally possible to use this word in another context, even in the same novel; however, in this context it is out of place. This is due to the fact that the character has 'recently' (which means at the beginning of the 20-th century) read this word which was interesting for him and which he remembered (it means its equivalence in German) to the time when the Russian equivalent didn't exist. In such a special situation an equivalent translation is impossible: it would be an anachronism.

Another important field of semantic analysis which is relevant for translation is the search for the differences in interpretations of the synonyms which do not differ in everyday speech and often substitute each other. In an everyday speech the words *sense* / *meaning, concept* / *idea, mind* / *intellect, difficulty* /

problem and many others are usually used as absolute synonyms. In specialized texts they turn into terms which can be so different that they can be countered by each other. Moreover, the elements of these quasi synonymous pairs may differ only in one, or possibly in several fields. For example, in philosophy *mind* / *intellect* are either synonyms or antonyms. While the nouns *concept* / *idea* for some linguists are synonymous, for others these terms could denote completely different meanings. Sometimes in the works of one and the same author the "paired" terms are used as substitutable or they differ in semantic depending on the topic, intention, and/or character of a scientific text. For example, in one article the author uses the terms *topic* / *subject* as synonyms, in another one he sets them in opposition to each other which depends on his task. It is usual to differ the research subject and research object in the thesis. In the other research papers these word combinations are used as absolute synonyms. It is overwhelmingly important for a translator to know what meanings terms have in different discourses, and if they are alike in their semantic and syntactic features, as well as their semes number.

Clarification of such details requires a lot of time. Translators normally do not have adequate time to secure themselves with this type of relevant information. They should have an opportunity to get these types of information from the appropriate lexicographic sources. Unfortunately there are currently no such sources in existence. The Dictionary of the Active Russian Language under the editorship of Apresjan, the first volumes of which were edited by Moscow field of theoretic semantics of the Institute of the Russian Language, has also no abovementioned information (Apresjan 2010).

Herewith the research of the meaning of one or another lexical item in a specific discourse begin to appear (Lüdke 2015). Methodological concepts of finding and describing of the "key words" are being published (Baker 2010; Baker/Ellece 2011). However, despite the breakthroughs of the semantic analysis into lexicography there are some difficulties. On one hand there is only the understanding of the discourse in a strict political sense from the point of view of the Western European tradition. On the other hand there is the alternative interpretation of the "key words" as "concepts of the national culture" in the modern Russian tradition, which declared that a language is a "mirror of the national culture. In other words Western Europe is influenced by Foucault and the idea of a discourse is dependent on text streams associated with the race for power. In the field of Russian cultural linguistics, attempting to conduct semantic analysis by way of traditions and ideas of culture narrow down to one national identity; moreover for cultural linguistics this object is changeless in time and space. Narrowing of the research object both blocks the research of the key words as a discourse, and of the concrete ones which are tied with the time frames, not necessarily associated with a nation but always determined by one or another existing or previously existing (sub)culture.

Translators can only hope that specialized dictionaries based on semantic analysis will appear, if not in the near future. The need for translations has in-

creased globally at an exponential pace in the last twenty years (as it is usually said “many times”, a word combination that wasn't suitable for the translations at the end of the last century). The reasons for the demand consist largely of: globalization of the world economy, permanent resettlement due to family circumstances, improved opportunities for work or study abroad, emigration, business trips, tourist trips abroad, as well as close scientific, economic, political, and personal connections round about the state borders and language barriers. A lot of texts should be translated — advertisement, guide-books for tourists, technical manuals, business correspondence, academic papers, annotations, references and so on. The quality of the translated texts is mostly below the average; from a 100 texts about 50 contain mistakes or are written in a bad style which doesn’t correspond to a usual usage of lexical items. There are many mistakes in content (denotative) and much more mistakes in pragmatics, culture and background. Translations of a low quality become a platform for ridicule by countless critics. Internet news, media, blogs and forums are full of critical comments and articles about low-quality translations. These comments are mostly of a jeering, sarcastic, or tragic tones. However, it is easy to criticize and to in order to create good conditions for translators to make the quality of their work better is much more complicated. Lots of mistakes are indicative of the fact that the translators don't have enough support, literature, despite internet, text corpus, Wikipedia. The most important types of reference books needed are: defining dictionaries which include information about the origins, the development and usage of lexical items, as well as specific “discursive” meanings of the “key words” in different discourses. It is impossible to get along without professional semantic analysis which serves the lexicography.

Bibliography

APRESJAN, J. D. [Апресян, Ю. Д.] (ed.) (2010), Проспект активного словаря русского языка. Москва.

BAKER, P. (2010), Sociolinguistics and Corpus Linguistics. Edinburgh.

— (2011). Key Terms in Discourse Analysis. London.

BLUHM, C. u. a. Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven. http://www.scharloth.com/publikationen/scharloth_diskursanalyse.pdf (29.12.2013).

ECO, U. (2011), Experiences in Translation. Translated by Alistair McEwan Toronto, Buffalo, London.

GLEBKIN, V. [Глебкин, В.] (2012), Лексическая семантика. Культурно-исторический подход. Москва.

GORBUNOVA, M. V. (Горбунова, М. В.) (2012), К истории возникновения термина *дискурс* в лингвистической науке. In: Известия Пензенского государственного педагогического университета. 27, 244- 247.

HÖNIG, H. G. (2011), Übersetzen lernt man nicht durch Übersetzen. Berlin.

JÄGER, S. (2009), Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung. 5. erw. Aufl. Münster.

LATYSHEV, L. K./SEMENOV, A. L. (Латышев, Л. К./Семенов, А. Л.) (2003), Перевод: теория, практика и методика преподавания. Москва.

LÜDKE, E. (2015), Die Sprache der Versammlungsprotokolle und -beschlüsse der Altgläubigen (am Beispiel des Konzepts *sobor*). [Dissertation zur Erlangung des akad. Grades Doktor der Philosophie. Heidelberg].

NORD, C. (2011), Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens. Berlin.
PRUNČ, E. (2012), Entwicklungslinien der Translationswissenschaft. Von der Asymmetrien der Sprachen zu den Asymetrien der Macht. Berlin.
SDOBNIKOV, V. V./Petrova, O. V. (Сдобников, В. В./Петрова, О. В.) (2007), Теория перевода. Москва.
SCHÄFFNER, C. (2002), The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training. Clevedon / Ontario.
DIJK, T. A. van (2013), Discourse and power: Representation of dominating in a language and communication. Moskva.

The Role of Discourse Analysis for Translation Strategy and for High Quality Translation

The topic of this article is a semantic analysis associated with translation difficulties. For a high-quality translation, translators have to go beyond the text which is to be translated and clarify lots of details and facts through other texts. Not a text but a discourse is translated. Discourse here is understood as an element of many different continuums of other texts which are associated with the present text in different ways. But linguists have to support the translators with proper sources of information. For example, types of “key words” which originate from one or several discourses should be described in specific or full defining dictionaries of the new type.

MAGDALENA STECIĄG
Uniwersytet Zielonogórski

Duńska koncepcja dyskursu w dialektycznym modelu Yin Yang

Dyskurs jest niewątpliwie jednym z kluczowych pojęć współczesnej humanistyki. Jako takie funkcjonuje ponad podziałami dyscyplin i nauk, podlegając modyfikacjom w obrębie odmiennych paradygmatów, interpretacjom w zróżnicowanych podejściach badawczych i niejednolitym zastosowaniom w praktyce analitycznej. Nazywa się je pojęciem „rozmytym", „elastycznym", „migotliwym", które jednak pozwala na interpretację takich zagadnień, które trudno oświetlić przy użyciu innych pojęć (Wojtak 2010, 7).

Choć wywodzi się z lingwistyki (dyskurs jako ponadzdaniowe użycie języka, tekst w kontekście), to jest ważne dla socjologii, ponieważ jawi się jako arena praktyk społecznych, dla psychologii — ponieważ przyswaja go jednostka, która myśli i działa według schematów mentalnych, które go wspierają bądź odrzucają; dla językoznawstwa — ponieważ jest konstruowany i reprodukowany w języku itd. W tym transdyscyplinarnym sensie dyskurs rozpatruje się jako procesualną i kontekstową konceptualizację pewnego „zdarzenia komunikacyjnego", cały złożony układ komunikacyjny służący interakcji i realizacji założonych celów, którego „przedmiotowym" wytworem jest podlegający utrwaleniu i reprodukcji tekst (Bartmiński/Niebrzegowska-Bartmińska 2009, 32). Takie rozumienie, wspólne dla różnych dyscyplin, upowszechnia się współcześnie także w pracach językoznawczych.

Trzeba jednak dodać, że dyskursywne ujęcie problematyki użycia języka w komunikacji ma charakter integrujący i holistyczny, co rodzi niebezpieczeństwo „powierzchownej transdyscyplinarności" (Piekot/Poprawa 2009, 8), uproszczeń

zaciemniających skomplikowany obraz wzajemnie powiązanych uwarunkowań w obrębie dyskursu i poza nim, a także siatki pojęć, które są z nim związane. Celem referatu jest zaprezentowanie modelu dyskursu, który funkcjonuje w lingwistyce dialektycznej i — mimo że jest uschematyzowanym narzędziem heurystycznym — zdaje się kompleksowo ujmować teoretyczne problemy, przed którymi staje badacz dyskursu.

Lingwistyka dialektyczna (dalej LD) nie jest dyscypliną nową. Ukształtowała się na początku lat 70. XX wieku w Danii w odpowiedzi na zmęczenie kopenhaską szkołą strukturalizmu formalnego (glossematyką) i dominującą wówczas Hjelmslevowską koncepcją języka jako zjawiska dwudzielnego, składającego się z systemu (hierarchii relacji) i procesu (hierarchii korelacji) (Hjelmslev 1979). Twórcy „szkoły odenseńskiej", jak bywa nazywana LD, J. Ch. Bang i J. Døør z Uniwersytetu Południowej Danii w Odense, którzy byli wówczas pod wpływem marksizmu i krytycznej szkoły frankfurckiej, promowali alternatywną koncepcję języka jako fenomenu pozostającego w dialektycznej relacji z rzeczywistością społeczną, jednocześnie przez nią konstytuowanym i ją konstruującym, będącym jednakże w pozycji w stosunku do niej podrzędnej, gdyż rzeczywistość społeczna jest w zasadzie możliwa bez języka, natomiast język bez niej jest faktycznie i logicznie niemożliwy. Relację tę przedstawili w formie modelu tzw. dialektycznej strzałki (por. poniżej). Stał się on punktem wyjścia do dalszych językoznawczych dociekań dotyczących różnych wymiarów rzeczywistości społecznej i elementem konstytuującym teorię, którą definiuje się dziś jako

> kierunek, w którym bada się różne przejawy języka i komunikacji przy użyciu holistycznego podejścia umożliwiającego odkrywanie wzajemnych relacji miedzy językiem, ekologią i społeczeństwem, [...] które polegają na tym, że język i interakcje, w które wchodzimy, wpływają na kształt społeczeństwa i jednoczenie podlegają jego wpływowi; kształt społeczeństwa z kolei wpływa na otoczenie przyrodnicze, a jednocześnie podlega jego wpływowi; otoczenie przyrodnicze natomiast wpływa na sposób użycia języka i kształt interakcji, a jednocześnie podlega ich wpływowi (Bang/Døør 2007, 10).

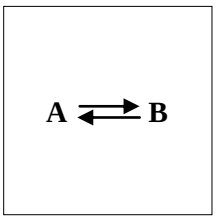

Rys. 1. Model relacji dialektycznej (dialektyczna strzałka); źródło: www.jcbang.dk

Koncepcja Banga i Døøra wywarła spory wpływ na, początkowo, lokalne, narodowe, a później także europejskie środowisko językoznawców poszukujących nowych koncepcji i wyczulonych na zmiany w rzeczywistości społecznej. Dziś, po „zwrocie feministycznym" lat 80. i ukierunkowaniu ekologicznym lat 90., lin-

gwistyka dialektyczna funkcjonuje w bogatym krajobrazie europejskiego językoznawstwa jako odrębny paradygmat językoznawczy w obrębie szeroko pojmowanej ekolingwistyki (Steciąg 2011).

Ukształtowane dekady temu założenie o nierozerwalności dialektycznego związku między językiem a rzeczywistością społeczną znakomicie odpowiada współczesnym, postmodernistycznym koncepcjom dyskursu, w których odsyła on do społecznej konstrukcji rzeczywistości, będąc niejako pośrednikiem między językiem a konkretną sytuacją komunikacyjną. Jego status tym samym uznać należy za bardziej zinstytucjonalizowany aniżeli mentalny, tzn. „Dyskursy nie tyle przynależą do „subiektywnego" królestwa zjawisk mentalnych, ile stanowią publicznie dostępne, z natury rzeczy niekompletne ramy znaczeniowe, dzięki którym może się toczyć życie społeczne" (Howarth 2008, 162). Chociaż więc dyskurs jest dostrzegalny i opisywalny tylko przez swoje użycie, to jednak nie istnieje materialnie w postaci na przykład zbioru tekstów, a uchwycić go można, opisując grę pojęć, stosunki je łączące itd.; pozostaje on w relacji już nie do tekstu (pojedynczego wytworu), ale do (odmiany) komunikacji i rozpatruje się go jako narzędzie oddziaływania społecznego (Witosz 2007, 10).

Tę ontologicznie skomplikowaną relację dobrze obrazuje model Yin Yang dialektyków, który ujmuje dyskurs w szerokim, komunikacyjnym kontekście i pozwala uporządkować spokrewnione z nim pojęcia.

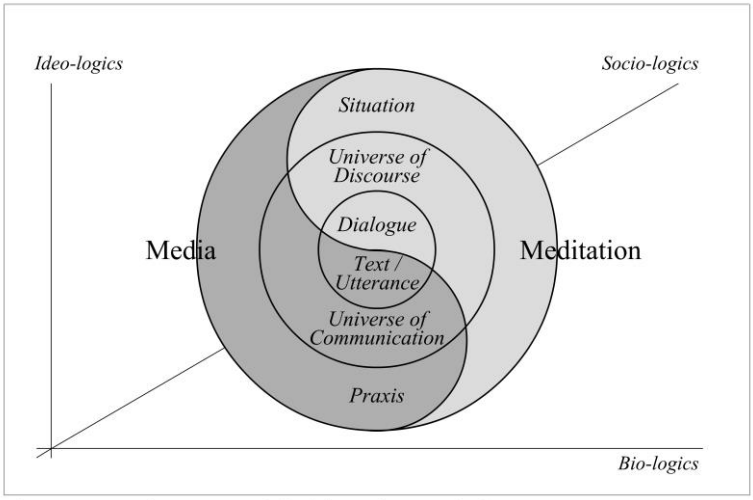

Figure 3.4. A Yin-Yang Model of the Universe of Discourse

Rys. 2. Model Yin Yang uniwersum dyskursu; źródło: www.jcbang.dk

Model ten składa się z kilku powiązanych ze sobą przez pewnego rodzaju 'złącza' (interfejsy) przestrzeni komunikacyjnych. Pomiędzy praktyką społecz-

n ą a w y p o w i e d z i ą (tekstem w kontekście) istnieje zatem przestrzeń k o m u n i k a c j i, która jawi się tutaj jako sytuacyjna całość mowy i zachowań komunikacyjnych. Następnie odpowiednio: pomiędzy s y t u a c j ą k o m u n i k a c y j n ą a d i a l o g i e m, zbudowanym z sekwencji t e k s t ó w (rozumianych jako wytworowa część języka), które w dialogu zmieniają swój status ontologiczny i stają się w y p o w i e d z i a m i, pojawia się przestrzeń d y s k u r s u. To oznacza, że podmioty w dialogu współtworzą przestrzeń dyskursu odpowiednią do swoich interakcji i zawierającą w sobie wszystko to, co artykułowane lub zakładane w przestrzeni komunikacji pomiędzy nimi. Linia między Yin a Yang, będąca symbolem współzależnej relacji dialektycznej zróżnicowanych sił, wyznacza z jednej strony pośredników (media), np. język i obraz, a z drugiej spaja wewnętrzne i zewnętrzne poziomy modelu, funkcjonując w ten sposób jako pośrednictwo (mediacja) między sytuacją komunikacyjną a praktyką społeczną, przestrzenią dyskursu a przestrzenią komunikacji i dialogiem a wypowiedzią.

Przestrzeń dyskursu to zatem w tym ujęciu podmiotowa interpretacja wypowiedzi, dialogu i sytuacji. Każda osoba biorąca udział w dialogu interpretuje wypowiedzi, ale ta interpretacja wyjaśnia tylko część sytuacyjnego, dyskursywnego i dialogowego ich potencjału. Ponadto, interpretacja zawsze zawiera ocenę, ponieważ implikuje intencje, normy i nastawienia, a więc także wypowiedź staje się wyrażeniem aksjologicznym, ontologicznym i epistemologicznym. Każdy z podmiotów dialogu, który poprzez wypowiedzi czyni siebie w pewnym sensie obecnym — nadaje sobie tożsamość i jest utożsamiany, definiuje i redefiniuje oraz podlega definiowaniu i redefiniowaniu, może mieć własną interpretację całego zdarzenia komunikacyjnego i nie należy zakładać, że przestrzeń dyskursywna każdego z nich będzie taka sama. Wręcz przeciwnie, jak pisze T. van Dijk (2005, 75): „uczestnicy mogą mieć różne interpretacje konkretnej sytuacji komunikacyjnej, a zatem różne jej ‘modele’, czego skutkiem są różnice w tym, co mówią (lub piszą), co zrozumieli, a to może prowadzić do konfliktów i nieporozumień”. R. Wodak (1996, 109) dodaje, że konflikty te, czy też zaburzenia dyskursu, tworzące komunikacyjne bariery, które wynikają z niedopasowania kognitywnego w obrazowaniu świata, są tak powszechne, że należy je traktować raczej jako regułę, aniżeli wyjątek od reguły.

Taka podmiotowa, charakterystyczna dla współczesnych badań dyskursu interpretacja komunikacji, w której podkreśla się jej pierwiastek indywidualny, a nie tylko społeczny, osłabia nieco jej normatywny wymiar. Tymczasem J. Labocha (2008, 78) zaznacza, że dyskurs jest niczym innym, jak „zespołem norm językowych, kulturowych i społecznych, zbiorem wzorców zachowań werbalnych i niewerbalnych oraz schematów form narracyjnych, argumentacyjnych, deskryptywnych, perswazyjnych, aksjologicznych itp.” Jednakże pełne zrozumienie wzorców, schematów i norm uaktualnianych w wypowiedzi jest możliwe tylko przy uwzględnieniu specyficznej konfiguracji uwarunkowań społecznych stanowiących kontekst każdego zachowania językowego, które — jak zaznacza S. Grabias (1997, 245) — realizuje się na trzech poziomach rzeczywistości: bio-

logiczno-fizycznym, psychicznym i społecznym. Na modelu Yin Yang jest to przedstawione poprzez uwzględnienie w tle uniwersum dyskursu trzech podstawowych rodzajów „praw" stymulujących rzeczywistość społeczną, nazywanych „logikami" (*logics*), a oznaczających „zasady społeczne", „reguły rozumowania", „prawa natury" (Bang/Døør 2007, 50-56):

1. s o c j o l o g i k i — obejmujące zarówno konkretne interakcje interpersonalne (np. między sprzedawcą a klientem, urzędnikiem a petentem, a także dyskusja językoznawców), jak i ramy, w których się one odbywają (np. rynek lokalny w kapitalizmie globalnym, biurokracja w korporacji, paradygmat naukowy);
2. i d e o l o g i k i — dotyczące relacji intrapersonalnych, ludzkiej świadomości (na różnych jej poziomach, np. doświadczeniowym i wyobrażeniowym, percepcji i koncepcji itd.) i mentalności, które oczywiście pozostają w ścisłym związku z socjologikami;
3. b i o l o g i k i — odnoszące się do cielesności, do fizycznego wymiaru człowieka, ale także do warunków współistnienia z innymi gatunkami (zwierzętami, roślinami), czy światem natury w ogóle.

Oczywiście, członkowie społeczeństwa dysponują zwykle różnymi społecznymi tożsamościami (np. kobieta jako matka, partnerka, pracownica, siostra, koleżanka itd.) i odpowiednim repertuarem językowym, na którym opierają się w interakcjach z różnymi grupami (dyskursywnymi), wybierając najodpowiedniejsze w danej sytuacji komunikacyjnej środki. Ten wybór zależy od tzw. atraktorów, pewnych miejsc stałych („wysepek") w dynamicznym układzie społecznym, które różnicują dyskursy. Do najważniejszych należą: wiek, płeć, rasa, klasa, światopogląd, autorytet itd., a umiejętność rozpoznawania ich konfiguracji i dostosowywania do nich odpowiednich wzorców i norm to wyraz kompetencji dyskursywnej, która łączy w sobie pojęcia kompetencji tekstualnej, gatunkowej i społecznej (Paltridge 2006, 7).

Rekontekstualizacja wypowiedzi polega więc w dużym stopniu na określeniu specyficznej konfiguracji atraktorów, które układają się na zasadzie dialektycznej relacji w matrycę tzw. „zasadniczych sprzeczności" (por. poniżej), stanowiąc kontekst każdej wypowiedzi. Konfiguracja ta uwzględnia:

1. wiek (dziecko *vs* dorosły czy różne stadia bycia dzieckiem, nastolatkiem, dorosłym, rodzicem, dziadkiem itd.);
2. płeć (chłopiec *vs* dziewczyna, mężczyzna *vs* kobieta, płodny *vs* bezpłodny, heteroseksualny *vs* homoseksualny);
3. rasę, czyli różne kolory skóry i kultury etniczne (integracja *vs* apartheid);
4. ideologię, czyli różne wizje świata, religie, wartości, prawne i etyczne zasady, paradygmaty naukowe i wiedzę (liberalizm *vs* konserwatyzm, feminizm *vs* patriarchat, chrześcijaństwo *vs* muzułmanizm);
5. klasę, czyli różne pozycje, prawa i kompetencje w porządku społecznym (klasa wyższa *vs* średnia, intelektuariat *vs* proletariat);
6. autorytet (nauczyciel *vs* uczeń, doktor *vs* pacjent, rodzic *vs* dziecko);

7. opozycję prywatne — publiczne, która różnicuje obszary społecznego porządku, z ich prawnymi i ekonomicznymi uwarunkowaniami dla jednostki i wspólnoty;
8. opozycję miasto — wieś, czyli różne style i miejsca życia w relacji do produkcji i konsumpcji dóbr, w różnych ekosystemach determinujących różny stosunek do otoczenia;
9. opozycję kultura — natura, czyli różne sposoby życia w skomplikowanym systemie ludzkich artefaktów i w świecie natury, np. ogrody botaniczne *vs* Antarktyka, pamięć komputera *vs* ludzka świadomość.

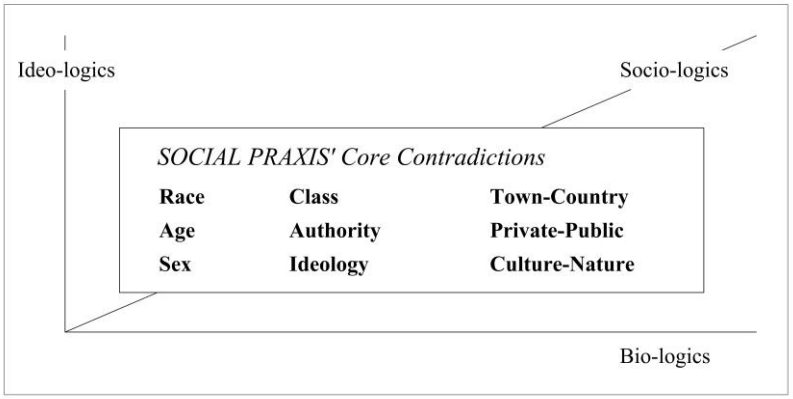

Fig. 4.1. Matrix of Core Contradictions

Rys. 3. Matryca zasadniczych sprzeczności, źródło: www.jcbang.dk

Bez znajomości tej implikowanej w dyskursie (i przez dyskurs) konfiguracji niemożliwe staje się pełne zrozumienie wzorców językowych w nim uaktualnianych.

Przedstawiciele szkoły odenseńskiej przeprowadzili analizy licznych tekstów uwzględniające powyższe czynniki kontekstowe, a ujawniające m.in. seksizm i patriarchalność kultury zachodniej, stereotypy dotyczące płci, dominację ideologii wzrostu w dokumentach prawnych, antropocentryczny i mechanistyczny obraz natury w tekstach z zakresu nauk przyrodniczych itd. (Lindø/Simoensen 2000; 2002, Wiig Tholstrup 1996, Bang/Døør 2007 i in.). Zastosowali w nich nowatorską metodę badawczą, ujawniającą hierarchie społeczne w języku na podstawie jego użycia w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych, w której akcentuje się znaczenie deiktycznej funkcji języka i wielowymiarowość fenomenu deiksy.

W prekursorskim artykule pt. Analiza deiktyczna. Zastosowanie metody dialektycznej w interpretacji utworu Karen Blixen, „Peter & Rosa" Bang (1987) pokazuje, jak przekonanie o konieczności rozpatrywania każdego tekstu w jego unikalnym kontekście („otwieranie tekstu") i, w związku z tym, o nadrzędności bar-

dzo szeroko rozumianych wyrażeń deiktycznych w odczytywaniu jego znaczenia, pogłębia możliwości analityczne językoznawcy w dotarciu do sensu wypowiedzi. Prawidłowość tę pokazuje na przykładzie fragmentu opowiadania, w którym główna bohaterka, nastoletnia córka surowego pastora, która za chwilę przeżyje pierwszą (i ostatnią) miłość życia, po długiej zimie zauważa na parapecie motyla i pokazuje go młodszemu bratu. Opowiadanie w oryginale napisane jest po angielsku, a wspomniany fragment brzmi następująco (cyt. za: Bang/Døør 2007, 102):

> 'Yes, that is a butterfly', said Rosa to the child. 'I t is pretty. I will catch i t for you'. As she tried to take hold of i t , the butterfly suddenly flew up to the top of the window. Rosa pushed off her shoes and climbed onto the window-sill. But up there, above the world, she realized that the prisoner wanted to get up, and to fly. She remembered the white butterflies of last summer, flitting over the lavender borders in the garden; her heart became light and great, and she felt sorry for the captive. 'Look, we will let h e r out', she said to the boy. 'Then s h e will fly away.' She pushed the window open and wafted off the butterfly. The air outside was fresh as a bath; she drew it in deeply.

Jak można zauważyć (rozstrzelenie — MS), bohaterka w interwencji dialogowej (cytacie) używa w odniesieniu do spostrzeżonego motyla neutralnego, trzecioosobowego zaimka *it*, podczas gdy w następnej wskazuje go żeńskim zaimkiem osobowym *she*/*her*. Badacz zauważa, że jest to sygnał, że bohaterka przeszła od standardowego do jednostkowego sposobu identyfikowania motyla, utożsamiła się z nim, a wraz z tym nadała mu cechy żeńskie. W pierwszej wypowiedzi motyl postrzegany jest jako rzecz, jako przedmiot do zabawy, w drugiej — staje się obrazem samej kobiety. Nacechowanie „płciowe" zaimka jest ważne dla zidentyfikowania obiektu, przyczynia się do zindywidualizowania wypowiedzi i odkrywa jej dodatkowe znaczenia, jawi się jako symbol sytuacji młodej kobiety w tradycyjnym społeczeństwie i wyraża jego krytykę.

Bang zauważa, że w napisanej przez Blixen duńskiej wersji opowiadania takie deiktyczne przeobrażenie ze względu na gramatyczne właściwości języka nie było możliwe. W wypowiedziach bohaterki pojawia się więc w odniesieniu do obiektu zaimek *Den* (ang. *it*), a symboliczne utożsamienie z motylem wyrażone jest leksykalnie za pomocą wskazującego na pokrewieństwo rodzinne wyrazu *Søster* (siostra) i porównaniu obu podmiotów:

> 'Ja, det er en Sommerfugl,' sagde Rosa til Barnet, 'den er yndig, jeg skal fange d e n til dig.' Iden hun prøvedeat fange Sommerfuglen, fløj den med eet op I den øverste Vinduesrude. Rosa skød sine Sko a fog stod op i Karmen Men deropp, højt hævet over Verden, fortod hun, at Sommerfuglen længtes efter at slippe ud I Luften og at flyve frit. Hun kom I Tanker om de hundrede hvide Sommerfugle, der sidste Sommer havde sværmet over Lavendelhækkene, hendes Hjerte blev stort og let derved, og hun fik Medlidenhed med deres indespærrede S ø s t e r [zrobiło jej się żal uwięzionej siostry]. 'Se!' sagde hun til Drengen. 'Vi skal slipie den ud. Saa flyver den langt bort'. Hun aabnede Vinduet og viftede Sommerfuglen ud. Luftem udenfor var forfriskende som et Bad, hun aandede dybt i den, som om h u n s e l v var blevet befriet [odetchnęła tak głęboko, jakby sama została uwolniona].

Warto dodać, że w polskim tłumaczeniu z duńskiego te deiktyczne niuanse zupełnie znikają, a jasna w obu autorskich wersjach intencja wyrażenia w metaforycznym obrazie ogólniejszej refleksji społecznej zostaje całkowicie pominięta:

> Tak, to motyl — odpowiedziała Rosa na spojrzenie dziecka. — Jest piękny. Złapię g o dla ciebie. Kiedy wyciągnęła rękę, motyl uleciał wyżej. Rosa zrzuciła buty i wspięła się na parapet. Z bliska zobaczyła, że motyl pragnie się wydostać na świeże powietrze. Przypomniał jej się widok setek białych motyli, które w lecie polatywały nad krzakami lawendy, poczuła przy tym wielką radość i nabrała współczucia dla nieszczęsnego o w a d a . Popatrz — powiedziała do chłopca — wypuścimy g o na dwór. Wtedy poleci daleko! — Otworzyła okno i wygoniła motyla ręką. Napłynęło świeże powietrze i odetchnęła głęboko z takim poczuciem, jakby sama została wyzwolona (Blixen 1996, 227).

W odniesieniu do motyla tłumacz konsekwentnie używa zaimka *on,* a za dodatkową charakterystykę służy mu tylko hiperonim (*nieszczęsny*) *owad,* czyli nienacechowana quasi-anafora, służąca właściwie wyłącznie spójności tekstu. Mniej wyraźne niż w duńskiej wersji jest także utożsamienie się podmiotu z obiektem w ostatnim zdaniu opisu.

Przykład ten, zwany przez Banga „przypadkiem motyla", obrazuje ważne założenie LD, które mówi, że równorzędnymi albo nawet nadrzędnymi w stosunku do „samodzielnych" znaczeniowo jednostek leksykalnych nośnikami znaczenia determinującymi sens wypowiedzi i będącymi kluczem do interpretacji dyskursu są wyrażenia deiktyczne, odnoszące się do aktualnej sytuacji komunikacyjnej: zaimki osobowe, miejsca i czasu, ale także deiksy logiczne, modalne i leksykalne (w artykułach kontynuatorów teorii także metaforyczne).

Takie rozszerzenie rozumienia pojęcia deiksy jest zresztą także pokłosiem przyjęcia założenia o sytuacyjnej determinacji znaczenia, tzn. Bang i Døør podkreślają, że każdej jednostce językowej przysługuje potrójna referencja, rozumiana raczej jako „funkcja użycia znaku w dyskursie" niż funkcja znaku jako takiego (Kiklewicz 2007, 50): intratekstualna (odniesienie do tekstu), intertekstualna (odniesienie do kotekstu) i ekstratekstualna (odniesienie do kontekstu), przy czym jeden z aspektów zwykle dominuje nad innymi (zob. rys. 4).

Jeden wyraz (w znaczeniu ciągu liter, ewentualnie fonemów między pauzami) może więc być używany w sposób zróżnicowany: w jednym tekście będzie funkcjonował raczej jako anafora, w innym bardziej jako deiksa, a w jeszcze innym jako leksem. W związku z tym analiza wyrażeń deiktycznych nie może być mechaniczna, lecz powinna uwzględniać ich implikacje epistemologiczne i aksjologiczne.

Semantyka dyskursu jest zatem w tym ujęciu semantyką sytuacyjną/kontekstową, wykluczającą istnienie znaczeń uniwersalnych, neutralnych, a podkreślającą to, że są one wytwarzane i reprodukowane na zasadzie dialektycznej współzależności między społecznym a indywidualnym znaczeniem w toku dialogu („użycia języka") i w odniesieniu do jego teleologicznego przebiegu. Sama przestrzeń dyskursu natomiast będzie się tu jawić jako niewyraźnie zdeterminowany logicznie, oparty na tradycji, historii, konwencji obszar przeszłych, obecnych i przyszłych pytań i odpowiedzi, w którym pojawiają się konkretne wypowiedzi.

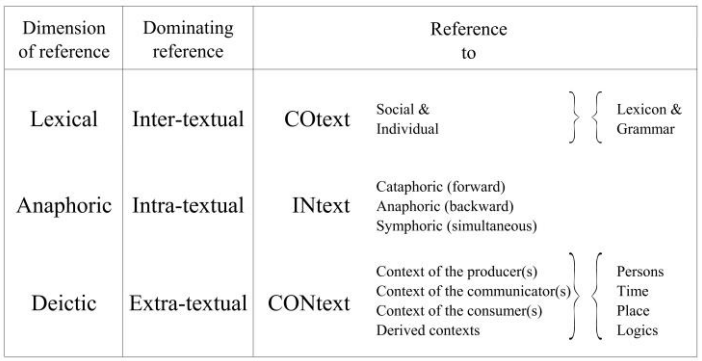

Figure 6.5. The Triple Model of Reference

Rys. 4. Model potrójnej referencji; źródło: www.jcbang.dk

Przekonania te mają oczywiście wyraźne inspiracje w metalingwistyce (teorii wypowiedzi) M. Bachtina. Warto zauważyć, że ten sposób postrzegania dyskursu, podkreślający „zakotwiczenie indywidualnego użycia języka w porządku społecznym i kulturowym", pozostaje w zgodzie z polską refleksją teoriotekstową, która także czerpie z myśli wpływowego rosyjskiego literaturoznawcy (Witosz 2009, 68-69).

Wydaje się więc, że wartość modelu dyskursu dialektyków wraz ze stowarzyszonymi z nim matrycami i schematami tkwi nie tyle w jego oryginalności i nowości, ile w tym, że jest on kompleksowym i atrakcyjnym narzędziem heurystycznym, umożliwiającym spójne acz wielowątkowe analizy dyskursu i pogłębione interpretacje tekstów.

Bibliografia

BANG, J. (1987), Deisis Analysis. A dialectical method applied to Isac Dinesen/Karen Blixen, „Peter and Rosa", Odense.

BANG, J./DØØR, J. (1996), The Dialectics of Ecological Experience. An Essay in Eco-Linguistics with a Deixis Analysis on a Newspaper Text commenting the Rio'92-Summit on the Human Environment. In: Bang, J./Døør, J./Alexander, R. J. et al. (eds.), Ecolinguistics. Problems, Theories and Methods. Odense, 91-105.

BANG, J./DØØR J. (2007), Language, Ecology and Society. A dialectical approach. London.

BARTMIŃSKI, J./NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. (2009), Tekstologia. Warszawa.

BLIXEN, K. (1996), Zimowe opowieści. Poznań.

BUNDSGAARS, J./STEFFENSEN, S. (2000), The Dialectics of Ecological Morphology — or the Morphology of Dialectics, In: Lindø, A. V./Bundsgaard, J. (eds.), Dialectical Ecolinguistics. Three essays for the symposium 30 years of language and ecology in Graz. Odense, 8-35.

DIJK, T. A. van (2005), Contextual knowledge management in discourse production. In: Wodak, R./Chilton, P. (eds.), A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis. Amsterdam – Philadelphia, 71-100.

GRABIAS, S. (1997), Język w zachowaniach społecznych, Lublin.

HJELMSLEV, L. (1979), Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów. Warszawa.

HOWARTH, D. (2008), Dyskurs. Warszawa.

KIKLEWICZ, A. (2007), Zrozumieć język. Szkice z filozofii języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej. Łask.
LABOCHA, J. (2008), Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej, Kraków.
LINDØ, A.V., SIMONSEN S.S. (2000), The Dialectics and Varieties of Agency — the Ecology of Subject, Person and Agent. An Ecolinguistic Reading of Scientific Text. In: Lindø, A. V./Bundsgaard, J. (eds.), Dialectical Ecolinguistics. Three essays for the symposium 30 years of language and ecology in Graz. Odense, 37-52.
— (2002), An Ecolinguistic Reading of Scientific Text on Psychoneuroimmunology. In: Fill, A./Trampe, W. (eds.), Colorful Green Ideas. New York – Oxford – Wien, 449-461.
PALTRIDGE, B. (2006), Discourse Analysis. An Introduction, London — New York.
PIEKOT, T./POPRAWA, M. (2009), Wstęp. Trzy niebezpieczeństwa badań nad ideologiami. W: Kamińska-Szmaj, I./Piekot, T./Poprawa, M. (red.), Ideologie codzienności. I. Wrocław, 7-10.
STECIĄG, M. (2011), Lingwistyka dialektyczna. Odenseńska szkoła językoznawcza w zarysie. W: Borawski, S./Hawrysz, M. (red.), Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2010. Zielona Góra, 165-181.
STEFFENSEN, S. V. (2007), Language, ecology and society: An introduction to Dialectical Linguistics, W: Bang, J./ Døør, J. (eds.), Language, Ecology and Society. A Dialectical Approach, London – New York, 3-31.
WIIG THOLSTRUP, I. M (1996), The language of birth and the birth of language — an ecolinguistic essay on the language and ideology of Danish women, who have given birth in their private homes and/or in the public birth-clinics. In: Bang, J./ Døør, J./Alexander, R. J. et al. (eds.), Ecolinguistics. Problems, Theories and Methods. Odense, 71-90.
WITOSZ, B. (2007), Lingwistyka tekstu — stan aktualny i perspektywy. W: Poradnik Językowy. 7, 3-18.
— (2008), Ewolucja kategorii podmiotu w badaniach stylistycznych. W: Ostaszewska, D./Cudak, R. (red.), Polska genologia lingwistyczna. Warszawa, 297-307.
— (2009), Dyskurs i stylistyka. Katowice.
WODAK, R. (1996), Disorder of Discourse. London – New York.
WOJTAK, M. (2010), Dyskurs religijny w mediach. Próba rekonesansu. W: Zdunkiewicz-Jedynak, D. (red.), Dyskurs religijny w mediach. Tarnów, 7-30.

Discourse in Dialectical Linguistics

Since the notion of ‘discourse’ is currently conceived as ‘transdisciplinar’ and somewhat ambiguous, often differently applied by researches embedded in different paradigms, it is important to define it in a wider theoretical context with the reference to the complex web of notions connected to discourse i.e. text, utterance, communication, (social) interaction, dialogue, social praxis etc. One of the frameworks that provides such a possibility is Dialectical Linguistics (DL) which has developed at the University of Southern Denmark in Odense since the late 1960s. As a theory it is based on the axiom that every aspect of existence is dialectically interrelated to every other aspect of existence, including language and social praxis. Therefore, it investigates all aspects of language and communication by using an integrating perspective and holistic approach. The aim of the paper is to outline the theory of discourse in DL and present the Yin Yang Universe of Discourse Model as a convenient heuristic tool to apply in multidimentional discourse analysis or text interpretations.

Татьяна Скребцова / Илья Кривоносов
Санкт-Петербургский государственный университет

Некоторые проблемы лексикографического описания терминологии дискурсивного анализа

1. Создание словаря по анализу дискурса: актуальность задачи

Анализ дискурса (дискурсивный анализ, дискурс-анализ) – широкое междисциплинарное направление, сформировавшееся в последние три десятилетия благодаря усилиям лингвистов, психологов, социологов, философов, этнологов, специалистов по теории коммуникации и представителей других дисциплин. За этот период на Западе произошла институционализация данной области исследований: был издан целый ряд учебных пособий по анализу дискурса (из наиболее заметных англоязычных упомянем Coulthard 1977; Brown/Yule 1983; Stubbs 1983; Schiffrin 1994; Schiffrin et al. 2001; Gee 1999; Wood/Kroger 2000; Baker/Ellice 2011; Gee/Handford 2012; Hyland/Paltridge 2013), не говоря уже об огромном числе монографий, коллективных сборников и индивидуальных статей, проводятся международные конференции, выходят в свет специализированные периодические издания и пр.

В России и Восточной Европе этот процесс идет не столь быстро; по-видимому, сказывается традиционный для славянских стран интерес к вопросам функциональной стилистики, которые в значительной степени пересекаются с проблематикой дискурс-анализа. Вот как о близости данных областей пишет Ю. С. Степанов: «Термин дискурс (фр. *discours*; англ. *discourse*) начал широко употребляться в начале 1970-х гг., первоначально в значении близком к тому, в каком в русской лингвистике бытовал термин *функциональный стиль* (речи или языка). Причина того, что при живом термине

функциональный стиль потребовался другой – *дискурс*, заключалась в особенностях национальных лингвистических школ, а не в предмете. В то время как в русской традиции (особенно укрепившейся в этом отношении трудами акад. В. В. Виноградова и Г. О. Винокура) *функциональный стиль* означал прежде всего особый тип текстов – разговорных, бюрократических, газетных и т.д., но также и соответствующую каждому типу лексическую систему и свою грамматику, в англосаксонской традиции не было ничего подобного, прежде всего потому, что не было стилистики как особой отрасли языкознания» (Степанов 1995, 36).

Как бы то ни было, и в России, и в славянских странах понятия дискурса и дискурсивного анализа уже прочно вошли в обиход и завоевали заметное место в гуманитарных исследованиях. Между тем, институционализация данного направления находится здесь еще в начальной стадии. Так, из русскоязычных учебных пособий широкого профиля можно отметить лишь (Макаров 2003). Настало время осмыслить опыт исследований дискурса в разных странах, представителями разных школ, дисциплин и идеологических ориентаций. Способом обобщения и интерпретации знаний, накопленных учеными в той или иной области, а также фиксации соответствующего положения дел, традиционно служит энциклопедический словарь. В настоящей статье мы хотим обсудить перспективы создания такого словаря для русского читателя и вопросы, которые возникают в связи с этим замыслом.

2. Энциклопедические словари по дискурс-анализу и смежным дисциплинам

Прежде всего, следует заметить, что словарь по анализу дискурса в свое время был сделан французскими авторами (Charaudeau/Maingueneau 2002). Этот весьма солидный труд (664 страницы, 379 словарных статей, 1305 библиографических источников) был подготовлен коллективом известных лингвистов, специалистов по анализу дискурса (его подробный анализ см. в Ухванова-Шмыгова/Гуренчик 2013). Казалось бы, можно просто перевести его на русский язык, по аналогии с тем, как это было сделано с энциклопедическим словарем по политологии (Политлексикон 2013), и таким образом решить задачу. Однако внимательное ознакомление с указанным французским источником показывает, что его специфика не ограничивается языком. Данный словарь не просто описывает сферу дискурс-исследований на французском языке – он описывает французскую сферу дискурс-исследований. Он последовательно отражает понятийную структуру, характерную именно для французской школы анализа дискурса (см. Серио 1999), которая, как известно, существенно отличается, скажем, от англо-американской или немецкой школы. Появление и развитие различных школ анализа дискурса диктует необходимость осмысления накопленных достижений с позиций соответствующих национальных традиций исследований в данной области.

Сказанное не означает, что французский энциклопедический словарь по анализу дискурса не представляет никакой ценности для лексикографов из России или других славянских стран, которые захотели бы создать нечто аналогичное, но на своем материале, с учетом национального контекста. Значительная часть его словника отражает единые, универсальные, понятия этой области знания, и, следовательно, может быть использована. Таким образом, словник будущего словаря будет включать как термины, общие для представителей различных стран и школ (их интерпретация, разумеется, может отличаться) типа *дискурс, текст, речь, жанр, контекст, адресат, речевой акт*, так и термины, понятные только в рамках соответствующей национальной традиции (для русскоязычных исследований можно упомянуть, например, восходящую к М. М. Бахтину *чужую речь* или введенный Ю. Н. Карауловым *прецедентный текст*). При формировании словника будущего словаря следует использовать и другие словарные материалы, охватывающие термины более узких или смежных областей – лингвистики текста (Николаева 1978; Schoenke 1998), политического дискурса (Ухванова-Шмыгова 1998: 244-254, 2000: 457-473, 2002: 353-356) и нек. др.

Опыт создания французского словаря говорит о необходимости внимательной работы с источниками (их список в книге занимает 56 (!) страниц). Авторы потратили около десяти лет на изучение имеющейся литературы по анализу дискурса на французском и английском языках с целью оптимизации словника, создания емких, насыщенных (но не пространных) описаний, представляющих разные точки зрения на содержание терминов, обеспечения системности словаря посредством гипертекстовых связей, создания тематического указателя терминов в виде специального приложения.

3. Структура словаря: моделирование терминосистемы

Особенно важным является вопрос о структуре словаря. При ее разработке, помимо французского источника, нельзя не учитывать имеющиеся русские терминологические, энциклопедические словари и тезаурусы по близким дисциплинам: языкознанию (Марузо 1960; Ахманова 1966; Ярцева 1990), теоретической и прикладной лингвистике (Никитина 1978), стилистике (Никитина/Васильева 1996; Кожина 2006). В частности, большой интерес представляет устройство терминологического словаря (Никитина, Васильева 1996), где сделана попытка описания терминов и как лексических единиц (включая информацию о фонетических вариантах, производных словах, дефиницию и пр.), и как единиц терминологического поля, членов терминосистем. Эта, вторая, часть словарной статьи представляет собой хорошо структурированное описание посредством так называемых тезаурусных функций. Список последних фиксирован и включает в частности такие функции, как синоним, квазисиноним, коррелят (принадлежность к одной лексико-семантической группе), родо-видовое отношение, экстенсиональное пересечение и др.

Даже если отношения между терминами – заголовками словарных статей – не будут эксплицированы в тезаурусном виде, они все равно должны быть выявлены, прежде чем лексикографы приступят к составлению словаря, иначе создаваемый продукт рискует оказаться неполным и непоследовательным. Должна быть построена понятийная структура области дискурсивного анализа и на нее наложена соответствующая терминосистема.

Выбор подхода к моделированию системы терминов, который наиболее эффективным образом позволит вскрыть существующие между единицами связи, очевидным образом должен опираться на специфику данной конкретной терминологии. Тезаурусный подход, позволяющий систематизировать лексику в аспекте парадигматики (Герд 2008), может быть применен к терминологии дискурсивного анализа с тем замечанием, что на выходе вместо единой вертикальной системы, вбирающей в себя все термины, необходимо будет предложить иной способ представления отношений между терминологическими единицами.

Значительное количество несвязанных узлов и нерегулярная возможность построить большие деревья с гипо-гиперонимическими или партитивными связями дают повод задуматься о переходе от строго вертикального к горизонтальному способу организации терминов посредством ассоциативных или тематических классов.

Подобная форма позволит создавать в поле анализа дискурса разного размера группы без необходимости связывать данный термин со всеми остальными терминами системы, но с возможностью для выявления между единицами внутри класса или терминами разных классов основных парадигматических связей: родо-видовых, часть-целое, ассоциативных и синонимии (условной эквивалентности) и др. Введение специальной системы помет над дугами позволит указать максимальное количество типов связей, которые могут также выходить за пределы тезаурусных функций. При этом, для каждой группы и подгруппы предполагается ввести соответствующие дескрипторы.

Несомненным преимуществом такого метода станет его гибкость в плане выражения существующих между терминами отношений, а также открытость структуры: можно добавлять новые терминологические единицы и целые классы, значительно не изменяя при этом общую систему.

Таким образом, построение тематических классов с раскрытием существующих отношений посредством дуг и микродеревьев представляется наиболее эффективным для организации терминологии анализа дискурса.

Дополнительно можно рассмотреть возможность описания связей не только между терминами в заголовках статей, но также между заголовочными терминами и терминологическими единицами внутри дефиниций. Такие терминологические поля термина могут рассматриваться в качестве структурных единиц всей терминологии, которая оказывается совокупностью терминологических полей всех терминов (Шелов 2008).

Вероятно, оптимальным решением, сочетающим алфавитный и тезаурусный способы подачи материала, будет вариант, при котором основная часть словаря строится по алфавитному принципу, а в конце книги в виде приложения содержится некоторое тематическое представление данной области. По описанным выше причинам создать единую синоптическую схему, подобную той, что мы находим в классических тезаурусах и идеографических словарях (напр.: Roget 1852; Casares 1942; Hallig/Wartburg 1952), применительно к анализу дискурса невозможно, поэтому придется ограничиться выделением некоторых тематических групп и подгрупп. Собственно говоря, авторы французского словаря пошли именно по этому пути.

4. Корпус источников и объем словаря

Итак, моделирование терминосистемы – необходимый подготовительный этап работы над словарем, но не единственный. Жанр энциклопедического словаря диктует необходимость всестороннего освещения предмета с разных точек зрения. Поэтому непременной предпосылкой его создания является, как уже отмечалось, кропотливая работа над источниками, включая их обзор, создание корпуса наиболее представительных и значимых работ, анализ различных подходов к трактовке терминов, их оценку, компиляцию и т. д. Вопрос о корпусе источников, безусловно, является одновременно спорным и чрезвычайно важным – ведь именно от него зависит как состав словника, так и трактовка содержания терминов, а также их системных связей между собой. Думается, что этот список должен включать, с одной стороны, признанные зарубежные классические труды, а с другой – работы отечественных ученых, представителей ведущих научных школ.

Первая группа источников более или менее понятна. Несомненно, она должна включать включая основные учебные пособия (см. выше), заметные авторские и коллективные монографии, авторитетные сборники статей – как в русском переводе, так и в оригинальной версии. В первоначальный перечень могли бы войти (Halliday/Hasan 1976; Gumperz 1982; Новое в лингвистике 1975; Новое в зарубежной лингвистике 1978; 1985, 1986; Coates 1986; Schiffrin 1987; Дейк 1989; Fairclough 1989, 2003; Coulthard 1992; Tannen 1994; Longacre 1996; Wodak 1996, 1997; Dijk 1997; Kotthoff/Wodak 1997; Wodak/Meyer 2001; Jørgensen/Phillips 2002; Wodak/Chilton 2005; Scollon 2008).

Что касается второй группы, ее состав не столь очевиден. Разумеется, нельзя обойти вниманием такие труды, как (Ухванова-Шмыгова 1998; 2000; 2002; 2008а; 2008б; 2008в; Дискурс 2000; Макаров 2003), недвусмысленно позиционирующие себя в поле дискурс-анализа. Наряду с ними, есть заметные исследования, принадлежащие к смежным областям знания – например, социолингвистике (Карасик 1992), коммуникативной лингвистике (Иссерс 1999), лингвистической гендерологии (Кирилина 1999; 2004), которые в силу явной близости к сфере дискурсивного анализа также могут быть к нему

отнесены. К наиболее спорной категории относятся работы, выполненные в СССР и позднее – на русскоязычном пространстве, по духу близкие к западному анализу дискурса, но в свое время причислявшиеся к более традиционным областям лингвистики. В связи с этим показательны исследования пермских ученых, с 1960-х гг. плодотворно работавших на ниве стилистики и внесших большой вклад в ее развитие, но лишь в последние годы начавших излагать свои суждения с позиций анализа дискурса.

Затронутая проблема высвечивает еще один важный аспект, который должен быть прояснен до начала работы над словарем. Кстати говоря, он обусловливает и отбор источников, и формирование словника словаря, и содержание словарных статей. Речь идет о том, что область современных дискурсивных исследований имеет весьма широкие, если не сказать размытые, границы, включая в себя различные подходы, которые одновременно могут рассматриваться и как дисциплины, обладающие самостоятельным статусом (ср. Schiffrin 1994). Таковы, к примеру, лингвистическая прагматика, социолингвистика, этнография речи, лингвистика текста, гендерные исследования, межкультурная коммуникация, теория речевого воздействия и пр. Какие из них и в какой степени должны найти отражение в создаваемом словаре?

Предварительно мы можем лишь обозначить некоторые ориентиры. Следует учитывать, насколько та или иная сфера исследований представлена в национальном контексте. К примеру, такие направления, как этнография речи, конверсационный анализ, интеракциональная социолингвистика мало известны русскоязычному читателю (в отличие, скажем, от американского) и, следовательно, могут быть практически исключены из рассмотрения. Напротив, понятийный аппарат лингвистической прагматики или лингвистики текста у отечественных исследователей прочно вошел в употребление и, следовательно, должен получить подробное освещение. Если в дальнейшем и другие славянские страны пожелают создавать энциклопедические словари по анализу дискурса, их продукт будет отличаться от русского словаря, в частности, за счет данного параметра.

Поскольку данный проект инициирован языковедами под эгидой Комиссии по лингвистике дискурса Международного комитета славистов, акцент должен быть сделан на представлении терминов, актуальных именно для лингвистического (а не социологического, литературоведческого и пр.) анализа дискурса. Возможно, его даже следует назвать энциклопедическим словарем по лингвистике дискурса, а не по анализу дискурса вообще. Сужение сферы охвата, как представляется, позволит лучше отразить системные связи между понятиями, сделать словарь последовательным и цельным.

Библиография

Ахманова, О. С. (1966), Словарь лингвистических терминов. Москва.

Герд, А. С. (2008), Информационно-поисковый тезаурус как объект как объект лексикографии. В: А.С. Герд (ред.). Прикладная лингвистика. Санкт-Петербург.

Дейк, Т. А., ван (1989), Язык. Познание. Коммуникация. Москва.
Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты. Сб. обзоров (2000). Москва.
Иссерс, О. С. (1999), Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Омск.
Карасик, В. И. (1992), Язык социального статуса. Москва.
Кирилина, А. В. (1999), Гендер: лингвистические аспекты. Москва.
— (2004), Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации. Москва.
Кожина, М. Н. (ред.) (2006), Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Москва.
Макаров, М. Л. (2003), Основы теории дискурса. Москва.
Марузо, Ж. (1960), Словарь лингвистических терминов. Москва.
Никитина, С. Е. (1978), Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике. Москва.
Никитина, С. Е./Васильева, Н. В. (1996), Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов. Москва.
Николаева, Т. М. (1978), Краткий словарь лингвистики текста. В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Москва, 467-472.
Новое в зарубежной лингвистике (1978), Вып. 8: Лингвистика текста. Москва.
— (1985), Вып. 16: Лингвистическая прагматика. Москва.
— (1986), Вып. 17: Теория речевых актов. Москва.
— (1975), Вып. 7: Социолингвистика. Москва.
Политлексикон (2013), Понятия, факты, взаимосвязи: на основе немецкого справочника Schubert/Klein. Das Politlexicon / пер. с нем. Москва.
Серио, П. (ред.) (1999), Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. Москва.
Степанов, Ю. С. (1995), Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности. В: Язык и наука конца XX века. Москва.
Ухванова-Шмыгова, И. Ф. (ред.) (1998), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 1. Минск.
— (ред.) (2000), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 2. Минск.
— (ред.) (2002), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 3. Минск.
— (ред.) (2008а), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 4. Минск.
— (ред.) (2008б), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 5. Минск.
— (ред.) (2008в), Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 6. Минск.
Ухванова-Шмыгова, И./Гуренчик, Е. (2013), Терминологический потенциал лингвистики дискурса (на материале французского словаря дискурс-анализа “Dictionnaire d’analyse du discours”). В: La Table Ronde: Сборник материалов. Вып. 2. Минск, 76-93.
Шелов, С. Д. (2008), Терминологические поля и понятийная организация терминологии. В: Структурная и прикладная лингвистика Вып. 7. Санкт-Петербург.
Ярцева, В. Н. (1990), Лингвистический энциклопедический словарь. Москва.

Baker, P./Ellece, S. (2011), Key Terms in Discourse Analysis. New York.
Brown, G./Yule, G. (1983), Discourse Analysis. Cambridge, etc.
Casares, J. (1942), Diccionario ideologico de la lengua española. Barcelona.
Charaudeau, P./Maingueneau, D. (2002), Dictionnaire d’analyse de discours. Paris.
Coates, J. (1986), Women, Men and Language. London etc.
Coulthard, M. (1977), An Introduction to Discourse Analysis. London.
— (ed.) (1992), Advances in Spoken Discourse Analysis. London.

DIJK, T. A. van (ed.) (1997), Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. 2 vols. Thousand Oaks.
FAIRCLOUGH, N. (1989), Language and Power. London.
— (2003), Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research. London.
GEE, J. P. (1999), An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. London etc.
GEE, J. P./HANDFORD, M. (eds.) (2012), The Routledge Handbook of Discourse Analysis. London etc.
GUMPERZ, J. J. (ed.) (1982), Language and Social Identity. Cambridge, etc.
HALLIDAY, M. A. K./Hasan, R. (1976), Cohesion in English. London etc.
HALLIG, R./WARTBURG, W. von. (1952), Begriffsystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas. Berlin.
HYLAND, K./PALTRIDGE, B. (2013), The Bloomsbury Companion to Discourse Analysis. London, etc.
JØRGENSEN, M. W./PHILLIPS, L. (2002), Discourse Analysis as Theory and Method. London etc.
KOTTHOFF, H./WODAK, R. (eds.) (1997), Communicating Gender in Context. Amsterdam etc.
LONGACRE, R. E. (1996), The Grammar of Discourse. New York.
ROGET, P. M. (1852), Thesaurus of English Words and Phrases. London.
SCHIFFRIN, D. (1987), Discourse Markers. Cambridge etc.
— (1994), Approaches to Discourse. Oxford etc.
SCHIFFRIN, D./TANNEN, D./HAMILTON, H. E. (eds.). (2001), Handbook of Discourse Analysis. Oxford.
SCHOENKE, E. (1998), Textlinguistik: Glossar. Bremen.
SCOLLON, R. (2008), Analyzing Public Discourse: Discourse Analysis in the Making of Public Policy. London etc.
STUBBS, M. (1983), Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Chicago.
TANNEN, D. (1994), Gender and Discourse. New York etc.
WODAK, R (1996), Disorders of Discourse. London etc.
— (ed.) (1997), Gender and Discourse. London, etc.
WODAK, R./MEYER, M. (eds.) (2001), Methods for Critical Discourse Analysis. London etc.
WODAK, R./CHILTON, P. (eds.) (2005), A New Agenda in (critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity. Amsterdam etc.
WOOD, L./KROGER, R. O. (2000), Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text. London etc.

Some problems of lexicographic description of discourse analysis terminology

The paper puts forward an idea of compiling a Russian encyclopedic dictionary of discourse analysis. A similar French project has already been implemented, so the French dictionary can serve as a model for the future product. However, national traditions of doing discourse analysis in France and Russia differ, and hence the dictionaries should be different, too. The paper discusses an array of issues concerning the nature, structure, and scope of the prospective Russian dictionary of discourse analysis.

JOANNA BIELECKA-PRUS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Problem kontekstu społecznego w analizie dyskursu

Pojęcie kontekstu w badaniach nad komunikacją jest pojęciem nieostrym, często przez badaczy niedefiniowanym (Lepper 2000). Może to budzić zdziwienie, biorąc pod uwagę fakt, że definicja dyskursu jako użycia języka w określonych kontekście społecznym (dyskurs to tekst w kontekście), *ex definione* zakłada istnienie kontekstu. Co prawda, możliwy jest model komunikacji np. klasyczny model Shannona and Weavera (1963), w którym kontekst w ogóle nie stanowi elementu schematu komunikacji, jednakże model ten nie wyjaśnia społecznych uwarunkowań procesu komunikowania i jest osadzony w próżni społecznej. Analizy prowadzone przez językoznawców skupiają się przede wszystkim na aspekcie językowym, kontekst społeczny traktowany jest jako przestrzeń dla procesów semiozy lub narzędzie kontekstualizacji znaczeń. Takim przykładem jest analiza wyrażeń deiktycznych, które nabierają znaczeń dopiero w konkretnych kontekstach. Tymczasem analiza językowa mogłaby w większym stopniu wykorzystywać dorobek nauk społecznych, dzięki czemu może w sposób bardziej pogłębiony opisywać kontekst, uwzględniając jego złożone wymiary społeczne.

Ujęcie procesu komunikacji jako praktyki społecznej jest mocno osadzone teoretycznie. Pragmatycznie zorientowana analiza komunikowania, której teoretyczne podwaliny budowane były przez pragmatykę J. Dewey'a i filozofię języka codziennego (L. Wittgenstein, J. L. Austin, J. Searle), zwróciła uwagę badaczy na kontekstualny wymiar wiedzy oraz znaczeń oraz fakt, że perlokucyjna moc języka zależy od kontekstu społecznego. Interpretacyjny nurt socjologii oraz społeczny konstrukcjonizm także ściśle wiąże znaczenia z kontekstem (Lepper 2000). Szczególnie ważne są tu prace E. Goffmana (1981; 2008), który badał wzory co-

dziennych interakcji w przestrzeni prywatnej i publicznej oraz etnometodologów poszukujących reguł porządkujących życie społeczne. H. Garfinkel (2007) w proponowanej metodzie dokumentarnej wiąże elementy sytuacji społecznej ze sposobami ich interpretacji w określone wzory, które tworzą ramę do wyjaśniania kolejnych elementów czy faktów. Wzory te są schematami interpretacyjnymi, wiedzą podręczną, którą posługują się jednostki w codziennym życiu. Kontekstualizacja była także problemem poruszanym w pracach antropologów. Można na przykład wymienić wpływowe analizy etnograficzne mowy prowadzone przez D. Hymesa (1974) czy książkę C. Geertza (2005) na temat wiedzy lokalnej. Istotny wpływ na analizy kontekstu społecznego miały także prace brytyjskiego lingwisty M. Hallidaya (1978), który wyróżnił trzy komponenty rejestru: pole działania, układ relacji społecznych oraz kanał komunikacji.

1. Perspektywy analityczne

Etymologicznie łacińskie słowo *contextus* oznacza „wiązać razem, łączyć" (Lepper 2000), a zatem kontekst wiąże akt komunikowania z sytuacją, w jakiej jest dokonywany. Jest ściśle powiązany z indeksykalnością języka jako cechą konstytutywną wiążącą tekst z sytuacją jego wytwarzania. Analiza dyskursu bada język w użyciu w różnorodnych kontekstach społecznych, analizuje, w jaki sposób tekst powiązany jest z kontekstem, jak wpływają na siebie wzajemnie, unikając jednostronnego determinizmu. T. A. van Dijk (1999) podkreśla, że analizowanie relacji kontekst-tekst w kategoriach jednostronnych łańcuchów przyczynowo skutkowych jest błędne, bowiem mamy tu do czynienia z systemem wpływów wzajemnych. Język kształtuje relacje między komunikującymi, społeczne tożsamości i wiedzę, ale także odwrotnie. Jednakże trzeba zaznaczyć, że w zależności od tego, jak silne są relacje władzy, język może mieć własności zarówno stabilizujące (reprodukujące *status quo),* jak i transformujące układy społeczne (Fairclough 1992).

Mimo iż twierdzenie o wzajemnych współzależnościach jest powszechnie akceptowane przez badaczy komunikacji, niektóre teorie preferują podejście „od makro do mikro" a inne zaś wiążą mikro z makro, a jeszcze inne wybierają wyłącznie perspektywę mikrospołeczną. Przykładem teorii budowanej od makrokontekstu do sytuacji komunikacyjnej jest Michela Foucaulta teoria dyskursu, w której kontekst historyczny i polityczny wpływa na formacje dyskursywne i realizowane w ich ramach teksty (Wooffitt 2005). Krytyczna analiza dyskursu przyjmuje model wielopoziomowego przechodzenia od kontekstu tekstu do makrokontekstu (np. Wodak 2008). Z kolei analiza konwersacyjna preferuje punkt mikro i zakłada, że kontekst sytuacyjny jest bezpośrednio powiązany z celem konwersacji, jej strukturą i cechami (Pridham 2001).

Rama kontekstu w różnych podejściach analitycznych może być definiowana szeroko lub wąsko. Krytyczna analiza dyskursu zakreśla bardzo szerokie ramy kontekstu. Na przykład R. Wodak (2008) wyróżnia kilka poziomów kontekstu i układając je skrzynkowo od mikro do makro. Kluczowym elementem przenikają-

cym wszystkie te poziomy jest relacja władzy i dominacji. Analiza dyskursu polega na badaniu tej relacji na poziomie językowym, odnosząc się stale do szerszych kontekstów pozajęzykowych. Wąskie ujęcie kontekstu jako sytuacji lokalnej preferowane jest przez interakcjonistów i analityków konwersacji.

Inną ważną kwestią jest problem determinizmu: na ile można mówić o uwarunkowaniach, na ile zaś powiązania między językiem a kontekstem są dziełem intencjonalnie i swobodnie działających ludzi. Badania rozwijane w ramach paradygmatu interpretacyjnego (np. symbolicznego interakcjonizmu, por. Hałas 2012) zakładają, że znajomość cech kontekstu pozwala na jedynie do pewnego stopnia na prognozowanie przebiegu konwersacji, jej formy i treści. Mimo iż można wyróżnić pewne reguły wymiany symbolicznej nie oznacza to, że przebieg rozmowy nie może przybrać nieoczekiwanego kształtu, nawet dla samych rozmówców. Reguły te czy wzory są elementem szerszych, pozakonwersacyjnych struktur kulturowych. Jednakże jeden z czołowych analityków konwersacji, H. Sacks (1992), podkreśla, że wzorów kulturowych nie należy definiować jako koniecznych reguł działania, ale jako zasoby, z których jednostki mogą, ale nie muszą korzystać. Co więcej, mogą je także zmieniać. Centralną kategorią analiz jest działanie uwzorowane, procedury, które działają podobnie jak reguły w grze, ale w odróżnieniu od gry jest możliwość ich zmiany na przykład pod wpływem uwarunkowań sytuacyjnych, np. rytuał powitania w sytuacji nagłego wypadku jest zawieszony i nieistotny. Kultura w tym podejściu nie jest kolejnym poziomem czy „większym pojemnikiem", w którym osadzona jest interakcja, ale jest wytworem ludzkich działań w interakcjach (Lepper 2000).

Socjolingwistyka natomiast, a także strukturalistycznie czy poststrukturalistycznie zorientowane analizy dyskursu inspirowane np. teoriami M. Foucaulta, P. Bourdieu preferują bardziej deterministyczne podejście i podkreślają istotny wpływ struktur społecznych na przebieg komunikacji. Socjolingwistyka analizuje, w jaki sposób określone grupy społeczne, etniczne czy klasy społeczne posługują się językiem w interakcjach społecznych. Strukturaliści pokazują, w jaki sposób relacje władzy i dominacji wpływają na kompetencje komunikacyjne mówiących, ich repertuary interpretacyjne czy schematy poznawcze (np. koncepcja kodów rozwiniętych i ograniczonych B. Bernsteina, 1990).

Kolejną kwestią jest problem stabilności kontekstu. Z jednej strony mamy teorie, w których kontekst analizuje się jako względnie statyczną strukturę, która ma budowę pudełkową czy cebulową, w której poszczególne warstwy są ze sobą powiązane (np. Sperber/Wilson 1995). Podobnie jak przestrzeń w mechanice Newtonowskiej, kontekst jest przestrzenią zewnętrznych wobec wypowiedzi warunków, które istnieją niezależnie od niej. W drugim paradygmacie badacze ujmują kontekst jako zmienny produkt refleksyjnych działań, konstruowany w procesie interakcji (np. etnometodologia, analiza konwersacyjna czy interakcyjna socjolingwistyka). Kontekst nie jest tu naczyniem, w którym osadzona jest interakcja, ale jest procesualnie zmieniającym się, niestabilnym układem elementów. Refleksyjność komunikacji polega nie tylko na nieustannym procesie interpretacji działań symbolicznych przez uczestników, ale także na budowaniu kontekstu w taki spo-

sób, że kolejno pojawiające się wypowiedzi stają się kontekstem dla następnych (Heritage 1984). Kontekst wpływa na przebieg i treść komunikacji, ale jest także wytworem tego procesu, dlatego też jego złożoność i emergentność jest powodem trudności w badaniu skontekstualizowanej komunikacji.

Są także podejścia analityczne, które godzą te dwie perspektywy. Na przykład van Dijk (2001) z jednej strony traktuje dyskurs jako strukturę werbalną (fonetyczną, syntaktyczna, semiotyczną, stylistyczną) oraz interakcje społeczną, *ex definitione* procesualną. Warto także zauważyć, że na gruncie analizy dyskursu wyraźnie widać zróżnicowanie w sposobach ujęcia dynamiki kontekstu w zależności od typu komunikacji: mówionej czy pisanej. Analitycy tekstów pisanych mają tendencję do stabilnego ujęcia kontekstu jako przestrzeni, badacze tekstów mówionych znacznie częściej preferują model procesualny.

2. Komponenty kontekstu

Radykalne podejście konstruktywistyczne zakłada, że nie ma rzeczywistości pozadyskursywnej, zatem kontekst jest także typem dyskursu, stwarzanego dyskursywnie. Mniej radykalne stanowiska dopuszczają istnienie pozadyskursywnych elementów, które są współzależne od dyskursu (kształtują go i są przez niego kształtowane). W słabszej wersji konstruktywizmu, a także w podejściach strukturalnych, funkcjonalnych czy interpretacyjnych mamy wiele różnych propozycji analitycznych rozłożenia kontekstu na komponenty.

B. Malinowski (2000) do kontekstu zalicza nie tylko językowe i sytuacyjne cechy, ale także mowę niewerbalną, aktywności cielesne oraz osoby, które są obecne podczas procesu wymiany symbolicznej, nawet jeśli nie biorą w niej aktywnego udziału. Inni analitycy dyskursu proponują, aby wziąć pod uwagę bezpośrednie otoczenie fizyczne, uczestników, ich role społeczne i komunikacyjne, ich cele, normy i wartości, oraz struktury instytucjonalne i organizacyjne (ten Have 2001; Heritage 2004). Jeszcze inni dodają także wzory komunikacyjne obowiązujące w danej kulturze oraz systemy wiedzy (Duranti/Goodwin 1992). Stosunkowo precyzyjna listę komponentów zaproponował D. Hymes (1974). Odpowiednie symbole składają się na akronim SPEAKING: S oznacza sytuację, scenę komunikacji, otoczenie (*setting*); P oznacza uczestników (*participants*); E oznacza cel, rezultat zamierzony i osiągnięty (*ends*); A to forma i treść, sekwencyjna organizacja aktów komunikowania (*act sequence*); K to sposób mówienia, emocjonalny nastrój (*key*); I oznacza kanał (*instrumentalities*); N oznacza reguły interakcji i interpretacji (*norms*); G to gatunek (*genre*).

R. i S. Scollonowie (2001) rozszerzyli powyższą listę, dodając: formę komunikatu (mówioną, pisaną, wideo), wzory współwystępujące (na ile poszczególne elementy są koherentne, na ile sprzeczne) oraz manifestacje: ukryte/jawne (niektóre komponenty nie są wyraźnie widoczne, mogą być nieuświadamiane lub celowo ukrywane). Wymienione elementy nie są sztywnymi kategoriami, ale raczej pojęciami uwrażliwiającymi, którą mają pomóc badaczowi w analizie kontekstu.

Inny punkt widzenia reprezentuje van Dijk (2008), dla którego kontekst jest mentalnym modelem sytuacji komunikacyjnej, z jednej strony subiektywnie zmiennym, z drugiej zaś wyznaczonym przez intersubiektywne schematy interpretacyjne. A zatem ramy mentalne i ramy kulturowe są bazą, w ramach której można wyodrębnić różne elementy kontekstu ze względu na ich istotność dla danej sytuacji komunikacyjnej. Może się zatem zdarzyć, że uczestnicy komunikacji będą mieć takie same/podobne modele mentalne kontekstu, ale mogą być też one diametralnie różne. Zatem tworzenie jednej listy komponentów dla danej sytuacji komunikacyjnej może okazać się fikcją, ze względu na rozbieżności w hierarchii istotności poszczególnych uczestników interakcji.

Analiza konwersacyjna, podobnie jak symboliczny interakcjonizm, krytykuje podejście kognitywne. Znaczenia, które są w tym ujęciu kontekstem interakcji, nie są zjawiskiem mentalnym, ale interakcyjnym, co oznacza, że są one wytwarzane i przetwarzane w procesie komunikacji (Hałas 2012). Nie jest on zatem wytworem pojedynczych jednostek, ale działaniem połączonym, rezultatem współdziałania jednostek.

Krytycznie nastawiona analiza dyskursu (np. Fairclough 1992) włącza do analiz szerszy kontekst komunikacji, tworzący społeczną matrycę dyskursu: społeczne, ekonomiczne i kulturowe struktury (Titscher/Meyer/Wodak et al. 2000). Historycznie zorientowana krytyczna analiza dyskursu KAD (np. Wodak 2008) wyróżnia następujące poziomy kontekstu: kontekst, relacje intertekstualne/interdyskursywne, kontekst sytuacji (zmienne socjologiczne i ramy instytucjonalne, np. miejsce, czas, typ spotkania, typ grupy, role uczestników), kontekst społeczno-polityczny i historyczny.

Ze względu na trudności, jakie napotkali badacze ze zbudowaniem szczegółowego spisu komponentów kontekstu, niekiedy jedynie próbuje się zbudować strukturalną mapę kontekstu uwzględniając różne typy, które są ze sobą powiązane, niekiedy jedynie założeniowo. Generalnie można stwierdzić, że najczęściej analitycy dyskursy wyodrębniają trzy podstawowe warstwy kontekstu: tekst, sytuacja komunikowania, uwarunkowania socjokulturowe (np. Fetzer 2004). Nawet jeśli przyjmiemy, że udało się wyodrębnić poszczególne komponenty i poziomy kontekstu pozostają jeszcze ważne kwestie do rozstrzygnięcia: jak są one ze sobą powiązane? W jaki sposób język wpływa na inne elementy kultury i struktury poznawcze? Rozwijając tezę o wzajemnych uwarunkowaniach zachodzących między tekstem a kontekstem, można zauważyć, że nie wszystkie elementy kontekstu w takim samym stopniu podlegają tym uwarunkowaniom. Na przykład wydaje się, że cechy fizyczne kontekstu raczej wywierają wpływ na komunikowany tekst, niż temu wpływowi podlegają, natomiast role społeczne uczestników warunkują tekst i są zarazem przez niego warunkowane. Wydaje się także, że makrostrukturalne typy kontekstów (ekonomiczne, polityczne) są mniej elastyczne, procesualne niż mikrostrukturalne relacje. Dlatego też krytyczna analiza dyskursu preferuje bardziej stabilny model kontekstu, szczególnie jeśli dodamy do tego czynnik dominacji i władzy utrwalający makrostrukturalne rusztowania, a analiza konwersacyjna analizuje kontekst procesualnie.

3. Typy kontekstu

Dokonując przeglądu literatury z zakresu analizy dyskursu można zauważyć, że badacze często nie mówią o kontekście *par excellence*, ale charakteryzują go przez określenia, wskazując jednocześnie, jaki komponent kontekstu ich w danej analizie interesuje. Wyróżnia się między innymi:

1. w ramach analizy tekstualnej: kontekst sekwencyjny (badanie kolejek w analizie konwersacyjnej, np. Wooffitt 2005), kontekst tekstu, kontekst dyskursywny (intertekstualność);
2. w ramach kontekstu interakcji: kontekst fizyczny (otoczenie materialne), kontekst sytuacji (role, intencje, relacje władzy itp.), kontekst kinezyczny (gesty), proksemiczny (odległości), prozodyczny (ton głosu);
3. w ramach kontekstu socjokulturowego: kontekst kulturowy, historyczny, ideologiczny, polityczny, kognitywny, organizacyjny, instytucjonalny.

Często jednak nie jest wiadomo, w jakiej ramie badacz umieszcza dany kontekst (np. kontekst społeczny) i nie definiuje go, co w rezultacie sprawia, że pojęcia stają się nieostre. R. Carter (2004) zaproponował przydatną w badaniach empirycznych typologię kontekstu ze względu na rodzaj interakcji społecznej łączącej uczestników: kontekst transakcyjny (wymiana oparta na interesach), kontekst socjalizacyjny (spędzenie czasu wolnego) i kontekst intymny. W kontekstach tych mogą pojawić się dwa zasadnicze typy relacji międzyludzkich: oparte na współpracy oraz oparte na dominacji.

Fairclough (1989) wiąże typ dyskursu ze instytucjami, z którymi jest związany, np. porządek dyskursu uniwersyteckiego, jednocześnie jednak dostrzega możliwość przekraczania przez dyskurs granic instytucjonalnych, np. dyskurs menadżerski w instytucji uniwersytetu. Jeszcze inni budują dychotomiczne typologie kontekstu: formalny/nieformalny; szeroki/wąski; mikrokontekst/makrokontekst, kontekst życia codziennego / kontekst instytucjonalny, prywatny/publiczny, zewnętrzny/wewnętrzny wobec konwersacji. Typologie te mogą być przydatne dla porządkowania materiału analitycznego, jednakże trzeba pamiętać o ich wadach: nadmiernym uproszeniu, segmentyzacji życia społecznego i utrudnianiu syntetycznego ujęcia komunikacji.

4. Problem relewancji

Problem relewancji można sformułować następująco: jakie elementy kontekstu są istotne dla danego momentu interakcyjnego i z czyjego punktu widzenia, uczestników czy badaczy, będą one analizowane. Zbiór możliwych opisów kontekstu jest zbiorem nieskończonym. A zatem podstawowy problem do rozstrzygnięcia w badaniach kontekstualnych to selekcja istotnych komponentów kontekstu i określenie perspektywy analitycznej: obiektywnej (*etic*) czy interpretacyjnej (*emic*).

Perspektywa etic zakłada, że badacz może opisać kontekst w sposób obiektywny. To on ustala komponenty kontekstu, jego cechy, określane na podstawie przyjmowanej teorii, obserwacji lub arbitralnej decyzji. Metodologiczne

bardzo ważna jest w tym przypadku zdolność badacza do refleksyjności, świadomej analizy własnych struktur istotności oraz ujawnienie ich odbiorcom. W perspektywie e m i c badacz interpretuje kontekst, jego strukturę istotności z punktu widzenia uczestników komunikacji. Rozmówcy wskazują sobie wzajemnie, które elementy są dla nich ważne i w ten sposób budują kontekst wypowiedzi. Zadaniem badacza jest wydobycie tych struktur istotności z tekstu lub/i badań terenowych. Pomocne są wskazówki kontekstualizacyjne:

> są one różnymi aspektami wyborów działań językowych: leksykalnymi, prozodycznymi, fonologicznymi i syntaktycznymi wraz z użyciem określonych kodów, dialektów czy stylów, które wskazują te aspekty kontekstu, które są istotne w interpretacji znaczeń użytych przez uczestników rozmowy (Gumperz 1982, 162)

Wskazówki są metakomunikatem, za pomocą którego nadawcy informują odbiorców o tym, jak powinni oni odczytać znaczenie wypowiadanych przez nadawcę zdań. Zwolennicy tej perspektywy podkreślają, że kontekst stanowią jedynie te elementy, które znajdują odzwierciedlenie w strukturze kolejek, kategoryzacji uczestników czy treści rozmowy. Może się zatem okazać, że ani role społeczne, płeć, pochodzenie etniczne, ani otoczenie (np. dom, szkoła) czy temat rozmowy nie ma znaczenia dla sekwencyjnego przebiegu konwersacji, a zatem nie są one relewantne (Psathas 1995). Podstawowym błędem, jaki wytykają zwolennicy perspektywy emicznej badaniom bardziej socjologicznie zorientowanym (np. analizy Goffmana) jest reifikowanie struktury społecznej, traktowanie jej jako niezmiennej i stale obecnej w interakcji, a nawet ją determinującej.

Jednakże nie należy postrzegać tych dwóch perspektyw jako antagonistycznych, bowiem zarówno badacz, jak i badani mogą posługiwać się taką sama strukturą istotności, zwłaszcza gdy są członkami tej samej wspólnoty kulturowej. Także dychotomia subiektywny/obiektywny jest problematyczna, bowiem elementy subiektywnie postrzegane przez jednostkę mają tendencję do instutucjonalizacji, w której postrzegane są już jako obiektywna rzeczywistość (Berger/Luckmann 1983).

Zasadniczy zarzut stawiany perspektywie interpretacyjnej dotyczy problemu świadomości uczestników interakcji. Możemy mieć bowiem do czynienia z następującymi wariantami:

1. Uczestnicy są świadomi tego, jakie elementy kontekstu są dla nich relewantne i ma to odzwierciedlenie w wytworzonym tekście.
2. Uczestnicy są świadomi tego, jakie elementy kontekstu są relewantne, ale nie są one (przynajmniej nie wszystkie) odzwierciedlone w tekście.
3. Istnieją pewne elementy kontekstu, których uczestnicy nie są świadomi, a które w istotny sposób wpływają na treść i/lub strukturę danego tekstu.
4. Istnieją pewne elementy kontekstu, których uczestnicy interakcji nie są świadomi i elementy te nie wpływają na treść i/lub strukturę danego tekstu.

Analiza konwersacyjna preferuje pierwszą sytuację. Elementy istotne z punktu widzenia uczestników są widoczne w sekwencjach konwersacji, a także w sposobach kategoryzacji podejmowanych przez rozmówców. Odrzuca się spekulatywne

rozważania na temat celów, intencji, ról społecznych uczestników, jeśli nie są one empirycznie udokumentowane. Dlatego też AK wychodzi od danych, a nie od kategorii wyprowadzonych z abstrakcyjnej teorii (Wooffitt 2005). W drugim przypadku mamy do czynienia z elementami, które mogą być istotne dla rozmawiających, ale zostaną przemilczane. Ta sytuacja jest problematyczna, bowiem trudno jest dotrzeć do tych elementów poprzez tekst, można jedynie badać etnograficznie post factum, np. przeprowadzając wywiad z uczestnikami. W trzecim przypadku uczestnicy nie są świadomi czynników oddziałujących na procesy konstruowania tekstu, które są usytuowane zarówno w sferze struktur zewnętrznych, jak i mentalnych (nieuświadamiane reguły, wzory, stereotypy, struktury władzy). Nawet jeśli badacz wykorzysta technikę wywiadu, aby odkryć schematy interpretacyjne uczestników interakcji, nie pokażą one tych struktur, które są poza zasięgiem poznawczym badanych. Niektóre definiują tekst jako strukturę powierzchniową, dzięki której badacz może zrekonstruować leżące w strukturze głębokiej czynniki tekst determinujące. Jest to możliwe przez skrupulatne opisywanie kontekstu tekstów oraz ich analizy porównawcze, które odsłonią istniejące wzory.

5. Wnioski

Problemy związane z analizą kontekstu można uporządkować następująco. Problemy ontologiczne są związane ze sposobami definiowania kontekstu, jego komponentów i granic, co jest ściśle powiązane z definiowaniem cech strukturalnych rzeczywistości społecznej. Brakuje badań porównawczych dotyczących uniwersalnych cech kontekstu, ale także analiz cech idiosynkratycznych, niezdeterminowanych strukturami społecznymi czy kulturowymi (van Dijk 1999).

Problemy epistemologiczne wiążą się z wyborem alternatywnych perspektyw: interpretacyjnej lub pozytywistycznej (strukturalnej). Cenne byłyby te podejścia, które poszukują mostów, wiążąc mikrokontest z makrostrukturami, bez utraty perspektywy socjologii humanistycznej.

Problemy metodologiczne mogą być wynikiem ciasnego zamykania się w ramach dyscyplin i subdyscyplin. Postulatem byłoby zbliżenie nauk o komunikacji z naukami o społeczeństwie oraz poszerzenie badań językowych o badania etnograficzne.

Bibliografia

BERGER, P./LUCKMANN, T. (1983), Społeczne tworzenie rzeczywistości. Warszawa.

BERNSTEIN, B. (1990), Odtwarzanie kultury. Warszawa.

CARTER, R. (2004), Language and Creativity: The Art of Common Talk. London.

DURANTI, A./GOODWIN, C. (1997), Rethinking Context. In: Duranti, A./Goodwin, C. (red.), Rethinking Context. Language as Interpretative Phenomenon. Cambridge, 1-42.

FAIRCLOUGH, N. (1989), Language and Power. London.

— (1992), Discourse and Social Change. Cambridge.

FETZER, A. (2004), Recontextualizing Context: Grammaticality Meets Appropriateness. Amsterdam.

GARFINKEL H. (2007), Studia z metodologii. Warszawa.

GEERTZ, C. (2005) Wiedza lokalna. Dalsze eseje z zakresu antropologii interpretatywnej. Kraków.
GOFFMAN, I. (1981), Forms of Talk. Philadelphia.
— (2008), Zachowanie w miejscach publicznych. Warszawa.
GUMPERTZ, J. (1982), Discourse Strategies. Cambridge.
HALLIDAY, M. (1978), Language as Social Semiotic: the Social Interpretation of Language and Meaning, London.
HAŁAS, E. (2006), Interakcjonizm symboliczny. Warszawa.
HERITAGE, J. (1984), Garfinkel and Ethnomethodology. Cambridge.
— (2004), Conversation Analysis and Institutional Talk. In: Sanders, R./Fith, K. (red.), Handbook of Language and Social Interaction. New York, 103-146.
HYMES, D. (1974), Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. Philadelphia.
LEPPER, G. H. (2000), Categories in Text and Talk: A Practical Introduction to Categorization Analysis. London.
MALINOWSKI, B. (2000), Dzieła. T.8. Warszawa.
PRIDHAM, F. (2001), The Language of Conversation. London.
PSATHAS, G. (1995), Conversation Analysis: The Study of Talk in Interaction. London.
SACKS, H. (1992), Lectures on Conversation. Cambridge/Massachusetts.
SCOLLON, R./SCOLLON, S. (2001), Intercultural Communication: A Discourse Approach. Cambridge/Massachusetts.
SPERBER, D./WILSON, D. (1995) Relevance: Communication and Cognition. Oxford.
TEN HAVE, P. (2001), Applied Conversation Analysis. In: McHoul, A. and Rapley, M. (red.), How to Analyse Talk in Institutional Settings: A Casebook of Methods. London, 3-11.
TITSCHER, S./MEYER, M./Wodak, R./Vetter, E. (2000) Methods of Text and Discourse Analysis. London.
VAN DIJK, T. (1999), On Context. W: Discourse Society 10, 291-292.
— (2001), Dyskurs jako struktura i proces. Warszawa.
— (2008), Kontekstualizacja w dyskursie parlamentarnym. Aznar, Irak i pragmatyka kłamania. W: Duszak, A./Fairclough, N. (red.), Krytyczna analiza dyskursu. Kraków, 215-244.
WEAVER, W./ SHANNON, C. E. (1963), The Mathematical Theory of Communication. Urbana, Illinois.
WODAK, R. (2008), Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego. W: Duszak, A./Fairclough, N. (red.), Krytyczna analiza dyskursu. Kraków, 185-213.
WOOFFITT, R. (2005), Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction. London.

The problem of context in discourse analysis

Discourse analysis examines the language that is used in a variety of social contexts. However, these analyses, which are frequently conducted by linguists, focus primarily on the aspect of language, while the social context is treated as a space for semiotic processes or an organ for the contextualisation of meaning. The article discusses approaches to the social context of different research perspectives and indicates what analytical problems arise in these approaches. It was also showed what elements of context and typologies are highlighted in the literature and what methodological problems are associated with a framework of the context and the position of the researcher in the process of interpretation of contextualised meanings.

PIOTR MARKIEWICZ
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wojewódzki Szpital Specjalistyczny w Olsztynie

Neuroblokada komunikacyjna. Językowy zespół zamknięcia

1. Zespół zamknięcia, motoryczna wersja afazji i neuropragmatyka

W literaturze neurologicznej i neuropsychologicznej występują opisy przypadków ludzi, którzy w wyniku uszkodzenia mózgowia cierpią na tzw. zespół zamknięcia, ang. *locked-in syndrome*. Zespół ten, zwany także jako śpiączka rzekoma, cechuje jednoczesne zachowanie stanu przytomności i świadomości przy braku możliwości komunikacji z otoczeniem. W efekcie standardowe procedury kliniczne w oparciu o dane behawioralne i fizjologiczne (m.in. brak reakcji celowych, uszkodzenie pnia mózgu, bezwład, zaburzenia oddechu, dysfagia) wskazują na obecność śpiączki patologicznej lub stanu wegetatywnego. Pacjent z zespołem zamknięcia zachowuje świadomość, ale ze względu na konsekwencje uszkodzenia mózgowia nie jest w stanie podtrzymywać typowych form komunikacji międzyludzkiej — np. nie może mówić i pisać. Zachowane formy reakcji w postaci ruchów gałek ocznych w linii wertykalnej są wykorzystywane do komunikacji zastępczej (Herzyk 2011, 66-68).

W zakresie komunikacji językowej również można wskazać przypadki osób, które zachowują w różnym stopniu rozumienie przekazów werbalnych i niewerbalnych, ale nie potrafią z powodów patologii mózgu adekwatnie realizować czynności mowy i komunikacji. Tak jest m.in. w przypadkach afazji niepłynnej (afazji Broca i transkorowej afazji ruchowej), gdy można zaobserwować zmniejszony przekaz werbalny, trudności w rozpoczęciu wypowiedzi i skracanie wypo-

wiedzi przy jednoczesnym zachowanym podstawowym rozumieniu przekazów werbalnych (Cummings/Mega 2005, 83-106). Podobnie, jak w sytuacji neurologicznego zespołu zamknięcia, także i tu pacjent zachowuje świadomość, w tym świadomość deficytu, ale nie potrafi zrealizować aktu mowy. W konsekwencji pacjent nie może efektywnie komunikować się.

Jedno z możliwych wyjaśnień opisanych defektów komunikacyjnych dostarczają współczesne modele neuropragmatyki (Bara/Cutica/Tirassa 2001; Bara 2010, 260-262; por. Markiewicz 2011). W tych modelach generalnie wskazuje się, że zdolności komunikacyjne, a zwłaszcza pragmatyczne mają charakter centralny lub peryferyczny. Centralny obszar procesów komunikacyjnych (pragmatycznych) to inaczej kompetencja pragmatyczna, a więc pewien typ syntetycznej wiedzy pragmatycznej o charakterze pozalingwistycznym. Kompetencja pragmatyczna posiada swoją reprezentację neuronalną w wielu obszarach kory mózgowej w oby półkulach i przez to jest względnie odporna na selektywne uszkodzenia mózgowia. Natomiast peryferyczny obszar procesów komunikacyjnych dotyczy faktycznej realizacji m.in. aktów mowy i percepcji gestów. Taki peryferyczny obszar spełnia funkcję kompetencji lingwistycznej i jest obsługiwany przez lokalne, językowe i motoryczne obszary kory. Ich uszkodzenie może zakłócić konkretne aspekty komunikacji pragmatycznej, ale nie powoduje deficytów na poziomie kompetencji pragmatycznej. Dlatego też w przypadkach afazji niepłynnej możemy mówić o zachowanym komunikacyjnym module centralnym i uszkodzonym module peryferycznym. W efekcie pacjent z afazją motoryczną może posiadać kompetencję pragmatyczną, ale nie jest w stanie jej zrealizować przez deficyty kompetencji lingwistycznej — w pewnym sensie znajduje się w czymś w rodzaju opisanego wyżej zespołu zamknięcia.

2. Motoryczne zaburzenia mowy

Na poziomie realizacji akt mowy jest zasadniczo czynnością motoryczną, wymagającą synchronizacji w czasie wielu grup mięśniowych. Gdy zostaną uszkodzone mechanizmy programowania motorycznego lub neuromięśniowego mowy, pojawiają się tzw. motoryczne zaburzenia mowy. Generalnie takie zaburzenia oznaczają dwa zjawiska: dyzartrię lub apraksję mowy.

Bardziej znana dyzartria polega na upośledzonej zdolności kontroli aparatu neuromięśniowego uczestniczącego w wytwarzaniu aktów mowy. W innej opcji definiowania dyzartria jest traktowana jako zaburzenie oddechowo-fonacyjno-artykulacyjne, wynikające z uszkodzenia sieci neuronalnych obsługujących aparat mowy. Efektem tego jest brak koordynacji wspomnianego aparatu, nieprawidłowe działanie napięcia mięśniowego i obecność niekontrolowanych reakcji motorycznych. W obrazie diagnostycznym dyzartria sprowadza się do defektu produkcji wypowiedzi przy zachowanej zdolności programowania aktu mowy na poziomie jego odbioru, kontroli i przygotowania (Duffy 2000; Jodzio/Nyka 2008, 21).

W zależności od kryterium różnicującego istnieją różne typy dyzartrii — np. korowa, piramidowa, pozapiramidowa, móżdżkowa, opuszkowa i mieszana, wiotka, spastyczna, ataktyczna, hipokinetyczna, hiperkinetyczna i dystoniczna (Jodzio/Nyka 2008, 21-22; Cummings, Mega 2005, 86-87). Z perspektywy dalszych ustaleń w artykule warto wskazać na dyzartrię spastyczną. Ten typ dyzartrii powstaje wskutek obustronnego uszkodzenia szlaków górnego neuronu ruchowego od kory mózgu do rdzenia kręgowego. W obrazie klinicznym można stwierdzić liczne nieprawidłowości mowy. Wśród nich kluczowe są: stale natężona, ochrypła i powolna mowa, której często towarzyszy zminimalizowana różnorodność w zakresie głośności i melodii mowy (Duffy 2000, 44-45). Chory dysponuje zachowaną zdolnością programowania aktu komunikacyjnego, ale ze względu na zbyt silne napięcie mięśni aparatu mowy nie dochodzi do efektywnych (szybkich) reakcji mięśniowych umożliwiających wyprodukowanie złożonego dźwiękowo i tonowo komunikatu.

Z kolei apraksja mowy wskazuje na patologię programowania motoryki mowy (wybór i sekwencjonowanie wzorców motorycznych mowy). Wskutek tego deficyty produkcji mowy mogą ujawnić się na różnych poziomach, ale pierwotnym defektem są zakłócenia artykulacji i prozodii. Apraksja mowy wynika z uszkodzeń głównie półkuli lewej (dominującej), a zwłaszcza tylnych obszarów płata czołowego z obszarem Broca, wyspy, jąder podstawy i obszarów płata ciemieniowego. Ze względu na patologię lewej półkuli mózgowia apraksja mowy może współwystępować z afazją motoryczną i specyficzną dyzartrią, co komplikuje obraz kliniczny zaburzenia (Duffy 2000, 50-51).

W apraksji mowy system mięśniowy mowy może nie odbiegać od normy (inaczej niż w przypadku dyzartrii), choć często obserwuje się osłabienie aktywności języka i prawej strony twarzy. Kluczowe są natomiast specyficzne zaburzenia mowy — nieprecyzyjna i upośledzona artykulacja, obecność błędnych form artykulacyjnych, persewerace artykulacyjne w poszukiwaniu właściwego brzmienia słowa przy zachowanej świadomości popełnianych błędów. Dodatkowo, mowa jest znacznie spowolniała i odroczona w czasie właściwym dla normalnej komunikacji. Prozodia także jest znacznie ograniczona, a sama mowa rozbita w czasie na pojedyncze sylaby lub słowa. Ponadto, obserwuje się liczne błędy przy mowie zamierzonej, a znacznie mniej przy mowie zautomatyzowanej (np. odliczanie, śpiewanie znanych piosenek). Takie błędy dotyczą zwłaszcza wymawiania złożonych słów — np. analiza statystyczna (Duffy 2000, 50-51).

Warto wskazać, że podobnie jak w przypadku afazji motorycznej, także w przypadkach motorycznych zaburzeń mowy (dyzartria, apraksja mowy) możemy mówić o deficycie peryferycznego obszaru komunikacyjnego (realizacja aktu komunikacyjnego) przy zachowanej ogólnej i centralnej kompetencji pragmatycznej (wiedza pragmatyczna).

3. Postępujące zaburzenia mowy

Poza klasycznymi opisami przypadków klinicznych zaburzeń mowy, obejmującymi afazje, dyzartrie i apraksje mowy, istnieją doniesienia o nietypowych czy atypowych formach afazji, które mają charakter postępujący i wynikają głównie z neurodegeneracji lewej półkuli mózgu (Mesulam 2007; Blanco/Freedman 2014). Tego typu afazja jest określana jako pierwotna postępująca afazja (primary progressive aphasia — PPA). W ramach PPA wyróżnia się trzy podtypy: postępująca afazja bez płynności mowy (PNFA), demencja semantyczna i logopeniczna postępująca afazja. Wersja PNFA występuje najczęściej (Knibb i in. 2006). W obrazie klinicznym PNFA dominują nasilające się zaburzenia ekspresji mowy przy względnie zachowanych pozostałych funkcjach poznawczych. Mowa spontaniczna jest fragmentaryczna, realizowana z widocznym wysiłkiem i nasycona agramatyzmami oraz parafazjami fonemicznymi. Pacjent ma także trudności z nazywaniem przedmiotów lub zdarzeń (anomia). Nierzadko też występuje tendencja do powtarzania fragmentu słowa, zwłaszcza pierwszych spółgłosek oraz deficyt powtarzania słów. Zdolność czytania i pisania jest obniżona — pacjent czyta z wysiłkiem i zniekształca dźwięki oraz pisze z błędami i agramatyzmami. Rozumienie wypowiedzi językowych jest relatywnie zachowane. Problemy mogą wystąpić przy bardziej złożonych wypowiedziach (Blanco/Freedman 2014, 101-107).

Pomimo względnie prawidłowych pozostałych funkcji poznawczych część pacjentów z PNFA, głównie w późniejszych fazach postępu choroby, może ujawniać deficyty w tym zakresie. Dotyczy to przede wszystkim zaburzeń zachowania w kontekście społecznym, zaburzeń funkcji wykonawczych (inicjowanie, powstrzymywanie i monitorowanie reakcji) i spowolnienia psychoruchowego (Blanco/Freedman 2014, 101-107).

Podobnie jak w przypadku opisanych wyżej jednostek afazji motorycznej, dyzartrii oraz apraksji mowy, również w postępujących zaburzeniach mowy pacjent zachowuje świadomość deficytów i generalnie dysponuje kompetencją pragmatyczną w określonych sytuacjach komunikacyjnych. Ze względu na uszkodzenia lewopółkulowe chory traci możliwość płynnej i efektywnej realizacji spontanicznego i zamierzonego aktu mowy.

4. Opis przypadku

Opisywane kategorie kliniczne związane z zaburzeniami mowy mogą występować osobno, ale także mogą współwystępować ze sobą, dając w efekcie bardziej złożony obraz objawowy. Poniżej przedstawiam pokrótce przypadek pacjenta J.M. z rozsianymi i uogólnionymi zmianami w mózgowiu, o którego można zarejestrować liczne blokady lingwistyczne przy zachowanym rozumieniu komunikacyjnym i świadomości deficytu.

4.1. Osoba badana

Osobą badaną był J.M., 76 letni mężczyzna z wyższym wykształceniem sportowym. Pacjent został przyjęty do Wojewódzkiego Szpitala Specjalistycznego w Olsztynie z powodu nagłej utraty przytomności bez drgawek. W wywiadzie stwierdzono wcześniejszy (ok. 15 lat temu) uraz głowy z utratą przytomności w wypadku komunikacyjnym. Wywiad rodzinny wskazuje na wycofanie pacjenta z relacji społecznych. Pacjent mieszka sam, rzadko wychodzi z domu i unika sytuacji komunikacyjnych, na co dzień komunikuje się telefonicznie z rodziną. Zdaniem rodziny pacjent obawia się trudności przy odbiorze jego sposobu mówienia. Pomimo to, samodzielnie realizuje zakupy w pobliskim sklepie. Od ok. 7 lat narastają zaburzenia mowy.

4.2. Stan neurologiczny

W trakcie badań rozpoznano przemijające mózgowe napady niedokrwienne, przemijające zaburzenia krążenia mózgowego, nadciśnienie tętnicze i zaburzenia gospodarki lipidowej. Podczas badania neurologicznego pacjent był w logicznym kontakcie. Stwierdzono apraksję mowy, osłabioną siłę mięśniową kończyny górnej prawej. Tomografia komputerowa bez kontrastu ujawniła rozsiane zmiany naczyniopochodne, zmiany patologiczne w okolicach jąder podstawy i zakrętów wyspy. Z kolei w badaniu rezonansem magnetycznym stwierdzono uogólnione zaniki korowo-podkorowe. USG tętnic szyjnych wykazało drobne, uwapnione blaszki miażdżycowe w początkowych odcinkach tętnic szyjnych wewnętrznej i zewnętrznej. Zmiany te nie powodują zwężeń istotnych hemodynamicznie. Ponadto, zapis EEG był prawidłowy.

4.3. Funkcje mowy i aparatu mowy

Badanie logopedyczne wykazało, że mowa spontaniczna jest ograniczona, niewyraźna, monotonna, z licznymi uproszczeniami i dodatkowymi elementami fonetycznymi oraz zniekształceniami głosek. Wyraźne były zmiany w fonacji — problem ze ściszaniem głosu, głos zdławiony, wysiłkowy, drżący, napięty. Melodyka głosu była jednostajna (aprozodia globalna), fonacja krótka, przerywana, skandowana, co wskazuje na dyzartrię spastyczną (zob. pkt 2 w artykule).

Zaobserwowano także, że pacjent wielokrotnie rozpoczyna wymawianie słowa, powtarza i często nie znajduje odpowiedniego brzmienia wyrazu. Ponadto, wyraźne były trudności z przechodzeniem z jednej artykulacji na drugą, zwłaszcza w zbitkach spółgłoskowych.

Dodatkowo, sprawność języka była zaburzona. Język zbaczał w prawą stronę, mięśnie żuchwy były osłabione, widoczny był problem z unoszeniem języka i wykonywaniem złożonych ruchów na polecenie oraz przy powtarzaniu. Sprawność warg była nieznacznie obniżona. Nie zauważono trudności przy innych, po-

za artykulacją, czynnościach zautomatyzowanych (połykanie, żucie, płukanie zębów) — co wskazuje na apraksję mowy.

4.4. Stan poznawczy

Pacjent J.M. został skierowany przez lekarza neurologa na badanie psychologiczne funkcjonowania poznawczego. Powodem skierowania była próba ustalenia trafnej diagnozy neurologicznej. W grę wchodziły następujące kategorie kliniczne: postępujące porażenie nadjądrowe, pierwotna postępująca afazja i postępująca apraksja mowy. Nie opisywane dotąd w artykule postępujące porażenie nadjądrowe (*progressive supranuclear palsy* — PSP) należy do grupy atypowych parkinsonizmów. Cechami klinicznymi i dystynktywnymi PSP są: spowolnienie procesów poznawczych, zaburzenia fluencja słowna (najbardziej dla fluencji literowej), zaburzenia funkcji wykonawczych, praksji i funkcji wzrokowo-przestrzennych, utrata kontroli nad czynnościami ruchowymi (np. zatrzymanie chodu, szybkie jedzenie), perseweracje ruchowe, bierne powtarzanie gestów badającego, labilność emocjonalna oraz wycofanie społeczne (Sławek 2008, 136-137).

W badaniu psychologicznym zaobserwowano, że kontakt werbalny jest częściowo zachowany, adekwatny i logiczny. Mowa była wysiłkowa z licznymi zniekształcenia (uproszczenia, brak płynności, mowa skandowana). Zachowane było rozumienie mowy, pisanie (widoczne elementy agrafii), czytanie, nazywanie i powtarzanie (przy powtarzaniu bardziej złożonych wypowiedzi pacjent popełniał liczne błędy). Ogólna sprawność intelektualna nie była obniżona (MMSE=25, sten 5, wynik przeciętny, potwierdzenie w normach dla wieku i poziomu wykształcenia). Stwierdzono następujące poznawcze deficyty parcjalne w zakresie: (1) funkcji wzrokowo-przestrzennych (kopiowanie wzorów, test zegara — liczne nieudane próby, zachowana orientacja przestrzenna i orientacja na mapie), (2) pamięci operacyjnej (na materiale wzrokowym i słuchowym), (3) funkcji wykonawczych (powstrzymywanie reakcji — test klaskania, wykonanie złożonej reakcji według wzorca — Clock Royal, monitorowanie błędów, perseweracje w teście naprzemiennego rysowania figur). Stwierdzono także obniżoną wydolność w zakresie fluencji słownej (literowej i kategorialnej) i znacznie obniżoną szybkość psychomotoryczna w stosunku do norm przewidzianych dla wieku). Funkcja nazywania nie była upośledzona i generalnie pamięć semantyczna była prawidłowa. W Teście Bentona (BVRT, wersja rozpoznawanie) ¬stwierdzono deficyt uwagi i pamięci wzrokowej, prawdopodobnie uwarunkowany organicznie (wynik poniżej 10. percentyla). Pacjent wielokrotnie ujawniał, że jest świadomy swoich ograniczeń lingwistycznych i że taki stan znacznie utrudnia mu codzienne życie. Pacjent prawidłowo reagował na wszystkie pragmatyczne komponenty komunikacji w trakcie badania (spotkanie odbyło się dwa razy).

5. Dyskusja

Przedstawiony przypadek pacjenta J.M. wskazuje na wielowymiarowy deficyt kompetencji językowej, która prawdopodobnie blokuje ujawnienie względnie prawidłowych kompetencji komunikacyjnych. Rozsiane i globalne zmiany w mózgowiu powodują, że obraz kliniczny objawów jest różnorodny. Właściwie rzec biorąc, u J.M. można stwierdzić trzy neuroblokady językowe.

Pierwsza blokada językowa to dyzartria spastyczna. J.M. ma zakłóconą kontrolę neuromięśniową aparatu mowy. Efektem tego są liczne nieprawidłowości w mówieniu – zmiany fonacyjne, aprozodia globalna, mowa skandowana i przerywana.

Druga blokada językowa to apraksja mowy. W tym wypadku J.M., wskutek prawdopodobnie zmian lewopółkulowych, ujawnia deficyty w programowaniu motoryki mowy, co widać w licznych zakłóceniach artykulacyjnych podczas prób komunikacji (nieprecyzyjna i upośledzona artykulacja, obecność błędnych form artykulacyjnych, perseweracje artykulacyjne w poszukiwaniu właściwego brzmienia słowa) oraz w spowolnieniu mowy.

Trzecia blokada językowa to postępująca afazja bez płynności mowy. W przypadku J.M. ta blokada nie jest jeszcze w pełni wykształcona i na tym etapie ujawnia się głównie przy zaburzonej ekspresji mowy spontanicznej (agramatyzmy, parafazje fonemiczne). Dodatkowo, blokada afatyczna występuje przy pisaniu i powtarzaniu złożonych wypowiedzi. Ze względu na zachowaną zdolność nazywania (brak anomii) i powtarzania prostych słów oraz wypowiedzi wspomniana blokada jest częściowa. Nie wykluczone, że ze względu na postępujący charakter zaburzenia J.M. w przyszłości może przejawiać głębokie deficyty w nazywaniu, czytaniu i powtarzaniu.

Warto także wskazać, że poza deficytami lingwistycznymi J.M. ujawnia inne deficyty funkcji poznawczych. Dotyczy to zwłaszcza funkcji wykonawczych, wzrokowo-przestrzennych i pamięciowych (pamięć operacyjna). Upośledzone funkcje wykonawcze sugerują, że działanie wybranych funkcjonalnych modułów płatów czołowych jest zaburzone. Deficyt funkcji wzrokowo-przestrzennych wskazuje na defekty funkcjonalne tylnych obszarów kory. Natomiast deficyt pamięci operacyjnej (oraz szybkości psychomotorycznej) może wynikać z uogólnionych i rozsianych zmian w mózgowiu. Część z wymienionych deficytów może wpływać na funkcje lingwistyczne (pamięć operacyjna) i upośledzać realizację aktów mowy. Przy takim założeniu możemy mówić o czwartej — kognitywnej — blokadzie lingwistycznej.

Bibliografia

BARA, B. G. (2010), Cognitive pragmatics. The mental processes of communication. Cambridge.

BARA, B. G./ CUTICA, I./TIRASSA, M. (2001), Neuropragmatics: Extralinguistic communication after closed head injury. W: Brain & Language 77, 72-94.

BLANCO, M./FREEDMAN, M. (2014), Postępujące trudności z mówieniem. W: Gauthier, S./Rossa-Neto, P. (red.), Demencja. Trafna diagnoza. Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 101-108.
CUMMINGS, J. L./MEGA, M. S. (2005), Neuropsychiatria. Wrocław.
DUFFY, J. R. (2000), Motor speech disorders: Clues to neurologic diagnosis. W: Adler, C.H./Ahlskog, J.E. (red.), Parkinson's disease and movement disorders: Diagnosis and treatment guidelines for the practicing physician. Totowa, 35-53.
HERZYK, A. (2011), Neuropsychologia kliniczna wobec zjawisk świadomości i nieświadomości. Warszawa.
JODZIO, K./NYKA/W. M. (2008), Zaburzenia językowe oraz mowy w praktyce ogólnolekarskiej. W: Forum Medycyny Rodzinnej. 2, 14-22.
KNIBB, J. A./XUEREB, J. H./PATTERSON, K./HODGES, J. (2006), Clinical and pathological characterization of progressive aphasia. W: Annals of Neurology 59, 156-165.
MARKIEWICZ, P. (2011), Neuropsychologia pragmatycznych zachowań językowych. W: Dębowski, J. (red.), Język poza granicami języka 2. Semantyka a pragmatyka. Olsztyn, 225-242.
MESULAM, M. M. (2007), Primary progressive aphasia: A 25-year retrospective. W: Alzheimer Disease and Associated Disorders. 21, S8-S11.
SŁAWEK, J. (2008), Otępienie w zespołach pozapiramidowych. W: Polski Przegląd Neurologiczny. 4 (3), 129-139.

Neurolock in communication. Linguistic locked-in syndrome

In some cases of speech disorders there is some kind of communicative locked-in syndrome. Such a syndrome is analogous to the classical locked-in syndrome. In the case of linguistic (communicative) version of locked-in syndrome the patient has a relatively preserved pragmatic competence, but at the same time not able to realize it because of the linguistic deficits (motor aphasia), neuromuscular deficits (dysarthria), or motor programming deficits (apraxia of speech). Additional lock in communication may result from impaired cognitive functions (e.g. working memory).

JACEK SOBOTA
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Granice komunikacji. Dramat epistemologiczny w literaturze fantastycznonaukowej

Wstęp

Kiedy próbuje się definiować pojęcie fantastyki, najczęściej rozumie się ją jako zbiór utworów, w których opisywane są zdarzenia, postaci, sytuacje lub przedmioty niemożliwe, niespotykane w rzeczywistości codziennej, lub wręcz mało prawdopodobne (Zgorzelski 1980, 14). Podkreśla się również, że twórcy fantastyki w sposób celowy zaprzeczają naszemu doświadczeniu (Schmerl 1967, 654). Celowość owych zabiegów „udziwnienia" fabuł utworów fantastycznych różne może miewać podłoże; raz wynika z prostego pragnienia uatrakcyjnienia poprzez egzotykę, innym znów razem stanowi swoisty eksperyment intelektualny typu „co by było, gdyby", ukazując wpływ fantastycznego motywu na ludzkie postawy, wybory. Znakomicie ujął tę właśnie funkcję literatury pisarz i filozof S. Lem w jednym z listów do swego tłumacza na język angielski M. Kandla:

> Literaturę uważałem zawsze za właściwe miejsce dokonywania eksperymentów, poglądowo demonstrujących, w jaki sposób urzeczywistnia się to, co się potem w głowie nikomu nie mieści (Lem 2013, 245).

Oczywiście daleko bardziej interesuje mnie, również z punktu widzenia celów tego artykułu, ten drugi rodzaj twórczości fantastycznej.

Specyficznym podgatunkiem piśmiennictwa fantastycznego jest fantastyka naukowa (termin ten będę zamiennie stosował z anglosaskim określeniem *science fiction*, choć nie są to substytuty doskonałe i do końca tożsame znaczeniowo). O kłopotach z

próbami satysfakcjonujących dookreśleń definicyjnych tego rodzaju twórczości pisałem szerzej w mojej monografii, do której czytelników odsyłam (Sobota 2011, 153-157). Najczęściej spotkać się można w literaturze przedmiotu z definicjami odnoszącymi się do osiągnięć ludzkiej technologii, które ekspediowane są w przyszłość i tam wzmacniane ku granicom wyobraźni; definicje te określają literaturę *science fiction* jako swoistą „rzeczniczkę" postępu linearnego ludzkości. Jest to, oczywiście, definicja mocno zawężająca rzeczywiste obszary zainteresowań współczesnej literatury fantastycznonaukowej. Najważniejsi pisarze *science fiction* podejmują problematykę z zakresu szeroko rozumianej filozofii, a w jej ramach — antropologii, epistemologii, ontologii. J. Baronian zauważa, że utwór fantastycznonaukowy nie musi być bynajmniej ograniczony problematyką naukową lub technologiczną, ale może zawierać przesłania polityczne albo akcenty filozoficzne (Baronian 1989, 105).

T e m a t y k ę e p i s t e m o l o g i c z n ą , najistotniejszą z punktu widzenia celów tego artykułu, a występującą w literaturze *science fiction*, można by podzielić na trzy grupy zagadnień. Po pierwsze, byłaby to prognostyka: na ile „wróżby" fantastów, ich futurologiczne predykcje oparte są na rzetelnej wiedzy naukowej i rzeczywiście przewidują przyszły stan rzeczy (cywilizacji, społeczeństwa etc.). Wydaje się — ujmując rzecz ze statystycznego punktu widzenia — że wartość takich przepowiedni nie jest znacząca. Narzuca się przykład „epokowego" wynalazku telefonii komórkowej i jej niesłychanych następstw społecznych, które bodaj w żadnej książce fantastycznonaukowej wzmiankowane odpowiednio wcześnie nie były. O klęsce futurologicznych roszczeń i jej przyczynach szeroko pisał Stanisław Lem w *Fantastyce i futurologii* (Lem 1989, 452-510) i tam zainteresowanych odsyłam.

Drugim epistemologicznym segmentem zagadnień w twórczości fantastycznej byłaby kwestia tzw. r z e c z y w i s t o ś c i w i r t u a l n e j ; za wynalazcę tych pól problematycznych uchodzi wspomniany tu już (z pewnością nie po raz ostatni) Lem, który pisał o tzw. „fantomatyce". Jest to dość fascynująca przygoda intelektualna ocierająca się o granice poznania, redukująca ontologicznie wszechświat do solipsystycznych wrażeń wewnętrznych. Świat opisywany tu jest jako fenomenalna wiązka bodźców docierająca do naszych umysłów (temat twórczo i awanturniczo rozwinęli bracia Wachowscy w powszechnie znanym filmie *Matrix*).

Trzecim polem zagadnień poznawczych (na którym się skoncentruję) jest kwestia literackich modeli komunikacji między cywilizacjami. Czy komunikacja między rozumami zupełnie sobie obcymi jest w ogóle możliwa? Kwestie poruszane w, nazwijmy to, „obcologicznej" odmianie fantastyki wykraczają zresztą daleko poza jurysdykcje epistemologii; stają się rozważaniami o charakterze ontologicznym (piętrowość stopni świadomości we wszechświecie; kwestia genezy rasy ludzkiej etc.), antropologicznym, ale również refleksją z zakresu f i l o z o f i i j ę z y k a .

Pominę życzliwym (jako „kibic" gatunku) milczeniem większość piśmiennictwa naukowej fantastyki, gdzie temat kontaktu realizowany jest konwencjo-

nalnie. Obcy posługują się płynną angielszczyzną (który to język występuje powszechnie w kosmosie jako swoisty *universal language*), albo okazują się istotami krwiożerczymi (temat „pokutujący" w fantastyce od czasów słynnej *Wojny światów* H. G. Wellsa), łaknącymi, z powodów niedocieczonych, ludzkich organów, przez co — miast obiektem komunikatów — stajemy się obiektami agresji. O wiele bardziej interesujące są te utwory *science fiction*, które ukazują trudności, bądź wręcz komunikacyjną niemożność. Autorzy podobnych tekstów, niejako programowo, rezygnują z konwencjonalnego antropocentryzmu; nie dość, że nie jesteśmy sami w tej (pęczniejącej na skutek naszych rosnących możliwości poznawczych) rzeczywistości, to może wcale nie jesteśmy znów tacy bardzo wyjątkowi? Ową ewolucję literatury fantastycznonaukowej tak opisuje J. Jarzębski:

> Kreacje Obcych ewoluowały na przestrzeni dziesięcioleci czy stuleci rozwoju fantastyki równolegle do ewolucji problematyki kontaktu. W fantastyce pierwotnej — tej, która natchnienie czerpała jeszcze z mitologii — istoty myślące zasadniczo od ludzi odmienne nie dawały się jeszcze pomyśleć. (…) W pierwszych powieściach, które moglibyśmy zaliczyć do *science fiction*, a które wprowadzają do fabuły postacie Obcych, króluje z kolei antropocentryzm: niezależnie od wyglądu zewnętrznego i miejsca zamieszkania istoty pozaziemskie zachowują się i myślą podobnie do ludzi. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach pojawiają się próby wykoncypowania cywilizacji czy istot zasadniczo ahumanistycznych, przy których opisie ziemskie kategorie już nie wystarczają, a kontakt napotyka przeszkody trudne lub niemożliwe do pokonania (2002, 212).

1. Kontakt niemożliwy: *Solaris* S. Lema

Najintensywniej bodaj tematyka k o n t a k t u n i e m o ż l i w e g o zarysowana jest w znanej powieści S. Lema zatytułowanej *Solaris* (1961). Fabuła opowiada o grupie ziemskich naukowców zaangażowanych w projekt badawczy na odległej tytułowej planecie. Solaris zamieszkana jest przez jedną istotę: monstrualny ocean plazmy otaczający niemal ściśle rzeczone ciało niebieskie; ocean, który może, aczkolwiek nie musi okazać się istotą inteligentną. Wszelkie usiłowania poznawcze ludzkich badaczy spełzają na niczym — żaden pomiar wykonywany przez sondy nie potwierdza się choćby dwukrotnie. Cały paradygmat naukowych „zachowań" , oparty na empiryzmie, eksperymencie, myśleniu indukcyjnym, ulega w powieści Lema destrukcji. Nadto wydaje się (jest to jednak tylko wysnuta przez powieściowych bohaterów hipoteza), że ocean odwzajemnia ludzkie zainteresowania badawcze i poddaje eksperymentom samych eksperymentatorów. Wytwarza tajemnicze „twory F.", zmaterializowane projekcje podświadomości ziemskich naukowców, niezniszczalne, choć ziszczalne (np. w postaci dawno zmarłych a bliskich im osób). Nie można jednak wykluczyć działania instynktownego, reakcji na bodziec, reakcji obronnej oceanu.

M. Geier (1989, 167) uważa *Solaris* Lema za kanoniczny przykład opowieści, w której zagadnienia filozofii języka wysuwają się na plan pierwszy. Niepodległość powieściowego oceanu jakimkolwiek zabiegom badawczym oznacza bowiem tyle, że znak językowy, wyrażający jakiekolwiek ogólne zjawisko lub reak-

cję, nie może po prostu oddać w żaden sposób rzeczywistości oceanu; istota ta nie dopuszcza do iteracji wyników pomiarów. Nadto, ludzie przez „okulary" swego znaczącego języka potrafią przyjmować do wiadomości jedynie te fragmenty rzeczywistości, które są im znane dzięki powtarzalnemu doświadczaniu własnego świata; ocean zaś jako egzystencja obca jest dla nich „bezwarunkowo niepojmowalny" (Geier 1989, 168). Jest to sytuacja, w której uczony znajduje się w „poznawczym punkcie zerowym" (Motycka 2007, 112); jest niejako „sam na sam" z narastającymi anomaliami, wobec których zastana teoria okazuje się bezradna. Równie bezradna wydaje się być nasza zdolność rozumowania (ów pozornie doskonały zestaw schematów i procedur demonstratywnych), którą uczeni wprawdzie posiadają, ale w opisywanej sytuacji okazuje się ona bezużyteczna. Jest to zatem sytuacja poznawcza, którą filozofowie nauki nazywają kryzysem, a egzystencjaliści (za K. Jaspersem) nazwaliby s y t u a c j ą g r a n i c z n ą. Wobec bezradności paradygmatu scjentologicznego, mnożą się wyjaśnienia metafizyczne, a sprzyjają temu fenomeny „zmartwychwstań" na stacji badawczej. Ocean plazmy jest interpretowany jako okrutny, kaleki bóg, pierwszy z całego panteonu „ułomnych bóstw" w twórczości Lema.

Jak trafnie zauważa znawca twórczości polskiego pisarza J. Jarzębski (2003, 145), Lem kreuje w swej twórczości wizję nieciągłej hierarchii światów oraz rozumów, gdzie rozum hierarchicznie wyższy, jako kreator bądź opiekun intelektów niższych, byłby od nich oddzielony barierą dla nich nie do przebycia; sam jednak zachowałby ograniczony wpływ na ich losy. W wypadku solarnego oceanu barierą tą byłaby niemożność komunikacyjna. Wprawdzie sam Lem odżegnywał się od metafizycznych wykładni powieści (Lem 1989, 217), jednak liczni badacze jego twórczości uparcie do nich powracają. Pisał F. Jameson:

> A jednak pozostaje możliwość, że Solaris jest [...] ułomnym bądź schorzałym bogiem, podobnym do szalonego bóstwa u Schellinga, które stworzyło świat po to, by się uleczyć (2011, 134).

Byłby zatem *Solaris* opowieścią o „milczeniu Boga", a raczej o wzajemnym, metafizycznym, braku zrozumienia?

Formułowana jest także w książce hipoteza, jakoby fenomeny kreowane przez monstrualną, „oceaniczną" istotę były jednak pewną formą komunikacji. Istota ewoluująca w skrajnie odmiennych niż nasz gatunek warunkach, nieposiadająca zdolności artykulacji, mowy, pisma, konwencjonalnych narzędzi komunikacji i kodowania wiedzy, a która zarazem nie wytworzyła kultury (nie uczestniczyła w jakichkolwiek formach życia społecznego) w naszym rozumieniu tego słowa, może jednak komunikować się w sposób alternatywny. Byłby to język bez gramatyki, reguł syntaktycznych, czytelnego kodu. Zachodzi tu sytuacja, którą nazywam dramatem komunikacyjnym, na wzór tego egzystencjalnego: zupełna niemożność porozumienia rozumów pod żadnym względem do siebie nieprzystających, obcych.

Można powieść Lema interpretować literalnie, jako opowieść o „kosmicznym nieporozumieniu", lecz można także odczytywać ją w kategoriach symbolicznych, metaforycznych. Byłaby wtedy uniwersalną opowieścią o ogólnym zagubieniu sensów, o świecie wielokontekstowym, o interpretowaniu rzeczywistości w sposób skrajnie subiektywny, ograniczony możliwościami naszej percepcji. Wszystkie te problemy nie muszą być koniecznie rzutowane w kosmos; one „dzieją się" tu i teraz. Fantastyka naukowa ma natomiast pewną zdolność i „skłonność" do ich wzmacniania, powiększania.

Porównałem kiedyś literaturę *science fiction* do rodzaju literackiego „laboratorium", gdzie dokonuje się jakby pobrania próbki, skrawka rzeczywistości, by poddać ją dogłębnym oględzinom na poziomie mikroskopowym. Stąd częste w fantastyce efekty „ścieśnienia" przestrzeni opowieści (podobnie jest w *Solaris*, ale i np. w znanej powieści *Robot* A. Wiśniewskiego-Snerga, gdzie kosmici dosłownie pobierają „próbkę" naszej społeczności w postaci całego oderwanego od globu miasta). Można też ten specyficzny gatunek piśmiennictwa zestawiać metodologicznie z laboratoriami badającymi wytrzymałość materiału na nacisk, temperaturę itp. Tyle że owym „materiałem" w utworach fantastycznych bywa człowiek.

2. Desperacja poznawcza: *Szkoła* J. Dukaja

W noweli J. Dukaja zatytułowanej *Szkoła* (1996) mamy do czynienia z bodaj największą „desperacją poznawczą" w dziejach literatury *science fiction*. W tekście Dukaja cywilizacja nasza natyka się podczas eksploracji kosmicznych obszarów na obcą rasę zupełnie różniącą się od *homo sapiens* pod względem biologicznym i nie tylko. Przypuszcza się, bo pewności żadnej tu nie ma, że procesy percepcji rzeczywistości, myślenia, wnioskowania przebiegają u Obcych na zupełnie innym poziomie niż u ludzi. Wszelkie próby nawiązania kontaktu są daremne; dochodzi do kilku incydentów; cywilizacyjny konflikt na skalę niewyobrażalną wydaje się niemożliwy do uniknięcia. Ziemianie podejmują jednak niezwykle radykalną próbę nawiązania kontaktu, a mianowicie „bioformują" jednego z przedstawicieli własnego gatunku, czyli przekształcają go stopniowo w formę życia jak najbardziej zbliżoną do postaci Obcych, a to w celu uzyskania choćby cienia szansy nawiązania kontaktu z nieznanymi istotami.

Tytuł noweli ma oczywiście wymiar metaforyczny; „szkoła" jest prefiguracją wszelkich zabiegów przystosowawczych; wszyscy przechodzimy przez „szkołę życia", doznajemy adaptacyjnych „krzywd", odnosimy sukcesy dostosowań; proces bywa brutalny, ale jest powtarzalny. Dramat bohatera utworu polega zaś na jednorazowości jego unikalnych doświadczeń, których nie da się porównać z żadnymi innymi. Opisy stanów wewnętrznych transformowanego osobnika ocierają się o granice języka; język opowieści jakby stopniowo zamiera, narracja staje się nieczytelna. Nie jest to jednak żaden błąd kompozycyjny autora; wynika to właśnie, paradoksalnie, z konsekwentnego wyciągania wniosków z założeń pierwotnych utworu. Jest to zresztą jeden z „przeklętych problemów" literatury fanta-

stycznonaukowej (i nie tylko): opisać „nieopisywalne", wyrazić „niewyrażalne" doświadczenia przekraczające empiryczną naoczność.

W noweli stawianych jest szereg pytań istotnych egzystencjalnie, filozoficznie. Przede wszystkim podnoszona jest przez Dukaja kwestia granic człowieczeństwa. Czy transformowany w celach „komunikacyjnych" przedstawiciel naszego gatunku pozostanie, przynajmniej w jakimś stopniu, człowiekiem? Czy, o ile kontakt z Obcymi w ogóle dojdzie do skutku, ów „nieludzki" człowiek będzie w ogóle w stanie zdać z niego ludzkości relację? Czy ludzkość nie posuwa się w swych roszczeniach poznawczych zbyt daleko?

Utwór Dukaja opowiada o próbie zrozumienia obcości graniczącej niemal z całkowitym z nią utożsamieniem (i to w sensie jak najbardziej dosłownym). Może być również odczytywany jako pewien rodzaj polemiki z niektórymi społecznymi tendencjami współczesności. Czy możliwa jest absolutna tolerancja obcości, inności? Czy takie zupełne utożsamienie, postulowane wszak przez niektórych, nie oznacza zatarcia własnej tożsamości, zaniku odrębności? Bo czyż, paradoksalnie, nie granice nas tworzą, nadają kształt, kontur, sens, co zresztą naznacza naszą naturę pewnym rysem tragiczności i wewnętrznej sprzeczności? Ale to już rozważania na nieco inną okazję.

3. Język totalny: *Babel-17* S. Delany'ego

O ile przywoływane wyżej utwory polskich autorów *science fiction* miały charakter k o m u n i k a c y j n i e s c e p t y c z n y , a może wręcz „nihilistyczny poznawczo", o tyle powieść amerykańskiego pisarza S. Delany'ego *Babel-17* (1969) odznacza się „trudnym optymizmem". Tytułowy „Babel-17" jest nazwą sztucznego języka, którego próby deszyfracji stanowią oś fabularną powieści. Język ów znalazł bowiem zastosowanie jako broń w międzycywilizacyjnym konflikcie. Darzy każdego posługującego się nim nadzwyczajnymi właściwościami: np. możliwością bezpośredniego oddziaływania na rozmówców albo wywiera hipnotyzujący wpływ na samego użytkownika. Swoista „dywersja lingwistyczna" polega więc na tym, że to język niejako używa mówiącego w nim (czy też myślącego w nim) człowieka.

Odlegle, ale jednak przypomina to koncepcję R. Dawkinsa o „samolubnych genach", w której człowiek okazuje się „workiem na geny", sensem naszego istnienia nie jest tworzona przez ludzkość kultura (to raczej efekt uboczny ewolucji), lecz bezustanne przekazywanie kodu genetycznego. Podobnie rzecz się ma w powieści Delany'ego, gdzie tajemniczy język ma charakter podmiotowy, a człowiek, jako jego „nosiciel", uprzedmiotawia się niejako.

Babel-17 charakteryzuje się tym, że nie ma w nim zaimka *ja*; język ten nie zna form pierwszej osoby. To zbliża, w sensie dosłownym, użytkownika do poznawanej i opisywanej przezeń rzeczywistości; ludzie i rzeczy przestają być kategoriami osobnymi. Opanowanie języka w sposób świadomy, „okiełznanie" go oznacza harmonijne zespolenie z innymi istotami i całym światem (cokolwiek

miałoby to oznaczać). Rzeczona forma komunikacji niesie ze sobą tyleż zagrożeń, co i potencjalnych korzyści; to miecz obosieczny, który wykorzystywany jest jednak w celach agresywnych, zawłaszczających ludzkie osobowości. Owa „bomba językowa" rozbrojona zostaje, co znamienne, przez poetkę, która w rezultacie swych ekstremalnych doświadczeń językowych (poeci jawią się tu jako „saperzy lingwistyczni") potrafi stawić czoła niewolącemu wpływowi sztucznego języka. I to dopiero dzięki tej postaci *Babel-17* odzyskuje swój twórczy sens, „rozjaśnia rzeczywistość" (podobnych niejasnych metafor jest w książce więcej), wytwarza nowe, głębsze związki między ludźmi. Te liryczne asocjacje dają E. Barmeyer (1989, 249) asumpt do porównania idei języka *Babel-17* do romantycznych teorii języka poetyckiego i jego uniwersalnych, magicznych wpływów.

Rzecz jasna, opisy owego „zbliżenia" lingwistycznego/poznawczego odsyłają autora i czytelników powieści w obszar sygnalizowanych wyżej „przeklętych problemów" literatury fantastycznonaukowej. Opisy te są niewyraźne, mgliste, pozbawione konkretów, albowiem nie da się kategorii nieostrych opisać wyraziście. Mimo tych niedoskonałości — wynikających niejako z „natury" podjętych tu rozważań — powieść jest interesująca z racji zawartych w niej idei. Pomysł sztucznego języka inspirowany był niewątpliwie hipotezą B. Whorfa, głoszącą r e l a t y w i z m j ę z y k o w y — i to w jego silnej wersji[1]. W dużym skrócie hipoteza ta głosi, iż to język determinuje procesy myślenia, a nie odwrotnie. Nie zgodziłby się zapewne z takimi wnioskami lingwistyczny ewolucjonista S. Pinker, który uważał, że zdania językowe są zazwyczaj nieprecyzyjne i wymagają określonych reguł stosowania, a także dodatkowych kontekstów; natomiast myśl jest jednoznaczna, nie wymaga uzupełnień kontekstowych (Pinker 1994, 250). Innymi słowy, gdyby język miał służyć myśleniu, to w toku ewolucji przybrałby inną formę; język mówiony i myśl nie są kategoriami tożsamymi. Język, wedle Pinkera, nie został wytworzony po to, by wyrażać nasze stany wewnętrzne; być może stąd właśnie bierze się w nas, ludziach, poczucie swoistego n i e s p e ł n i e n i a k o m u n i k a c y j n e g o. Jednak to uczucie niespełnienia przenika również bohaterów powieści *Babel-17*; pomysł stworzenia sztucznego języka, który jednoczyłby myśl i język, a także łamał bariery poznawcze nie jest wcale sprzeczny z koncepcją Pinkera.

Zakończenie

Opisałem spektrum ujęć problematyki komunikacji między obcymi cywilizacjami występującej na kartach literatury *science fiction* (rzecz jasna, utworów podejmujących podobną tematykę jest niemal nieskończenie więcej; jednak utwory Lema, Dukaja i Delany'ego uważam za adekwatną próbę reprezentatywną): od zupełnej

[1] Sceptycznie stawił się do niej E. Sapir, zwykle zaliczany do nurtu etnolingwistycznego. Dlatego rozpowszechnione i bezrefleksyjnie używane określenie „hipoteza Sapira — Whorfa" jest zasadniczo błędne (uwaga redaktora. — A. K.).

niemożności nawiązania kontaktu na skutek fundamentalnych różnic biologicznych (Lem), poprzez desperacką próbę nawiązania „nici porozumienia", na zasadzie: skoro nie mogę zmienić świata (warunków brzegowych komunikacji), to zmienię siebie (Dukaj), po koncepcję „języka totalnego", zawłaszczającego, ale też ubogacającego swych „nosicieli" (Delany). Można by jeszcze wprawdzie rozważyć specyfikę języka literatury utopijnej i antyutopijnej. Jest to bowiem, jak słusznie uważa przywoływana tu już Barmeyer, ten typ opowieści, w którym człowiek w sposobie swojego życia, w swoim myśleniu i wyobrażeniach, uzależniony jest od „każdorazowo mu udostępnionych form komunikowania się, werbalnych czy też innego rodzaju. [...] Kto rozporządza możliwościami komunikowania się, ten rozporządza rzeczywistością" (Barmeyer 1989, 250). Ale to odsyła nas już w nieco inny (wprawdzie rozległy i istotny) obszar rozważań.

Bibliografia

BARMEYER, E. (1989), Formy komunikacji. W: Handke, R./Jęczmyk, L./Okólska, B. (red.), Spór o SF. Poznań, 249-265.

BARONIAN, J.-B. (1989), Czy istnieje czysta science fiction? W: Handke, R./Jęczmyk, L./Okólska, B. (red.), Spór o SF. Poznań, 105-109.

DELANY, S. R. (2008), Babel-17. Stawiguda.

DUKAJ, J. (1996), Szkoła. W: Nowa Fantastyka. 11, 38-57.

GEIER, M. (1989), Fantastyczny ocean Stanisława Lema (przyczynek do semantycznej interpretacji powieści „Solaris". W: Jarzębski, J. (red.), Lem w oczach krytyki światowej. Kraków, 142-217.

JAMESON, F. (2011), Archeologie przyszłości. Pragnienie zwane utopią i inne fantazje naukowe. Kraków.

JARZĘBSKI, J. (2002), Wszechświat Lema. Kraków.

LEM, S. (1989), Fantastyka i futurologia. Kraków.

— (2013), Sława i fortuna. Listy do Michaela Kandela 1972-1987. Kraków.

— (1961), Solaris. Kraków.

MOTYCKA, A. (2007), Czynności poznawcze w nauce a epistemologia. W: Hetmański, M. (red.), Epistemologia współcześnie. Warszawa, 109-116.

PINKER, S. (1994), The Language Instict. The New Science of Language and Mind. London.

SCHMERL, R. B. (1967), Fantasy as Technique. In: The Virginia Quaterly Review. 4, 650-662.

SOBOTA, J. (2011), Literatura fantastycznonaukowa jako próba symulacji sytuacji konfliktowych. Olsztyn.

ZGORZELSKI, A. (1980), Fantastyka, utopia, science fiction. Warszawa.

The Limits of Communication. Epistemological Drama in the Literature of Science Fiction

The article is dedicated to problem of a human contact with alien civilizations in the literature of science fiction and it's epistemological implications. The author discusses the works of S. Lem, J. Dukaj and S.R. Delany. The goal is to analyse science fiction ideas of the contact with alien forms from the point of view of the philosophy of language, especially communication difficulties or inability to communicate between alien civilizations and humans, as well as the implications which have to appear with it. It is possible to communicate with the giant plasma ocean, as S. Lem asks? Is it acceptable from the point of view of ethics to transform from a man into an alien to get in contact with another civilization (School of J. Dukaj)? What will be the consequences of the application of 'total language' (Babel-17 S. Delany)?

2.
analiza lingwistyczna dyskursu

MATEUSZ FLONT, WOJCIECH KAJTOCH, MARCIN PIELUŻEK
Uniwersytet Jagielloński

Perspektywy leksykalnej ilościowej analizy zawartości

Poniższy artykuł jest próbą zastosowania do badań języka dyskursu — klasycznej (zob.: Berelson 1952) metody prasoznawczej, zwanej analizą zawartości, definiowanej jako zespół

> różnych technik systematycznego badania strumieni lub zbiorów przekazów, polegającego na możliwie obiektywnym (w praktyce zwykle: intersubiektywnie zgodnym) wyróżnianiu i identyfikowaniu ich możliwie jednoznacznie skonkretyzowanych, formalnych lub treściowych, elementów oraz na możliwie precyzyjnym (w praktyce zwykle: ilościowym) szacowaniu rozkładu występowania tych elementów i na głównie porównawczym wnioskowaniu, a zmierzającego przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego (Pisarek 1983, 45).

Jej procedury pozwalały odpowiadać na pytanie o ranking silnie sfragmentowanych treści, proponowanych przez obfite strumienie tekstów i obrazów, którymi nieustannie „bombardują" nas media. Ponieważ cały strumień, nawet w wypadku jednej gazety, okazywał się niemożliwy do przebadania, należało pobrać z niego próby na tyle reprezentatywne, aby na ich podstawie można było sądzić o całości, a następnie wyodrębnić w tych próbach mierzalne elementy (tzw. jednostki analizy — teksty, akapity, sceny, postaci, motywy tematyczne itd.), zdecydować w jakich jednostkach będziemy je mierzyć (jakie będą tzw. jednostki pomiaru — np. ilość wystąpień, centymetry kwadratowe łamów im poświęcone, albo sekundy czasu antenowego) i jak wyznaczać ich ważność w całym przekazie.

Już jednak B. Berelson miał dobre zdanie o perspektywach badań językoznawczych prowadzonych tą metodą, wymieniając: „mierzenie czytelności"

(1970, 22) (w polskiej praktyce badawczej mierzenie: „zrozumiałości języka tekstu", „trudności językowej" (Pisarek 2007; 2007a); „wykrywanie cech stylistycznych" (Berelson 1970, 24); „zastosowanie analizy ilościowej do [badań] stylu literackiego" (tamże). W tego rodzaju przedsięwzięciach jednostkami analizy byłyby całe, reprezentujące dane rodzaje czy grupy tekstów, korpusy słowne, a pomiar dotyczyłby ilości wystąpień danej cechy, tożsamej z ilością wystąpień leksemów, będących zazwyczaj nośnikami tej cechy. I tak Pisarek (2002, 199 i n.) proponuje mierzyć zrozumiałość (czy raczej niezrozumiałość) tekstu m. in. ilością wystąpień w nim wyrazów trudnych (abstrakcyjnych, długich, obcych itd.). Na tej zasadzie o natężeniu emocjonalności decydowałaby ilość wystąpień słowoform uważanych za ekspresywne, o stopniu dyrektywności — ilość wystąpień określonych modulantów i w ogóle leksemów wskazujących na przymus czy konieczność czegoś, etc.. Już prosty pomiar ilości użyć poszczególnych części mowy dawał także pojęcie o różnicach stylistycznych między tekstami, będącymi realizacjami poszczególnych gatunków dziennikarskich, a pomiary mogły być przecież bardziej skomplikowane (Pisarek 1972). Rodzaje językowych badań ilościowych omówiono w innym miejscu (Kajtoch 2008, 24 i n.).

Artykuł poniekąd przypomni te techniki, wskaże jednak jeszcze na to, że ilościowa analiza zawartości, a konkretnie jedna z jej odmian: ilościowa leksykalna analiza zawartości może mieć zastosowanie do badań nie tylko stylistycznych konwencji, ale i zdolności danego, rozumianego językoznawczo (Bartmiński/Niebrzegowska-Bartmińska 2009, 32) dyskursu do przedstawiania określonych interpretacji rzeczywistości, określonych treści.

* * *

Dyskurs to utrwalony sposób używania języka w określonych sytuacjach i grupach tekstów. Sugeruje istnienie swoistych cech rzeczywistości, do której się odnosi, ponieważ użycie pewnych środków językowych w danym celu sensowne jest, jeśli odbywa się w świecie o określonych stosunkach społecznych, cechach przyrody i cywilizacji — np. obraza: *ciemny chamie* (a nie *ciemny panie*) ma sens w społeczeństwie pamiętającym podziały klasowe, nazwanie kogoś *podstępnym wężem* byłoby niemożliwe w języku Eskimosów, bo węże w lodach nie żyją.

Przedmiotem naszej porównawczej refleksji są cztery współczesne polskie dyskursy, których cech poszukaliśmy w korpusach (po 30000 słowoform) złożonych z tekstów portalu „Pudelek. Sensacja, plotka, komentarz" (www.pudelek.pl) — dalej PUD, wyboru fanzinów faszystowskich przełomu XX i XXI wieku (np. „Aryjski Opór", „Blood&Honor", „Ofensywa", „Rzeźnia", „White Empire") — dalej FF, najważniejszego polskiego fanzina punkowego „Pasażer" (P) oraz zebranych przez M. Pyrek tekstów piosenek rockowych, wykonywanych oficjalnie lub poza cenzurą w latach osiemdziesiątych XX w. (PR).

Chodzi o korpusy tekstów typu:

We wszystkich pozytywnych opiniach podnoszony jest fakt, że udało nam się wokół antyrasistowskiego sprzeciwu zgromadzić tak różnych światopoglądowo wykonawców: anarchistów, integralnych katolików, obrazoburczych prześmiewców, rockowych poetów, punkrockowych publicystów, czołówkę niezależnych i gwiazdy rocka. [...] Natomiast niemiłą niespodzianką były głosy negujące sens takiego doboru wykonawców. [...] To dziwne jak wielu wolnościowców grzeszy nietolerancją i brakiem poszanowania dla cudzej odmienności, choć będącej często udziałem dużej części społeczeństwa, samemu jednocześnie żądając absolutnej akceptacji dla własnych nie raz ekskluzywnych pomysłów na życie. [P]

Uważam, że Edyta Górniak bardzo dobrze zrobiła, że nie zgodziła się na bycie jurorem w tym samym programie, w którym jurorem jest Doda — twierdzi. Edyta Górniak to jest zupełnie inny poziom, inna klasa, inna wiedza na temat śpiewu i nie powinna zasiadać obok Dody, która reprezentuje dużo niższy poziom zachowania, wiedzy, czy chociażby umiejętności śpiewu. Edycie Górniak nie jest potrzebne, żeby wdawać się w takie chamówki. [...] Doda na pewno... pasowałaby jej taka Edyta Górniak w jury, ponieważ Doda, żeby istnieć, potrzebuje na pewno konfliktów. Pasowałoby jej to, by się pięknie wyżywała na Edycie. Edyta aż taka za głupia nie jest. Prawdopodobnie potrafiłaby odpysknąć [PUD]

Najważniejsze dla narodowego socjalisty powinno być życie, postępowanie i myślenie zgodnie z duchem aryjskim. Oznacza to życie według zasad narodowego socjalizmu — osiągnięcie własnego triumfu woli i zastosowanie tych zasad w codziennym życiu. Tak więc, musi narodowy socjalista honorowy, wierny i niezłomny w spełnianiu swych obowiązków względem narodu. Częścią tych obowiązków jest małżeństwo w obrębie własnej rasy oraz spładzanie bądź zaopiekowanie się zdrowym aryjskim potomstwem. Obowiązkiem jego jest przekonywanie innych do narodowego socjalizmu i dążenie do narodowo socjalistycznej rewolucji. [FF]

Naciskam ręką ruchomą ścianę, lecz ona wciąż trwa / Jeszcze pogładzę ją palcami i odchodzę, nie przyjdę tu sam // Od ludzi dumnych, kruchych jak sława, Ty oddzielaj nas / Od nienawiści, idei Marsa, Ty oddzielaj nas / Oooo Przed pustką ochroń nas / Przed błędnym hasłem, słowem, zasłoń nas // Będziemy wzmacniać i przesuwać Cie tak, byś naprzód szła / I podeprzemy Cię swoja siłą, gdy będziesz sie chwiać / A kiedy, kiedy przyjdzie już czas, my zburzymy Cię / I zbudujemy przepiękny pałac, on jest naszym snem / Od ludzi dumnych, kruchych jak sława Ty, Ty oddzielaj nas / Od nienawiści, idei Marsa, Ty oddzielaj nas / Oooo Przed pustką zasłoń nas / Przed błędnym hasłem, słowem, Ty mocno zasłoń nas [PR]

Nietrudno obmyślić przykładowe wyrażenia, w danym dyskursie niemożliwe (poza użyciem ironicznym lub cytowaniem): *policja zasłużona dla Rzeczpospolitej* [dla P], *idiota białas* [dla FF], *istota przeżycia egzystencjalistycznego zawiera się w* [dla PUD], *dziedzinę nazywa się czasem zbiorem argumentów funkcji* [dla PR]. Natomiast w określaniu rzeczywiście istniejących cech dyskursu i stopnia ważności danego elementu czy danej cechy opisywanego dyskursu skazani jesteśmy zwykle na decyzje na poły intuicyjne i tworzenie modeli, które — jak to celnie, w odniesieniu do konstruowania językowych obrazów świata, określił R. Tokarski — „są wynikiem ekscerpcji interesujących badacza poświadczeń" (2013, 321).

Chyba że posłużymy się metodami ilościowymi, więc ustalaniem frekwencji leksykalnych elementów nie tyle nas interesujących, co powtarzających się wystarczająco często. Im częściej dany element autosemantyczny (rzeczownik, czasownik, przysłówek, przymiotnik) się powtarza, tym bardziej w korpusie tekstów się utrwala i bardziej prawdopodobne jest, że buduje trwały rdzeń dyskursu —

panującej w korpusie językowej konwencji i sugerowanych przez nią cech świata opisywanego danym językiem.

Rozpatrując frekwencję elementów synsemantycznych, leksemów o funkcjach składniowych, modulantów itd. nie ustalimy elementów tekstowego obrazu świata [TOS], a więc:

> swoistej, dokonanej w konkretnym tekście — lub w zespole tekstów — realizacji językowego obrazu świata [tj.] zbioru prawidłowości wynikłych z faktu preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim — określonego słownictwa, [który] wskazuje na panujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata, ich związków oraz wzajemnych proporcji, a więc na takie rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i wartości, które jest preferowanie przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu (Kajtoch 2008, 14).

Nie jest to korzystne, bo one z reguły zajmują pierwsze miejsca na listach rangowych, które zazwyczaj wyglądają, jak w tabeli 1.

Tabela 1. Leksemy o pierwszych 30 rangach w 4 korpusach

R	Ziny faszystowskie	Portal „Pudelek”	„Pasażer”	Piosenki rockowe
1	920 i	855 się	1125 ten/ta/to	1045 nie
2	904 w	781 w	803 być	797 i
3	667 być	656 on/ona/ono	696 i	754 być
4	614 ten/ta/to	643 ten/ta/to	611 w	570 w
5	447 z	613 być	567 z	566 ja
6	446 się	585 z	520 nie	538 się
7	412 na	576 nie	458 na	503 na
8	399 on/ona/ono	560 na	337 on	366 on
9	345 do	534 że	316 że	458 to
10	301 nie	528 i	271 a	346 ty
11	275 który	303 do	260 się	301 z
12	187 a	243 który	254 do	282 mieć/miewać
13	179 że	223 mieć	231 który	254 co, tak
14	171 o	188 jak	193 ale	249 my
15	170 walka	175 o	183 co	247 jak
16	162 rok	164 swój	181 jak, o	241 chcieć
17	160 człowiek/ludzie	157 już	154 tak, taki	238 wiedzieć
18	157 nasz	140 my	149 mieć	237 już
19	144 swój	122 bardzo [+ stopniowanie], za	135 ja	229 a
20	138 mieć	121 po	130 bardzo [+ stopniowanie]	195 ten
21	137 jak	117 gwiazda (osoba znana), rok	126 po	175 że
22	126 dla, wszystko/wszyscy/wszystek	112 duży [+ stopniowanie]	124 czy	169 wszystko/wszyscy/wszystek

R	Ziny faszystowskie	Portal „Pudelek”	„Pasażer”	Piosenki rockowe
23	121 przez	105 siebie	112 my	163 do
24	109 co	104 ale	109 płyta [muzyczna]	162 nic
25	108 za	103 mówić	108 kapela [zespół] muz.]	160 nowy
26	100 my	98 chcieć	98 od	141 mój
27	99 zostać/zostawać	95 od	96 wszystko/wszyscy/ wszystek, za	139 świat
28	97 po	87 czy, móc	95 nasz	138 za
29	91 rasa	85 tak	94 też	135 kto
30	88 biały (przym.)	84 a, dla	90 grać/zagrać [artystycznie]	134 tylko

Odpowiednio klasyfikując tego typu leksemy ustalić możemy jednak panujące w danym korpusie zwyczaje stylistyczne, które wskazują na pewne osobliwości zakładanego w danym dyskursie oddziaływania na odbiorcę oraz bardzo ogólne cechy procedur kreowania TOS. Badając nasze korpusy (wzięliśmy pod uwagę leksemy co najmniej trzykrotnie powtórzone) uzyskaliśmy następującą klasyfikację (tabela 2).

Tabela po pierwsze powiadamia o różnicach we frekwencji leksemów: *i*, *w*, *nie*, wskazującej na różnice w natężeniu występowania skłonności do prostego, aintelektualnego „opisu świata poprzez wyliczenie” (*i*), skłonności do opisu bardziej hierarchizującego elementy rzeczywistości i konkretniej, precyzyjniej umiejscowiającego dane fenomeny w czasie i przestrzeni (*w*) oraz tendencji do buntowniczej negacji (*nie*). Kolejne dane zgromadzone są w kolumnach.

Tabela 2: Słownictwo decydujące o cechach retorycznych, stylistycznych, światopoglądowych

Korpus	I. Dyrektywność i perswazyjność	II. Przyczynowo-skutkowość i celowość	III. Niepewność	IV. Refleksyjność
Piosenki rockowe i/w/nie – 797/570/104 my/nasz 349/60	wszystko/wszyscy/ wszystek — 169; nikt — 74; nigdy — 71; każdy — 63; musieć — 35; trzeba — 29; wiele –16; naprawdę — 16; nawet –15; niech — 14; wreszcie — 11; byle — 8**;** właśnie — 8; niestety — 6; wiadomo — 6; na pewno — 4	bo — 79; by/byś — 53; więc — 27; żeby — 26; aby — 19; aż — 13 ; dlatego — 3	móc –119; chyba — 13; jakby — 9; jeśli — 7; jeżeli — 7; pewnie — 3; prawie — 3	a — 229; tylko — 134; czy — 105; przecież — 27; choć — 27; lecz — 25; ale — 20; chociaż — 15; choćby — 8; jednak — 8; ani — 8; lub — 7; albo — 5; zamiast — 4; oprócz — 4; w końcu — 4;
Suma:	545	220	161	630

Korpus	I. Dyrektywność i perswazyjność	II. Przyczynowo-skutkowość i celowość	III. Niepewność	IV. Refleksyjność
Ziny faszystowskie i/w/nie — 920/904/301 my/nasz — 100/157	wszystko/ wszyscy/ wszystek — 125; wiele — 52; musieć — 41; nawet — 25; niestety — 15; jedynie — 15; należy — 15; powinien/powinna — 14; naprawdę — 11; tzw. — 11; nikt — 8; dopiero — 6; wiadomo — 5; nigdy — 23; przede wszystkim — 5; na pewno — 4; na szczęście — 3	więc — 39; aby — 34; by — 33; żeby — 21; bo — 20; dlatego — 17; gdyż — 17; ponieważ — 14; dzięki [*komu; czemu*] — 9; aż — 8; na skutek — 8; z powodu — 6; w imię — 6; zatem — 5; na mocy — 3; na rzecz — 4;	móc — 78; jeżeli — 23; może — 17; około — 17; może — 17; jeśli — 12; według — 9; prawie — 7; chyba — 4; jakby — 4; na razie — 4; z drugiej strony — 5	a — 187; ale — 80; czy — 73; jednak — 32; lub — 32; na przykład — 21; albo — 14; lecz — 11; w końcu — 11; zaś — 11; pomimo — 10; ani — 8; czyli — 8; oprócz — 8; choć — 6; mimo to — 6; bądź — 5; chociaż — 5; przecież — 5; choćby — 4; z resztą — 4; zwłaszcza — 4; ani [...] ani — 3; jednakże — 3
Suma:	378	245	197	551
„Pasażer” i/w/nie — 696/611/520 my/nasz — 112/95	musieć — 25; wszystko/ wszyscy/ wszystek — 96; każdy — 51; nawet — 44; wiele — 34; trzeba — 27; właśnie — 22; naprawdę — 20; nigdy — 19; oczywiście — 16; na pewno — 16; powinien/powinna — 15; zawsze — 12; nikt — 12; dopiero — 11; wszelki — 11; niech — 10; na szczęście — 8; tzw. — 7; jedynie — 5; przede wszystkim — 5; wreszcie — 5; wyłącznie — 5	bo — 81; by — 58; więc — 37; żeby — 18; aby — 15; aż — 15; gdyż — 14; dlatego — 9; ponieważ — 8; dzięki [*komu; czemu*] — 7; skoro […] to — 4; z racji — 3	móc — 52; może — 43; chyba — 39; jeśli — 38; jeżeli — 19; jakby — 16; zapewne — 16; prawie — 12; na razie — 6; podobno — 6; według — 6; pewnie [*tc. zapewne*] — 5; z drugiej strony — 4; ok. [około] — 4; mniej więcej — 3	a — 271; ale — 193; czy — 124; tylko — 72; jednak — 54; niestety — 40; choć — 38; lub — 36; albo — 33; czyli — 28; ani — 23; zresztą — 20; zwłaszcza — 17; poza tym — 15; za to — 15; zbyt — 15; przecież — 15; mimo — 14; wbrew — 10; oprócz — 10; chociaż — 9; natomiast — 9; przynajmniej– 9; w dodatku — 9; mimo że — 7; w końcu — 7; lecz — 6; tymczasem — 6; zamiast — 6; choćby — 5 ; tylko że — 5; z kolei — 5; w ramach — 5; swoją drogą — 4; nota bene — 4; acz — 3; mimo to — 3; z arówno […] jak i — 3; zaś — 6
Suma:	476	269	269	1154
Portal „Pudelek” i/w/nie — 528/781/576 my/nasz — 140/26	wszystko/wszystek — 78; nawet — 58; musieć — 50; właśnie — 47; wiele — 39; naprawdę — 38; każdy — 33; oczywiście — 30; powinien/powinna — 28; nigdy — 26; zawsze — 24; niestety — 22; wiadomo — 21; nikt — 19; na pewno — 15; dopiero — 15;	żeby — 59; by — 36; więc — 31; bo — 30; aż — 23; dzięki [*komu; czemu*] — 17; aby — 15; dlatego — 13; z powodu — 9; ponieważ — 6; skoro — 6; gdyż — 5; z racji — 3	móc — 87; może — 37; chyba — 32; podobno — 24; jeśli — 21; jeżeli — 9; na razie — 8; prawie — 7; według — 7; pewnie [tc. *zapewne*] — 7; jakby — 6; około — 4	ale — 114; czy — 87; a — 83; jednak — 77; tylko — 74; niestety — 22; w końcu — 14; zbyt — 12; za to — 8; natomiast — 8; chociaż — 7; albo — 7; ani — 7; pomimo — 7; czyli — 7; mimo — 5; przecież — 5; choć — 5; zamiast — 5; lub — 4; w dodatku — 4; mimo że — 4; zarówno […]

Korpus	I. Dyrektywność i perswazyjność	II. Przyczynowo-skutkowość i celowość	III. Niepewność	IV. Refleksyjność
	jedynie — 15; trzeba — 10; przede wszystkim — 9; wreszcie — 7; na szczęście — 6; niech — 5; wszelki — 3; wyłącznie — 3			jak i — 4; tymczasem — 4; tylko że — 4; swoją drogą — 3; zresztą — 3; zwłaszcza — 3; poza tym — 3; oprócz — 3; przynajmniej — 3; na przykład — 3
Suma:	601	253	249	599

Kolumna I gromadzi słownictwo od dawna badane przez prasoznawców (Pisarek 1976). Wiadomo że leksemy typu *wszyscy*, *każdy*, *zawsze*, *nikt*, *nigdy*, *nigdzie* tworzą „wielki kwantyfikator" znany w retoryce (Pszczołowski 1963, 106-108); *musieć*, *trzeba*, *powinien* — świadczą o dyrektywności, przedstawianiu danego stanu jako koniecznego; *naprawdę*, *oczywiście* — wskazują na próby przekonania czytelnika o prawdziwości głoszonego; a *niestety*, *na szczęście* itd. wprowadzają emocjonalną, ważną perswazyjnie ocenę.

Kolumna II gromadzi słownictwo, którego używa się, chcąc przedstawić świat jako spójny, gdzie każda przyczyna ma swój skutek, możliwe jest połączenie faktów w ciągi przyczynowo-skutkowe, aby je można było zrelacjonować w narracji.

Kolumna III wskazuje z kolei na zdolność wyrażania wątpliwości, relacjonowania czegoś jako tylko prawdopodobnego (Dobek-Ostrowska/Fras/Ociepka 1997, 94-95) itd.

Kolumna IV gromadzi cząstki używane przy konstruowaniu zdań złożonych, zwłaszcza przyzwolenia (*mimo to*, *chociaż*, *choć*), konstrukcji wskazujących na istnienie alternatywnych możliwości (np. *lub*, *albo*), czy pewnych innych złożonych stosunków między opisywanymi faktami, stanami, przedmiotami (*zamiast*, *zwłaszcza*, *z kolei*, *na przykład*). Wszystkie te cząstki charakterystyczne są dla wypowiedzi o intelektualnym charakterze, starających się oświetlać różne aspekty spraw, być dokładnymi.

Porównanie ich frekwencji w 4 korpusach przyniósł wykres 1. Możemy wywnioskować z niego parę niespodziewanych ustaleń. Np. że najbardziej intelektualny charakter ma dyskurs punkowy, dwa razy mniej od niego intelektualne są piosenki rockowe, a zdecydowanie najmniej intelektualne są teksty korpusu FF. Także korpusowi P należy się pierwszeństwo, jeśli chodzi o eksponowanie niepewności i umiejętność opowiadania historii, o co raczej podejrzewalibyśmy dyskurs „Pudelka". PUD jest też decydowanie najbardziej perswazyjny, o co raczej podejrzewać moglibyśmy zideologozowany dyskurs korpusu FF. Rozważania można kontynuować. A gdyby jeszcze kategorie I-IV uzupełnić o podkategorie, gromadzące słownictwo służące do wzmacniania poszczególnych aspektów refleksyjności, dyrektywności, teleologiczności itd. — można by znakomicie pomniejszyć ogólność rozważań, na co w tym krótkim tekście miejsca nie ma.

Wykres 1: Cztery korpusy — ich cechy stylistyczno-ideologiczne na podstawie frekwencji wybranego słownictwa (wartości liczbowe — patrz także rubryki „Suma" w tabeli 2)

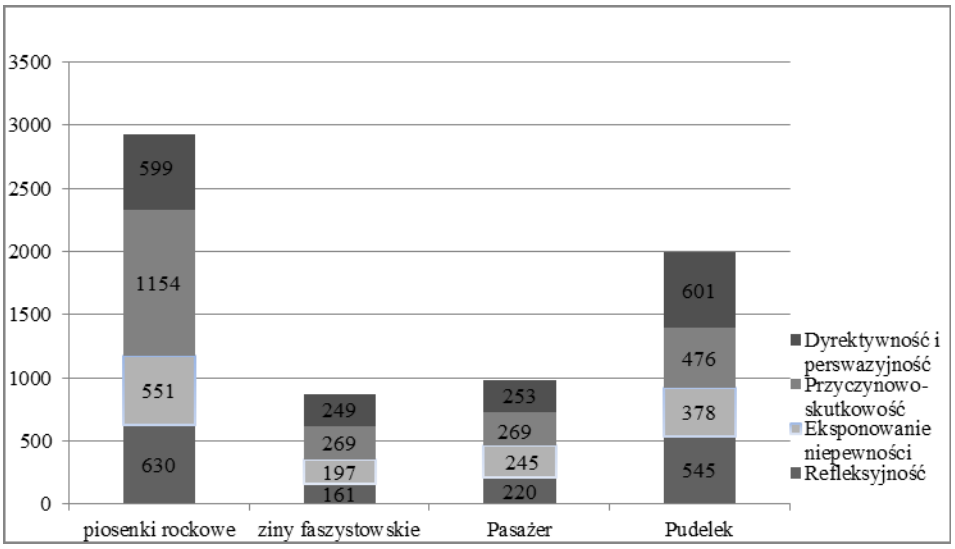

Elementy TOS związanego z dyskursami swoistymi dla tekstów 4 korpusów, ich ważność i powiązanie można wykryć narzędziami subtelniejszymi: 1) listami rangowymi rzeczowników powtarzających się w korpusach; 2) schematami tematycznych podziałów rzeczowników tworzących korpusy. Uwzględniliśmy w nich leksemy o występowaniu przynajmniej czterokrotnym, więc już wydatnie służące tworzeniu konwencji użycia języka (dyskursu).

Wstępne wnioski można wyciągnąć z list frekwencyjnych. Tak się składa, że rzut oka już na pierwszych 5 miejsc takiej listy (patrz tabela 3) należycie informuje, o co chodzi w dyskursie — a zatem i TOS — danego korpusu.

Tabela 3. Rzeczowniki o pierwszych 25 rangach w 4 korpusach

R	Ziny faszystowskie	Portal „Pudelek"	„Pasażer"	Piosenki rockowe
1	170 walka	117 rok	109 płyta [muzyczna]	139 świat, ludzie/człowiek
2	162 rok	78 wszystko/wszystek	108 kapela [zespół]	120 głowa
3	160 człowiek/ludzie	65 film	89 zespół [muz.]	89 noc
4	126 wszyscy/wszystek	59 aktorka, dziecko	87 rok	80 twarz
5	91 rasa	52 czas, życie	74 człowiek	72 krew, 72 życie

R	Ziny faszystowskie	Portal „Pudelek”	„Pasażer”	Piosenki rockowe
6	76 naród, życie	45 scena, związek	66 koncert	70 strona, wojna
7	70 skin/skinhead	40 aktor, media	57 strona [płyty, kasety, czasopisma]	63 — czas, rok
8	67 grupa, ruch (organizacja)	39 rola (postać), zdjęcie	51 rzecz	60 znak
9	65 członek (np. organizacji)	37 dzień, mąż, osoba	50 czas (ciąg chwil), kawałek [utwór muz.]	58 słowo
10	59 zespół	35 wywiad	45 muzyka	57 sen
11	55 świat	34 tabloid	42 tekst/text, scena [środowisko]	52 edukacja
12	54 narodowy socjalizm	31 kobieta, miejsce, piosenkarka	38 sytuacja	51 ręka
13	53 czas (ciąg chwil)	30 dom, program, sprawa	37 kaseta [magnetofonowa i video]	49 fabryka
14	46 wojna	29 plan	35 wywiad	48 śmierć
15	44 kraj	28 koncert, taniec, tydzień, występ	33 numer, sprawa	46 Bóg, fala
16	43 organizacja	27 kariera	31 lp [long play]	45 dom, oko
17	42 koncert	26 człowiek/ludzie, miesiąc, dziennikarz, odcinek (programu), słowo, żona	30 zin [odmienia się]	44 zmiana
18	40 lud (zbiorowość)	25 informator, rozmowa	29 życie	43 kopulacja
19	37 historia	24 kochanka	28 punk/pank [styl muz.]	39 prawo, strach
20	36 sposób	23 show, ślub	27 typ [rodzaj]	38 dłoń
21	34 rasizm, sprawa	22 para (o dwójce osób), seks, powód (czegoś), show-biznes	26 temat	37 tłum
22	31 pismo (gazeta), praca, prawo	21 pieniądz, rodzina, romans	25 część	36 myśl, slogan
23	30 cywilizacja	20 informacja, świat	23 pieniądz, początek, singiel [rodzaj płyty]	34 dżuma, polityk
24	28 działalność, miejsce, pieniądz	19 ojciec, producent, raz, widz, sytuacja	22 inny, miejsce, numer [utwór muz.], wokal [głos], państwo [instytucja], świat	33 niebo
25	26 muzyka, religia	18 impreza, płyta, praca, strona, przyjaciel, tysiąc (rzecz.)	21 kolega, punk/pank/punx [członek sukultury], sposób	32 mur

Jak widać, w FF chodzi przede wszystkim o *walkę* i *rasę*, w PUD o *filmy*, *aktorki* i *nowości* (*rok, czas*), w P o *płyty*, *kapele*, *zespoły*, bo „Pasażer” to jednak czasopismo muzyczne, a TOS korpusu PR zorganizowany był wokół egzystencjalnych niepokojów jednostki i zbiorowości (*człowiek/ludzie*, *świat*, *głowa*, *twarz*, *noc*).

Ponieważ w badaniach prowadzonych za pomocą list rangowych zakłada się, że im miejsce leksemu wyżej, tym jest on ważniejszy (a więc jego denotat ważniejszy jest w TOS tekstów korpusu) można listy frekwencyjne czytać trochę inaczej. Np. ustalić, że w świecie wyznaczanym przez konwencje FF rasa ważniejsza jest od narodu (*rasa* — ranga 5, *naród* — r. 6), w PUD — związek od domu (*związek* — r. 6, *dom* — r. 13), w P — płyta od muzyki w stylu punk (*płyta* — r. 1, *punk* — r. 18), w PR — człowiek od Boga (*człowiek/ludzie* — r. 1, *Bóg* — r 15). Albo inaczej, można np. wyczytać, że dla faszysty naród jest tak samo ważny jak koncert dla punka (*naród* — r. 6 w FF; *koncert* — r. 6 w P.).

Precyzyjniejszym narzędziem pozwalającym ustalić zarysy TOS swoistego dla tekstów danego korpusu (a zatem — pośrednio — ustalić cechy dyskursu, który buduje TOS o właśnie takich zarysach) jest specyficznie wykorzystany podział tematyczny rzeczowników korpusu. Zbudowaliśmy taki, opierając się z grubsza na tradycji leksykograficznej Rudolfa Halliga i Walthera von Wartburga oraz Franza Dornseiffa (Wierzchowski 1955; Markowski 1990; Kajtoch 2008, 221-343) i otrzymaliśmy następujące wyniki (tabela 3).

Tabela 3. Rozkład leksemów 4 korpusów w polach tematycznych

	PUDELEK		**ZINY FASZYSTOWSKIE**	
	LEKSEMY	**SŁOWOFORMY**	**LEKSEMY**	**SŁOWOFORMY**
SFERA 1. ONTOLOGICZNE I FIZYCZNE WŁASNOŚCI ŚWIATA	**53**	**746 = 17,2%**	**105**	**1244 = 22,7%**
I. Istnienie	11	155	41	486
	rzecz, obecność, wszystko, koniec, brak		stworzenie, rzecz, istnienie, proces, ewolucja, rozwój	
II. Czas	23	395	33	488
	czas, pora, chwila, rok, dzień, moment		czas, okres, moment, historia, przeszłość, tradycja, przetrwanie	
III. Przestrzeń	4	62	15	131
	miejsce, kierunek, środek		góra, krąg, granica, miejsce, orientacja, wschód, południe	
IV. Jakości ilościowe (zbiory danych elementów)	7	78	11	86
	para, tysiąc, połowa, większość		numer, liczba, reszta, połowa	
V. Dane ilościowe (poszczególne elementy)	2	8	0	0
	kilo, waga		BRAK	
VI. Kolejność	3	22	1	5
	seria, ranking		szereg	
VII. Jakości charakterystyczne przede wszystkim dla ruchów i procesów	2	11	3	44
	poziom, siła		siła, potęga	
VIII. Ruch uniwersalny, możliwy dla każdego obiektu	1	15	1	4
	powrót		powrót	

SFERA 2. NATURA	**40**	**428 = 9,9%**	**28**	**438 = 8%**
IX. Przyroda nieożywiona	4	36	12	146
	świat, lód, ziemia		świat, natura, ogień, ziemia, morze, planeta	
X. Przyroda ożywiona	36	392	16	292
	dziecko, kobieta, chłopak, głowa, oko, włos, życie, ciąża, seks, pocałunek, krok, gest		młodzież, dziecko, rasa, biały, murzyn, krew, ręka, serce, życie śmierć	
SFERA 3. OSOBA	**53**	**467 = 10,8%**	**73**	**609 = 11,1%**
XI. Zmysły ludzkie	1	5	1	4
	słuch		kolor	
XII. Emocje	8	72	1	5
	kochanka, miłość, uczucie, żałoba		nienawiść	
XIII. Stałe tendencje emocjonalne	7	56	10	79
	przyjaciel, żal, szkoda		stan, postawa, nadzieja, duma, dobro, zło	
XIV. Wola	7	51	10	89
	decyzja, wpływ, warunek, wybór		wpływ, jedność, wola, wolność	
XV. Myśl i mowa	30	283	51	432
	fakt, prawda, tajemnica, doświadczenie, propozycja, słowo, rozmowa		prawda, fakt, temat, zainteresowanie, idea, wartość, doktryna, słowo, nazwa	
SFERA 4. TWÓRCZOŚĆ	**72**	**908 = 20,9%**	**32**	**367 = 6,7%**
XVI. Kultura artystyczna i piśmiennictwo	scena, występ, widz, piosenkarka, koncert, show, zdjęcie		scena, artykuł, zespół, koncert, muzyka, płyta, sztuka, czytelnik	
SFERA 5. LOS I CZYN	**34**	**294**	**45**	**400**
XVII. Bieg życia i działania ludzkiego	sprawa, sytuacja, sukces, okazja, wydarzenie		problem, sytuacja, szansa, sprawa, działalność, sposób, cel	
SFERA 6. SPOŁECZEŃSTWO	**156**	**1499 = 34,5%**	**190**	**2428 = 44,3%**
XVIII. Cywilizacja życia codziennego	17	88	5	31
	sukienka, strój, but, lekarz, mieszkanie, miasto		naszywka, ulica, miasto	
XIX. Mniej zinstytucjonalizowane sfery aktywności	56	566	47	515
	skandal, walka, narkotyk, impreza, klub, piłkarz, samochód, media, wywiad, tabloid		walka, wróg, zagrożenie, imreza, droga, pismo, dzieło, media	
XX. Własność	26	218	10	123
	nagroda, kariera, praca, pieniądz, złoty (waluta), dolar, model, modelka		interes, podatek, praca, współpraca, pieniądz, dolar, środki	
XXI. Człowiek pracujący i produkujący	4	48	2	8
	producent, projekt, firma		pojazd, produkcja	
XXII. Instytucje społeczne	53	579	126	1751
	prezydent, państwo, policja, kościół., ksiądz, związek, mąż, żona, ślub, rodzina, styl		naród, narodowy socjalizm, kraj, lud, wojna, prawo, więzienie, religia, chrześcijaństwo, lud, ruch	
Suma	**408**	**4342 [=100%]**	**473**	**5486 [=100%]**

	PASAŻER		PIOSENKI ROCKOWE	
	LEKSEMY	**SŁOWOFORMY**	**LEKSEMY**	**SŁOWOFORMY**
SFERA 1. ONTOLOGICZNE I FIZYCZNE WŁASNOŚCI ŚWIATA	**61**	**701 = 18,6%**	**40**	**636 = 11,7%**
I. Istnienie	23	251	9	80
	rzecz, rzeczywistość, obecność, składnik, istota, forma		struktura, część rodzaj, system, układ, koniec, zero, zanik	
II. Czas	18	274	12	333
	odcinek, pora, czas, chwila, rok, tempo, korzenie		czas, chwila, noc, rok, era, godzina, przyszłość, zmiana	
III. Przestrzeń	8	59	15	191
	przestrzeń, krąg, granica		strona, miejsce, bok (kierunek), dół (kierunek), granica	
IV. Jakości ilościowe (zbiory danych elementów)	9	100	1	10
	numer, reszta, garść		numer	
V. Dane ilościowe (poszczególne elementy)	0	0	0	0
	BRAK		BRAK	
VI. Kolejność	1	5		
	seria		BRAK	
VII. Jakości charakterystyczne przede wszystkim dla ruchów i procesów	1	6	2	18
	stopień		siła, moc	
VIII. Ruch uniwersalny, możliwy dla każdego obiektu	1	6	1	4
	ruch		pęd	
SFERA 2. NATURA	**18**	**158 = 4,2%**	**101**	**1744 = 32%**
IX. Przyroda nieożywiona	3	38	34	501
	świat, energia, woda		świat, fala, gaz, niebo, wiatr, powietrze, ziemia (obszar), woda, ogień, słońce	
X. Przyroda ożywiona	15	120	67	1243
	dziecko, pan, pani, chłopak, życie, ręka, serce		drzewo, róża, dziecko, pan, kobieta, chłopiec, pies, małpa, krew, życie, śmierć	
SFERA 3. OSOBA	**62**	**444 = 11,3%**	**92**	**1005 = 18,5%**
XI. Zmysły ludzkie	4	23	19	155
	wizja, spojrzenie		głos (dźwięk), cisza, cień, światło, ciemność	
XII. Emocje	4	22	11	121
	śmiech, emocja, miłość przyjemność, ból		nienawiść, ból, płacz, uśmiech, uczucie	
XIII. Stałe tendencje emocjonalne	6	34	17	212
	stan, instynkt, nadzieja, honor		strach, nadzieja, psychopata, zdrada, zło, wina, lęk, przyjaciel, litość	
XIV. Wola	6	61	15	125
	racja, wpływ, wola, kontrola		marzenie, wolność, niewola, plan, władza	
XV. Myśl i mowa	42	303	30	392

	temat, fakt, sens, pomysł, doświadczenie, idea, zasada, słowo		słowo, wiadomość, znak, zdanie (pogląd), myśl, rozum, głupiec	
SFERA 4. TWÓRCZOŚĆ	**92**	**1269 = 33,6%**	**26**	**272 = 5%**
XVI. Kultura artystyczna i piśmiennictwo	scena (środowisko), tekst, okładka, koncert, muzyka, płyta, film, wideo, fotka, zdjęcie, komiks		ohyda, sztuka slogan, kurtyna, film, teatr, manekin	
SFERA 5. LOS I CZYN	**23**	**238**	**13**	**117**
XVII. Bieg życia i działania ludzkiego	sytuacja, przypadek, sprawa, działalność, początek, sposób		czyn, problem, los (bieg wydarzeń), cel, cena [niewyrażona pieniądzem]	
SFERA 6. SPOŁECZEŃSTWO	**99**	**964 = 25,5%**	**151**	**1668 = 30,8%**
XVIII. Cywilizacja życia codziennego	5	39	35	352
	cukier, przepis, miasto, śmieć (o wyglądzie)		dom, mur, ulica , drzwi, ściana, miasto, śmieć, pralnia	
XIX. Mniej zinstytucjonalizowane sfery aktywności	29	329	31	250
	wino, alkohol, marihuana, impreza, otoczenie, wywiad, zin, media		parada, telefon, gazeta, radio, pokój (zgoda), droga, wróg, bomba, broń	
XX. Własność	17	155	9	56
	rynek, koszt, podatek, emerytura, praca, robota, pieniądz, złoty (waluta)		pieniądz, konsument, handlarz, kram, praca	
XXI. Człowiek pracujący i produkujący	6	42	15	151
	firma, produkcja, produkt		fabryka, automat, maszyna, zakład (pracy)	
XXII. Instytucje społeczne	42	399	61	859
	państwo, kraj, kampania, biblia, urzędnik, instytucja, punk, załoga, kolega, ekipa, moda		kultura [w znaczeniu socjologicznym], cywilizacja, edukacja, szkoła, wojna, prawo, rozkaz, karabin, kałasznikow, ojczyzna	
Suma	**355**	**3774 [=100%]**	**423**	**5442 [=100%]**

Sam podział, dzięki któremu mogliśmy zaliczyć uporczywie (minimum czterokrotnie) się powtarzające rzeczowniki w ramy poszczególnych sfer i kategorii tematycznych — jak widać — jest uniwersalny dla czterech korpusów i pewnie jeszcze wielu innych tekstów, więc interesujących nas dyskursów i TOS-ów nie różnicuje. Można także go użyć do klasyfikowania wszystkich części mowy i to występujących częściej lub rzadziej. W momencie jednak, gdy policzyliśmy frekwencję leksemów pogrupowanych w dane sfery i kategorie — otrzymaliśmy informację na temat intensywności, z jaką teksty danych korpusów korzystają z określonych możliwości tematycznych (dokładniej — z rzeczowników o takich a nie innych znaczeniach, wchodzących w zakres danej tematycznej sfery lub kategorii). Ta informacja pozwoliła korpusy (tj. TOS-y ich tekstów) bardzo wyraziście zróżnicować. Może nie widać tego dokładnie w tabeli 3 (pokazuje tylko przykłady słownictwa o największych frekwencjach w grupie, choć uwzględnia frekwencje łączną dla wszystkich leksemów), ale wykresy — niestety tylko ogólnie wskazujące na użytkowanie sfer bez wgłębiania się w kategorie — nieźle wyniki obrazują.

Wykres 2 pokazuje wyniki obliczeń frekwencji interesującego nas słownictwa zapisane w liczbach bezwzględnych.

Wykres 2. Zestawienie w liczbach bezwzględnych intensywności wykorzystywania słownictwa tworzącego 6 sfer tematycznych w 4 korpusach tekstów

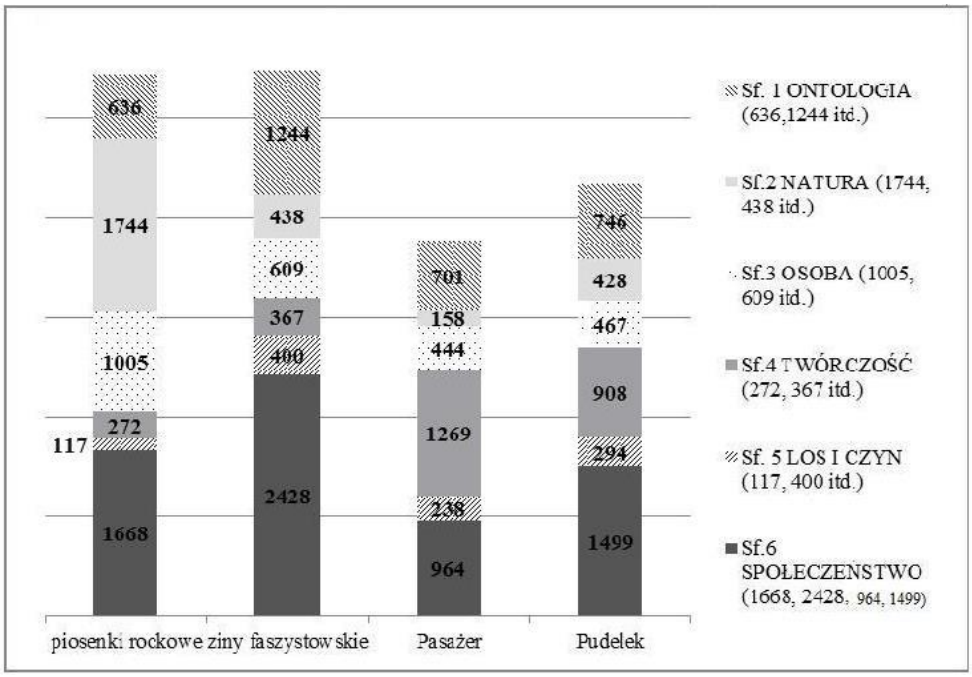

Główna informacja, którą możemy tu wyczytać pokazuje, że dane korpusy (równe, liczące po 30000 słowoform) budują konwencję w sposób bardziej lub mniej intensywny. Najbardziej skonwencjonalizowany jest korpus faszystowski (najwięcej tam rzeczowników przynajmniej czterokrotnie powtarzających się), najmniej — punkowy, bo tam rzeczowników o mniejszych frekwencjach jest przypuszczalnie najwięcej.

Różnice między frekwencjami występują też dzięki różnicom w ilości nazw własnych. Obliczyliśmy, że w korpusie PR wystąpiło 157 słowoform nazw własnych, w korpusie FF — 1116, w korpusie PUD — 387, w korpusie P — 597. Wyraźnie to świadczy, o — że tak się wyrazimy — stopniu kontaktu tekstów korpusu z rzeczywistością realną (najmniejsza — w tekstach piosenek). Ważne mogą być też całkiem inne sfery tej realnej rzeczywistości (w FF — jest 446 słowoform nazw związanych z polityką, w PUD — 198 słowoform nazw związanych z mediami).

No i nawet te same sfery rzeczywistości mogą byś widziane zupełnie różnie, mieć inaczej rozłożone akcenty. W dyskursie faszystowskim nazwy miejscowe o największej frekwencji to: *Polska* (57), *Europa* (51) *Niemcy* (19), punkowym: *Polska* (22), *Japonia* (11), *Anglia* (9), w „Pudelku": *Polska* (23), *Warszawa* (16), *Europa* (11), polskich piosenek rockowych lat osiemdziesiątych — *Polska* (26), *Babilon* (15), *Moskwa* (9).

Wykres 3. Procentowe zestawienie intensywności wykorzystywania słownictwa tworzącego 6 sfer tematycznych w 4 korpusach tekstów

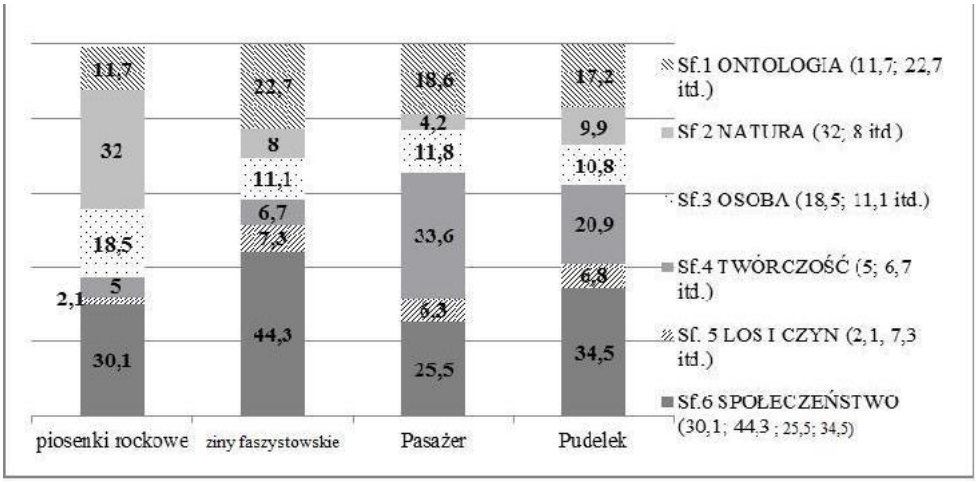

Natomiast wykres 3 pozwala ogólnie ocenić, na jaką sferę ludzkiej działalności dyskurs danego korpusu był nakierowany przede wszystkim lub marginalnie, w co najsilniej zaangażowane były te środki leksykalne, które już z całą pewnością (tzn. jako wysoce powtarzalne) tworzyły konwencję. Okazuje się, że TOS zinów faszystowskich rozwinął obrazy życia społecznego, w sposób nikły angażując się w tematykę egzystencjalną, dyskurs piosenek rockowych pragnął widzieć człowieka na tle utopijnych wizji natury, język punkowego „Pasażera" przystosowany był do omawiania problematyki artystycznej, Pudelek natomiast plotkuje o „gwiazdach", ani nie opisując zbyt intensywnie ich działań artystycznych, ani nie zwracając za bardzo uwagi na ich walory osobowościowe. Wszystkie te tendencje występowały zaś w precyzyjnie wyliczalnym natężeniu.

Jak sądzimy, nietrudno wyobrazić sobie bardziej szczegółowe, procentowe wyliczenia, dotyczące nie tylko tematycznych sfer, ale i poszczególnych kategorii i podkategorii, a więc — tym samym — dalsze i konkretniejsze perspektywy leksykalnej analizy zawartości zastosowanej do badań dyskursu (a więc i TOS) ujawniającego się w... czy charakterystycznego dla... różnorakich korpusów tekstowych.

Ze względów zrozumiałych nie możemy w krótkim artykule tych wyliczeń dokonać, tak samo jak sięgnąć do kolejnych, stosowanych w leksykalnej analizie zawartości ilościowych metod badawczych — na przykład dokonać pomiaru aksjologicznego (Kajtoch 2008, 127 i n.; Rodak 2008, 169 i n.), którego celem byłoby wskazanie różnic w nasyceniu poszczególnych korpusów tekstowych słownictwem odnoszącym się do poszczególnych wartości (społecznych, witalnych, hedonistycznych itd.). Nie zaprezentujemy także wyliczeń dotyczących frekwencji słów kluczy (zob. Wyka 1968) lub też słów sztandarowych (zob. Pisarek 2002a), odsyłając czytelników do przygotowywanej przez nas większej publikacji.

Bibliografia

BARTMIŃSKI, J. / NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. (2009), Tekstologia. Warszawa.

BERELSON B. (1952), Content Analysis in Communication Research. New York.

— (1970) Analiza treści. W: anonim (red.), Teoria i metodologia badań nad prasą za granicą (przekłady). Kraków, 5-62.

DOBEK-OSTROWSKA, B./FRAS, J./OCIEPKA, B. (1997), Teoria i praktyka propagandy. Wrocław.

JEŻYK, A. (2005), Najmłodsza polska poezja w świetle analizy zawartości. W: Zeszyty Prasoznawcze. 3-4, 100-116.

KAJTOCH, W. (2008), Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej, t.1. Kraków.

KIKLEWICZ, A. (2010), Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym. Łask.

LISOWSKA-MAGDZIARZ, M. (2006), Analiza tekstu w dyskursie medialnym. Przewodnik dla studentów. Kraków.

MARKOWSKI, A. (1990), Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny, I-II. Warszawa.

MYTNIK, O. (2007) Jak krytycy Ruchu Muzycznego oceniają muzykę, jej wydania i wykonanie. W: Zeszyty Prasoznawcze. 3-4, 141-158.

PISAREK, W. (1972), Frekwencja wyrazów w prasie. Wiadomości — komentarze — reportaże. Kraków.

— (1976), Język służy propagandzie. Kraków.

— (1983), Analiza zawartości prasy. Kraków.

— (2002) Nowa retoryka dziennikarska. Kraków.

— (2002a) Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność. Kraków.

— (2007) Recepty na zrozumiałość wypowiedzi. W: tenże, O mediach i języku. Kraków 2007, 223-244.

— (2007a) Jak mierzyć zrozumiałość tekstu? W: tenże, O mediach i języku. Kraków, 245-262.

— (red.) (2006), Słownik terminologii medialnej. Kraków.

PSZCZOŁOWSKI, T. (1963), Umiejętność przekonywania i dyskusji. Warszawa.

PYREK, M., Tematy, emocje, wartości w tekstach polskich piosenek rockowych z lat 1980-1989 [praca niewydana].

RODAK, M. (2007), Polskie i niemieckie *Bravo* — porównanie. W: Zeszyty Prasoznawcze. 3-4, 159-175.

TOKARSKI, R. (2013), Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej. Lublin.

WIERZCHOWSKI, J. (1955), Dwie koncepcje słowników niealfabetycznych. W: Poradnik Językowy. 4, 127-133.

WYKA, K. (1968), O potrzebie historii literatury. Kraków.

Prospects for lexical content analysis

The article shows how, on the basis of four short and distinct text corpuses, quantitative analysis of the vocabulary may lead to the development of stylistic profile and outlines the so called textual worldviews (linguistic worldviews) specific to the texts generated within the specific discourses. The authors have focused in this article primarily on vocabulary excerpted from the gossip website *Pudelek*, fascist zines, punk zines and Polish rock songs from the 80s.

Людмила Федорова
Российский государственный гуманитарный университет

Грамматика диалога как модель описания диалогического дискурса и массовых демонстраций[1]

Проблема лингвистического описания диалога в отечественной лингвистике была поставлена еще в 20-е гг. прошлого века в работах М. М. Бахтина («под маской» В. Н. Волошинова)[2], Л. П. Якубинского (Якубинский 1923). Обращение к диалогу, к речевому взаимодействию было обусловлено основной теоретической установкой:

> Действительной реальностью языка-речи является не абстрактная система языковых форм и не изолированное монологическое высказывание, и не психо-физиологический акт его осуществления, а социальное событие речевого взаимодействия, осуществляемое высказыванием и высказываниями» (Волошинов 1993, 104 / Волошинов 1929, 113).

Диалог в узком смысле, отмечает далее автор, является лишь одной, но важнейшей формой речевого взаимодействия, а в широком смысле к нему можно отнести всякое речевое общение — не только разговор лицом к лицу, но и любое устное или печатное выступление, и даже книгу, поскольку она направлена на активное реплицирование и включается в процесс непрерывного литературного общения. Согласно этой теоретической установке, изучение языка должно исходить из исследования речевого общения в его конкретных социальных условиях, предполагая следующие этапы:

[1] Работа выполнена при поддержке Программы стратегического развития РГГУ.
[2] Это мнение разделяют не все исследователи (примечание редакторов).

> 1) формы и типы речевого взаимодействия в связи с конкретными условиями его; 2) формы отдельных высказываний, отдельных речевых выступлений в тесной связи со взаимодействием, элементами которого они являются, т.е. определяемые речевым взаимодействием, жанры речевых выступлений в жизни и в идеологическом творчестве; 3) исходя отсюда, пересмотр форм языка в их обычной лингвистической трактовке. (Волошинов (Бахтин) 1993, 114/ Волошинов 1929, 104).

В наших разработках грамматики диалога (Федорова 1988, 2007, 2012 и др.) мы исходили из этих предпосылок исследования, обращаясь к социальному контексту общения и структуре речевого взаимодействия. Грамматика диалога является попыткой металингвистического анализа речевого общения, его проекцией на лингвистический уровень с учетом социолингвистических и прагматических переменных.

1. Основные положения грамматики диалога

Прежде чем обратиться к конкретному анализу, остановимся вкратце на основных понятиях грамматики диалога. Под диалогом будем понимать языковую форму общения двух или нескольких участников, отражающую "социальное событие речевого взаимодействия, осуществляемое высказыванием и высказываниями" (Волошинов 1993, 104). Заметим, что диалог нередко ошибочно этимологизируют как 'разговор двоих', противопоставляя терминам монолог и полилог, однако греческая приставка диа- означает 'через', поэтому правильнее исходить из внутренней формы dia-logos 'через-словие', толкуя термин как чередование реплик взаимодействующих сторон (т.е. в диалоге могут участвовать и более двух говорящих). Диалогический дискурс, таким образом, противопоставлен монологическому — он строится на очередности действий его участников (смене или перебивании). Само понятие дискурса предполагает связное, структурно организованное речевое произведение в отношении к условиям его производства; в более широком смысле это совокупность речевых произведений, сформированная обобщением по тематическим, стилистическим, социально-культурным или иным параметрам. Диалогический дискурс, таким образом, — это, прежде всего, определенный условиями производства способ структурной связности текста, «интерактивный способ речевого взаимодействия», как обобщает его М. Л. Макаров (2003, 88) в понятиях дискурс-анализа (ср. обзор пониманий дискурса: Серио 2001, 549 ссл.). Задачами грамматики диалога являются, в частности:

1. определение природы речевого взаимодействия и его типов;
2. выделение основных стратегий коммуникативного поведения на основе социальных координат общения;
3. определение функций речевых действий в конкретных высказываниях;
4. выявление диалогических значений и смыслов в грамматических формах языка.

В отечественной лингвистической практике термины коммуникация и общение нередко используются недифференцированно. Для нас представляется важным обозначить акценты в их понимании и использовании.

Под коммуникацией понимается процесс передачи информации по каналу связи, т.е. с учетом средств его обеспечения. Для речевой коммуникации этими необходимыми средствами являются канал связи и код. Обычно коммуникация предполагает однонаправленный процесс распространения сообщения из некоторого источника через трансляторы по одному или многим каналам (сетям) и получение сообщения адресатом. В массовых коммуникациях адресат понимается как обобщенный, безличный и пассивный получатель информации, ее потребитель, а не активный коммуникант; собственно, адресатом такой коммуникации и является “масса” как единое целое.

Общение будет пониматься как процесс взаимодействия между людьми с целью установления и поддержания контакта. Если, говоря о коммуникации, обычно предполагают линейную или сетевую (с узлами) связь от источника к адресату, то общение характеризуют не однонаправленностью, а взаимонаправленностью; оно предполагает «ответность»; оно подразумевает круг «своих», сформировавшийся на основе того общего, что их объединяет, и обмен — не только сообщениями, но и знаками внимания и поддержки. В общении могут участвовать двое и более собеседников.

Попытка коммуникации в отсутствие контакта — это демонстрация; она направлена на целевого адресата, на поиск контакта, но результат поиска заранее не известен; она может послужить началу общения, но может остаться безответной. Демонстрация может иметь как речевой, так и неречевой характер. Массовая народная демонстрация является ее частным случаем (Федорова 2004, 126 ссл.).

Коммуникация и общение, таким образом, различаются одно- и взаимонаправленностью действий, а также профилированием информатики или фатики. При этом общение может включать и информативные сообщения, и чисто фатические реплики, и невербальные акты; оно может иметь целью воздействие на собеседника, информационный обмен, самовыражение, взаимную поддержку или состязательность. Но наиболее полно его содержание передается термином *взаимодействие*. Взаимодействие (или интеракция) понимается как действия двух субъектов, направленные на общий объект, или/и действия субъектов, направленные друг на друга. Иллюстрациями этому могут служить метафоры «толкания телеги» или «драки».

В качестве элементарной единицы анализа диалогического дискурса используется акт речевого взаимодействия, представляющий простой обмен репликами — акцией и реакцией, которые могут быть разложены на составляющие: информативную и речевоздействующую (отмечены стрелками на схемах). Акт речевого взаимодействия может иметь структуру одного из двух типов:

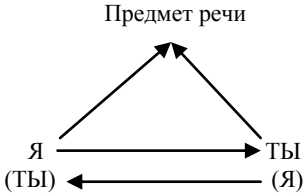

Рис. 1. Информатика

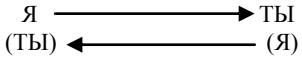

Рис. 2. Фатика

Действия по отношению к внешнему объекту, предмету речи — это информативный слой общения, собственно коммуникация; действия субъектов по отношению друг к другу — взаимное речевое воздействие. Речевое действие может включать третью составляющую — речевое самовыражение (например, пошутить, выбраниться); она не отражена на схемах, поскольку не имеет непосредственного объекта. Второй тип общения («драка») не предполагает внешнего предмета речи, единственным объектом является адресат сообщения; примерами таких актов могут быть обмен приветствиями или другими этикетными формулами, перебранка или обмен любезностями. В психологическом плане этот тип описывает собственно деятельность общения в противовес общению-действию, происходящему в структуре другой деятельности, чьим целям оно подчинено («толкание телеги»). Акт речевого взаимодействия происходит в конкретной ситуации общения; его условиями являются наличие контакта между собеседниками, общего кода и общей референтной ситуации, о которой идет речь. Эта ситуация может быть внешней («факт речи» — тип 1), или совпадать с ситуацией общения (с «актом речи» — тип 2) (Федорова 1988).

Речевое воздействие можно рассматривать как более высокий уровень в структуре общения любого типа, на нем формируются цели и стратегии взаимодействия (управление, поиск содействия, подчинение, содействие, противодействие и др.).

Управление и поиск содействия — две основные стратегии коммуникативного взаимодействия, соотносимые с формальным и неформальным общением. Управление понимается не как манипуляция, а как стремление оказывать своими действиями влияние на поступки, образ мыслей, уровень знаний, эмоциональное состояние собеседника. По этому поводу у М. Томаселло читаем:

> Языковые акты — это социальные акты, которые один человек интенциально адресует другому (и подчеркивает это) с целью управления определенным образом его вниманием и воображением, чтобы тот другой делал, знал или чувствовал то, что хочет собеседник (2011, 279).

Говоря о стратегиях взаимодействия, мы ориентируемся на разные социально обусловленные формы общения: формальное и неформальное. Именно в рамках определенной формы общения осуществляется выбор возможных стратегий. Под формальным общением будем понимать статусное, официальное взаимодействие, подчиненное известному порядку в рамках социальной структуры, ограниченное особыми условностями, правилами, этикетом. Неформальное общение, соответственно, это неофициальное, свободное, лишенное особых условностей, осуществляемое в рамках межличностных отношений; оно может быть ограничено только этическими нормами взаимодействия.

Формальные стратегии могут быть иерархическими или нейтральными, в зависимости от прототипических социальных позиций коммуникантов, обобщающих их социальные роли; для иерархических стратегий — это парные позиции Вышестоящего (В) и Нижестоящего (Н), для нейтральных — симметричные позиции Равных (Р) и/или Чужих (Ч), когда статус собеседника неизвестен.

Неформальные стратегии – это прежде всего солидарные стратегии между Своими (С), сотрудничество и взаимная поддержка или же соперничество. Здесь также возможны нейтральные стратегии (между Равными) или иерархические (например, в семье между старшими и младшими). Несолидарные стратегии не подчинены кооперативности общения и этикетным правилам и могут быть конфликтными, антиэтикетными (Федорова 2012). В связи с этим Томаселло пишет:

> Коммуникативные акты людей в своей основе побуждаются социальными мотивами, такими, как оказание помощи другим (в том числе через информирование) и свободное разделение чувств и мнений (2011, 104)

Выделенные роли собеседников (В, Н, Р, С, Ч) отражают устройство социально-коммуникативного пространства, формируемого говорящим в процессе общения, когда он определяет для себя дистанцию по отношению к собеседнику и выбирает стратегию (Федорова 2007).

Прототипический образ Вышестоящего олицетворяет власть, силу, право, закон и справедливость. Его основная стратегия – управление (приказы, указы, разрешения и запреты; правовые оценки и действия: осуждение и оправдание; выражения снисхождения и поощрения). Для Нижестоящих предполагаются стратегии подчинения, повиновения; восхваление и почитание; возможно содействие; возможно обращение с просьбой по инстанциям; противодействие не предусмотрено. Единичный протест как акция несогласия не имеет силы; однако умноженный на количество голосов несогласных он может быть сравним с противодействующей верховной силой. Позиции Равных (имеющие равный вес) являются основой солидарного общения, когда нет давления власти и отношения свободны от принуждения.

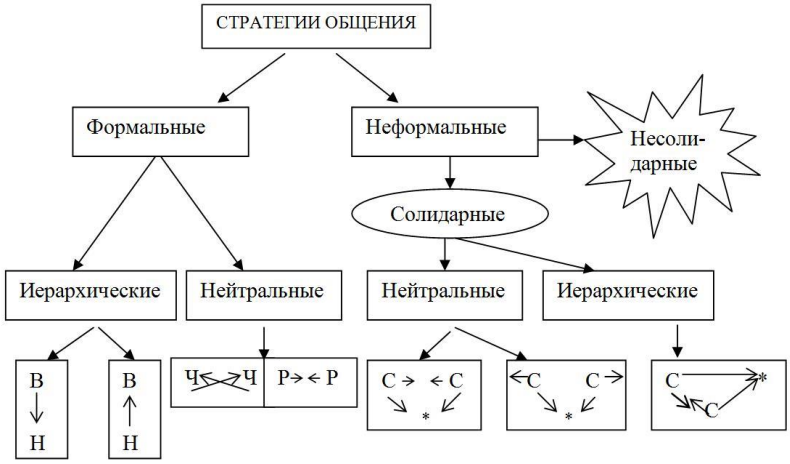

Рис. 3. Формальные и неформальные стратегии общения

Эти общие положения могут быть применены к анализу диалогического дискурса в различных ситуациях социального взаимодействия.

2. Пример анализа

Обращаясь к конкретному анализу ситуации массовой демонстрации, в соответствии со схемой Бахтина мы должны сначала обозначить социальный контекст ее протекания, рассмотреть речевые действия в структуре взаимодействия и отметить их языковые формы.

Для анализа мы взяли ситуацию массовой протестной демонстрации, примерами которой являются выступления, прошедшие в Москве зимой 2011-2012 гг. Их поводом были, в частности, выборы в органы власти, проходившие с нарушениями. Протестная демонстрация является по преимуществу актом самовыражения, направленным на опосредованное воздействие на власть (Федорова 2004, 130 ссл.). Но функция воздействия не единственная, важной является и символическая, в контексте геосемиотики воплощающая «системы социального позиционирования и борьбы за гегемонию как на межличностном, так и на групповом уровне» (Scollon/Scollon 2003, 7).

Для подобной ситуации характерны различные схемы социального позиционирования, одновременно реализующиеся в процессе демонстрации. Здесь можно выделить четыре основных типа позиционирования:

1. между ее участниками как коллективным адресантом и властью как целевым адресатом — при отсутствии непосредственного контакта;
2. между лидером и толпой — в асимметричном взаимодействии;
3. между каждым участником и целевым адресатом;
4. между самими участниками, в толпе.

Первый тип передает суть ситуации демонстрации: попытку демонстрантов донести свой мессидж до целевого адресата, власти, в отсутствие непосредственного контакта. Эта попытка осуществляется выбором стратегии, способов и средств воздействия. От диалогической коммуникации остается направленность на адресата. Цель — не получить непосредственный ответ, но оказать влияние на власть. Стратегия — противостояние; она предполагает социально значимое место проведения демонстрации, чтобы быть замеченной, услышанной властью; в качестве средств воздействия используются плакаты и лозунги с письменными текстами и изображениями. Цель может достигаться посредством массовости и представительности демонстрантов, а также силой и яркостью форм речевого воздействия. Основной языковой способ воздействия — декларации или императивы от лица коллективного адресанта; но в отсутствие прямого контакта с целевым адресатом эти действия — прежде всего акты самовыражения. Коллективный адресант как солидарное сообщество отмечен, как правило, множественным числом в грамматическом 1-м лице, но возможны и обобщающие образы-маски:

Мы не оппозиция. Мы твои работодатели. Мы не протестуем. Мы тебя увольняем.
Мы граждане.
Мы не немы.
Хватит нас троллить!
Москва слезам не верит!
Удав, уползай! Миллион бандерлогов идут к тебе!
Хомяк расправил плечи.

Второй тип позиционирования наблюдается в митинговой ситуации, когда демонстранты слушают выступление лидера; обычно организованные демонстрации включают такие выступления. Эта ситуация представляет собой собственно устную коммуникацию между лидером и толпой. Лидер обращается с трибуны с речью, обычно завершающейся призывами, однако коллективный адресат, каким здесь выступают демонстранты, имеет мало возможностей для обратной реакции. Это могут быть:

1. поддержка лидера — скандирование лозунгов, прямые ответы на вопросы: «Да», «Нет»;
2. реакция неподдержки и осуждения: освистание, скандирование «У-ХО-ДИ!»; реплики-выкрики из толпы;
3. «народ безмолвствует» — отказ от коммуникации с позиции нижестоящего.

Это тип асимметричной коммуникации, при которой лидер, в буквальном смысле стоящий выше, на трибуне, пользуется правом голоса и осуществляет стратегию управления толпой. А толпа, если она выступает единодушно, силой унисона производит резонанс, благодаря которому сообщение может достичь главного целевого адресата — власти. Резонанс в этом случае создают сторонники, наблюдатели, журналисты, распространяющие информацию.

Третий тип позиционирования — это обращение к целевому адресату человека с плакатом. И это опять ситуация демонстрации. Это точечный выпад, который делает демонстрант в адрес конкретных представителей власти, иногда реплики в ответ на их высказывания. Так что порой складывается диалог, в котором последнее слово — у демонстранта: «*Ты нас звал, мудрый Ка-а? Мы пришли!*». Будет ли он услышан? Или останется формой самовыражения?

Позиция говорящего — того, кто осознал свое «право голоса», — находит свое выражение в лозунгах, сформулированных от 1 лица: «*Я – человек*»; «*Я – свидетель!*»; «*Мой голос украли*» (человек в медицинской маске). При этом нередко происходит выход за пределы формального общения, предполагающего иерархию и подчинение, нарушаются границы между условностью формального и солидарностью неформального общения, между Равными Своими и Чужими, когда они обретают общие интересы и цели, становятся солидарными, между Вышестоящими и Нижестоящими.

Разрушение границы — это особенное состояние, вызывающее перемещение периферийных явлений в центр, раздвигающее пределы «своего» пространства (Лотман 2001, 250 ссл.). Переход границы ломает иерархию, снимает условности, приравнивает позиции, сокращает дистанцию. Возможны стратегии фамильярности, зеркальная смена позиций, игровые маски, ироничное цитирование, сленг — то, что невозможно в формальной ситуации, в общении лицом к лицу. Но карнавальная условность демонстрации как перевернутого мира, в котором шут становится королем, допускает эти игровые смещения и включает адресата в игру.

Чуров, твои 146% не лезут в твитт!

Я тебе, конечно, «верю», // Разве могут быть сомнения? // Я и сам все это видел — // Это наш с тобой секрет... (Наблюдатель).

Но у человека с плакатом есть и другой адресат — это окружающие, участники демонстрации и наблюдатели; текст плаката может быть обращен и к ним или, по крайней мере, направлен на их признание, оценку, сочувственный отклик. Реальное общение происходит внутри демонстрации между ее участниками, ощущающими себя равными и объединенными общей целью и общим настроением. В этом поле происходит состязание в остроумии и обращение к высокой поэзии, сталкиваются политический язык и языковое творчество. Это общение солидарного типа, его цель — приобретение сторонников, единомышленников, приобщение, солидарность.

Продам комод, скидка 146%.

Меняю дракона на каплю закона!

Нам не нужно тирана-вождя, // Нам не нужно царя. // Все, что лучшее в нас — // Вопреки, а не благодаря (Е. Евтушенко).

Я не хожу на все эти митинги-шмитинги, но достало даже меня!

Россия может быть лучше!

Люди! Улыбайтесь, Обнимайтесь, Любите друг друга.

Здесь появляются и действуют сказочные персонажи и герои популярных фильмов, общеизвестные символы и интернет-мемы: Чебурашка, белый медведь, прикрывающий лапами глаза («*Он только что узнал, что является символом Единой России*»), Ктулху, пораженный инопланетянин: «*Скажите, а в вашей стране можно делить на ноль?*».

Демонстрация — это не только вызов власти, это своего рода послание urbi et orbi — городу и миру, послание протестантов («*МЫ ПРОТЕСТАНТЫ. ПАПА, УХОДИ!*»). Стратегия демонстрации предполагает, что послание, направленное адресату, сможет его достичь при поддержке всех, кого удастся привлечь на свою сторону.

3. Выводы

Итак, на примере ситуации протестной демонстрации мы рассмотрели применимость некоторых понятий и моделей грамматики диалога к анализу массовых демонстраций. Важными оказались противопоставление коммуникации и демонстрации, понятие границы между формальным и неформальным общением, модели речевого взаимодействия. Были отмечены различные формы речевого воздействия и самовыражения в разных социально-коммуникативных позициях. Ранее нами исследовались динамический ландшафт демонстрации, речевые регистры, символически представляющие разные группы протестантов (см. Федорова 2014а; 2014б). Эти исследования проводились в русле идей Бахтина о диалогическом взаимодействии, воплощающем действительную сущность языка и являющемся отправной точкой его лингвистического изучения.

Следует заметить, что данный пример ситуации протестной демонстрации содержит в себе как универсальные черты, связанные с социальным позиционированием участников, так и специфические, характеризовавшие события в Москве зимой 2011-2012, когда акции гражданского неповиновения поддерживались карнавальным и праздничным настроением людей на подъеме социальной активности и демократического движения. Эти особенности русской демонстрации позволяют увидеть и фольклорное, карнавальное, по Бахтину (1965), преломление событий как народного праздника.

Библиография

Бахтин, М. М. (1965), Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва.

Волошинов, В. Н. (1929), Марксизм и философия языка: Основные проблемы социологического метода в науке о языке. Ленинград. [Москва 1993 — переиздание].

Лотман, Ю. М. (2001), Семиосфера. Москва.

Макаров, М. Л. (2003), Основы теории дискурса. Москва.

Серио, П. (2001), Анализ дискурса во Французской школе [Дискурс и интердискурс]. В: Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. Москва, 549-562.
Томаселло, М. (2011), Истоки человеческого общения. Москва.
Федорова, Л. Л. (1988), Краткий очерк грамматики диалога. В: Теоретические и практические проблемы прикладной лингвистики. Москва, 136-161.
— (2004), Семиотика. Москва.
— (2007), Теория речевой коммуникации и грамматика диалога. В: Коммуникативные стратегии культуры и гуманитарные технологии. Научно-методические материалы. Санкт-Петербург, 103-134.
— (2012), Формальное и неформальное общение: структура и границы. В: Русский язык сегодня. Вып. 5: Проблемы речевого общения. Москва, 395-405.
— (2014а), Языковой ландшафт: город и толпа. В: Вестник НГУ. Серия: История, филология. 13/6, 70-80.
— (2014б), Языковые регистры в полифонии протеста. В: Архипова, А./Алексеевский, М. (сост.), Мы не немы. Антропология протеста в России 2011-2012 гг. Тарту, 243-258.
Якубинский, Л. П. (1923), О диалогической речи. В: Русская речь. 1, 96-184. [Переиздание: Якубинский, Л. П. (1986), Избранные работы: Язык и его функционирование. Москва, 17-58.].
Scollon, R./Scollon, S.W. (2003), Discourses in place: Language in the material world. London – Routledge.

Dialogue's grammar as a model of description for dialogical discourse and mass demonstrations

The paper proposes an attempt to apply the concepts of the theory of communication and the dialogue's grammar to the analysis of the complex communicative event of a protest demonstration. The M. Bakhtin's/V. N. Voloshinov's methodological approach to the language analysis in the context of social interaction was used. As an example of mass demonstrations, Moscow protest demonstrations (winter 2011-2012) were taken. The schemes of social positioning represent the multiple interactions and their language forms.

ИРИНА ЗЫКОВА
Институт языкознания РАН

Фразеологическая креативность в ракурсе изучения дискурса[1]

Вводные замечания

В общей фразеологической теории фразеологизм определяется как комплексная (иначе говоря, сверхсловная), устойчивая языковая единица, которая воспроизводится в речи в готовом виде. Однако практика использования фразеологизмов в разных языках показывает, что в ходе формирования дискурса они могут подвергаться (и довольно часто подвергаются) разного рода модификациям. В качестве примера приведем два русских фразеологизма — *залезать в душу (кого-либо)* и *тянуть лямку*, использование которых разделяет несколько десятков лет:

(1) Недавно слышал я о тебе такой отзыв: ты не имеешь общерусской привычки залезать в душу ближнего, или — в карман, за неимением души у него (М. Горький, Жизнь Клима Самгина, 1928-1935).
(2) В этих вопросах я тебе не советчик и не джинн из бутылки. Но вот одну простую вещь могу сказать. У каждого грешника на Земле есть свое предназначение — тянуть лямку, за которую еще в молодости ухватился (С. Романов, Парламент, 2000).

[1] Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект №14-28-00130).

Исследования разного рода преобразований фразеологических знаков в дискурсных практиках, которые ведутся относительно давно (Архангельский 1960; Жуков 1962; Амосова 1963; Телия 1968; Кунин 1973; Гвоздарев 1971; Reagan 1987; Gibbs/Nandini/Nayak 1989; Barkema 1994; Veisbergs 1997; Moon 1998 и др.), приводят к формированию одной из ключевых частных теорий общей фразеологии – теории фразеологического варьирования, в рамках которой выделяется целый ряд довольно сложных, а потому до конца нерешенных вопросов. К числу этих вопросов относятся следующие:

- Что обусловливает возможность разного рода преобразований фразеологизмов в ходе создания определенного дискурса?
- Как модифицируются фразеологизмы в процессе дискурсообразования и каковы пределы их модифицирования?
- Каков «механизм» достижения поставленной в дискурсе прагматической цели посредством модификации базовых (исходных, узуальных) форм фразеологических знаков?

В своем подходе к изучению этой группы взаимосвязанных вопросов мы опирались на понятие фразеологической креативности. Данное понятие разрабатывалось нами на основе анализа одновременно двух лингвокультурных процессов: во-первых, процесса образования значений фразеологизмов, а, во-вторых, процесса функционирования фразеологизмов в ходе построения определенного дискурса (Зыкова 2014). Материалом исследования послужили английские и русские фразеологизмы, имеющие отношение к разным аспектам вербальной коммуникации — свыше 3 тыс. единиц. Это такие фразеологизмы, как например: *to drive home* — ‘говорить кому-либо о чем-либо так, чтобы сказанное было понято и принято’; to have one’s say — ‘высказывать свое мнение’; не лезть за ответом в карман — ‘быть находчивым в беседе, разговоре, споре и т.д.’; ниже всякой критики — ‘не удовлетворяет самым элементарным требованиям’. Источником данных о специфике дискурсного функционирования рассматриваемых фразеологических знаков английского и русского языков стали два корпуса национального языка — Британский национальный корпус (BNC) и Национальный корпус русского языка (НКРЯ), а также интернет-сайты англоязычных и русскоязычных авторитетных СМИ. Из этих источников было отобрано и проанализировано около 18 тыс. примеров дискурсного употребления английских и русских фразеологизмов. Перейдем к описанию результатов, полученных в ходе их исследования на базе понятия фразеологической креативности.

1. Фразеологическая креативность vs дискурс: определение понятия

Определение понятия фразеологической креативности и исследование стоящего за этим понятием весьма нетривиального явления потребовало прежде всего обращения к вопросу о том, что представляет собой фразеологическое значение.

При изучении значений всех исследуемых фразеологизмов английского и русского языков было установлено, что в основе их содержания лежат довольно сложные концептуальные структуры — макрометафорические концептуальные модели. Следует отдельно отметить, что анализ макрометафорических концептуальных моделей, являющихся глубинным основанием значений рассматриваемых фразеологизмов, осуществлялся посредством метода лингвокультурологической реконструкции (Зыкова 2014), при разработке которого мы опирались прежде всего на теорию метафорических концептов Дж. Лакоффа/М. Джонсона (Lakoff/Jonson 1980; Lakoff 1987), а также на ряд современных работ в области когнитивной лингвистики (Carleton 1995; Turner 1996; Radden 2000; Turner/Fauconnier 2000; Langacker 2006; Knowles/Moon 2006; Johnson 2008; Kovecses 2010; Беляевская 2009; 2011; Демьянков 2009; Кубрякова 1996; 2004). Например, как было установлено, глубинный уровень значения таких английских и русских фразеологизмов, как *to argue round and round* (букв. спорить по кругу) ‘говорить не по существу’, *to speak by the card* (букв. говорить по компасу) ‘говорить точно’, *ходить вокруг да около* ‘говорить не прямо, не говорить о сути дела’, *легче на поворотах* ‘будь осторожнее, сдержаннее в выражениях’ представляют метафорическую модель ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ПУТЕШЕСТВИЕ. На базе данной модели формируются конкретные фразеологические образы вербальной коммуникации как путешествия, в которых в английском и русском языках отражаются (или акцентируются) разные аспекты последнего и которые выступают основой для формирования определенной семантики.

В результате применения метода лингвокультурологической реконструкции был установлен полный набор макрометафорических концептуальных моделей, на базе которых создаются образы всех рассматриваемых английских и русских фразеологизмов. Это такие модели, как:

КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ПУТЕШЕСТВИЕ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО РЕМЕСЛО
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО КОММЕРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ИГРА
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО СОЦИАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С РЕЛИГИЕЙ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С МЕДИЦИНОЙ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ПОВСЕДНЕВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ПРОМЫСЕЛ

Важным представляется выявленный в ходе исследования факт сложной внутренней организации макрометафорических концептуальных моделей, подробному описанию которой был посвящен ряд отдельных публикаций

(Зыкова 2012а; 2012б; 2014). В рамках настоящей статьи отметим лишь главное. Как показал проведенный анализ, каждая макрометафорическая концептуальная модель в своем формировании проходит следующие этапы: из элементарных концептуальных составляющих образуются сначала более сложные концептуальные неметафорические структуры, затем — все более сложные метафорические структуры, и в итоге — целостная модель. Согласно полученным в исследовании данным, именно в силу своей сложной организации, основанной на объединении некоего множества взаимосвязанных концептуальных образований, включая главным образом различные метафорические концепты (или метафорические проекции), макрометафорическая концептуальная модель обладает креативным потенциалом, благодаря которому она способна не только системно продуцировать образы (и, соответственно, семантику) фразеологизмов, но и обусловливать их функционирование в дискурсе, позволяя модифицировать базовые формы образов фразеологических знаков (английских и русских фразеологизмов в частности), тем самым адаптируя их к процессу построения определенного дискурса.

Таким образом, исходя из полученных в исследовании результатов, нами было разработано следующее определение фразеологической креативности. С позиции дискурс(ив)ного аспекта фразеологическая креативность представляет собой способность макрометафорических концептуальных моделей, реализуемую индивидуальным сознанием (или индивидуальной личностью), к коммуникативной адаптации образов фразеологизмов к прагматическим задачам построения определенного дискурса.

На основании такого понимания фразеологической креативности мы обратились к изучению стратегий, посредством применения которых модифицируются базовые формы образов исследуемых английских и русских фразеологизмов и осуществляется их коммуникативная адаптация к дискурсу.

2. Специфика модифицирования образов фразеологизмов в дискурсе

Исследование того, как модифицируются образы английских и русских фразеологизмов рассматриваемой группы, позволило установить пять основных стратегий их коммуникативной адаптации к образованию дискурса: 1) встраивание; 2) приращение; 3) перекомпозиция; 4) разбиение; 5) комбинирование.

Стратегия коммуникативной адаптации «Встраивание» представляет собой внутреннее расширение образа фразеологического знака. Согласно полученным данным, объем такого образного расширения может быть разным. В базовую форму образа фразеологизма может встраиваться при фор-

мировании дискурса один новый компонент, несколько новых компонентов или целая фраза, например:

(3) разводить турусы на колесах > разводить и с к у с с т в о в е д ч е с к и е турусы на колесах (НКРЯ).
(4) to exchange words (with someone) > exchange t h e i r p o l i t e , m e a n i n g l e s s words (BNC).

В основе приведенных выражений лежит макрометафорическая концептуальной модель ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО РЕМЕСЛО.

Стратегия коммуникативной адаптации «Приращение» представляет собой внешнее расширение образа фразеологизма путем препозиционного и/или постпозиционного добавления новых образных компонентов (от одного компонента до двух и более компонентов, составляющих порой целую фразу), например:

(5) ходить вокруг да около > [он] д о л г о ходил вокруг да около (НКРЯ).
(6) to meet one's match > [he has] met his match, a n d p r o b a b l y b e t t e r (BNC).

Источником порождения образа данного русского фразеологизма является макрометафорическая концептуальная модель ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ПУТЕШЕСТВИЕ, а английского фразеологизма — модель ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО СПОРТИВНАЯ ИГРА.

Стратегией коммуникативной адаптации «Перекомпозиция» является намеренное изменение порядка расположения компонентов в составе базовой формы образа фразеологизма по отношению друг к другу, которое зачастую сопровождается одновременным добавлением дополнительных (новых) образных компонентов в ходе дискурсообразования (и может приводить к созданию новых синтаксических форм фразеологизмов), например:

(7) тянуть канитель > такая к а н и т е л ь т я н у л а с ь иногда часа полтора (НКРЯ).
(8) to pay a compliment (to somebody) > the biggest c o m p l i m e n t you can p a y a Singaporean (BNC).

Необходимо указать на то, что как базовые, так и модифицированные формы образов данных русского и английского фразеологизмов порождаются макрометафорической концептуальной моделью ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО РЕМЕСЛО.

Стратегия коммуникативной адаптации «Разбиение» — это намеренное нарушение целостности базовой формы образа фразеологизма, которое приводит в большинстве случаев к созданию двух взаимосвязанных образов и, соответственно, двух новых фразеологизированных выражений. О применении этой стратегии свидетельствует, в частности, следующая дискурсная модификация образа английского фразеологизма, базирующегося на макро-

метафорической концептуальной модели ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ИГРА (ВОЙНА):

(9) to take (the) flak > t o t a k e all the criticism + expect t h e f l a k : If I get all the praise when we're winning, then I fully expect t o t a k e a l l t h e c r i t i c i s m when we're losing. 'I e x p e c t t h e f l a k . If we get beat, it's my fault. (BNC)

И, наконец, стратегия коммуникативной адаптации «Комбинирование» представляет собой интегрирование в процессе построения определенного сегмента дискурса образов ряда фразеологических знаков, порождаемых либо одной и той же макрометафорической концептуальной моделью, либо разными моделями, например:

(10) длинный язык + язык без костей: Нет… как вратарь он был очень даже неплох, а вот как человек… Слишком д л и н н ы й я з ы к и б е з к о с т е й . (НКРЯ)
(11) until one is blue in the face + to hammer something home: There's further to go and we're gonna keep saying these things u n t i l w e ' r e b l u e i n t h e f a c e , as well as k e e p o n h a m m e r i n g t h a t m e s s a g e h o m e Mr Mayor <…>. (BNC)

Как следует их приведенных дискурсных употреблений, для построения определенного сегмента дискурса интегрированию подлежат образы двух фразеологизмов. В русском языке стратегия «Комбинирования» применяется к образам фразеологизмов, источником порождения которых является одна и та же макрометафорическая концептуальная модель. Поскольку в них передаются представления об анатомических особенностях главного органа речи, то этой моделью является ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С МЕДИЦИНОЙ. В английском же языке рассматриваемая стратегия используется в отношении образов фразеологизмов, базирующихся на двух разных моделях: ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С МЕДИЦИНОЙ и ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО РЕМЕСЛО.

Как показало исследование языкового материала в целом, наиболее распространенными в английском и русском языках являются такие стратегии коммуникативной адаптации образов исследуемых фразеологизмов, как «Встраивание», «Приращение» и «Комбинирование». Наименее употребительной в обоих языках является стратегия «Разбиение». Стратегия «Перекомпозиция» в большинстве случаев применяется в сочетании с другими стратегиями, т.е. является наименее «автономной».

Далее предметом отдельного рассмотрения являлся вопрос о том, как (каким образом) осуществляется достижение поставленной в дискурсе прагматической цели посредством модифицирования (или преобразования) базовых форм фразеологических знаков английского и русского языков.

3. Роль креативного потенциала макрометафорических концептуальных моделей в достижении прагматической цели

Как было установлено, креативные возможности макрометафорических концептуальных моделей обладают особой значимостью в решении тех прагматических задач, которые лежат в основе построения дискурса. Изучение специфики реализации креативного потенциала макрометафорических концептуальных моделей позволило выявить общий принцип, по которому достигается поставленная в дискурсе конкретная прагматическая цель. Так, в результате применения той или иной стратегии коммуникативной адаптации происходит следующее:

- в зависимости от модели осуществляется интенсификация образов вербальной коммуникации как игры, социальной деятельности, промысла, путешествия, деятельности, связанной с религией, ремесла и др.;
- происходит выдвижение определенных семантических аспектов в содержании фразеологизмов в процессе дискурсообразования;
- осуществляется достижение той прагматической цели, которая лежала в основе формирования дискурса.

Поясним сказанное на примере применения стратегии «Комбинирование» в отношении двух английских фразеологических знаков, образы которых продуцируются одной и той же макрометафорической концептуальной моделью.

Так, в процессе построения дискурса происходит комбинирование (образов) фразеологизмов *to lie through one's teeth* ('to tell someone something that you know is completely false') и *to put on a brave face* ('делать вид, что все в порядке, притворяться; обманывать'):

(12) Ruth let out an explosive sound of disbelief. 'You, Fernando Serra, are either lying through your teeth, putting on a brave face or you have the same loose sort of arrangement with your mistress as you accused me of having with Steve.' (BNC)

Применение стратегии «Комбинирование» в отношении образов данных английских фразеологизмов обусловлено лежащей в их основании макрометафорической концептуальной моделью ВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ — ЭТО ТЕАТРАЛЬНАЯ ИГРА / ТЕАТР. В образе английского фразеологизма *to lie through one's teeth* (букв. врать сквозь свои зубы) отражается такой вид театрального действия как пантомима (или лицедейство). Особая или специфическая мимика лица говорящего — натянутая улыбка, при которой видны (стиснутые) зубы – выдает в нем «актера», в речи которого сплошной вымысел, а не правда. Образ второго английского фразеологизма *to put on a brave face* (букв. одевать на себя храброе выражение лица) репрезентирует такой вид театрального действа как маскарад, имеющий целью

под «одеваемой маской» скрыть истинную сущность чего-либо (т.е. истинное положение дел, истинное отношение к происходящему).

Интегрирование в ходе построения дискурса двух указанных образов приводит к усилению восприятия вербальной коммуникации как театральной игры, в которой актер (т.е. говорящий), определенным образом используя специализированные средства, среди которых выразительные движения мышц лица и маска (т.е. слова), разыгрывает перед зрителем (т.е. слушающим) спектакль, постановочный и вымышленный характер которого является слишком явным и очевидным (т.е. несоответствие передаваемой информации правде). Усиление фразеологической образности способствует выдвижению в содержании рассматриваемых фразеологизмов определенного семантического аспекта, а именно аспекта очевидности ложности того, о чем говорится: *to lie through one's teeth* — 'говорить очевидную ложь', *to put on a brave face* — 'делать вид, что все в порядке, обманывать'. Выдвижение конкретных семантических аспектов обусловливает достижение поставленной прагматической цели — показать невозможность вербального сокрытия того, что реально происходит, действительно имеет место быть; раскрыть один из способов вербального манипулирования сознанием адресата (заставить поверить, убедить в чем-либо) и степень его неэффективности.

Таким образом, реализация креативного потенциала макрометафорических концептуальных моделей в дискурсе, в ходе которой базовые формы образов исследуемых английских и русских фразеологизмов определенным способом используются или модифицируются, является прагматически ориентированной. Характеризуясь общим принципом, она направлена на усиление образного восприятия вербальной коммуникации, выведению на первый план в дискурсе определенных семантических аспектов в содержании фразеологизмов, что в итоге позволяет достичь конкретных прагматических целей.

Заключение

Подводя итог вышесказанному, мы хотели бы подчеркнуть значимость изучения специфики дискурсного функционирования фразеологических знаков в свете понятия фразеологической креативности и на базе данных корпусов национальных языков, которое, согласно проведенному исследованию, способствует получению новых фактов в отношении весьма актуальных для частной теории фразеологического варьирования и общей теории фразеологии вопросов. Данный ракурс исследования позволяет выявить глубинные (концептуальные) механизмы, обусловливающие использование фразеологизмов в процессе создания дискурса и определяющие прагматическую эффективность последнего. В результате исследования было установлено, что сама возможность модифицирования

фразеологизмов в дискурсе, способы и объем их модификаций, а также механизм достижения за счет модифицированных форм фразеологизмов поставленной в дискурсе цели, детерминируются креативным потенциалом, которым обладают макрометафорические концептуальные модели, составляющие глубинный уровень значения изучаемых фразеологизмов.

Библиография

Амосова, Н. Н. (1963), Основы английской фразеологии. Ленинград.

Архангельский, В. Л. (1960), Вариации лексического состава устойчивых фраз в русской фразеологии. В: Вопросы изучения русского языка. Ростов-на-Дону, 21-29.

Беляевская, Е. Г. (2009), Концептуальный анализ: модифицированная версия методов структурной лингвистики? В: Когнитивные исследования языка. Выпуск 1, 60-68.

— (2011), Номинативный потенциал концептуальных метафор (концептуально-метафорическая репрезентация как иерархическая система). В: Фадеева, Г. М. (ред.), Актуальные проблемы современной лексикологии и фразеологии. Москва, 13-30.

Гвоздарев, Ю. А. (1971), Вариантность фразеологических единиц в романе «Анна Каренина». В: Лев Толстой. Проблемы языка и стиля. Тула, 230-236.

Демьянков, В. З. (2009), «Концепт» в философии языка и в когнитивной лингвистике. В: Когнитивные исследования языка. I, 29-34.

Жуков, В. П. (1962), О лексических вариантах фразеологизмов. В: Ученые записки Гурьевского пединститута. 2, 53-68.

Зыкова, И. В. (2012а), Фразеологические образы ЯЗЫКА как танца в речевом общении (лингвокультурологический аспект). В: Вопросы филологии. 2/41, 6-14.

— (2012б), Семиотика музыки в построении фразеологического значения (лингвокультурологический подход). В: Вопросы когнитивной лингвистики. 4, 108-117.

— (2014), Роль концептосферы культуры в формировании фразеологизмов как культурно-языковых знаков. Москва. [диссертация]

Кубрякова, Е. С. (1996), Концептуализация. В: Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 93-94.

— (2004), Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва, 2004.

Кунин, А. В. (1973), Вклинивание как лингвистическое явление. В: Иностранные языки в школе. 2, 13-22.

Национальный корпус русского языка. URL: www.ruscorpora.ru

Телия, В. Н. (1968), Типы преобразований лексического состава идиом. Москва. [диссертация]

Barkema, H. (1994), The idiomatic, syntactic and collocational characteristics of received NPs: some basic statistics. In: Hermes Journal of Linguistics. 13, 19-40.

British National Corpus (2007). XML edition. Oxford: Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium.

Carleton, P. (1995), MetaSelf. URL: http://www.metaself.org/what_need.html

Gibbs, R. W./Nandini N. (1989), Psycholinguistic studies on the syntactic behavior of idioms. In: Gognitive Phychology. 21(1), 100-138.

Johnson, M. (2008), Philosophy's debt to metaphor. In: Metaphor and Thought. New York, 39-52.

Knowles, M./Moon, R. (2006), Introducing metaphor. New York.

Kovecses, Z. (2010), Metaphor: a practical introduction. New York.

Lakoff, G. (1987), Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind. Chicago / London.

Lakoff, G./Johnson, M. (1980), Metaphors we live by. Chicago.

LANGACKER, R. W. (2006), Theory, method, and description in cognitive grammar: English and Mixtec locatives. In: Lectures read in Tambov State University.
MOON, R. (1998), Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach. Oxford.
RADDEN, G. (2000), How metonymic are metaphors? In: Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. Berlin / New York, 93-108.
REAGAN, R.T. (1987), The syntax of English idioms: can the dog be put on? In: Journal of Psycholinguistic Research. 16(5), 417-441.
TURNER, M. (1996), The literary mind: the origins of thought and language. Oxford.
TURNER, M./FAUCONNIER, G. (2000), Metaphor, metonymy and binding. In: Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. Berlin — New York, 77-90.
VEISBERGS, A. (1997), The contextual use of idioms, wordplay, and translation. In: Essays on Punning and Translation. Namur, 155-176.

Phraseological creativity in the discourse study

The paper addresses one of the central problems of the general phraseological theory that concerns the specifics of variability of phraseologisms in discourse. The study of this problem is carried out on the basis of the notion of the phraseological creativity elaborated in the present work. In accordance with the research findings, the source of the creative possibilities of phraseologisms of different languages is the macro-metaphorical conceptual models that underlie their meanings. Due to the creative potential of these macro-metaphorical conceptual models, English and Russian phraseologisms under analysis are modified in a number of ways in order to be adapted to the formation of a certain discourse and to achieve particular pragmatic goals.

JOANNA ŁOZIŃSKA / IWONA GÓRALCZYK
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Motion events and children's sensitivity to animacy. A correspondence analysis

1. Introduction

Many linguistic studies suggest that adult speakers of a given language attain the same level of linguistic proficiency, in particular that they acquire the same grammar (e.g. Crain and Lillo-Martin 1999, Seidenberg 1997). However, recent research in the field of Cognitive Linguistics has shown that adult speakers of a given language arrive at different grammatical knowledge. For example, E. Dąbrowska (2008) in her experimental studies proved that, depending on the education or social background, speakers attend to different cues in the input or extract different levels of schemas which are applied to particular subclasses of linguistic items. In this way Dąbrowska (2008) showed that the final stage of language acquisition varies from speaker to speaker and that the concept of 'native speaker norm' is problematic.

The assumptions of Cognitive Linguistics concerning the acquisition of the first language, which are presented in the usage-based theory (Tomasello 2000) posit that the very process leading to the final stage of language acquisition is also highly individual. According to the basic tenet of usage-based theory, speakers differ in the ways they extract abstract and general rules from specific structures (Langacker 1991, 265). Consequently, each learner follows a different path of language development and, no wonder, the outcome of this learning process must, to some extent, be different in each case. Thus, our first hypothesis is that the process of speech development varies from child to child. To pinpoint the individual

features of language development, we are going to trace the process of acquisition of senses of the preposition *do* 'to' by two Polish-speaking children: Jaś and Inka.

The research in the child's sensitivity to animate beings done so far (e.g. Berenthal et al. 1985, Bornstein and Arterberry 2003, Rakison 2003) has shown that children are sensitive to such perceptual features as facial expressions or dynamic animate types of movement. In our research we would like to check how strong the bias is. The claim that the bias exists and diminishes with age is the second hypothesis which will be tested. This will be done by determining whether the number of animate trajectors and grounds in the produced utterances is getting lower with age. The terminology which we use comes from L. Talmy' s description of a motion event (2000). A motion event is characterized as a situation containing motion or the continuation of a stationary location. There are four components of a motion event: the figure, the ground, motion and the path. The figure is an object moving or located with respect to another, called the ground.

The third hypothesis is based on the claim that children are egocentric in nature. The first pronouns to be picked up are: *I, me, my and mine*. They are acquired much earlier than *we, us* or *our* (Mukalel 1998, 17). The hypothesis that is going to be tested is the claim that the trajectors of motion events coded by the children under study in the first stages of language development will revolve around the speaking child but with time other animate and then inanimate referents will appear as trajectors.

Similar studies on the acquisition of spatial terms have been carried on by, for example, S. Rice (2003), who investigated the development of senses of English prepositions or J. Łozinska (2013), who traced the acquisition of prepositional senses by Polish-speaking children. These studies, however, were carried out in a traditional way, without the possibilities offered by statistical tools. In our research we are going to use statistical methods applied to corpus studies, which may help find dependencies between the factors for which the data were coded.

2. Methods

2.1. Data

Our analysis is based on observational data from two Polish-speaking children. The data come from the Child Language Data Exchange System (CHILDES) archives. The corpus of speech data for Jaś contains 1315 dialogues. 541 of them were selected as the ones containing the preposition *do* 'to'. The collection of data from Inka includes as many as 2645 dialogues, in which 704 uses of the preposition *do* 'to' were selected.

In the next step, all uses of the preposition *do* 'to' were manually coded for the following factors: child, age and sense of the preposition. Sense here is understood from the usage based perspective and denotes any systematic variation in use (Glynn 2010).

Thus, labels ‘Inka 2’, ‘Inka 3’ and ‘Inka 4’ mark the utterances produced by Inka in the second, third and fourth year of life respectively. By the same token, labels ‘Jaś 2’, ‘Jaś 3’ and ‘Jaś 4’ refer to the stages of speech development of the second child. As far as the senses of the preposition are concerned, in the process of manual tagging, we managed to distinguish as few as four senses. These are ‘i space’ denoting the use of *do* ‘to’ coding spatial relation of a trajector moving towards inanimate ground (e.g. the phrase *do domu* ‘to home’). Analogically, ‘a space’ denotes coding of spatial relation of the trajector’s movement towards an animate ground (e.g. *do babci* ‘to grandma’). Next, label ‘fixed’ encompasses all expressions which are used automatically and are limited to a particular social context. For example, the phrase *do widzenia* ‘see you’ is relatively frequent and early emerging. It is doubtful that the child had already generalized the preposition to such an abstract category of activities. This is why such phrases, along with rhymes learnt by heart, were included in one category. Finally, the last sense for which the data were coded was ‘purpose’, which is presented in (1).

(1) Situation: Inka takes part of the wood and goes with mother down the stairs.
CHILD: to do palenia pieca?
CHILD: ‘It (is) for burning in the stove.’ [Inka 2;3.13]

This particular sense of preposition is normally followed by an activity, such as burning in (1), and on the whole has an adjectival meaning. In comparison with the previous senses, this one is the most abstract.

The next factor for which the data were coded was the animacy/ inanimacy of the trajector. Thus, the label ‘i non-ego’ stands for inanimate trajector. The animate trajector was additionally split into ‘a non-ego’ and ‘ego’, the purpose of which was to trace the children’s tendency to talk about themselves rather than other animate trajectors. Examples (2), (3) and (4) show what kinds of utterances were coded as ‘a non-ego’, ‘i-non-ego’ and ‘ego’ respectively.

(2) GRANDMA: gdzie poszedł kotek?
CHILD: do łóżka kocik, pod pierzynkę.
GRANDMA: ‘where has the cat gone?’
CHILD: ‘to the bed, under the covers’ [Jaś 2;0.19]
(3) Situation: grandma gives Jaś a spoon of cream
CHILD: do kieliszka.
CHILD: ‘to the glass’ [Jaś 1;9.26]
(4) GRANDMA: gdzie ty wychodzisz?
CHILD: do łóżka, na drabinę.
GRANDMA: ‘where are you going?’
CHILD: ‘to the bed, on the ladder’ [Jaś 1;10.14]

Now let us proceed to the brief description of the statistical tool that was used for the analysis of the data.

2.2. Correspondence analysis

In recent years cognitive linguists, instead of relying on introspection to determine the acceptability of linguistic forms or validity of claims, have turned to data coming from corpus studies to which statistical techniques are implemented.

The statistical method which we are going to employ in order to find dependencies between the coded factors is correspondence analysis (Glynn 2010). Basically, it takes the frequency of the features and converts them into distances. Next, the results are presented in a two-dimensional plot. Distances between the data points (also called labels) presented in the plot reflect how closely the factors are related with each other.

Correspondence analysis is not a confirmatory but explanatory device. It helps discover the connections between the coded factors or reveals how these factors interact with one another. Nevertheless, it is does not confirm that the discovered dependencies between the factors fully reflect natural language behaviour nor does it discover the universal pattern of language acquisition. The subsequent section will present the results of the correspondence analysis carried out on the data described above.

3. Results and discussion

Table 1 shows in percentages how frequently each sense for which the use of the preposition under study was coded occurs depending on the child and the child's age (for description of the factors see Section 2).

	i space	**fixed**	**a space**	**pur-pose**	**total**
Inka 2	49	4,8	45,5	0,7	100
Inka 3	56	1,3	41,9	0,8	100
Inka 4	73,8	1,1	24,6	0,5	100
Jaś 2	78,3	1,7	20	0	100
Jaś 3	67	0	29,1	3,8	100
Jaś 4	72,4	0	24,1	3,4	100

Table 1. Frequencies of occurrences of senses depending on the child and the age in percentages

chi^2 = 68,0374 df=15 p=0,000

Taking into account the frequencies of occurrences of senses, we may draw two general conclusions. Firstly, we observe animacy bias only in Inka's speech. Interestingly, in the fourth year of life, she attained almost the same percentage of utterances with inanimate grounds as Jaś (about 73% vs. 72% respectively). The assumption is that this is the frequency of inanimate grounds occurring in adult language and that the children under study have acquired adult-like proficiency by the time they turned four. Secondly, the instances of the use of animate grounds in the motion events coded by Inka tend to decrease with age (about 45% of all ut-

terances including *do* ‘to’ in the second year of life compared with almost 25% in the fourth one). This tendency was not observed in Jaś’s data (20% vs.25% respectively).

Let us now turn to the correspondence analysis’ plot (Figure 1), which will allow us to compare the two paths of speech development and grasp the major dependencies between the studied factors.

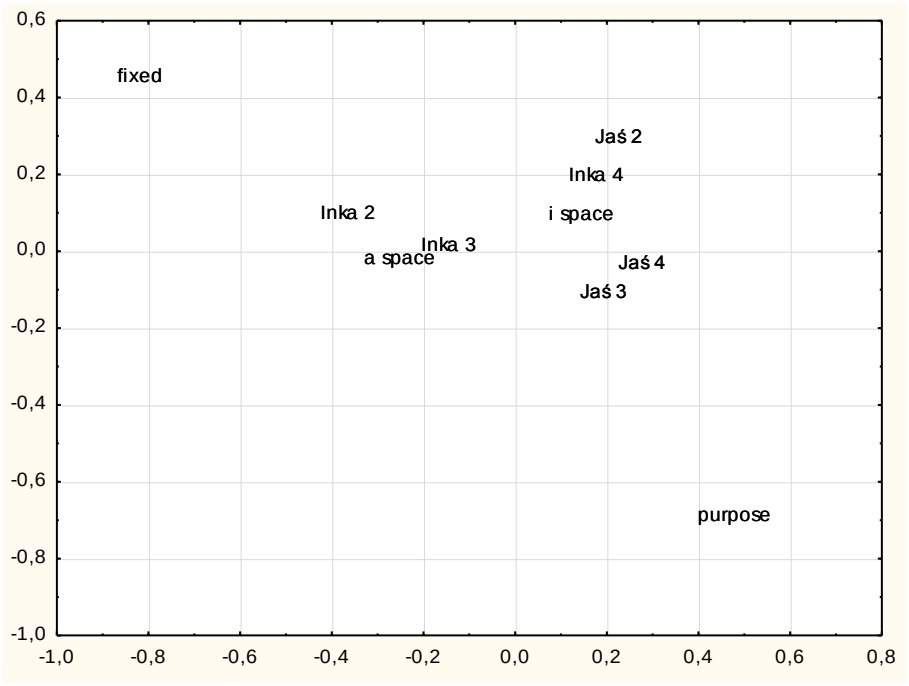

Figure1. Correspondence analysis of the development of the semantic network of the preposition do ‘to’ for Jaś and Inka

The two dimensions of the analysis explain 92,6 % of the inertia, which makes it relatively stable.

The first observation after scrutinizing Figure 1 is the fact that the labels for both children denoting the second years of their lives (‘Inka 2’ and ‘Jaś 2’) are the closest to label ‘fixed’. This label denotes phrases that are undoubtedly learnt by heart and connected with some social routines (like saying, for example, *do widzenia* ‘good bye’). This observation confirms the basic assumption of usage-based theory that children in the first stage of language development rely predominantly on rote-learnt phrases (Dąbrowska 2000). This tendency has been also observed in the previous studies in the acquisition of spatial terms carried out by means of traditional methods (Rice 2004; Łozińska 2010).

However, at this point the similarities in the speech development between the two children stop being noticeable. In the third and fourth year of life, the paths of speech development diverge as far as the acquisition of the coded senses is concerned.

Inka's path of learning a language seems to be more in accordance with our assumption that children, due to their attentional bias towards movement, will tend to code motion events the ground of which is animate. Label 'Inka 3' denoting utterances produced by Inka in her third year of life is close to the data point for animate grounds. This points to the child's early sensitivity to animacy in general, which is associated with movement and social relations. Consequently, Inka in her third year of life tended to use such phrases as *do mamy* 'to mummy', *do taty* 'to daddy' more frequently than phrases like *do domu* 'to home'.

Subsequently, in the fourth year of her life, Inka's utterances included more prepositional phrases in which the noun denoted inanimate objects, showing the child's diminishing attention to living, usually moving creatures.

The relations and distances between the data points for Jaś in his second and third year of life towards the labels denoting the coded senses show practically no attentional bias towards animacy. The labels 'Jaś 2', 'Jas 3' and 'Jaś 4' are almost equally distant from the label 'a space' denoting movement of a trajector towards the animate object.

Finally, the label 'purpose' lies in the bottom right quadrant, distant from the labels denoting both Inka and Jaś consecutive years of speech development. It presumably means that this particular sense of the preposition was not fully productive yet in the fourth year of the children's lives. It was probably used occasionally in low-level schemas without having been generalized. Let us recall that according to the usage-based theory only extraction of higher level schemas by identifying slots enables the child to use language productively.

Let us now turn to Table 2, which introduces yet another factor to our analysis.

	ego	**n/a**	**a non-ego**	**i non-ego**	**total**
Inka 2	53,1	1,4	40,7	4,8	100
Inka 3	52,2	0	37,9	9,9	100
Inka 4	49,2	0	34,2	16,6	100
Jaś 2	35	5	48,3	11,7	100
Jaś 3	39,6	6,6	45,6	8,2	100
Jaś 4	37,9	10,3	37,9	13,8	100

Table 2. Frequencies of occurrences of animate/ inanimate trajectors depending on the child and their age in percentages

chi^2 = 75,8151 df=15 p=0,000

The aim of coding for this factor was to determine whether the child in the process of the first four years of speech development shows any biases towards coding the spatial relations the trajector of which was animate. As the additional point of interest, the animate trajectors were divided into those coding the speaking child herself and other animate beings to see whether the children show egocentric bias.

On the basis of Table 2 we may conclude that both children used mainly animate referents as the trajectors of the coded motion events. The percentages for the factors denoting the speaking child (coded as 'ego') and other animate referents (coded as 'a non-ego') constitute the vast majority of utterances, as high as almost 94% in the second year of Inka's life. Simultaneously, the occurrences of motion events with inanimate trajectors tend to be more frequent with time. The speech development in the data from Jaś slightly varies in this respect from Inka since the differences between the consecutive years of speech development are not as visible as in Inka's case (s. Figure 2).

The two dimensions of the table explain more than 96% of inertia, which means that it is stable.

Let us start the description of the results from the labels denoting the second year of the children's lives. Labels 'Inka 2' and 'Jaś 2' are almost equally close to the labels denoting animate trajectors ('ego' and 'a non-ego'). The results do not display any significant differences in the children's preferences for coding motion events with trajectors denoting the children themselves or other animate beings. Thus, the tendency towards talking about themselves as doers of the action was not observed.

Moreover, labels 'Jaś 3' and 'Inka 3' (denoting the third year of the children's lives) are close to 'Jaś 2' and 'Inka 2' (those denoting the second year of their lives). This means that during the second and the third year of speech development, the children's speech pattern concerning the discussed types of trajectors did not change.

However, when labels 'Jaś 4' and 'Inka 4' denoting the fourth year are taken into consideration, a sudden change in the preferred type of trajectors may be observed. Both of these labels are noticeably close to the label denoting inanimate trajectors. This fact indicates a visible change in the children's attentional bias. Obviously, in the fourth year they start paying more attention to inanimate objects which consequently become the trajectors in coded motion events. Animate beings are no longer in the main focus of the children's attention.

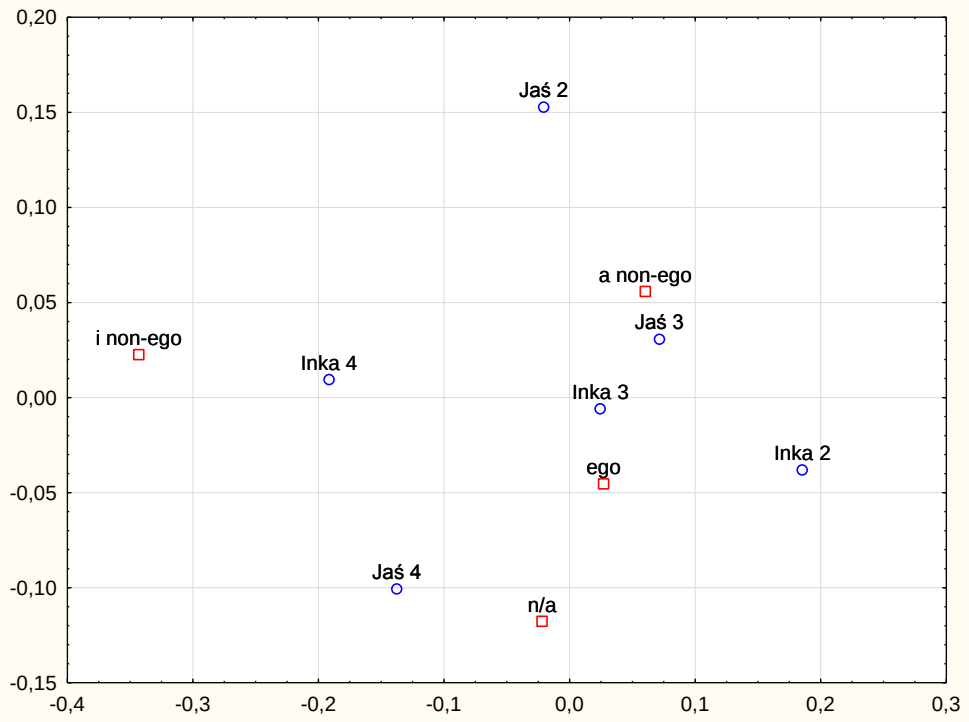

Figure 2. Correspondence analysis of the animate/ inanimate bias.

Finally, Figure 2 does not reveal any significant differences between the patterns of speech development of the two children. The data points for Inka and those for Jaś are equally distant from the labels denoting animate and inanimate trajectors.

4. Conclusions

In our research we tested three hypotheses. The first one was the claim that the children show a bias towards coding spatial relations the grounds and the trajectors of which are animate and that this attentional bias, reflected linguistically, tends to diminish with age. The attentional bias was observed in the speech of both children if we take into consideration the trajectors of the coded motion events. However, only Inka's choice of grounds confirmed our hypothesis. She tended to use animate grounds in the early stages of speech development and with time she switched some of her attention to inanimate ones, which became the grounds of the motion events she coded. The number of animate trajectors in Jaś's speech stayed the same throughout the first four years of speech development.

Secondly, within the part of the research devoted to the coding of animate grounds, we were going to check whether the children display the tendency to talk

about themselves as trajectors. In other words, we wanted to check whether the child's egocentrism is reflected in her early speech and whether it diminishes with age. The results of our research indicated that in the second year of speech development only Inka had an increased tendency to talk about herself as the doer of the action. However, the numbers denoting ego trajectors did not change with age. Jaś's speech did not reflect any egocentric bias at any stage.

Finally, we compared the paths of speech development of the two children under study looking for major similarities and differences with respect to coding animate and inanimate trajectors and grounds. In spite of a few common trends in speech development (e.g. reliance on fixed phrases in the early stages, animacy bias reflected in the choice of trajectors), the processes of language acquisition showed considerable discrepancies. For example, contrary to Inka's, Jaś's speech data concerning the choice of grounds do not point at his animacy bias and the choice of trajectors does not imply the egocentric bias.

References

BERTENTHAL B. I./PROFFITT D. R./N. B. SPETNER/ THOMAS M. A. (1985), The Development of Infant Sensitivity to Biomechanical Motions. In: Child Development. 56/ 3, 531-543.

BORNSTEIN M. H./ ARTERBERRY M. E. (2003), Recognition, discrimination and categorization of smiling by 5-month-old infants. In: Developmental Science. 6, 585-599.

CRAIN, S./ LILLO-MARTIN, D. (1999), An Introduction to linguistic theory and language acquisition. Malden, MA: Blackwell.

DĄBROWSKA, E. (2000), From formula to schemata: The acquisition of English questions. In: Cognitive Linguistics. 11 1/2, 83-102.

DĄBROWSKA, E. (2008), Different speakers, different grammars: Individual differences in native language attainment. Plenary talk at the conference Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages. University of Tartu, Estonia.

GLYNN, D. (2010), Corpus-driven cognitive semantics. An introduction to the filed. In: Glynn D./ Robinson J. (eds), Quantitive methods in cognitive semantics. Corpus-driven approaches, Amsterdam: John Benjamins, 307-341.

LANGACKER, R. W. (1991), Foundations of cognitive grammar, vol. 2: Descriptive application. Stanford, CA: Stanford University Press.

ŁOZIŃSKA, J. (2013), Motion as a driving force in the acquisition of Polish spatial terms. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

MUKALEL, J.C. (1998), Approaches to English language teaching. New Delhi: Discovery Publishing House.

RAKISON, D.H. (2003), Parts, categorization, and the animate-inanimate distinction in infancy. In D. H. Rakison/ Oakes, L. M. (eds.), Early concept and category development: Making sense of the blooming buzzing confusion. New York: Oxford University Press.

RICE, S. (2003), Growth of a lexical network: Nine English prepositions in acquisition. In Cuyckens, H., R./ Dirven/ J. R. Taylor (eds.). Cognitive approaches to lexical semantics. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 243-279.

TALMY, L. (2000), Toward a cognitive semantics. Vol. II Cambridge. MA: MIT Press.

TOMASELLO, M. (2000), First steps toward a usage-based theory of language acquisition. In Cognitive Linguistics 11 1/2, 61-82.

SEIDENBERG, M. S. (1997), Language acquisition and use: learning and applying probabilistic constraints. Science, 275, 1599-1603.

Motion events and children's sensitivity to animacy. A correspondence analysis

The study of the speech development of two Polish speaking children is based upon corpus data analyzed by means of statistical methods. First, the analysis reveals the animacy bias reflected in the high number of animate trajectors in the coded motion events, and animate grounds in the speech of one child. According to our predictions, the animacy bias tends to diminish with age. Next, the study does not confirm the existence of egocentric bias, which was reported in other studies. We hypothesized that it should appear in the early stage of speech development and diminish with age. Finally, the study points at the individual character of speech development of children under study.

Татьяна Гребень
Минский государственный лингвистический университет

Средства разговорного синтаксиса в медиадискурсе и алгоритмическое определение его тональности

В последнее время активное развитие получило новое направление автоматической обработки текстов — сентимент-анализ (sentiment analysis). Главной задачей данного направления текстового анализа является автоматическое определение тональности текста для выявления отношения автора текста к какому-либо объекту, определенной теме, событию или явлению на основании корпуса текстов, посвященных этому предмету, например, отзывов или газетных новостей (Pang 2008, 5; Picard 2000, 1-2). Данное отношение может быть представлено в виде авторского суждения или оценки, аффективного состояния, т.е. эмоционального состояния автора при порождении текста, и эмоционального воздействия, которое автор хочет оказать на читателя. Классическими областями применения сентимент-анализа являются маркетинговые исследования (анализ оценки продукта или бренда на основании отзывов потребителей) и исследования СМИ (например, оценки деятельности политического лидера по публикациям в СМИ, рецензии на фильм, книгу, театральную постановку и т.д.).

Традиционно, говоря о тональности текста, принято выделять три параметра: субъект тональности, тональную оценку (позитив / негатив / нейтрально) и объект тональности. Под субъектом тональности мы понимаем автора статьи, цитаты, прямой или косвенной речи. Объект тональности представляет собой предмет, в отношении которого автор высказывает мне-

ние, дает оценку, а сама тональная оценка — отношение автора к объекту тональности.

Основным непосредственным источником информации для автоматического определения оценок в тексте является, прежде всего, лексика (слова и сочетания, имеющие оценочное значение), также может учитываться пунктуация (например, восклицательные знаки, особенно несколько подряд) и специальные конвенции, свойственные определенному типу текстов (например, эмотиконы для интернет-коммуникации). Однако представляется целесообразным рассмотреть также синтаксические единицы как опосредованный источник информации для автоматического определения тональности текста. В частности, средства разговорного синтаксиса, такие как присоединительные и вставные конструкции, которые не являются типичными экспрессивными средствами, однако, благодаря своему лексическому наполнению могут участвовать в определении тональности медийного текста. Другими словами, в большинстве случаев данные структуры содержат выраженное в той или иной степени авторское отношение к персонам, фактам, событиям:

(1) Не, тыя хлопчыкі і дзяўчынкі, што навучыліся, рамяство не забудуць. *Некаторыя нават і вельмі добра ўрокі засвоілі*.
(2) Jeff Kinney, author of the hugely popular Diary of a Wimpy Kid books — *and one of Time magazine's top 100 most influential people* — tells Nick McGrath why his stories resonate around the world.

В настоящей статье на материале белорусско- и англоязычных газет “Звязда”, “Народная газета”, “Культура”, “The Guardian”, “The Independent”, “The Telegraph” и др. рассматриваются средства разговорного синтаксиса (присоединительные и вставные конструкции), способные маркировать тональность информационных и художественно-публицистических текстов медийного дискурса на двух языках, приводятся индикаторы вида тональности в рамках данных конструкций и предлагается принципиальный алгоритм их распознавания.

Рядом исследователей в области компьютерной лингвистики (B.Pang, L. Lee, R.W. Picard, S. Fangzhong, K. Markert , P. Turney, A. C. Konig, E.Brill, М. В. Клековкиной, Е.В. Котельниковым, А.Г.Пазельской, А.Н.Соловьевым и др.) уже были предложены методы определения тональности текстов различных жанров, основанные на разных подходах. Так, существуют три основных метода определения тональности текста:

1. метод векторного анализа (сравнение с ранее размеченным эталонным корпусом и отнесение текста к положительному или отрицательному на основании полученного результата сравнения);
2. метод, основанный на заранее составленных тональных словарях с применением лингвистического анализа (по совокупности найденной тональной лексики текст может быть оценен по шкале, отража-

ющей количество позитивной и негативной лексики. Этот метод может также использовать правила соединения тональной лексики внутри предложения);

3. смешанный, или гибридный, метод (сочетание первого и второго подходов).

Для более точного определения тональности текста применение любого из выбранных методов должно осуществляться в соответствии с определенным жанром или конкретной предметной областью, поскольку, например, слово *большой* в текстах ресторанной и компьютерной тематики будет иметь разную тональную оценку. Ср.: *большой выбор блюд, большие порции* и *большое энергопотребление, большое время отклика*.

С учетом фактического материала настоящего исследования, второй метод представляется нам наиболее подходящим для жанров СМИ при определенных корректировках, учитывающих особенности данных текстов. Так, например, для каждого жанра понадобится составление нового словарного списка тональной лексики. Более того, очерки и репортажи на белорусском и английском языках, в отличие, например, от новостных текстов, характеризуются наличием большого числа присоединительных и вставных конструкций (1057 и 675 единиц соответственно в 200 текстах), которые, как уже отмечалось выше, обладают большим потенциалом выражения оценки и мнения. Таким образом, для определения тональности рассматриваемых жанров медиадискурса данные единицы представляют собой ценный материал, а предлагаемый в настоящем исследовании принципиальный алгоритм позволит повысить точность метода.

Необходимость разработки отдельного алгоритма специально для присоединительных и вставных конструкций обусловлена спецификой их структурной организации, которая способна значительно усложнить процесс приведения предложения к синтаксической структуре субъект — предикат — объект, как это предполагает вышеупомянутый метод — основанный на заранее составленных тональных словарях с применением лингвистического анализа.

Анализу присоединительных и вставных конструкций предшествует поиск указанных синтаксических единиц в тексте (Рис.1). С этой целью нами был предложен вспомогательный алгоритм поиска присоединительных конструкций в медиатекстах на белорусском и английском языках (Гребень 2003). Для решения данной задачи в отношении вставных конструкций достаточно обратиться к формальным показателям рассматриваемых синтаксических образований, однозначно указывающих на данные единицы — скобки в 83,4% рассмотренных случаев. В остальных (в нашей выборке 16,6%) случаях вставные конструкции маркируются тире. При этом предложение с парным тире не всегда означает наличие в его составе вставной конструкции. Фактический материал показал, что если предложение не начинается с тире (поскольку это может указывать на начало прямой речи) и

количество знаменательных слов между двумя тире не превышает продиктованных объемом кратковременной памяти человека 7±2 лексических единиц, то отрезок текста, заключенный между данными знаками препинания, может быть квалифицирован как вставная конструкция. После того, как искомые конструкции найдены, необходимо проанализировать каждую из них по отдельности.

Рис.1. Первый этап принципиального алгоритма определения тональности медиатекста

Проведенный анализ синтаксических разговорных средств показал, что наиболее употребительным индикатором тональности в рамках рассматриваемых структур в очерках и репортажах на двух языках являются лексические единицы с четко выраженной положительной или отрицательной семантикой. К таким единицам относятся непосредственно сами прилагательные и наречия *добры, добра, дрэнны, дрэнна, good, well, bad, badly,* синонимические ряды данных слов, а также их формы, например, степеней сравнения, поскольку нередко мнение и оценка выражены не прямо, а через сравнение:

(3) Так ці інакш, менавіта Іван Пуні, гэты таленавіты жывапісец, былы член петраградскага саюза мастакоў-авангардыстаў “Супрэмус”, абаяльны і прыгожы чалавек (захаваўся яго *цудоўны* “Аўтапартрэт з люлькай” віцебскага перыяду), пазнаёміў Суэціна з Казімірам Малевічам.

(4) Envied and pitied: the life of the stay-at-home dad. Sometimes it's even *worse*.

В этот же блок на правах слов-синонимов могут войти вводные конструкции, дающие эмоциональную оценку сообщаемого (*на жаль, на шчасце, fortunately, luckily, unfortunately, unluckily* и др.), которые являются надежными индикаторами тональности и встречаются в присоединительных и вставных конструкциях чаще, чем в основном тексте очерка или репортажа.

Фактический материал исследования показывает, что поиск синтаксических структур с данным лексическим наполнением позволит определить

оценку или мнение в более чем 40% случаев. Однако при определении тональности на основании вышеупомянутых критериев следует помнить, что при наличии в исследуемых конструкциях слов-инверторов *не, не так, не зусім, нічым, ніяк не, па-за, без, no, not, hardly, scarcely, seldom, beyond, nothing* и т.д., относящихся к рассматриваемым лексическим единицам, показатель тональности последних меняется на противоположный (Рис.1):

(5) Такія лічбы ў асноўным ставяць гаспадары, якія прывезлі лішкі асабістага ўраджаю. Бо *нічым не горшая* на выгляд бульба ад аднаго з агракамбінатаў прадавалася па 970 рублёў за кілаграм.

Крайне важно, чтобы слова-инверторы относились именно к найденным на предыдущем этапе лексическим единицам, поскольку, например, находящиеся в рамках одной конструкции вводные единицы и слова-инверторы лишь дополняют друг друга:

(6) Імі здаўна любаваліся турысты, і пры гэтым, *на жаль, не* абыходзілася без пакінутага смецця.

Таким образом, после проведения, в случае необходимости, корректировки можно сделать соответствующую отметку о тональности анализируемой структуры (Рис.1). Следующие шаги принципиального алгоритма представляют собой последовательность действий в случае, если присоединительные и вставные конструкции не содержат вышеупомянутых лексических единиц (рис. 2).

Рис. 2. Второй этап принципиального алгоритма определения тональности медиатекста.

Фразеологические единицы, благодаря своим свойствам неделимости, устойчивости состава и структуры, целостности значения и воспроизводимости, являются еще одним маркером, способным с высокой точностью определить тональность текста, например:

(7) Якраз тое, што сёння лічыцца (*і дзякуй Богу*) культурнай спадчынай, сапраўдным скарбам нацыі.

Ввиду нацеленности медийных текстов на массового адресата, набор фразеологизмов, используемых авторами данных текстов, ограничен наиболее

доступными для массовой аудитории единицами. Анализ показал, что использование таких оборотов более характерно для белорусскоязычного медиадискурса.

Достаточно однозначными индикаторами отрицательной оценки в медиадискурсе на белорусском и английском языках могут служить количественные наречия *занадта, празмерна, залішне, too, excessively*, за которыми следуют прилагательные, наречия или причастия:

(8) Веды, дарэчы, для гаспадынь нялішнія, і асабліва цяпер, калі імпартная марская рыба *занадта дарагая*.
(9) Roger Michell's film is one of quiet delights and smart, restrained performances. Maybe *too much* restraint.

Положительная оценка в медиадискурсе может создаваться аналогичным образом — посредством наречий *высока, значна, незвычайна, surprisingly, greatly* в сочетании с прилагательными, наречиями или причастиями, следующими за ними:

(10) І дадае, што працаваць з памерлымі зусім не страшна. Прынамсі, часам *значна прасцей*, чым з жывымі.
(11) Despite being straightforward stuff — the most complex element, the rolled sushi, was *surprisingly simple* to make — it was powerfully satisfying, partly due to the glow of DIY achievement, but also because it was the first time Japanese food struck me as comfort food.

Отметим, что данные детерминанты не следует путать со словами-модификаторами, которые лишь способствуют уменьшению (*даволі, трохі, нязначна, quite, a bit*) или увеличению (*асабліва, сапраўды, really, especially, much*) оценочного веса соседнего слова, но сами не указывают на позитивную или негативную тональность.

Следующим средством, присутствие которого в присоединительных и вставных конструкциях может свидетельствовать о негативной тональности, является отрицание предикатов:

(12) Усе прыёмныя хлопчыкі і дзяўчынкі ў сям'і Канаваленкаў (за выключэннем дваіх, бацькі якіх *не даюць пра сябе знаць*) ведаюць, што яны тут — часова, але завуць Святлану менавіта мамай.
(13) The two attacks accounted for no fewer than four of Mr. Ward's windows. But the wrongdoing in Bucklebury *doesn't end* there.

Аналогичной способностью — указывать на негативную тональность — обладают и отрицательные приставки предикатов *неда-, un-, under-* и т.д. Нередко вышеназванные индикаторы встречаются в медиадискурсе в сочетании с вводными конструкциями, выражающими эмоциональную оценку говорящего в отношении сообщаемой информации.

Отличительной особенностью присоединительных и вставных конструкций в белорусском медийном дискурсе является широкое употребле-

ние в их рамках вводного слова *праўда.* Данная единица свидетельствует о контрасте сообщений, находящихся по обе ее стороны. Материал исследования показал, что в абсолютном большинстве случаев белорусскоязычный текст, расположенный непосредственно после вышеупомянутых слов, имеет негативную тональность. Например:

(14) Паралельна працаваў настаўнікам у вясковай школе. *Праўда*, хутка быў звольнены з запісам: «Кулак і белагвардзеец».

Нередко данное вводное слово сопровождается отрицанием какого-либо члена предложения:

(15) Трэба ж было спачатку вывучыць рускую мову. *Праўда*, з гэтым у Наефа *не ўсё гладка атрымалася*.

В англоязычном медиадискурсе языковые единицы, которые обладали бы схожей способностью — маркировать негативную тональность, — не были обнаружены.

Для медиадискурса на английском языке характерно использование слов *rather* и *sooner* в рамках рассматриваемых конструкций, которые могут указывать на разную тональность относящегося к ним текста. При этом выражающее предпочтение сочетание *would rather+infinitive* (и синонимичные ему *would sooner, would prefer*) придает следующему за ним тексту положительную тональность, а конструкции *rather than, sooner than, (would) rather ... than, (would) sooner ... than* указывают на положительную оценку предшествующего им (или находящегося между их компонентами) объекта и отрицательную — следующему за ними. Конструкция *would rather* маркирует негативную тональность в случае, если после нее следует существительное или местоимение, указывающее на субъект последующего действия. Было установлено, что данные синтаксические конструкции являются более надежным индикатором тональности, чем семантика слов, например:

(16) Billy associates all travel with work and *would rather* be burgled *than* fly off somewhere for a few days.

Здесь слова с отрицательной семантикой *быть ограбленным* по сравнению с опцией *путешествие* имеют для героя очерка положительную окраску, что стало возможным распознать только благодаря конструкции *would rather ... than.*

Следует заметить, что на данный момент разработанная алгоритмическая система имеет некоторые ограничения. Так, в ряде случаев авторы медийных текстов прибегают к имплицитной форме выражения мнения и оценки в рамках рассматриваемых разговорных конструкций:

(17) Больш за трыццаць гадоў (*а гэта, лічы, амаль што палова жыцця*) Панцялееў займаецца паляўніцтвам, і лайкі — яго верныя партнёры ў гэтым хобі.

Ввиду того, что в данном примере отсутствуют как грамматические, так и лексические индикаторы тональности, компьютер не сможет распознать ее. Тем не менее, анализ более широкого контекста указывает на то, что здесь наличествует авторская оценка с ярко выраженным знаком плюс. Отмеченный автором факт, что лесник занимается разведением лаек почти половину своей жизни, указывает на такие положительные качества героя, как профессионализм, ответственность, преданность делу и т.д. Использование авторами иронии или сарказма в рамках рассматриваемых конструкций также может послужить причиной неверного автоматического определения тональности медийного текста.

Несмотря на имеющиеся ограничения, предлагаемый принципиальный алгоритм учитывает как общие, так и специфические для каждого языка наиболее употребительные индикаторы положительной и отрицательной оценки в рамках присоединительных и вставных конструкций очерков и репортажей. Таким образом, он может быть инкорпорирован в общий алгоритм определения тональности различных жанров медиадискурса на белорусском и английском языках, что будет способствовать получению более точных результатов.

Библиография

Гребень, Т. Н. (2013), Алгоритмическое распознавание присоединительных конструкций в медиатекстах на белорусском и английском языках. В: Контрастивные исследования: текст, предложение, слово. Выпуск 2. Минск, 57-64.

Pang, B./Lee, L. (2008), Opinion Mining and Sentiment Analysis. In: Foundations and Trends in Information Retrieval. 2, 1-135.

Picard, R. W. (2000), Affective Computing. Cambridge.

Means of Colloquial Syntax in Media Discourse and its Sentiment Analysis Algorithm

The article deals with colloquial syntax in modern media discourse — insert and conjunctive constructions which are able to indicate a positive or negative sentiment in texts of different genres in the Belarusian and English languages. A number of markers of a positive and negative sentiment, both common and specific for each language, in newspaper feature articles and reports are defined. A fundamental sentiment analysis algorithm based on the markers and their frequency of use in the texts being examined is presented in the article.

Анастасия Албут
Белорусский государственный университет

Лингвопрагматическая организация эпистолярного текста

Рассмотрение эпистолярного текста с позиций лингвистической прагматики предполагает учёт дискурсивной природы переписки. О. Фесенко даёт следующее определение понятия э п и с т о л я р н ы й д и с к у р с :

> Эпистолярный дискурс — это речевое произведение, созданное и функционирующее с учётом определённой национально-временной эпистолярной традиции, имеющее письменную форму и реализующееся во всём многообразии его когнитивно-коммуникативных функций. При этом эпистолярный дискурс — не результат, а процесс речевого поведения. Это значит, что формальная сторона эпистолярия (сам текст письма) создаётся в процессе дискурсивного развёртывания (Фесенко 2008, 140).

Однако, отобрав фактический материал для исследования, мы имеем дело непосредственно с т е к с т а м и — это единственная объективная реальность, данная лингвисту. И в тексте находят место проекции сведений о дискурсе, понимаемом, по А. Поповой, следующим образом:

> Дискурс — любое, определённое рамками субъектной ситуации общение, завершённое, целостное, текстовое, содержательное пространство; коммуникативное содержательное единство предмета общения и взаимодействующих коммуникантов; текст + социальный контекст; соотнесённость языковой практики с экстралингвистическими факторами (Попова 2008, 149).

Вслед за А. Супруном заметим: „Текст не отражает непосредственно действительность, а является сообщением о том, как эта действительность отра-

зилась в сознании говорящего” (Супрун 1996, 76). Целью общения является достижение взаимопонимания между партнёрами по коммуникации. Специфику эпистолярного диалога составляет дистантность коммуникации, следовательно, замедленная смена коммуникативных ролей адресанта и адресата, невозможность непосредственного контроля за реакцией собеседника — всё то, что, по Е. Падучевой, характеризует неканоническую речевую ситуацию (Падучева 1997, 489). Автор письма закладывает в текст не только собственную интерпретацию некоторой действительности, но и „ключи” к правильному пониманию как информативной составляющей (как правило, метаязыковые высказывания), так и фатической. Исходя из проанализированной частной переписки белорусских писателей, обеспечению фатического понимания уделяется больше внимания, что совершенно понятно ввиду дистантности общения и индивидуализированности экспликации межличностных отношений. Таким образом, анализ прагматики эпистолярного текста предполагает рассмотрение средств создания комфорта речевого общения:

> Комфорт речевого общения понимается нами как выбор и употребление языковых средств, организующих коммуникацию наилучшим образом, обеспечивающих эффективность общения, полное взаимопонимание между коммуникантами и создающих общий для адресанта и адресата — эмоциальный фон доброжелательности, уважения, взаимного расположения (Белунова 2009, 97).

Н. Белунова называет в качестве основных способов создания комфорта речевого общения в дружеской писательской переписке комплимент, благодарность адресату, высказывание уважения, симпатии, доверия к адресату, включение в письмо произведений адресата, прецедентных текстов, языковой игры (Белунова 2009, 89). Мы предлагаем рассматривать способы реализации категории диалогичности в эпистолярном тексте как способы создания комфорта речевого общения. Диалогичность эпистолярного текста проявляется в развёртывании общения между полюсами коммуникативно-прагматической оси „Я — Ты”, что означает представленность в тексте письма самопрезентации личности адресанта и презентации личности адресата адресантом. Принципиальным является виртуальность проекции адресата: образ получателя письма моделируется в сознании адресанта согласно схеме общения, предложенной в социальной психологии Г. Холлом, Т. Ньюкомом, Ч. Кули (Данилин 1977, 119). Таким образом, презентация личности адресата — одно из направлений реализации самопрезентации личности адресанта.

Нами были выделены следующие способы презентации личности адресата адресантом, ранжированные в порядке от имплицитного к эксплицитному представлению адресанта (и соответственно — от непосредственного „портретирования” адресата до присутствия партнёра по коммуникации в качестве фактора, определяющего выбор языковых средств). Выдержки из

эпистолярных текстов здесь и далее паспортизируются через указание адресанта и адресата, страницы в собрании сочинений и тома (если эпистолярий занимает более одного тома).

1. Номинация: *Мая мілая, харошая, бясконца дарагая Маруся, мой лепшы прыяцель!* (Я. Колас к М. Мицкевич, 124, 19);
2. представление: *Вось выабражаю сабе вас так, як на гэтай пісульцы, запрацована, апалена (але здарова затое) пры працы ў гародзе, дзе і вуллі стаяць… Усюды кветкі і дрэвы пахнуць, а пчолкі звіняць… вашы чорствыя, смаглыя цяпер ручкі полюць і падліваюць раслінкі… Добра, ціха, спакойна…* (Г. Левчик к З. Верас, 121);
3. вопросы к адресату: *Ці вы атрымалі пісулю з адрасам гандлю лекар. зёлкамі? Як здароўе дзядулька пана Садоўскага?* (Г. Левчик к З. Верас, 121);
4. высказывание отношения к адресату: *Наканец учора атрымаў, Любаша, ад Цябе пісьмо! Я вельмі рад, што ўсё ў Вас там добра, а то я так апошнія дні непакоіўся* (М. Танк к Л. Скурко, 478);
5. речевые акты, направленные на адресата, с последующим перлокутивным эффектом: *Вось і прыйшло ў голаў, што ў вас можа зрадзіцца словазборык (слоўнік) беларускіх зёлак лекарскіх, ну, ведама, калісьці, не цяпер. Добра будзе ведаць, як кожная зёлка па-нашаму завецца!* (Г. Левчик к З. Верас, 120);
6. подпись / самономинация: *Ваш К., бацька* (Я. Колас к М. Мицкевич, 76, 18).

Непосредственно самопрезентация личности адресанта происходит в двух направлениях — „от себя” (т.е. в сочетании с реализацией некоторой интенции, выражается в речевых актах класса директивов, комиссивов, экспрессивов) и „на себя” (через вербализацию фрагмента собственного опыта). Рассмотрим способы самопрезентации личности адресанта „на себя”, поскольку в них полнее представлена внеязыковая, дискурсивная информация, важная с точки зрения создания комфорта речевого общения, преодоления разности пространства и времени коммуникантов.

1. Самономинация: *Дарагім маім прыяцелям Міхалу і Зосі Лыньковым пісьмо ад с т а р о г а ш м а т п а к у т н а г а Я к у б а* (Я. Колас к М. Лынькову, 635, 19);
2. нарратив: *У мяне нічога цікавага не чуваць. Сяджу дома, як мыша ў нары, і чакаю ў моры пагоды. На вёсцы цяпер, як самі дагадываецеся, хораша, але трох<і> пагода падгулівае, — апошнія часы — холад і дождж. Здароўе маё не ажэбы, пакашліваю трохі. Сягоння еду ў Мінск і думаю пабываць у доктара, а то ўжо пачынаю баяцца, каб не пайсці да Абрагама на піва* (Я.Купала к Б. Эпимаху-Шипило, 236);
3. саморефлексия: *Хутчэй бы настала вясна! Можа, яна змяла б з мяне сваім ветрам усе хваробы!* (М. Танк к М.Лужанину, 301);
4. самометафора (подвид саморефлексии): *Наогул жа кажучы, я — тая струхлелая хвоя, якую колісь бачыў я на могілках у Мікашэвіч...* (Я. Колас к М. Лынькову, 80, 19);
5. поэтически-образные высказывания: *А на беларускую зямлю вылілася некалькі нарачанскіх азёр* (Я. Колас к М. Лынькову, 158, 20);
6. философские высказывания: *І аб чым пісаць? Гм… Так шмат думак, мыслей, поглядаў, жаданняў назбіралася, што ажні грудзі распіраюцца… Але што ж, ведаеце самі, што думку думаць можна, але пісаць — не ўсё… Прытым час такі, што, здаецца, быццам чалавек завешаны ў паветры і ані неба галавою не датыкаецца, ані нагамі зямлі… Што будзе па вайне? Думаю, што мусіць лепш і лягчэй нам быць, ніж дагэтуль было…* (Г. Левчик к З. Верас., 117).

Таким образом, текст письма может быть подвержен „делению без остатка" на основании реализации категории диалогичности, что также обеспечивает и создание комфорта речевого общения средствами вербального конструирования образа партнёра по коммуникации в момент осуществления акта общения. Способы самопрезентации адресанта и презентации адресата адресантом организуют прагматическое пространство эпистолярного текста.

Взаимодействие понятий прагматика эпистолярного текста и эпистолярный дискурс не ограничивается представленностью в тексте сведений о составляющих речевой ситуации. Дискурс — понятие не столько языкового порядка, сколько культурного:

> Подход к письму как к определённому типу дискурса предполагает рассмотрение писем в контексте всего процесса письмописания, включая его вполне материальные стороны. Процесс самого письма с соблюдением эпистолярного этикета, запечатывание, передача, получение, чтение письма, так же как бумага, чернила, перо — из вещей и процедур факультативного, почти технического свойства, становятся такими же важными, как и само содержание писем: им придается значение ритуала, следование (или нарушение) которого получает дополнительный смысл. (Троицкий 1999, 460).

Ю. Троицкий акцентирует важность введения в текст письма информации об эпистолярном теле:

> Эпистолярное тело, под которым можно понимать совокупность условий, обеспечивающих нормальное функционирование переписки, составляли не одни технические орудия письма, но также некоторые стороны его, например, интенсивность, возможность хранить и перечитывать старые письма, отсутствие тематических запретов (Троицкий 1999, 462-463).

Таким образом, согласно Троицкому, о существовании эпистолярного дискурса свидетельствует „появление метаэпистолярных писем, основным содержанием которых становился самый процесс письмописания" (Троицкий 1999, 461). Приведём высказывание Белуновой с оценкой прагматической значимости данного явления, предварительно заметив, что установка на создание комфорта речевого общения — один из отличительных признаков элитарной речевой культуры, представленной писательским эпистолярием:

> При этом метаречевые элементы рассматриваются нами как одна из особенностей проявления элитарной речевой культуры, поскольку употребление метаречевых элементов в дружеском письме свидетельствует о пристальном внимании адресантов и адресатов к выбору и употреблению языковых средств, демонстрирует самоконтроль речи (Белунова 2009, 81).

Приведём примеры подобных метакоммуникативных высказываний:

1. состояние коммуникации (комментарии о скорости пересылки писем, интенсивности переписки): *Амаль два месяцы ішло да мяне тваё пісьмо. Каб я ведаў, па чыёй віне ідуць да нас пісьмы такімі валовымі тэмпамі, я праклiў бы яго, а калі б ён напаўся мне на*

вочы, дык я з'еў бы яго сырога. Можа, маёй гэтай пагрозы хто-небудзь спалохаецца і не будзе марнаваць пісем. Тут паўстае пытанне: чаму гэта так робіцца? Чаму так доўга ідуць пісьмы? Падумай над гэтым і адкажы (Я. Колас к П. Глебке, 10, 19); *Учора я паслаў Вам адкрытачку, сёння пішу другую* (Я. Колас к Ю. Пширкову, 164, 19);

2. выбор языка общения: *Мой мілы, дарагі Янка! // Буду писать тебе по-русски: письмо, написанное на русском языке, легче читать товарищам, которые обязаны делать это. Это соображение и руководит мной, когда я пишу тебе нашим тоже родным русским языком* (Я. Колас к Я. Мавру, 51, 19);
3. особенности субстрата: *Заехаўшы ў Барвіху, падлічыў свае папяровыя рэсурсы. У выніку даў каменданту грошай і папрасіў яго арганізаваць пакупку марак, канвертаў і паперы. Узор гэтай паперы ты бачыш перад сабою: гэта хутчэй прамакатка. Мала чым лепшы і канверт, у які будзе пакладжана гэта прамакатка. Але як-небудзь прачытаеш маё пасланне* (Я. Колас к П. Глебке, 513, 19);
4. ситуативные маркёры, обозначающие переход на метакоммуникативный уровень: *Т. Чышэвіч мяне падганяе, бо спяшае на поезд* (Я. Купала к В. Луцевич, 324); *Я хацеў пра ўсё гэта расказаць Табе яшчэ ў Маскве, але не было часу, бо з гасцей (у нас былі ўжо купленыя білеты) мы адразу паехалі на Беларускі* (М. Танк к Е. Мозолькову, 323);
5. интуитивная жанровая рефлексия (согласно Т. Шмелёвой (Шмелёва 2007, 81): *Пішы, Любаша! Магчыма, што да выезду я больш не буду пісаць, тады гэтае пісьмо спозніцца, бо я прыеду раней. Але і спозненае пісьмо яшчэ будзе больш радасным, калі яно з'явіцца непатрэбным, калі людзі сустрэнуцца хоць на хвіліну, каб пасля зноў пісаць і пісаць лісты* (М. Танк к Л. Скурко, 459).

Рассмотрение коммуникативного поведения национально прецедентных личностей на материале переписки показывает важность моделирования образа участников общения (адресанта и адресата), введения в эпистолярный текст ситуативных маркёров и метакоммуникативных элементов. Данные средства участвуют в создании комфорта речевого общения и составляют прагматическое содержание эпистолярного текста, анализ которого под таким углом зрения, по сути, является анализом элементов эпистолярного дискурса.

Bibliografia

Данилин, К. Е. (1977), Анализ рефлексивных структур при исследовании малых групп. В: Андреева, Г. М./Богомолова, Н. Н. (ред.), Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. Москва, 109-126.

Колас, Я. (2012), Збор твораў: у 20 т. Мінск.

Купала, Я. (2003), Поўны збор твораў: у 9 т. Мінск.

Леўчык, Г. (1980), Доля і хлеб: выбр. творы. Мінск.

Падучева, Е. В. (1997), Ситуация речевая. В: Караулов, Ю. Н. (ред), Русский язык. Энциклопедия. Москва, 489-481.

Супрун, А. Е. (1996), Лекции по теории речевой деятельности. Минск.

Танк, М. (2011), Збор твораў: у 13 тамах. Мінск.

Троицкий, Ю. (1999), Эпистолярный дискурс в России XIX в.: пощечина, розыгрыш, дуэль. В: Соктоев, А. Б. (ред.), Традиция и литературный процесс. Новосибирск, 460-469.

Фесенко, О. П. (2008), Эпистолярий: жанр, стиль, дискурс. В: Вестник Челябинского государственного университета. 23, 132-143.
Шмелёва, Т. В. (2007), Модель речевого жанра. В: Седов, К. Ф. (ред.), Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. Москва, 81-89.
Попова, А. В. (2008), Дискурс-картины мира и кортежного взаимодействия элитарных средств информации. В: http://elib.bsu.by/handle/123456789/20387 [доступ 10 сентября 2014].

Pragmatical organization of an epistolary text

Analysis of pragmatics of epistolary text means analysing an epistolary discourse. However, comfort of verbal communication is realized by means of pragmatic organization. There are verbalized markers of situation of communication, presentation of a real addresser and a virtual addressee, different metacommunicative elements. These means contribute to the success of distant communication.

Татьяна Кожарина
Белорусский государственный университет

Из опыта создания двуязычного словаря в аспекте дискурс-анализа[1]

Лексикографический метод исследования языковых феноменов являлся и является одним из самых востребованных в современной антропоцентрически ориентированной лингвистике наших дней. Именно эта парадигма, в центре которой находится погруженный в дискурс человек, ставит на повестку дня всестороннее изучение носителей языка — представителей различных социальных, возрастных и профессиональных групп, относящихся к разным типам речевой культуры.

В данном случае речь идет об опыте создания лингвокультурологического словаря коннотативной топонимической лексики французского языка, идея которого появилась в результате научно-исследовательской работы в рамках темы кандидатской диссертации «Топонимическая лексика французского языка в семантико-прагматическом аспекте».

Главными проблемами при создании словаря в аспекте дискурс-анализа, по нашему мнению, являются: 1) получение необходимого материала, достаточного для адекватного отражения не только институционального, но и повседневного, обыденного дискурса носителей языка; 2) выработка концепции словаря; 3) обработка и интерпретация полученных данных в свете выработанной концепции.

[1] Статья подготовлена при финансовой поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований в рамках НИР «Когнитивная интерпретация топонимов в современном газетно-политическом дискурсе», № Г14М-017.

Важно отметить, что современный дискурс-анализ ориентируется преимущественно на определенную социально-исторически обусловленную систему институциональных дискурсов. Обращение же к дискурсивным практикам повседневности появилось сравнительно недавно и, прежде всего в ряде западных направлений в 70-е гг. XX в. (В. Лабов, Э. Шеглофф, Дж. Джефферсон и др.).

В русскоязычной филологии, несмотря на глобальность анализа русской разговорной речи, изучению подверглись лишь некоторые специфические характеристики бытового, обиходного, разговорного дискурса (В. Б. Кашкин, М. Л. Макаров, О. Г. Ревзина, И. В. Силантьев и др.).

При составлении словаря всегда одной из наиболее острых проблем является проблема полноты собранного материала. На предварительном этапе материалом исследования послужили авторитетные зарубежные и отечественные лексикографические издания, из которых методом сплошной выборки были отобраны лексические единицы с топонимическим компонентом (всего 320 единиц). На следующем этапе исследовались архивы французских общественно-политических изданий Le Monde Diplomatique (далее — MD) в период с 1978 по 2006 г. (около 200 000 статей) и L'Humanité (далее — Hum) в период с 1990 по 2010 г. (около 400 000 статей). Выборка производилась с помощью автоматизированного поиска методом ключевых слов, в качестве которых выступили коннотативные топонимы, выявленные на предварительном этапе. Система автоматического поиска выдавала все статьи, в которых встречался введенный в строку поиска топоним (и в первичном, и во вторичном значении). Этим объясняется необходимость обращения к приему фронтального просмотра статей, в которых были зафиксированы исследуемые единицы. Например, при поиске топонима Grenelle в архивах Hum система выдала 1503 статьи, из которых методом фронтального просмотра было отобрано 233 контекста с топонимом Grenelle во вторичной функции.

Был произведен также поиск коннотативных топонимов, вторичное значение которых на данный момент не зафиксировано в словарях (напр., *Neuilly, Billancourt* и др.). Подобные коннотативно отмеченные единицы были выявлены как частотные в процессе обработки корпуса газетных текстов и на этом основании вошли в исследуемый материал. В результате обработки архивов таким образом было выделено 468 контекстов из MD и 12 616 контекстов из Hum, содержащих коннотативные топонимы.

Для проверки надежности и уровня представленности тех или иных коннотативных топонимов в корпусе газетно-политических текстов были использованы дополнительные источники материала — электронные версии таких печатных изданий, как Le Figaro, Libération, L'Express, La Tribune de Bruxelles, La Dernière Heure, Le Soir, а также некоторые официальные информационные порталы. В результате обработки архивов таким образом было выделено 13094 контекстов, содержащих коннотативно отмеченные топонимические единицы.

В результате проведенной работы было доказано следующее: специфика семантического содержания топонимов обусловлена тем, что, имея первичное значение места, они являются потенциальными полисемантами. На основании ассоциативно-образных представлений, заключенных в культурной коннотации топонимических единиц и обусловленных языковыми и культурно-историческими факторами, семантика топонима проходит стадии «уплотнения» (способность топонима притягивать к себе различные коннотации) и «фильтрации» (контекстуальное апробирование того или иного значения), в результате чего формируется его коннотативное значение.

Наряду со способностью идентифицировать объект, топоним является органичной составляющей языкового отражения человеческой деятельности и обладает свойством делать информацию «закодированной» для «непосвященных», иностранцев или начинающих изучать язык.

В связи с этим и родилась идея создания книги, в которой нашли бы отражения как собственно коннотативные топонимы французского языка, типа:

Neuilly ‘Нейи’,
Outreau ‘Утро́’,
Grenelle ‘Гренель’,
Billancourt ‘Бийанкур’,
Oradour ‘Орадур’,
Pétaouchnok ‘Петаушнок’,
Eldorado ‘Эльдорадо’,

так и относительно устойчивые выражения, пословицы и поговорки, цитации с компонентом-топонимом, например:

C’est la forêt de Bondy! ‘Это явный обман! / Небезопасное, разбойничье место’,

Qui va à Boulogne prend la fièvre ou la rogne ‘Кто едет в Булонь, непременно подхватит температуру либо чесотку’,

La France ne peut être la France sans la grandeur ‘Франция не была бы Францией без своего величия’.

Однако в процессе работы над книгой выяснилось, что информации, представленной в словарях, и даже наиболее авторитетных, а также полученной в рамках анализа газетно-политических текстов (а это 13094 контекстов) оказалось недостаточно для раскрытия того семантико-прагматического потенциала французских топонимических единиц, задача показать который и была поставлена. Вся сфера устной речи, составляющая основу дискурса носителя языка (причем как институционального, так и повседневного), осталась в данном случае закрытой для наблюдения. Эта задача оказалась наиболее сложной и трудоемкой.

По этой причине было принято решение обратиться за помощью к носителям языка (грант правительства Франции на научно-исследовательскую стажировку в лаборатории «Знания, тексты, язык» г. Лилль, Франция).

Среди исследований последних десятилетий все больше места занимают эксперименты с привлечением носителей языка, позволяющие вскрыть особенности их пользования языком в культуре и через культуру в реальных условиях.

Всякая построенная модель, и в частности модель языка, непременно требуют последующей верификации в ходе эксперимента, на что указывал еще Л. В. Щерба:

> Построив из фактов этого [языкового] материала некую отвлеченную систему, необходимо проверять ее на фактах, то есть смотреть, отвечают ли выводимые из нее факты действительности. Таким образом, в языкознание вводится принцип эксперимента (1974, 307).

Методико-теоретической основой экспериментального подхода к выявлению степени известности и частоты использования коннотативных топонимов являются труды Л. С. Выготского (1999), А. А. Леонтьева (1969; 1993; 1997), А. П. Клименко (1974; 2010) и А. А. Залевской (1979; 1990; 2000). При проведении эксперимента и составлении словаря мы также ориентировались на недавние работы таких исследователей, как А. А. Чернобров (1999), где при сопоставительном анализе английских и русских имен выявляется богатый лексический фон в семантике и прагматике антропонимов; М. О. Туркова-Зарайская (2002) и Е. С. Семенова (2003), которые занимались проблемой восприятия библеизмов как средств речевого воздействия; С. Е. Михайлова (2003), объектом изучения которой явилось понимание носителями языка крылатых выражений на материале заголовков газет; С. С. Хватова (2004), в центре внимания которой были этнокультурные особенности прецедентных имен.

Представленная выше методико-теоретическая основа была также дополнена работы зарубежных исследователей (см,: Weil-Barais 1993; Désautels et M. Larochelle 1994; Moliner/Flament 1989; Negura 2014; Moliner/Deschamps 2012).

Респондентам были предложены анкеты, содержащие различные по структуре топонимические единицы: цитаты известных людей, пословицы, устойчивые топонимические перифразы, устойчивые конструкции с вымышленными топонимами, собственно коннотативные топонимы и топонимические фразеологизмы. В экспериментальную анкету вошло 300 выражений с компонентом- топонимом как, например:

Si Paris était plus petit, on le mettrait dans un baril ‘если бы Париж был поменьше, его можно было бы уместить в бочонок’;

Qui voudrait avoir de bons couteaux, il faudrait aller à Saint-Lô ‘тем, кто хотел бы иметь хорошие ножи, следовало бы ехать в Сен-Ло’;

Arc-sous-Cicon, petite ville, grands fripons ‘Арк-су-Сикон, маленький городок, крупные мошенники’.

Для выражений с фразеологически связанным значением, образных перифраз были даны пометы о вторичном значении, указанные в словарях:

Partir en Java / faire la Java ‘гулять, кутить’;
Envoyer à Cancale ‘выгнать кого-либо’;
Vendre des coquilles à ceux qui viennent de Saint-Michel ‘заниматься бесполезной работой’;
L’aigle de Meaux ‘Ж. Боссюэ’.

Участникам предложено было внести свои пометы относительно значений тех или иных единиц, ситуаций и частоты использования в их речи. Участникам эксперимента нужно было также указать, известно ли им то или иное выражение, если да, то пометить, используют ли они его в речи. В инструкции к анкете была дана установка отвечать быстро, не задумываясь.

Большое значение при проведении любого эксперимента имеет проблема однородности: полученные результаты могут варьироваться в зависимости от социальных, профессиональных, возрастных особенностей испытуемых. Поэтому при проведении эксперимента и обработке результатов учитывались следующие критерии: 1) возрастные особенности (в эксперименте участвовали лица от 16 до 67 лет); 2) уровень и специализация образования (высшее, среднетехническое, юридическое, экономическое, педагогическое, медицинское и др.); 3) род деятельности на момент проведения исследования (преподаватель, врач, служащий, дипломат, рабочий, нотариус, студент, техник, инженер, секретарь и др.); 4) место проживания (регион) на момент проведения эксперимента.

Эксперимент проходил в заочной форме. Важным представляется вопрос о количестве участвующих в эксперименте информантов. Как указывает Залевская (1971), число информантов должно согласовываться с конкретными целями исследования. С этой точки зрения отметим, что экспериментальное исследование имен собственных Чернобровa (1999) показало, что результаты, полученные от 60-65 информантов во многом совпали с данными британских исследователей, имевших дело с гораздо большим количеством информантов, а при проведении параллельного эксперимента с английскими личными именами в аутентичной языковой среде было выявлено, что результаты в малых группах (до 10 человек) практически совпадают с результатами эксперимента в больших группах (до 100 человек). Что касается проведенного нами исследования, то мы сочли допустимым остановиться на 60 информантах в силу достаточной однородности ответов, наблюдаемой после обработки первых 20 анкет.

Проведенный эксперимент позволил решить не только задачу «обогащения» разрабатываемого словаря, но также в ходе этой работы решались следующие задачи: 1) выявить степень известности, а также частотность употребления в речи среднестатистических носителей французского языка коннотативных топонимов в составе связанных сочетаний; 2) с помощью методики экспертной оценки проверить полученные данные и выявить уни-

версальные и специфические черты коннотативных топонимов, отраженные в языковом сознании говорящих; 3) провести сопоставительный анализ статистических данных по использованию коннотативных топонимов во французском газетно-политическом тексте и результатов экспериментов с носителями языка.

В результате появилась книга «Париж стоит мессы или Почему так говорят по-французски» (Кожарина 2012), полезная достаточно широкому кругу читателей для ознакомления с различными историко-лингвистическими фактами в области французской топонимии.

Вместе с тем, хотелось бы отметить, что установление исчерпывающей этимологии топонимических выражений не являлось самоцелью книги. Наша задача виделась, прежде всего, в раскрытии того, что топонимы, являясь именами собственными, обладают особой прагматической аурой, связанной с коннотативным осложнением их семантики. Несмотря на привлечение обширных этимологических источников, очевидно, что происхождение значительного числа вошедших в книгу единиц до сих пор остается спорным.

В качестве одного из результата проведенной работы для нас было важно показать, что топонимические единицы – это «живые, подвижные конструкты», принадлежащие различным видам дискурса; – это единицы, функционирование которых обусловлено определенными стереотипными дискурсивными правилами и основано на практическом опыте участников общения[2].

Еще одна, и может быть, более практическая задача настоящей книги возникла в связи с важностью привлечения внимания к экстралингвистической информации, заключенной в топонимических единицах, что подчеркивает необходимость введения подобного материала в учебный процесс, причем не только на уровне высшего профессионального, но и на уровне среднего общего образования.

Несколько слов о структуре книги. Книга состоит из трех частей: в первой приведены коннотативные топонимы и топонимические выражения, относящиеся к географическим объектам Франции, во второй части представлены топонимические единицы, которые соотносятся с географическими объектами других стран, третья часть посвящена вымышленным коннотативным топонимам и топонимическим каламбурам. Материал каждой части расположен в алфавитном порядке, при котором в качестве опоры выступает топоним. Словарная статья включает следующие компоненты: 1) заголовочная топонимическая единица; 2) буквальный перевод заголовочной единицы на русский язык и интерпретация; 3) историко-филологический комментарий. Для облегчения поиска того или иного коннотативного топонима

[2] С этой целью нами и были предложены описанные выше критерии, положенные в основу эксперимента.

или топонимического выражения в конце книги для каждой из частей приводится алфавитный указатель.

Будучи первым опытом подобного рода, данная работа, является так называемым «пилотным вариантом» словаря-справочника топонимической лексики французского языка и, безусловно, не лишена некоторых недочетов.

Библиография

Выготский, Л. С. (1999), Мышление и речь. Москва.

Залевская, А. А. (1971), Некоторые проблемы подготовки ассоциативного эксперимента и обработки его результатов. В: Залевская, А. А. (ред.), Экспериментальные исследования в области лексики и фонетики английского языка. Калинин, 3-119.

— (1979), Межъязыковые сопоставления в психолингвистике. Калинин.

— (1990), Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование. Воронеж.

— (1997), Основы психолингвистики. Москва.

— (2000), Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к ее исследованию. В: Залевская, А. А. (ред.), Языковое сознание и образ мира. Москва, 39-55.

Кашкин В. Б. (2000), Введение в теорию коммуникации. Воонеж: Воронеж.гос.техн. ун-т.

Клименко, А. П. (1974), Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение. Минск.

— (2010), Проблема достоверности психолингвистического моделирования лексической системы языка. В: Клименко. А. П. (ред.), Актуальные проблемы теоретической и прикладной лингвистики. Минск, 3-8.

Кожарина, Т. В. (2012), Париж стоит мессы, или почему так говорят по-французски. Минск.

Леонтьев, А. А. (1969), Язык, речь, речевая деятельность. Москва.

— (1993), Языковое сознание и образ мира. В: Леонтьев, А. А. (ред.), Язык и сознание: парадоксальная рациональность. Москва, 16-21.

Макаров, М. Л. (2003), Основы теории дискурса. Москва.

Михайлова, С. Е. (2003), Особенности понимания крылатых слов современными носителями языка. Тверь [диссертация].

Ревзина, О. Г. (2005), Дискурс и дискурсивные формации. В: Критика и семиотика. 8, 66-78.

Семенова, Е. С. (2003), Библеизм как средство речевого воздействия. Тверь [диссертация].

Силантьев, И. В. (2006), Газета и роман: Риторика дискурсных смешений. Москва.

Туркова-Зарайская, М. О. (2002), Особенности понимания библеизмов носителями русского языка. Тверь [диссертация].

Хватова, С. С. (2004), Этнокультурная специфика идентификации прецедентных имен носителями языка. Тверь [диссертация].

Чернобров, А. А. (1999), Теория имени: язык, философия, культура. Новосибирск.

Щерба, Л. В. (1974), Языковая система и речевая деятельность. Ленинград.

Desautels, J./Larochelle, M. (1994), Étude de la pertinence et de la viabilité d'une stratégie de formation à l'enseignementdes sciences. Rapport de recherche présenté au conseil des recherches en sciences au Canada. Laval.

Flament, C./Moliner, P. (1989), Contribution expérimentale à la théorie du noyau central d'une représentation. In : Beauvois, J. L./Joule, R./ Monteil, J. M. (eds), Perspectives cognitives et conduites sociales. Cousset.

Labov, W. (1972), The Transformation of Experience in Narrative Syntax. In: Language in the Inner City. Philadelphia, 354-396.

Moliner, P./Deschamps, J.-C. (2012), L'identité en psychologie sociale : des processus identitaires aux représentations sociales. Paris.

NEGURA, L. (2014), L'analyse de contenu dans l'étude des représentations sociales, SociologieS [En ligne], Théories et recherches, mis en ligne le 22 octobre 2006, consulté le 14 novembre 2014. URL : http://sociologies.revues.org/993
SACKS, H./SCHEGLOFF, E. A./JEFFERSON, G. (1974), A simplest systematics for the organization of turntalking for conversation. In: Language. 50, 696-735.
WEIL-BARAIS, A. (1993), L'homme cognitif. Paris.

From the experiences of bilingual dictionaries creation in the context of discourse analysis

The paper highlights the problem of the dictionary of the new type, relevant in the light of anthropocentric paradigm of linguistics and relevance of the lexicographic method in the study of language. The experience in the creation of a bilingual dictionary of French place-name vocabulary in terms of discourse analysis has been introduced. It has been defined that main problems among which the author attributed to the obtaining of the necessary speech material, adequate to reflect the native speaker's discourse, the development of the dictionary concept, the interpretation of the speech material in the light of the generated concept.

Марина Силантьева
Пермская государственная фармацевтическая академия

Языковая личность как «генератор» различных типов дискурса

Языковая личность как личность, реализованная в языке (текстах), все чаще рассматривается исследователями с позиций дискурса. Дискурсивная деятельность осуществляется языковой личностью и является отражением ее языковых (речевых, коммуникативных) особенностей. Следует отметить, что языковая личность — термин русскоязычной лингвистики. В зарубежных теориях дискурса ему наиболее близко понятие субъекта высказывания (в терминологии Э. Бенвениста: *énonciateur*), который образуется в процессе высказывания и вне этого процесса не существует: «Именно в том акте речи, где *я* обозначает говорящего, последний и выражает себя в качестве *субъекта*» (Бенвенист 2010, 296).

За основу рабочего определения многозначного термина дискурс примем определение Н. Д. Арутюновой, в котором дискурсом называется «связный текст, взятый в событийном аспекте» (1990, 136). Исходим из положения о том, что дискурсы образуются корпусом текстов, обслуживающих определенную социальную сферу человеческого взаимодействия. Выдающийся пермский лингвист Л. Н. Мурзин следующим уровнем языка, идущим за текстом, считал культуру (1994). Возможно, дискурс представляет собой промежуточную ступень между текстом и культурой, или является ее языковым воплощением, поскольку сущностной характеристикой и дискурса, и культуры является деятельность:

> Культура [...] есть не мертвая сокровищница природного богатства, а духовная деятельность человека, то есть деятельность по одухотворению каждого ее носителя — энергия, как и сам язык (Мурзин 1994, 168).

Соотнесем ключевые понятия нашей работы — дискурс и языковая личность и определим характер их взаимодействия.

С одной стороны, языковая личность в дискурсивной деятельности выступает как производитель и получатель некоего фрагмента дискурсивного континуума, то есть особенности дискурса оказываются детерминированными теми свойствами, которыми обладает вступающая в речевое взаимодействие языковая личность. С другой стороны, дискурс представляет собой атрибут языковой личности, так как образует все уровни ее структуры. Таким образом, языковая личность и дискурс находятся в отношениях подчинения, поскольку дискурс является сущностным свойством языковой личности. Как пишет И. П. Сусов, «личность включена в дискурс, но вместе с тем она творит этот дискурс, то есть поднимается над ним» (1989, 15).

Так, порождая профессиональный дискурс, языковая личность, с одной стороны, отражает в нем свои индивидуальные особенности, а с другой — действия в конкретной ситуации профессионального общения требуют от языковой личности выбора строго определенных языковых средств и коммуникативных стратегий, которые в данной области являются условиями успешного речевого взаимодействия: индивидуальность языковой личности «уступает место профессиональной необходимости» (Тарнаева 2008, 64). В результате каждый раз продуцируется уникальный, сочетающий в себе типичные и индивидуальные черты профессиональный дискурс конкретной языковой личности, дискурсивные свойства которого обусловлены взаимовлиянием языковой личности и профессиональной среды.

Обратим внимание, что в разных теориях дискурса существенно различается и роль субъекта в конституировании дискурсивных смыслов. Так, по мнению М. Фуко, одного из основателей французской школы дискурсивного анализа, роль субъекта минимизирована в дискурсе, субъект в дискурсе децентрирован:

> Мы отказываемся рассматривать дискурс как феномен выражения […]; скорее, мы пытаемся найти в нем поле регулярности различных позиций субъективности. Дискурс, таким образом, понимается не как разворачивающаяся грандиозная манифестация субъекта, который мыслит, познает и говорит об этом, а как совокупность, в которой могут определяться рассеивания субъекта и, вместе с тем, его прерывности (Фуко 1996, 55).

Представители же такого направления, как критический дискурс-анализ оценивают субъектов дискурса как агентов, которые не только изменяют существующие дискурсы, но и создают новые, внося изменения в культуру. «Индивидуальные творческие действия в совокупности преобразуют строй дискурса», — пишет Н. Фэркло (цит. по: Филлипс/Йоргенсен 2008, 44). С нашей точки зрения, субъект и дискурс обусловливают друг друга и сте-

пень влияния первого на второе зависит, во-первых, от типа языковой личности, а во-вторых, от типа дискурса. Так, сильная, элитарная языковая личность вносит в речь больше индивидуального, чем средняя. В то же время существуют жестко регламентированные типы дискурсов, в которых языковая личность фактически нивелируется.

Таким образом, языковая личность и дискурс оказываются взаимосвязанными категориями, которые обусловливают существование друг друга. Языковая личность — это субъект дискурса, способ организации которого отражает способность языковой личности его вести.

Как реальное воплощение языковой личности, каждый из нас генерирует различные типы дискурсов. Чем больше социальных ролей выполняет человек, тем в большее количество дискурсов он вовлечен. Следовательно, одна и та же языковая личность, как правило, обладающая языковой (речевой, коммуникативной) индивидуальностью, порождает несколько разных типов дискурса. Каково же соотношение индивидуального и типичного в дискурсе языковой личности?

В фокусе нашего исследования оказалась языковая личность преподавателя латинского языка в фармацевтическом вузе. Профессиональная деятельность вузовского преподавателя четко «распадается» на две области профессиональной коммуникации, в которых он исполняет разные социальные роли: педагогический дискурс (социальная роль преподавателя высшей школы) и научный дискурс (социальная роль ученого, исследователя). Таким образом, профессиональную сферу деятельности «объекта» исследования обслуживают сразу два базовых дискурса — педагогический и научный.

Методом дискурсивно-функционально-стилистического анализа, основанного на соответствующем подходе к изучению речевой деятельности ученого, который разработан пермским исследователем М. П. Котюровой и ее последователями (Котюрова/Тихомирова/Соловьева 2011), были выявлены дискурсивные особенности педагогического и научного дискурса преподавателя латинского языка и основ терминологии в фармацевтическом вузе (Силантьева 2012).

Материалом для исследования послужили записи практических занятий по латинскому языку, параграфы учебного пособия и научные работы (статьи, текст автореферата диссертации), написанные тем же автором. Таким образом, проанализировав коммуникативно-стилевые характеристики научного и педагогического дискурсов одной языковой личности, мы имеем возможность сравнить дискурсивное поведение данной языковой личности в различных типах дискурсов.

Под педагогическим мы понимаем дискурс, который сопровождает взаимодействие между преподавателем и учащимся в ходе учебного процесса и традиционно имеет три цели: формирование профессиональных компетентностей, социализация личности и самосовершенствование. Коммуникативные намерения преподавателя как «инициатора» педагогического

дискурса определяются пятью стратегиями: объясняющей, оценивающей, контролирующей, содействующей и организующей (Карасик 2004; Зубкова 2009 и др.).

Изучая фрагмент устного педагогического дискурса исследуемой личности, обнаруживаем несколько отступлений от основной темы, вызванных экстралингвистическими факторами. Поясним на примере:

> Та-ак, следующая тема. Названия неорганических кислот. Можно, в принципе, открыть дверь. Если там оценки экзаменационные уже объявили, можно открыть. А если не объявили, они нам заниматься не дадут. Там еще ходят? Ну, пусть ходят. Итак, неорганические кислоты делятся на кислородные и бескислородные кислоты. Как строятся названия кислородных кислот?

Пресуппозиция выделенного фрагмента текста следующая: жаркий летний полдень, в аудитории душно, но открыть дверь в коридор, чтобы увеличить приток воздуха в аудиторию, нельзя из-за шума. Преподаватель прерывает объяснение материала и предлагает аудитории способы решения возникшей проблемы. После этого учебный процесс возобновляется. Таким образом, устный дискурс оказывается более зависимым от условий общения, чем письменный. Обстоятельства коммуникативного взаимодействия в условиях устного общения способны повлиять на связность и цельность устного текста, заставить участников дискурса изменить коммуникативные тактики.

Анализируемый фрагмент письменного педагогического дискурса жестко структурирован: составитель текста предлагает учащимся тематический план, знакомящий с содержанием; восемь крупных смысловых блоков, на которые разбит текст, имеют пронумерованные заголовки. Большинство смысловых блоков в тексте также представлено в виде реестров и списков. Наиболее важные понятия выделены графически. Таким образом, в логическом оформлении текста важную роль играет не только вербальная структура, но и визуальная организация языковых знаков.

Типичной составляющей объясняющей стратегии педагогического дискурса является дефиниция:

> Задача педагогической дефиниции — формировать в сознании адресата культурный концепт, в состав которого входят разнородные признаки образного, понятийного, оценочного, инструментального характера (Карасик 2004, 258).

Предпринятое нами исследование профессионального дискурса преподавателя латинского языка показало, что в устной форме педагогического дискурса полные научные дефиниции терминов не представлены, несмотря на их абсолютную допустимость в речи вузовского преподавателя. Наш «информант» использует квазидефиниции — неполные описания, поясняющие вводимое в речь понятие с какой-то одной стороны:

В скобках в латинском названии тоже стоит надпись, да, muriaticum. Вот, это название соляной кислоты в гомеопатии.

А «старый способ» — это традиционный русский способ, на котором наши химики, начиная с Ломоносова и дальше, да, работали.

Как будет безводная кислота называться? Ангидрид. Совершенно верно.

В последнем примере «дефиниция» предшествует определяемому слову, причем определение дается в форме вопроса.

Определения, данные в письменном педагогическом дискурсе, близки к научным. Это развернутые описания понятий, построенные по нескольким моделям:

1. определение через родовое понятие и дополнительные отличительные признаки (наиболее полные и достаточные определения):

Комбинированными называют лекарственные препараты, представляющие собой смесь двух и более лекарственных веществ (ингредиентов), выпускаемых в определенной форме.

2. определение через синонимический перифраз:

названия настоев и отваров (т.е. водных вытяжек)

3. пояснение общего понятия через частное:

вид растительного сырья (трава, листья, корни и т.п.)

4. определение через синоним:

тривиальное, или условное, название вещества

5. описательное определение:

Владелец патента может продать лицензию (право) на производство данного средства, но под другим наименованием. Таким образом, один и тот же препарат может иметь несколько (до десятка и более) товарных наименований. Следствием существования синонимичных наименований является мировая синонимия.

Таким образом, в жанре устного педагогического дискурса (практическое занятие) и в жанре письменного педагогического дискурса (лекция из учебного пособия) дефиниции предъявляются разными способами, поскольку в каждом случае языковая личность решает разные коммуникативные задачи: учебное пособие призвано кратко, но точно раскрыть основное содержание учебной дисциплины; в устном взаимодействии преподаватель должен максимально доступно объяснить суть изучаемого явления, учитывая специфику восприятия устной речи.

Коммуникативная задача устного педагогического дискурса, реализуемого в нашем случае в жанре практического занятия, заключается, как нам кажется, в обобщении, конкретизации и интериоризации знания. Для решения поставленной задачи информант использует различные языковые средства:

1. Употребление местоимения «мы» и глаголов в форме первого лица множественного числа (так называемое «мы совместности») создает впечатление равноправия, коллегиальности, атмосферу сотрудничества:

Итак, начнем с химической номенклатуры…
Давайте посмотрим табличку…
Вот мы с вами посмотрели кислородные кислоты...

2. Обязательное присоединение этикетных формул к императиву:

Откройте, пожалуйста, свои таблицы…

Разными способами в устной форме дискурса выражена и тактика адресации, такими как:

1. Приглашение к диалогу:

По кислотам все понятно?
Итак, в чем принципиальное различие?

2. Апелляция к опыту слушателей:

элементы, которые вы в химии называете…

3. Фиксация внимания на важной информации:

Обратите внимание! В скобках латинское название…
Вот здесь сложный момент…
Nota bene!

4. Оценка самочувствия, состояния студентов:

Можно, в принципе, открыть дверь…
Перерыв делаем? Так, сколько, пятнадцать?

5. Использование юмористических приемов, снимающих напряжение аудитории:

В скобочках второе название Amylium, а раз в скобочках — значит, спросят (смех в аудитории).

Коммуникативная стратегия письменного педагогического дискурса, реализованного в жанре учебного пособия, заключается в сообщении знания в концентрированном виде. Решение этой коммуникативной задачи решается следующими средствами:

1. Строгое логическое структурирование изложенного материала.
2. Представление «чистого» знания: в тексте отсутствуют какие-либо индивидуальные стилевые черты, признаки авторизации или самопрезентации — словом, все, что отвлекает внимание от содержания.
3. Способы адресации эксплицированы в стилистике официально-деловой речи:

В соответствии с требованиями, предъявляемыми к студентам, изучающим латинскую лексику как совокупность терминов и номенклатурных наименований, будущие провизоры должны не только практически, но и теоретически владеть определенным минимумом сведений по теории терминологии и номенклатуре ЛС.

Таким образом, устный педагогический дискурс исследуемой языковой личности более индивидуален, больше приближен к личностно-ориентированному типу. В нем «предъявлена» именно личность, которая моделирует собственный вариант педагогического общения. В письменной форме личностные черты в большей степени нивелированы. В устном дискурсе на первый план выходит ценность обучения, в то время как в письменном — ценность знания.

Научный дискурс — это равноправное речевое взаимодействие между исследователями, задачами которых являются поиск, оценка и сообщение новых знаний. Стратегии научного дискурса детерминируются его целями. В числе основных стилевых черт научного дискурса называются интертекстуальность, подчеркнутая логичность, континуальность, диалогичность, категоричность/некатегоричность изложения (Кожина/Дускаева/Салимовский 2008; Котюрова/Тихомирова/Соловьева 2011 и др.).

Изучение коммуникативно-стилевых характеристик письменного научного дискурса исследуемой языковой личности показало, что в проанализированных фрагментах типичные черты научного дискурса преобладают над индивидуальными: стратегия интертекстуальности выражена в наличии цитат, ссылок, тексты подчеркнуто логичны, четко структурированы, соблюдается русский научный этикет, требующий употребления так называемого «мы скромности» или безличных конструкций:

Анализ лингвистического материала позволяет рассматривать перевод как продуктивный ресурс …

Изучая проблему вариативности современной фармацевтической терминологии…, мы пришли к заключению, что одним из ее источников является перевод.

Однако нельзя не отметить и проявление индивидуальности, которое заключается, например, в частом обращении информанта к греко-латинским истокам исследуемых явлений:

Фармация — самостоятельный общественный институт, обладающий уникальным (и древним, заимствованным из греческого языка) именем (от pharmacon — «лекарство»).

Другой пример — употребление термина пероральный. В русскую терминологию он попал, как и большинство медицинских и фармацевтических терминов, из греко-латинского словообразовательного фонда, основой послужили выражение «per os» (через рот) и форма родительного падежа слова рот «os, oris».

В данном случае проявляется типичная черта, но не участника научного дискурса, а языковой личности преподавателя латинского языка, для которого очевидна связь любого языкового явления с античной основой. При этом автор как будто нарушает принятые в научном дискурсе требования равноправия участников коммуникации, поскольку его высказывания приобретают несколько назидательный тон. Кроме того, исследуемая языковая личность тяготеет к категоричности высказываний, которая проявляется, например, в практически полном отсутствии в тексте вводных конструкций, выражающих оценку говорящим степени достоверности сообщаемого.

Таким образом, лексико-грамматическое и стилистическое наполнение письменного научного дискурса данной языковой личности совпадает с характером письменного педагогического дискурса этой же личности. Клишированность научного дискурса в данном случае выражается в употреблении повторяющихся, «любимых» автором, лексико-грамматических конструкций. Так, повторяется конструкция что представляет собой что:

Фармацевтический дискурс представляет собой многоуровневую междисциплинарную профессиональную коммуникацию.

Эта структура знания представляет собой интеграцию нескольких видов знаний об определенном предмете.

Подведем итоги сказанному. Проделанный анализ позволяет предположить, что дискурсы одной и той же языковой личности, проявляя типичные черты определенного дискурса, в тоже время обязательно отражают индивидуальные особенности данной личности. Устные формы дискурса, очевидно, более подвержены личностному влиянию, чем письменные. Исследование также подтверждает вывод Карасика о том, что существуют две группы институциональных дискурсов — жесткие и мягкие (Карасик 2004). Чем жестче коммуникативные предписания, определяющие поведение участников дискурса, тем меньше в нем проявлений индивидуального.

Библиография

Арутюнова, Н. Д. (1990), Дискурс. В: Ярцева, В. Н. (гл. ред.), Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 136-137.

Бенвенист, Э. (2010), Общая лингвистика. Москва.

Зубкова, Я. В. (2009), Ценности академического дискурса. В: Язык, коммуникация и социальная среда. Выпуск 7. Воронеж, 135-141.

Йоргенсен, М. В./Филлипс, Л. Дж. (2008), Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков.

Карасик, В. И. (2004), Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва.

Кожина, М.Н./Дускаева, Л.Р./Салимовский, В.А. (2008), Стилистика русского языка: учебник. Москва.

Котюрова, М.П./Тихомирова, Л.С./Соловьева, Н.В. (2011), Идиостилистика научной речи. Наши представления о речевой индивидуальности ученого. Пермь.

Мурзин, Л.Н. (1994), Язык, текст и культура. В: Человек – текст – культура. Екатеринбург,160-169.

Силантьева, М. С. (2012), Элитарная языковая личность в профессиональном дискурсе. Пермь [диссертация].

Сусов, И. П. (1989), Личность как субъект языкового общения. В: Сусов, И. П. и др. (ред.), Личностные аспекты языкового общения. Калинин, 9-16.

Тарнаева, Л. П. (2008), Концепции языковой личности в контексте проблем переводоведения. В: Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. 2 (13), 55-70.

Фуко, М. (1996), Археология знания. Киев.

Linguistic Identity as the Generator of Various Types of Discourse

Linguistic identity reflects its personality, producing discourse in the field of professional activity. The sphere of professional activity requires from linguistic identity a choice of strictly defined linguistic means and communicative strategies. As a result, linguistic identity produces a unique discourse combining typical and individual features. The analysis suggests that discourses of the same linguistic identity, with typical features of discourse at the same time, will unquestionably reflect the linguistic characteristics of the individual.

Татьяна Александрова
Белорусский государственный университет (Минск)

Реконструкция категории УСПЕХ в дискурсе социального и языкового знания

Введение

Наше исследовательское поле — лингвистика дискурса с позиции каузально-генетической перспективы (Ухванова 1993; 2013; Курчак 2012; Савич 2012; Попова 2008). Объектом исследования данной статьи является категория «успех» в ее репрезентации в философской, психологической, социологической, культурологической и антропологической литературе и в лексикографических изданиях четырех языковых культур (русской, белорусской, английской, американской). Предметом исследования данной статьи стала дискурс-категория «успех» и ее операционализация (репрезентация в иных дискурс-категориях, актуальных в контексте соответствующего типа дискурса) (подробнее о данных дискурс-категориях см.: Ухванова 2002).

Целевая установка — реконструировать категорию «успех» через ее репрезентацию с позиции гуманитарных наук и лексикографических изданий разных языковых культур. В качестве ключевой методики был выбран метод реконструкции, в основании которого заложено фокусированное чтение, выбор маркеров и их категоризация. Этапами исследования стали: составление базы данных, ее организация в таблицы, описание базы данных, верификация, формулирование выводов.

Категория УСПЕХ и ее операционализация

Исследователи, работающие в рамках социальных наук — психологии, социологии, культурологии, антропологии, а также философии, фокусируют внимание на успехе как явлении интерсубъектном. В работах ученых, мы обнаружили те категории, которые становятся для них базовыми (а в нашем контексте операциональными) в понимании категории УСПЕХ. Таковыми стали:

1) в психологии это — «мотив» (особенно в обсуждении стратегий его достижения), «вид деятельности» (в контексте его реализации) (Макллеланд 2007; Кубышкина 1996), «личностные характеристики» (уровень притязаний личности) Палей/Мельниченко 1976), «технологии достижения успеха» (установки на достижение успеха);

2) в социологии это — «структура успеха», «типология успеха», «специфика проявления успеха», «характеристики социальных систем», в которых формируется успех (М. Вебер, Г. Л. Тульчинский, Ю. В. Согомонов, А. Ю.Согомонов), «модели успеха» (успех как самоутверждение субъекта в социуме), «факторные характеристики успеха», *показатели* успеха (Е. П. Никитина, Н. Е. Харламенкова, П. Бергер, Дж. Мид);

3) в контексте культурно-антропологического подхода это — социокультурные «факторы» (как детерминанты успеха), «модели» успеха (культурологического плана), «стратегии» успеха, «культурные нормы» и успех, «представления» и «идеалы» (в отношении успеха) (Малиновский 1999; Боас 1926);

4) в философии это — категория «смысл», которая сопоставляется с категорией «жизнь». И в этом контексте отдельно рассматриваются: (а) смысл успеха, (б) успех как решение проблемы смысла жизни, (в) достижение успеха как смысл жизни. В целом в философской литературе категория УСПЕХ анализируется в связке с такими категориями как: (1) «активность», (2) «деятельность», (3) «личность», (4) «воля», (5) «целеполагание».

Изучив специальную литературу гуманитарных наук используя метод реконструкции и получив операционализаторы дискурс категории УСПЕХ, мы построили гипотезу о том, что полученные операциогализаторы должны быть представлены в лексикографических изданиях не только русскоязычной культуры, но и других языковых культур ибо это знание является интернациональным достоянием.

Итак, для моделирования дискурс-категории УСПЕХ первостепенными в контексте социальных наук являются три категории, которые мы склонны назвать макрокатегориями, ибо уже видим, что они являются мультикомпонентными, как и исходная для нас категория. Среди таких категорий находятся: 1) «субъект» и его характеристики; 2) «деятельность» и ее характеристики; 3) «социальные условия» и их характеристики. Философская наука добавляет еще одну (четвертую) принципиально важную позицию — успех как смыслопределяющая характеристика жизни, а значит, формирующая личность.

Надо сказать, что лингвистика дискурса еще не подходила вплотную к изучению успеха как особого типа дискурса (по крайней мере, нам такие работы не встретились). Если говорить о тех работах, которые могут быть определены в качестве близких этой теме исследования, то можно назвать исследования по эффективной коммуникации (коммуникативный успех), в том числе в контексте профессиональной деятельности (академической, рекламной, PR-деятельности, промотивном дискурсе и т.д.) (Карасик 2002).

Наше пилотажное исследование — это попытка использовать ресурс КГТ для изучения значимого в контексте жизни субъекта и социума типа дискурса — дискурса успеха.

Каузально-генетическое моделирование дискурса (КГМ)

Особенностью каузально-генетического подхода (КГП) является включение в моделирование дискурса как причин, его порождающих (факторов и фактумов), так и получаемого результата (дискурс «успеха») (Ухванова 2013). Но что первично для порождения дискурса «успеха» — успех приобретенный или успех в потенции?

Вопрос заставляет задуматься об актуальности таких сопутствующих успеху категорий как «время» и «пространство» (Ухванова 2002). А рассмотрение дискурса «успеха» в матрице КГП (т.е. в его факторно-фактумной заданности) указывает на то, что дискурс-содержание будет реализовывать себя и как идея (idea-bias content) и как явление, феномен (phenomenon-bias content). Единство содержания в его идеальной и материальной связке несет в себе факт единения когнитивной и прагматической деятельности. Причем любая деятельность коммуникативно репрезентативна.

КГМ, таким образом, дает основание и открывает возможности для изучения дискурса «успеха» как многогранного явления, которое объединяет в себе идею (понятие), феномен (явление) и деятельность (как единство материального и идеального). Этим и определен наш выбор данной методологии.

Лексикографическая репрезентация категории УСПЕХ

Что стоит за понятием УСПЕХ, а значит, предопределяет специфику развертывания дискурса успеха, может быть проанализировано с опорой на словари разного типа (этимологические словари, толковые словари, словари синонимов, словари сочетаемости слов) и разных языковых культур. Результаты такого исследования мы представим ниже.

Материалом для анализа стали: 1) русскоязычные словари: *Толковый словарь русского языка* (ТС; 1994); *Большой толковый словарь русского языка* (БТС; 2004); *Словарь синонимов русского языка* (СС; 2001); *Этимологический словарь русского языка* (1966); *Словарь сочетаемости слов рус-*

ского языка (2002); 2) белорусскоязычные словари: *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (ТС; 1980); *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (ТСБЛМ; 1996); *Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў* (СС; 2005); *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (1978-2006); 3) англоязычные словари (British English): *Longman Dictionary of Contemporary English* (LD; 1995); *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (OD; 1995); *The Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms* (ODS; 2004); *Oxford Collocations Dictionary* (OCD; 2004); 4) англоязычные словари (American English): *Longman Dictionary of American English* (LDAE; 2009); *Collins American English Dictionary* (CAED); *Oxford American English Dictionary* (OAED); *Macmillan Dictionary* (MD).

Выбор данных четырех языковых культур словарей не случаен. С учетом того, что анализ категории УСПЕХ невозможен без социальной, а значит и культурной составляющей, нам важно увидеть УСПЕХ в сопоставлении, т.е. с учетом вариативности социумов, в которых функционирует слово. Результаты нашей реконструкции из толковых словарей двух восточнославянских культур представлены в таблице 1. Таблица демонстрирует тот факт, что в трактовке понятия УСПЕХ с позиции двух языковых культур восточных славян нет принципиальных разногласий.

Таблица 1. Успех в белорусско- и русскоязычной лексикографической репрезентации

УСПЕХ	ПОСПЕХ
Удачное завершение, достижения в освоении, изучении чего-либо (БТС); удача в достижении чего-нибудь (ТС)	удача у дасягненні чаго-небудзь (ТСБЛМ); удача у дасягненні чаго-небудзь (ТС); удача, лафа (СС)
Удачное завершение, достижения в освоении, изучении чего-либо, положительный результат благоприятный исход, победа в каком-либо сражении, хорошие результаты в учебных занятиях (БТС); удача в достижении чего-нибудь, хорошие результаты в работе, учебе, легко, успешно, без затруднений (ТС); достижение, завоевание, победа, триумф, фурор, торжество, свершение, счастливый исход (СС)	удача у дасягненні чаго-небудзь, добрыя вынікі у рабоце, вучобе і пад. (ТСБЛМ); удача у дасягненні чаго-небудзь, добрыя вынікі у рабоце, вучобе і пад. (ТС)
Общественное признание, одобрение чего-либо, чьих-либо достижений, признание окружающими чьих-либо достоинств, интерес, влечение со стороны другого пола (БТС); общественное признание (ТС); лавры (СС)	агульнае прызнанне (ТСБЛМ); агульнае прызнанне дасягнутай кім-небудзь удачы (ТС)
общественное одобрение чего-либо, чьих-либо достижений, признание окружающими чьих-либо достоинств (БТС)	агульнае прызнанне дасягнутай кім-небудзь удачы (ТС)

Разница заключается лишь в детализации понятия УСПЕХ в белорусской репрезентации (*добрыя вынікі у рабоце, вучобе*) и абстрагирование от деталей в русской репрезентации (*удача в каком-либо деле*). В таблице можно видеть, что операциональными категориями дискурс-категории УСПЕХ становятся: 1) категория «субъект» как производящего успех и бенефицианта успеха (достижение, удача, удача в достижении успеха); 2) «социум» (признание достижения, общественное одобрение); 3) «деятельность» с переносом акцента на результат. Результаты реконструкции понятия УСПЕХ в британских словарях представлены в таблице 2 на языке оригинала и в переводе.

Таблица 2. Успех в англоязычной (British English) лексикографической репрезентации

SUCCESS	Перевод на русский
The achievement of a desired aim, or of fame, wealth or social position (OD); the achieving of something you have been trying to do, with a good result (LD); favourable outcome, triumph, prosperity, affluence, wealth, riches, opulence (ODS)	достижение желаемой цели либо славы, богатства, или социального положения (OD); достижение того, чего ты старался достичь, хороший результат (LD); благоприятный исход, триумф, процветание, достаток, богатство, изобилие (ODS)
a person or thing that succeeds (OD); someone who does very well in their job, something that has a good result or effect, someone or something that becomes successful in spite of difficulties (LD); best-seller, sell-out, hit, smash, winner (ODS);	Кто-то или что-то, кто/ что является успешным (OD); тот, кто очень хорошо выполняет свою работу, то, что хорошо заканчивается, кто-то или что-то, что добивается успеха, несмотря на трудности (LD); хит продаж, аншлаг, хит, огромный успех, победитель (ODS)

Таблица 2 демонстрирует тот факт, что субъектом успеха может быть как личность, так и предмет (например, фильм, песня), достигшие успеха. Наблюдается детализация результата успеха: материальное благополучие (данная операциональная категория представлена в словарных дискурсиях рядом синонимов (*prosperity, affluence, wealth, riches, opulence*), а также социальный статус. Операциональная категория «социум» прочитывается здесь имплицитно в словах: слава, хит продаж, аншлаг, хит, огромный успех (*fame, best-seller, sell-out, hit, smash*).

В таблице можно видеть, что операциональными категориями дискурс-категории УСПЕХ становятся: 1) категория «субъект» как производящего успех и бенефицианта успеха (достижение успеха); 2) «деятельность» с акцентом на результат, выраженный материально3) «социум» (имплицитно).

Результаты реконструкции понятия УСПЕХ в американских толковых словарях представлены в таблице 3 на языке оригинала и в переводе.

Таблица 3. Успех в англоязычной (American English) лексикографической репрезентации

SUCCESS (American English)	Перевод на русский
The act of achieving the result (LDAE), Result, outcome, a favourable or satisfactory outcome or result, the gaining of wealth, fame, rank (CAED), favourable outcome, successful result, triumph, prosperity, affluence, wealth, riches, opulence (OAED)	Факт достижения результата(LDAE), Результат, исход, желаемый или положительный исход или результат, достижение богатства, славы, статуса (CAED) положительный исход, успешный результат, триумф, процветание, достаток, богатство, изобилие (OAED)
Something that has the result or effect that you intended, someone who does very well in his/ her job, classes, in society (LDAE), Something having such an outcome, a successful person (CAED) Best-seller, sell-out, blockbuster, hit, megahit, winner, star, superstar, celebrity, big name, household name (OAED)	Что-то, что достигает того результата, который вы желали получить, кто-то, кто преуспевает в работе, учебе, в обществе (LDAE), Что-то, что имеет такой результат, успешный человек (CAED), Хит продаж, блокбастер, хит, мегахит, победитель, звезда, суперзвезда, знаменитость, имя с большой буквы (OAED)

Таблица 3 демонстрирует актуализацию следующих операциональных категорий: 1) «субъект»; 2) «деятельность» (результат). В американской трактовке дискурс-категории УСПЕХ субъектом успеха может быть как человек, так и вещь. Категория «деятельность» подается с акцентом на результат, причем актуализируется значимость материального благополучия (данная категория представлена рядом синонимов: *wealth, riches, opulence, prosperity, affluence*) и статуса как результата деятельности. Наблюдается детализация сферы деятельности (работа, учеба, общество). Актуализация операциональной категории «социум» носит имплицитный характер (*fame, rank, sell-out, best-seller, blockbuster, celebrity, big name*). Как мы видим, в репрезентациях дискурс-категории УСПЕХ британской и американской культурой принципиальных отличий нет.

И, наконец, проведем сравнение операциональных категорий дискрс-категории УСПЕХ в восточнославянской и англоязычной культурах. В обеих культурах дискурс-категория УСПЕХ актуализируется операциональными категориями «субъект», «социум» и «деятельность». Но при этом мы наблюдаем несколько отличий. Во-первых, в восточнославянской культуре присутствует категория «удача». Во-вторых, в англоязычной культуре «субъектом» успеха может быть как человек, так и вещь. В восточнославянской культуре «субъектом» успеха является личность. В-третьих, в англоязычной культуре категория «социум» представлена имплицитно. В восточнославянской культуре данная категория выражена эксплицитно.

В-четвертых, в актуализации категории «социум» присутствуют слова «одобрение», «признание», которые обозначают положительное отношение

к чему-либо, кому-либо (одобрение — признание хорошим, правильным; положительный отзыв, похвала (Большой толковый словарь русского языка 2004, 703). В то время как в англоязычной культуре положительная сема в имплицитной репрезентации категории «социум» отсутствует (*fame — the state of being known about a lot of people because of your achievements* (Longman dictionary of contemporary English 1995, 496), но присутствует сема количество.

В-пятых, операциональная категория «деятельность» репрезентирована с акцентом на результат в обеих культурах с той разницей, что в англоязычной культуре акцентируется материальное благополучие и статус как результат успешной деятельности.

Впрочем, данные выводы можно считать начальными, ибо пока не задействован значимый для нас ресурс, а именно — этимологические словари и словари сочетаемости слов.

Обращаясь к словарным дискурсиям этимологических словарей, мы реконструируем первоначальное значение и, соответственно, категории, которые можно назвать изначально важными, по всей вероятности прототипическими для соответствующих культур.

Так, в восточнославянской культуре это — «время», «деятельность», «субъект», «социум», а для англоязычной культуры — «деятельность», «субъект», «социум».

Анализируя словарные дискурсии словарей сочетаемости слов, мы получаем выход в лингвистику речи, т.е. реконструируем категории, которые актуализируются в речи. Как же здесь репрезентирован УСПЕХ? Как в восточнославянской, так и в англоязычной культурах (судя по словарям коллокаций) операциональными категориями дискурс-категории УСПЕХ становятся «субъект», «социум», «результатирующая деятельность», «степень успеха» (градация «успеха»), «время», «причина».

В репрезентации дискурс-категории УСПЕХ в рамках англоязычной культуры в число операциональных категорий входит и категория «количество» (успех можно посчитать как событие, которое имеет начало и конец).

Среди других выводов, значимых для продолжения нашего исследования специфики репрезентации дискурса успеха в контексте выхода в макротекстовое межкультурное пространство, можно назвать также обнаружение ряда актуальных дихотомий, которые, по всей видимости, будут хорошо работать в контексте определения маркеров культуры (форманты репрезентации «успеха» различными языковыми культурами). Таковыми стали:

1) объем категории «субъект» (шире — уже);

2) очевидность (актуальность) репрезентации «социума» в категории УСПЕХ (эксплицитность — имплицитность);

3) значимость (включенность/ процесс — отстраненность/ результат) «деятельностного начала»;

4) присутствие/ отсутствие категории «удача»;

5) возможность/ невозможность «количественного» выражения категории УСПЕХ.

Полагаем, что результаты нашего пилотажного исследования дают основания принять тот факт, что дискурс успеха может быть объектом изучения лингвистики дискурса, и что в таком изучении заложен значимый потенциал для понимания, что есть УСПЕХ как явление и понятие в их интернациональной проявленности, а также с позиции его национальной специфики. Причем исследование (при расширении изучаемого корпуса текстов) позволит перейти от построения прототипической модели дискурса «успеха» к функциональным социально вариативным моделям, открывая, тем самым, новую возможность увидеть субъектом коммуникации себя (дискурс самоидентификации) и другого (дискурс этнографической репрезентации).

Библиография

Боас, Ф. (1926), Ум первобытного человека. Москва.

Карасик, В. И. (2002), Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград.

Карнеги, Д. (2014) Язык успеха. Доступно: <http://ups.bednostinet.ru/dejl-karnegi-yazyk-uspeha.html>

Кубышкина, М. Л. (1996), Мотив социального успеха. Санкт-Петербург.

Курчак, Л. В. (2012), Дискурс деловых переговоров: опыт анализа. Минск.

Макллеланд, Д. (2007), Мотивация человека. Москва.

Малиновский, Б. (1999), Научная теория культуры. Москва.

Ухванова, И .Ф. (2013), Лингвистика дискурса и теория познания: кластерная контент-контекстная и практико-деятельностная теория дискурса. Минск.

— (ред.) (1998), Методология исследований политического дискурса. Вып.1. Минск.

— (ред.) (2002), Методология исследований политического дискурса. Вып.3. Минск.

— (1993), План содержания текста: от анализа к синтезу, от структуры к системе. Киев.

Палей, И. М./Мельниченко, О. Г. (1976), Исследование связи между динамикой уровня притязаний и характеристиками интеллекта в зависимости от свойств личности. Москва.

Попова, А. В. (2008), Дискурс-картины мира и кортежного взаимодействия элитарных средств массовой информации. Минск.

Савич, Е. В. (2012), Медийный дискурс лоббирования: опыт анализа. Минск.

Вебер, М. (1990), Избранные произведения. Москва.

Словари

Александрова, З. Е. (2001), Словарь синонимов русского языка. Москва.

Денисов, Н. П./Морковкин, В. В. (2002), Словарь сочетаемости слов русского языка. Москва.

Кузнецов, С. А. (2004), Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург.

Клышка, М. К. (2005), Слоунік сінонімаў і блізказначных слоў. Менск.

Ожегов,С. И./Шведова, Н. Ю.] (1994), Толковый словарь русского языка. Москва.

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (1977-1984), Мінск.

Суднік, М. Р/Крыўко, М. Н. (1996), Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мінск.

Фасмер, М. (1966), Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. Санкт-Петербург.

Цыхун, Г. А. (1978-2006), Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Менск.

Collins American English Dictionary Доступно: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/american/success>

Longman Dictionary of American English, (2009), Pearson Education publication.
Longman Dictionary of Contemporary English, (1995), Longman Group Ltd.
Macmillan Dictionary, Доступно: <http://www.macmillandictionary.com>
Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, (1995), Oxford University Press.
Oxford American English Dictionary. Доступно: <http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english-thesaurus>
Oxford Colllocations Dictionary, (2004), Oxford University Press.
The Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms, (2004), Oxford University Press.

Reconstruction of category SUCCESS in the discourse of social and verbal knowledge

The discourse of success being a new object of discourse analysis needs to be worked out on a number of different premises. The article deals with the very notion of success as it is represented in two types of discourses, namely the discourse of social sciences and philosophy and the lexicography discourse. The first one (represented as global knowledge) helps to find the constituent categories of success which are expected to form the prototypic model of the discourse of success. The second one (represented as functional knowledge within four language cultures - Belarusian and Russian, American English and British English) helps to find the constituent categories of success which are expected to form a number of functional models of the discourse of success. As a result the data base is collected, classified and described demonstrating how the discourse category "success" is reflected and constructed with the help of textual and social practices (within the academic research discourse) and language practice (within the lexicography discourse). The data received can be helpful for building and testing the hypothesis of how in particular the discourse of success can be represented in culture-bias communication in general and in cross-cultural communication in particular.

3.
dyskursy
w praktyce społecznej

ANNA DROGOSZ
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Cultural models in parliamentary debate over banning eugenic abortion

1. Introduction

On the 26-27th September 2013, a debate in the Polish Parliament took place. The debate was triggered by the citizens' initiative to ban eugenic abortion. Supporters of the initiative (the pro-life side), include MPs representing right-wing, conservative, and pro-Church parties.[1] The pro-choice side is represented mainly by left-wing MPs. They oppose the initiative and opt for leaving the status quo, i.e. legal termination of pregnancy in cases of irreparable damage to the fetus known as eugenic abortion.[2] In this paper we focus only on pro-life rhetoric and the ways the pro-life speakers try to achieve the rhetorical goal. We believe that throughout the debate three rhetorical goals are realized: an attempt to convince the listeners to their line of thinking, getting public attention, and reinforcing the beliefs of supporters. An analysis of selected quotes will show how through reference to idealized cultural models functioning against the background of a set of taken-for-granted beliefs pro-life side is promoted and the opponent pro-choice side is denigrated.

[1] In studies on the rhetoric of abortion debates there is a convention of referring to the anti-abortion side as "pro-life" and to the pro-abortion side as "pro-choice". These terms, used in this paper as well, should be seen merely as convenient labels.

[2] The legal status of abortion in Poland is as follows: abortion is illegal with the exception of rape or incest, threat to woman's health or life, and eugenic abortion (cases of severe and irreparable damage to the fetus). It is this third exception that is the target of the citizens' initiative.

We found this material particularly valuable for an analysis especially when compared to other studies of abortion debates. Firstly, typical analyses of abortion debates focus on rape or incest exceptions (e.g. Coulson 1992, Coulson 2001, Coulson, Pascal 2006) so the main force of argument is on the fact that pregnancy itself is unwanted. Our material concerns situations when it is not the pregnancy but the baby that is unwanted. Secondly, the debate takes place in the Parliament where achieving the rhetorical goal (convincing the listeners) can actually result in a change of law, and the degree of the achievement of the rhetorical goal is measured by votes. Thirdly, while the speeches have mainly the character of prepared statements with off-line arguments construed prior to the debate, there are situations when the debate turns truly dynamic and on-line interaction appears.

For the purpose of our analysis scripts of the two days of the debate were studied. The full scripts are available at www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/ stenogramy.xsp. We paid special attention to the speeches of Kaja Urszula Godek, the representative of the citizens' initiative, as she was given the longest time for her presentations and had time to prepare the arguments. The analysis employs the concept of cultural models as they are understood in Cognitive Linguistics.

2. Cultural models and abortion debates

In this section we briefly present the notion of cultural models employed in Cognitive Linguistics and demonstrate its usefulness in analyzing abortion debates.

Cultural models are understood as representational structures that are "shared by people belonging to a social group or subgroup" (Ungerer, Schmid 1996:50). They are also idealized (cognitive) models in Lakoffian sense (Lakoff 1987) in that they need not correspond to anything concrete in the external world. Although cognitive/cultural models have been widely used in Cognitive Linguistics, the concept has a long tradition. As Lakoff (1987:68) admits, they are related to frames (Minsky 1975, Fillmore 1982), schemas (Rumelhart 1975), and scripts (Schank, Abelson 1977).

Seana Coulson presented a number of studies of moral discourse relating abortion debates in the USA (especially rape and incest exception) making cultural models a significant tool of her analysis (cf. Coulson 1992, 2001, Coulson, Pascual 2006). She demonstrated that morality judgments often resulted from aspects of cultural models evoked by the speakers.

3. Cultural models in the debate on eugenic abortion

In this section we discuss the cognitive models that we found important in framing eugenic abortion and in achieving rhetorical goals of the pro-life side of the parliamentary debate. With every model we provide illustrating quotations, show how it fits the overall logic of argument and what rhetorical advantage it offers.

The ordering of models in our discussion is fairly arbitrary, as in speeches they are intermingled and frequently appear side by side.

The first model we want to investigate is evoked by the frequently used word *zabić* ("to kill") and expressions semantically related it, such as *zamordować* ("to murder"), *zabójstwo* ("a murder"), *pozbawić życia* ("to deprive of life"), *uśmiercić* ("to cause death"). [3] Below there are selected examples:

(1) W 2011 r. w państwowych szpitalach w Polsce lekarze zabili 620 dzieci. [4]Podejrzane one były o chorobę lub wadę genetyczną. (In 2011 in state hospitals in Poland doctors killed 620 babies[5]. They were suspected of having a disease or genetic impairment.)

(2) Powoli wychodzi na jaw prawda o tym, w jaki sposób morduje się w Polsce niepełnosprawne dzieci. (Gradually, the truth how handicapped babies are murdered in Poland is being revealed.)

(3) Panie ministrze, czy jest dokładnie określone, jakie choroby kwalifikują do zabójstwa dziecka nienarodzonego? Czy złożona wada serca kwalifikuje do zabójstwa dziecka nienarodzonego? (Minister, is it specified which diseases allow for the murder of an unborn baby? Can a complex heart disease justify killing a baby?)

Example in (1) is an opening sentence of Kaja Godek's presentation, which from the very beginning frames abortion as murder. Cultural models she can rely on include the concept that all life is scared, that all people have a right to live, that killing people is a crime and killing a baby or a child is even greater a crime. Framing abortion as killing/murder is a driving force of a vast part of the logic of pro-life arguments:

i. If abortion is killing, then it must be made illegal.
ii. If abortion is killing, then it is natural and commonsensical to oppose it.
iii. If abortion is killing, then opposing it is a moral obligation, a fight with the evil.

This logic is manifested in quotations below:

(4) Aborcjoniści zwyczajnie nie czują się dziś zbyt silni. Nie mają za sobą opinii publicznej, bo normalni ludzie nie popierają zabijania słabszych. (Abortionists do not feel strong enough today. They do not have the public support because normal people do not support killing the weak.)

[3] We have estimated that these expressions are used in relation to abortion 111 times, almost exclusively in speeches of Kaja Godek and right-wing MPs.

[4] Framing abortion as killing/murder heavily depends on framing of the object of abortion as a baby, and pro-life speakers take some pains to convince the listeners that it is so. However, these efforts combined with some protests from the opposing side of the debate prove that cultural model "fetus is a baby/child" is far from obvious or even nonexistent. Therefore, we shall not pursue further the complex processes behind fetus/child frame as it exceeds the scope of this study. More on that strategy and conceptual processes underlining it can be found in Coulson, Pascual (2006).

[5] The Polish word "dziecko" refers both to a baby and a child. This is significant in this context as the pro-life side of the debate consistently attempts to create the image of a person who is killed in place of a fetus removed from a woman's womb. We have decided to use the word "baby" but we must be aware that for native speakers of Polish these examples trigger the image of a child as well.

(5) Jeśli w odwiecznej walce dobra ze złem zwycięży miłość, to zwycięży także życie, każde życie, bo ono stanowi wartość nie do przecenienia. (If, in the eternal fight between the good and evil love is victorious, then life is victorious too, because life is beyond any value.)

(6) ... nie załamujcie się... dalej pracujcie w obronie życia, bo zmienianie mentalności ludzi jest czymś bardzo powolnym, to ciężka sprawa, ale wciąż się dokonuje. (...) Dlatego zwracam się do państwa: nie załamujcie się, dalej tak pracujcie, na pewno zwyciężymy, bo prawda i życie zwyciężą. (... do not give up ... keep on working to defend life, because changing people's way of thinking is something very slow, it's a hard work, but it is being done… That's why I'm addressing you today: do not give up, keep on working, we are bound to win, because the truth and life must win.)

Quotations in (5) and (6) additionally invoke the powerful model of the fight between the good and evil, presenting the citizens' initiative to ban eugenic abortion in almost Biblical proportions. Consequently, framing abortion as killing a baby/a human being bears strong emotional load and gives significant rhetorical advantage to anti-abortion side of the debate: they are promoted as defenders of life and forces of the good engaged in the combat with the evil, while their opponents are denigrated as those who support murder and become equalized with the forces of the evil.

The frame of the object of abortion as a baby/child evokes another powerful model: children have the highest value; children are sacred and thus must be protected. Rhetorical exploitation of this model is well visible in the quotations (7) – (8):

(7) Życie niewinnego dziecięcia jest nietykalne, wobec tego żaden człowiek, żadna ludzka władza, żadna nauka, żadne względy lekarskie, eugeniczne, socjalne, moralne, ekonomiczne nie mogą stanowić jakiegoś ważnego tytułu prawnego do bezpośredniej ingerencji w sprawie innego życia ludzkiego, czyli nikt i nic nie może uprawnić decyzji zmierzającej do zniszczenia życia wprost jako celu. (The life of an innocent baby is sacred, and no man, no human authority, no science, no medical, eugenic, social, moral or economic reasons can constitute a valid legal warrant for direct interference with human life, no one and nothing can justify a decision aimed at the destruction of life itself.)

(8) Żyjącą osobę, śmiertelnie chorą na przykład na nowotwór, leczy się do końca — nie zabija się jej, tylko leczy się ją do końca. Tym bardziej zasada ta powinna dotyczyć chorych dzieci, dzieci nienarodzonych, zupełnie bezbronnych. (A living person, fatally ill, with cancer, for example, is treated to the end – they are not killed, but treated to the end. Such a principle should especially apply to ill babies, unborn babies, absolutely helpless.)

The logic of the argument is simple: If the fetus is a baby/child, then abortion is harming babies/children. Such framing maximizes the rhetorical advantage of the pro-life side promoting its proponents as those who take care of children and massively denigrating the pro-choice side as those who do not care for children, with an implication of selfish and hedonistic life philosophy.

Quotation in (8) is especially interesting because the speaker uses an analogy and scale to further her argumentative objectives: if ill adults are offered medical treatment, then so should children; if ill adults are not killed, then neither should children; helpless, ill, unborn babies deserve more care than adults. This example

takes us to the next model according to which the strong and healthy should support the weak and ill. Let us illustrate it by the example below:

(9) ... dopuszczenie do zabicia nienarodzonego dziecka z powodu stanu jego zdrowia … niepełnosprawności jest hańbą dla społeczeństwa, jest barbarzyństwem, ponieważ miarą naszej cywilizacji jest stosunek do ludzi niepełnosprawnych, chorych i słabych. (... permitting the killing an unborn baby because of its state of health …or disability is a disgrace for our society, because the measure of our civilization is how we treat the disabled, the ill and the weak.)

The logic of the argument is analogical to the previous model as both models are interrelated: If an impaired fetus equals an ill child, then abortion is harming a weak, ill person. The rhetorical advantage offered by appealing to this model is clear: the pro-life side is promoted as morally superior: its proponents are those who support the weak, the ill, thus expressing Christian values. The pro-choice side, on the other hand, is denigrated as morally inferior: the selfish, those who do not want to help the weak and the ill.

The models discussed so far contributed to building moral superiority of the pro-life side of the debate. The last model we would like to discuss, while also involving morality issues, adds political correctness to that image. This model concerns the treatment of the disabled: unequal treatment of people because of physical or mental impairment is discrimination. Consequently, since eugenic exception allows for legal abortion of the potentially disabled (while terminating no-risk pregnancy is prohibited by law), it is construed as discrimination of the disabled, discrimination to the point of physical elimination. Statements that exploit the model of equality/discrimination are especially potent. The speakers not only denigrate the pro-choice side as morally inferior but also accuse them of favouring discrimination.

(10) Tymczasem obecnie w Polsce mamy do czynienia z krzyczącą **niesprawiedliwością i dyskryminacją**. Odbywa się ona poprzez selekcję dzieci na etapie prenatalnym i pozbawianie części dzieci prawa do życia. (Now in Poland we are facing blatant injustice and discrimination. This is done through selection of babies in their pre-natal stage and denying some of those babies the right to live.)

(11) Większej **dyskryminacji** w naszym kraju być nie może niż taka, że **jeżeli ktoś ma niepełnosprawność, to zgodnie z polskim prawem można go na pewnym etapie życia zabić, zamordować.** (We can't think of a greater discrimination in our country than the situation in which someone with a disability can be, lawfully, at a certain stage of their life killed, murdered.)

(12) Dlatego powinniśmy się zatrzymać, by odpowiedzieć sobie na proste pytanie: **Czy jesteśmy za śmiercią człowieka tylko dlatego, że jest on niepełnosprawny**? (That's why we should stop for a moment to answer a simple question: Are we for the death of a human being only because they are handicapped?)

(13) Proponowany obywatelski projekt ustawy jest prosty: likwiduje możliwość zabijania takich dzieci, ponieważ ponad 90% legalnych aborcji w Polsce to aborcje eugeniczne, **a najgorszą formą dyskryminacji osób niepełnosprawnych jest odebranie im prawa do życia**, bo są nieużyteczne dla społeczeństwa. (The citizens' project of the bill is simple: it bans the possibility of killing such babies, because 90 per cent of legal abortions in Poland are eugenic abor-

tions. The greatest discrimination of the disabled is depriving them the right to live because they are deemed useless in society.)

As the analysed quotations show, pro-life rhetoric exploits the most powerful cultural models: life and its value, infants and the duty to protect them, the obligation to support the weak and the ill, and equality of all people. Consequently, the opposing pro-choice side is put in an uncomfortable position, both morally and rhetorically. They respond using a number of distinct strategies to undermine the pro-life logic. Firstly, they emphasize that it should be left for a woman to decide whether she wants to continue the affected pregnancy or to terminate it. Secondly, they attack the project through an accumulation of explicitly negative expressions: *bezduszny* ("unfeeling"), *okrucieństwo* ("cruelty"), *to jest niemoralne* ("this is immoral"), *niehumanitarne* ("inhumane"), *zniewolenie kobiet* ("slavery of women"), *ubezwłasnowolnienie kobiet* ("incapacitation of women"), *dyskryminacja kobiet* ("discrimination of women"), *cierpienie kobiet* ("suffering of women"), *represja* ("repression"), *fanatyzm* ("fanaticism"), etc. Thirdly, because the affective impact of pro-life logic relies on the framing the object of abortion as a child, they consistently refuse to accept that frame. The fourth strategy is based on creating counterfactual scenarios depicting social and emotional costs of families if eugenic abortion is banned. All these strategies are found in pro-choice rhetoric in other abortion debates. However, the context of a Parliamentary debate triggered one more strategy. The target of this attack was the image of moral superiority so carefully constructed by the pro-life side. On several occasions, especially towards the end of the debate, a number of pro-choice speakers challenge the motivation of anti-abortion activists attributing their involvement to the desire to build political career instead of genuine care of handicapped children.

4. Conclusions

In this study we investigated the role of cultural models in persuasive discourse. An analysis of the two-day debate in the Polish Parliament concerning citizens' initiative to ban eugenic abortion identified a number of models deeply grounded in Polish and Catholic awareness. These models were skillfully used to build the logic of the argument of the side calling for the ban of eugenic abortion. The analysis further revealed that relying on a set of taken-for-granted models can be rhetorically effective because cultural models, easily available to both sides of the debate, trigger a strong emotional response.

The results of voting (434 MPs participating, 145 MPs supported the initiative, 285 MPs were against the initiative, 4 MPs abstained from the voting) suggest that the superficial rhetorical goal of convincing the listeners was not achieved. However, judging by the publicity the debate received in the following days the other goals, that is attracting the attention of the general public and reinforcing the engagement of its supporters, have been achieved.

References

COULSON, S. (1992), Is incest best? The role of pragmatic scales and cultural models in abortion rhetoric. In: Center for Research in Language Newsletter 7 (2).

COULSON, S. (2001), Semantic Leaps. Frame Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction. Cambridge.

COULSON, S. and E. PASCUAL (2006), For the sake of argument. Mourning the unborn and reviving the dead through conceptual blending. In: Annual Review of Cognitive Linguistics 4. John Benjamins Publishing Company, 153-181.

FILLMORE, C. (1982), Frame Semantics. In: Linguistic Society of Korea, ed. Linguistics in the Morning Calm, Seoul: Hanshin, 111-138.

LAKOFF, G. (1987), Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago / London.

MINSKY, M. (1975), A Framework for representing knowledge. In: P. H. Winston, ed., The Psychology of Computer Vision. New York.

RUMELHART, D. (1975), Notes on a schema for stories. In: Bobrow, D. G./ Collins, A. M. (eds.), Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science. New York, 211-236.

SCHANK, R. AND R. ABELSON (1977), Scripts, plans, goals and understanding: An inquiry into human knowledge structures. Hillsdale.

UNGERER, F./H.-J. SCHMID (1996, An Introduction to Cognitive Linguistics. London / New York.

Cultural models in parliamentary debate over banning eugenic abortion

The objective of this paper is to study the role of cultural models in anti-abortion rhetoric. The study focused on speeches given in the Polish Parliament arguing for banning eugenic abortion in Poland. It has been found that the argument heavily relies on the following models: life and its value, the duty to protect children and the ill, and equality of all people. These models served the rhetorical goal of promoting the pro-life side of the debate and denigrating, by implicature, the opponents.

RENATA ROZBICKA, ANDRZEJ STANISZEWSKI
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Analiza dyskursu medialnego — na podstawie wywiadu rzeki o tematyce religijnej

Wywiad zalicza się do dziennikarskich gatunków pogranicza. Termin ten pochodzi od słowa wywiadywać (się) i jest „pochodne wobec wiedzieć" (Brückner 1998, 615). Współcześnie wywiad definiuje się jako rozmowę przeprowadzoną przez dziennikarza z budzącą zainteresowanie osobą, celem opublikowania w prasie, wydawnictwie książkowym, Internecie czy też emisji w radio lub w telewizji. Składa się, z celowo formułowanych pytań i uzyskanych na nie odpowiedzi, może dotyczyć jakiejś okazji (jubileuszu, nagrody), szczegółów biograficznych, wspomnień, wrażeń z podróży, planów, zamierzeń, poglądów (Wolny-Zmorzyński 2009, 112-113).

Szczególną odmianą wywiadu jest wywiad rzeka, który publikowany jest w formie książkowej i przybiera postać obszernej rozmowy z osobistościami życia politycznego, artystyczno-kulturalnego i religijnego. Właściwie daje nieograniczoną możliwość wypowiedzi na równie bliżej nieokreśloną ilość zadanych pytań dotyczących elastycznego zestawu zagadnień. Warto w tym miejscu przywołać charakterystykę wywiadu-rzeki zaproponowaną przez Z. Bauera:

> Wprowadza czytelnika jakby za kulisy pracy dziennikarza, pozwala mu być świadkiem narodzin informacji: daje nie zafałszowany, bezpośredni kontakt z opiniami kogoś znanego, kogoś, kto uchodzi za specjalistę w jakiejś dziedzinie, autorytet moralny lub kogoś, kto jest idolem tłumów. Bezpośredniość kontaktu z jego słowem ma być tu gwarancją, iż w przekazie nie nastąpiły żadne przekłamania, że medium przenosi te słowa wiernie i w doskonały sposób, że jest to słowo naprawdę żywe, a więc rodzące się niejako w tym momencie, w którym wchodzimy z nim w kontakt (1991, 69).

Dodatkowym atutem wywiadu, w tym wywiadu rzeki jest to, że otrzymuje się w nim informacje z najlepszego źródła, bez zapośredniczeń. Na tę ważną cechę wywiadu zwrócił uwagę P. Morawski, prezentując na łamach „Nowych Książek" treść religijnej rozmowy trzech myślicieli i teologów zarazem: T. Bartosia, W. Ichelbergera, W. Szczawińskiego (zob. Morawski 2009, 21). Morawski jest jednocześnie autorem publicystycznej definicji wywiadu rzeki:

> Wywiady rzeki, przepisywane na książki rozmowy to dziś stały element wydawniczego pejzażu. W lekturze zwykle są bardziej strawne niż przemądrzałe studia, które mało komu chce się już czytać. Mamy poczucie, że obcujemy z żywym człowiekiem, a nie zbiorem przepisów: swobodniejszy, niż nawet w eseistyce, ton pozwala rozmówcom odsłonić się nieco bardziej, powiedzieć więcej, niż powiedzielibyśmy, pisząc przy biurku książkę na ten sam temat. Czujemy, wreszcie, że mówi się do nas, że sami chcąc nie chcąc wchodzimy w dialog. Rozmowa okazuje się tu jak w najlepszej filozoficznej tradycji wspólnym rozmyślaniem: autora, indagowanego i czytelnika. Ten ostatni stając się jej podmiotem, wstępuje jednocześnie do elitarnego klubu dyskutantów. Za to lubimy wywiady rzeki. Taka rozmowa, w gruncie rzeczy, jest również gatunkiem solidnie osadzonym w tradycji filozoficznej, by przywołać największych: Platona, Cycerona, Augustyna. Da się wreszcie o samej formie mówić uczenie, jako o „ja narracyjnym", podmiocie, który tylko przez mówienie się urzeczywistnia (Morawski 2009, 21).

Jak zauważa M. Grzelka (2008, 15), wywiad należy rozpatrywać dwupłaszczyznowo: w pierwszym przypadku jako bezpośrednią rozmowę, w drugim zaś, jako gatunek publikowany w mediach. Poprzez obecność wywiadu dziennikarskiego w prasie, radiu i telewizji, czy w nowych mediach staje się on częścią dyskursu publicznego, medialnego. Dyskurs należy rozumieć jako „normę oraz strategię zastosowaną w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi" (Labocha 1996, 51). Wywiad jako element dyskursu medialnego można badać zarówno z punktu widzenia lingwistyki jaki i z perspektywy pozajęzykowej (Grzelka 2008, 17).

Celem artykułu jest analiza wywiadu rzeki jako części dyskursu medialnego, ze szczególnym uwzględnieniem wzorców kulturowych i społecznych pozwalających na zaprezentowanie zjawisk pragmalingwistycznych, perswazji w pytaniach dziennikarskich, strategii nadawczo-odbiorczej tekstu oraz wywiadu jako źródła wiedzy o świecie. Analizie poddano wywiady o tematyce religijnej, które ukazały się w 2008 roku: wywiad z benedyktynem z Tyńca L. Knabitem„Tajemnice zakonu", rozmawia A. Sporniak, J. Le Goffem, historykiem średniowiecza „Bóg średniowiecza". Rozmowy z J. Pouthierem, „Świadek" z abp. T. Gocłowskim rozmawia A. Hlebowicz. Wymienione wywiady dają możliwość zaprezentowania problematyki religijnej z punktu widzenia zarówno osób świeckich, jak i duchownych.

W miejscu tym analizie poddana zostanie gatunkowa retoryczność wywiadu rzeki. Grzelka następująco definiuje to pojęcie:

> teksty retoryczne powstają wskutek zamierzonego i świadomego działania nadawcy, którego charakteryzuje komunikacyjna sprawność pragmatyczna i retoryczna. Mówiący ma świadomość celu, jego działanie językowe podporządkowane jest intencjom, potrafi on oddziaływać perswazyjnie słowem w sytuacjach oficjalnych, publicznych (2008, 29).

Warto zaznaczyć, że retoryczność gatunku, jakim jest wywiad przejawia się poprzez oralność, oficjalność i perswazyjność (Przybylska 2001,401). W związku z tym, że wywiad wywodzi się od konwersacji, „oralność jest jednym z jego podstawowych założeń i wyznaczników genealogicznych" (Grzelka 2008, 26). Świadczy o tym formuła rozpoczynającą wywiad, w której obok imienia i nazwiska dziennikarza pojawia się odpowiednia forma czasownika „rozmawiać" (Kozarzewska 1990, 221). Zwrot ten występuje w każdym z przeanalizowanych wywiadów: „rozmawia Artur Sporniak" (na stronie tytułowej wywiadu z o. Knabitem), „rozmawia Adam Hlebowicz" (na stronie tytułowej wywiadu z abp. Gocłowskim), „rozmowy z Jean-Luc Pouthierem" (na pierwszej stronie wywiadu z Le Goffem). Zdaniem E. Korzewskiej czasownik ten sygnalizuje proces wymiany informacji pomiędzy osobami, które równorzędnie występują w roli nadawcy (Kozarzewska 1990, 221). W wywiadach prasowych bardzo często pojawiają się ponadto formuły wprowadzające do zasadniczego tekstu oraz formuły sygnalizujące zakończenie rozmowy: np. „dziękuję za rozmowę". Prawidłowość ta nie ma zastosowania odnośnie do wywiadów opublikowanych w formie książkowej. W przeanalizowanych publikacjach wyżej wymienione formuły nie występują. Swoiste wprowadzenie do rozmowy obecne jest w wywiadzie przeprowadzonym przez Pouthiera, ale w odróżnieniu do wywiadu prasowego ma ono postać wstępu: Bóg jako temat historii, w którym nakreślono koncepcję Boga w średniowieczu i pokrótce zasygnalizowano jakie zagadnienia zostaną w książce poruszone. Rozmowa ta zakończona jest ponadto podsumowaniem, w którym odniesiono się do najważniejszych konkluzji wypowiedzianych przez interlokutora.

Jak już wcześniej wspomniano, jednym z podstawowych czynników stanowiących o retoryczności wywiadu jest oficjalność. Przejawia się ona poprzez przynależność uczestników wywiadu do określonych grup społecznych, organizacji społecznych, politycznych czy reprezentujących środowisko kulturalne, naukowe czy duchowieństwo. Przeprowadzający wywiad jest zazwyczaj przedstawicielem mediów, jego rozmówca zaś działaczem, politykiem, autorytetem lub po prostu osobą popularną. W odniesieniu do badanych wywiadów rzek, zostały one przeprowadzone przez profesjonalnych dziennikarzy, którzy specjalizują się w zagadnieniach związanych z religią katolicką. Sporniak jest publicystą „Tygodnika Powszechnego", Hlebowicz reprezentuje Radio Plus w Gdańsku, natomiast Pouthier współpracował z francuskim dziennikiem „Libèration"„. Oficjalność sytuacji komunikacyjnej potwierdzają także udzielający wywiadu. abp. Gocłowski jest niewątpliwym autorytetem moralnym, wysokim dostojnikiem kościelnym, który w latach 1992-2008 sprawował funkcję metropolity gdańskiego (Hlebowicz 2008, 2). Stan duchowny reprezentuje również benedyktyn o. Knabit, który związany jest z klasztorem tynieckim. Przedstawiany jest jako „dobry i pogodny człowiek, duchowny doradca i przewodnik" (Sporniak2008). Autorytetem w świecie nauki jest trzeci rozmówca profesor Le Goff, wybitny mediewista, współtwórca szkoły historycznej Annales (Pouthier 2008).

Prezentując wywiady rzeki o tematyce religijnej należy uwzględnić strategie perswazyjne występujące w pytaniach dziennikarskich. S. Barańczak w następujący sposób definiuje funkcję perswazyjną wypowiedzi:

> To szczególna odmiana funkcji konatywnej, polegająca na usiłowaniu uzyskania realnego wpływu na sposób myślenia lub postępowania odbiorcy, jednakże nie drogą bezpośredniego rozkazu, lecz metodą utajoną i pośrednią, tak, iż wypowiedzi dominuje z pozoru inna niż konatywna funkcja językowa (Barańczak 1975, 49).

Perswazja jest zatem elementem sytuacji komunikacyjnej, który przejawia się poprzez dążenie do kształtowania zamierzonej reakcji czytelnika. Jedną z odmian perswazji w pytaniach dziennikarskich jest strategia przenoszenia kompetencji. Polega ona na odwoływaniu się do sądu czy opinii wygłaszanej przez instytucję lub osobę uznawaną za eksperta w danej dziedzinie, czy autorytetu moralnego w celu łatwiejszego przekonania odbiorcy do głoszonego stanowiska.

W analizowanych wywiadach, strategia przenoszenia kompetencji widoczna jest w rozmowie z o. Knabitem i abp. Gocłowskim. Zjawisko to natomiast nie występuje w wywiadzie przeprowadzonym przez Pouthiera. W tym przypadku można zaryzykować tezę, że odwoływanie do autorytetów jest niepotrzebne. Pouthier sam uchodzi za wielki autorytet, osobę kompetentną do prowadzenia rozmów na temat średniowiecza i roli Boga w tej epoce. Jest historykiem, profesorem w Instytucie Nauk Politycznych w Paryżu, wykonuje zawód zaufania publicznego.

W pierwszej książce dziennikarz stosuje przenoszenie kompetencji poprzez odwoływanie się do materiałów źródłowych: Reguły Zakonu Benedyktynów, Żywota św. Benedykta:

(1) A jednak w słynnym żywocie św. Benedykta, napisanym przez papieża, obrona czystości została przedstawiona w dość radykalny sposób. Pewnego razu Benedykta zaczęło prześladować wyobrażenie pięknej kobiety. W końcu zapragnął „porzucić pustkowie". Oprzytomniawszy jednak, „zdarł z siebie ubranie i nagi rzucił się w ogień pokrzyw i na kolce cierni". Czy to dobry sposób na popęd seksualny? (Sporniak 2008, 30)

(2) Jest jeszcze jedno dziwne zalecenie: „nie lubować się w nadmiernym lub głośnym śmiechu" (4,54). Jak to jest – Ojciec jest przecież znany z poczucia humoru? (Sporniak 2008, 53)

(3) Według Reguły, opat będzie odpowiadał przed Trybunałem Bożym za własną naukę – co wydaje się zrozumiałe oraz – tu pewne zaskoczenie – za posłuszeństwo swoich uczniów. Czy oczekiwanie, że będzie miał tak doskonały wpływ na innych, nie jest zbyt nierealne? (Sporniak 2008, 61)

(4) Skoro o karach mowa, to oprócz wyrzucenia z klasztoru w skrajnych przypadkach, jako największą karę za najcięższe przewinienia Reguła przewidywała czasowe wyłączenie ze wspólnej modlitwy i posiłków. „Kogo za ciężkie wykroczenie wyłączono z udziału we wspólnej modlitwie i posiłku ten niechaj rzuci się na ziemię przed drzwiami oratorium w czasie, gdy odprawia się w nim Służba Boża. Niech nic nie mówi, a tylko leży twarzą do ziemi, upadłszy pod nogi wszystkim, którzy z oratorium wychodzą. I będzie to czynił tak długo, dopóki opat nie zdecyduje, że dość już odpokutował" (44,1–3). Czy to nadal się praktykuje? (Sporniak 2008, 101)

Warto podkreślić, iż rozmawiający z o. Knabitem Sporniak przywołuje także wypowiedzi największych autorytetów religijnych jakimi są święci. Najczęściej odwołuje się do św. Benedykta, założyciela Zakonu Benedyktynów, który spisał Regułę prezentując jego punkt widzenia na temat życia zakonnego. Naukę średniowiecznego mnicha konfrontuje z poglądami współczesnego brata zakonnego. Sporniak odwołuje się także do nauki św. Pawła i św. Jana Pawła II:

(5) Benedykt zakazuje pragnąć, aby nazywano nas świętymi, zanim nimi zostaniemy, zaleca natomiast starania o własną świętość. Czy takie mocne postanowienie: „będę świętym", nie prowadzi raczej do kręcenia się wokół siebie, czyli ostatecznie do pychy? (Sporniak 2008, 54)
(6) Benedykt mówiąc o pokorze, przypomina biblijny motyw. Łącząca niebo i ziemię drabina przyśniła się Jakubowi – po niej wstępowali i zstępowali aniołowie. Benedykt mówi, że „dwoma bocznymi żerdziami tej drabiny, są, jak sądzimy, nasze ciało i dusza". To motyw, jak na ówczesne pogardliwe podejście do ciała, bardzo przenikliwy. Szczeblami tej drabiny są różne stopnie pokory i karności zakonnej, po których wznosimy się do nieba, a zarazem schodzimy z duchownych wyżyn na ziemię, by służyć innym. /czy taki jest sens pokory? (Sporniak 2008, 76-77)
(7) Jednakże Jan Paweł II wyraźnie mówił także o „oblubieńczej właściwości ciała", odrębnej od funkcji prokreacyjnej. Ciekawi mnie, jak ojcowie sobie radzą z platonizmem Benedykta? (Sporniak 2008, 80)
(8) Jako nauczyciel powinien opat brać przykład ze św. Pawła, który radził: „przekonywaj, proś i karć" Uwzględniając okoliczności, ma łączyć surowość z łagodnością. To łatwe chyba nie jest? (Sporniak 2008, 64)

Również Hlebowicz realizuje strategię przenoszenia kompetencji, wykorzystując zarówno autorytet osób przedstawionych z imienia i nazwiska oraz powołując się na dokumenty czy też książki. Z racji zagadnień poruszanych w tym wywiadzie, które stanowią rekonstrukcję wydarzeń o charakterze politycznym i religijnym datowanych na schyłek PRL-u i III Rzeczypospolitej, znakomitą większość przykładów stanowią materiały świeckie:

(9) W dokumentach SB zachowanych w zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej wiele mówi się o roli ks. Henryka Jankowskiego. Według PRL-owskich służb specjalnych kapłan ten chciał zorganizować w 1987 roku grupy stoczniowców, które w czasie powrotu Ojca Świętego z centrum miasta do Oliwy, na wysokości gdańskiego wysokościowca tzw. Zieleniaka, miały zatrzymać pojazd papieski i doprowadzić go pod Trzy Krzyże. Czy rzeczywiście ówczesny proboszcz kościoła św. Brygidy miał podobne plany i co z nisz wyszło? (Hlebowicz 2008, 32)
(10) W opracowaniu książkowym krakowskiej Komisji Historycznej jest opisany taki fragment, ks. Satora czeka na moment, kiedy Wojtyła wyjedzie poza Kraków, aby móc donieść SB, że można przeszukać jego mieszkanie. Bardzo daleko posunięta współpraca połączona z przebiegłością. Jak to wytłumaczyć? (Hlebowicz 2008, 66-67)
(11) Lech Wałęsa w swojej książce Droga nadziei, (...), napisał takie zdanie na temat kard. Wyszyńskiego: „Wiele się nauczyłem od prymasa" (Hlebowicz 2008, 30)

Zaprezentowane powyżej przykłady wykorzystywania przez dziennikarzy wypowiedzi osób powszechnie znanych i szanowanych służy uwiarygodnieniu komunikatu publicysty czy też zwiększeniu stopnia jego uprawdopodobnienia. Dzięki temu przekaz dziennikarski staje się bardziej obiektywny i wiarygodny (Korol-

ko1998, 61-62). Ponadto wpływa to na wizerunek samego dziennikarza, który kreuje autowizerunek jako osoby znającej temat, dobrze poinformowanej.

Warto podkreślić, że nie zawsze dziennikarz wykorzystuje wypowiedzi znanych osób w tym celu. Niejednokrotnie odwoływanie się do wypowiedzi innych służy demaskowaniu stereotypowości głoszonych przez nich sądów i poglądów. Taki sposób wykorzystywania wypowiedzi osób znanych nie występuje w przeanalizowanych wywiadach. Sytuacja wydaje się oczywista w przypadku wywiadu przeprowadzonego przez Sporniaka, w którym ma miejsce odniesienie tylko i wyłącznie do świętych. Ponadto temat rozmowy dotyczy reguły zakonnej w perspektywie historycznej i współczesnej. Kwestionowanie wiarygodności cytowanych wypowiedzi czy dokumentów nie występuje także w wywiadzie Hlebowicza. Wszakże dziennikarz powołuje się na dokumenty SB, ale nie kwestionuje ich wiarygodności, a jedynie prosi swojego rozmówcę o potwierdzenie lub zweryfikowanie zawartych tam informacji.

Badane wywiady o tematyce religijnej warto również poddać analizie z uwzględnieniem strategii konformizacji.

> Polega ona potrzebie identyfikacji z grupą, przy jednoczesnym wzbudzaniu u odbiorcy poczucia odmienności i nieprzystawalności do powszechnie obowiązujących norm i wzorców, w wypadku, gdy nie aprobuje on owych sugestii, które są treścią komunikatu perswazyjnego (Grzelka 2008, 95).

Analizowana strategia w odniesieniu do prezentowanych wywiadów ma zastosowanie marginalne, przy czym nie występuje w ogóle w rozmowie z Le Goffem.

Poniżej przedstawiono przykłady strategii konformizacji w oparciu o rozmowy z abp. Gocłowskim i o. Knabitem:

(12) Pamiętam też wspomnienia starszych studentów i wykładowców. Mówiono o prof. Wojtyle jako o niełatwym do zrozumienia profesorze, którego wykłady były trudne (Hlebowicz 2008, 58).
(13) W tamtym okresie ze strony komentatorów zachodnich pojawiały się bardzo nieprzyjemne opinie w rodzaju: papież jest za stary, może powinien zrezygnować, jest niedołężny, niesprawny, wręcz nieestetyczny (Hlebowicz 2008, 68).
(14) Jest jeszcze jedno dziwne zalecenie: „nie lubować się w nadmiernym lub głośnym śmiechu" (4,54). Jak to jest – Ojciec jest przecież znany z poczucia humoru? (Sporniak 2008, 53).

W przywołanych przykładach ma miejsce odwoływanie się do opinii konkretnych grup społecznych, zawodowych: środowiska akademickiego i dziennikarzy zagranicznych. Zjawisko konformizmu przejawia się także poprzez przytoczenia dowodu z powszechnego mniemania: „znany z poczucia humoru" (Sporniak 2008, 53). Strategia ta ułatwia dziennikarzowi przytaczanie negatywnych opinii, wypowiadanie krytycznych sądów względem rozmówcy lub środowiska, które reprezentuje. Publicysta w tym przypadku nie ponosi odpowiedzialności za prezentowane sądy, on jedynie przytacza opinię innych, którą konfrontuje z sądem swego rozmówcy.

Kolejnym elementem perswazyjnym jest strategia zaszczytu. Przejawia się poprzez odwoływanie się do próżności rozmówcy, komplementowanie, czy też dodatnie wartościowanie . Zabieg ten najczęściej odnosi się do działalności interlokutora i jego popularności (Marcjanik 1997, 117). Działania perswazyjne oparte na strategii zaszczytu niezwykle rzadko podejmowane są przez dziennikarzy prowadzących rozmowy na tematy religijne. Ma to zastosowanie zarówno do sytuacji kiedy rozmówcą jest osoba świecka jak i duchowna. Świadczy o tym fakt, że w trzech przeanalizowanych wywiadach strategia ta jest zauważalna jedynie w konwersacji z abp. Gocłowskim. Zapewne wynika to z przedmiotu rozmów, które nie dotyczą wprost dokonań rozmówcy, a jedynie mają na celu uzyskanie konkretnych informacji. W odniesieniu do rozmowy z Le Goffem należy zaznaczyć, że jej głównym bohaterem jest Bóg w perspektywie średniowiecznej. Przeprowadzający wywiad z historykiem francuskim ma na jedynie celu popularyzację wiedzy historycznej i religijnej. Walory poznawcze dominują również w rozmowie z o. Knabitem, która koncentruje się na pokazaniu życia zakonnego benedyktynów w Tyńcu. W tym przypadku dziennikarz jednocześnie dokonuje konfrontacji zapisów Reguły zakonnej ze współczesnym życiem zakonnym. Natomiast wywiad, który przeprowadził Hlebowicz koncentruje się na wspomnieniach abp. Gocłowskiego, który z własnej perspektywy rekonstruuje wydarzenia dotyczące posługi kampańskiej Karola Wojtyły, pontyfikatu Jana Pawła II, ze szczególnym uwzględnieniem zaangażowania papieża w wspieranie ruchu solidarnościowego w Polsce. Ponadto przedmiotem rozmowy jest także okres transformacji ustrojowej w Polsce i pierwsze lata III Rzeczypospolitej. W książce tej, najczęściej strategia zaszczytu realizowana jest poprzez podkreślanie bliskiej znajomości duchownego z bohaterami tamtych wydarzeń: Ojcem Świętym, czy Lechem Wałęsą.

(15) Jest już po obiedzie, wyjeżdżacie razem na Zaspę. Obaj widzicie niezwykły ołtarz okręt projektu wybitnego artysty Mariana Kołodzieja i ogromny tłum ludzi skupionych wokół niego. Milion osób, tłum właściwie niepoliczalny. Jaka wówczas była reakcja papieża? Ksiądz Biskup obserwował go z bliska. Czy Ojciec Święty wyrażał jakieś emocje? (Hlebowicz 2008, 25).

(16) Pojawiła się kwestia spotkania Lecha Wałęsy, przywódcy zdelegalizowanej przez władze komunistyczne „Solidarności" z Janem Pawłem II. Jak to się stało, że rola pośrednika, w pewnym sensie gwaranta bezpieczeństwa Lecha Wałęsy, przypadła Księdzu? (Hlebowicz 2008, 81).

(17) Czy przed spotkaniem, już jako biskup miał Ksiądz okazję spotkać się z Wałęsą, z jego rodziną, z panią Danutą. No bo taki biskup – nie tylko gwarant Episkopatu, ale i Stolicy Świętej, musiał być osobą rozpoznawalną dla Wałęsy, skoro był taki sceptyczny, a maił ku temu powody, żeby podejrzewać różne rzeczy. Rozumiem więc, że musieliście się wcześniej spotkać i nawiązać jakąś nić sympatii czy porozumienia? (Hlebowicz 2008, 86-87).

(18) Nie da się ukryć Ekscelencjo, że Lech Wałęsa darzył sympatią biskupa gdańskiego, którą wielokrotnie podkreślał i wyrażał różnymi gestami (Hlebowicz 2008, 100).

Wzmocnienie efektu perswazyjnego bardzo często ma miejsce w związku z zastosowaniem strategii intertekstualności. Polega ona na posiłkowaniu

się przez dziennikarza cytatami tekstów interlokutora, przywoływaniu własnych tekstów, parafrazowaniu wypowiedzi innych osób. Odwoływanie się do wypowiedzi lub twórczości innych wzmacnia siłę przekazu, powoduje dynamizację wywiadu poprzez nadanie mu dyskursywnego charakteru. Dobór cytowanego tekstu, wypowiedzi ma charakter subiektywny i jest wynikiem przemyślanej strategii dziennikarza, który w ten sposób wpływa na wzrost atrakcyjności konwersacji (Grzelka 2008, 104). Strategię intertekstualności z powodzeniem realizuje Hlebowicz. Warto zaznaczyć, że w zdecydowanej większość dziennikarz wiernie przytacza wypowiedzi innych autorytetów lub cytaty z książek.

(19) Papież mówił i bardzo podkreślał słowa: „trzeba patrzeć w przyszłość" (Hlebowicz 2008, 92).
(20) Lech Wałęsa w swojej książce *Droga nadziei*, którą już przywołaliśmy, napisał takie zdanie na temat kard. Wyszyńskiego: „Wiele się nauczyłem od prymasa" (Hlebowicz 2008, 94).
(21) Jeśli sięgniemy pamięcią wstecz, zwłaszcza do debaty przed wyborami prezydenckimi w 1995 roku, mam na myśli słynny pojedynek w studiu telewizyjnym, gdzie Wałęsa na zakończenie powiedział do Kwaśniewskiego: „Panu to ja mogę co najwyżej nogę podać (Hlebowicz 2008, 148).

Natomiast jako przykład parafrazowania tekstów innych autorów może posłużyć następujący fragment:

(22) W opracowaniu książkowym krakowskiej Komisji Historycznej jest opisany taki fragment, ks. Satora czeka na moment, kiedy Wojtyła wyjedzie poza Kraków, aby móc donieść SB, że można przeszuka jego mieszkanie (Hlebowicz 2008, 66-67).

Strategia intertekstualności w największym stopniu występuje w rozmowie z o. Knabitem. Sporniak często posiłkuje się cytatami, powołując się na fragmenty Reguły św. Benedyktyna i gazetek rekolekcyjnych:

(23) Już pierwsza z propozycji na reklamówce rekolekcyjnej intryguje: „Jeśli masz problem z modlitwą, zacznij pościć. Podczas tygodniowych rekolekcji podejmujemy post ograniczający się jedynie do picia soków i napojów (woda i herbata)" (Sporniak 2008, 12).
(24) Kolejny temat rekolekcji: „Duchowość benedyktyńska w życiu świeckim". I cytat z Reguły św. Benedyktyna: „Gdy będziesz postępował naprzód w życiu wspólnym i w wierze, serce ci się rozszerzy i pobiegniesz drogą przykazań Bożych z niewysłowioną słodyczą miłości"(Sporniak 2008, 24).

Sporniak w pytaniach kierowanych do swego rozmówcy także parafrazuje teksty innych autorów. Strategia ta przejawia się przede wszystkim w odniesieniu do nauki św. Benedykta, ale dotyczy także innych tekstów zarówno świeckich jak i kościelnych:

(25) A jednak w słynnym żywocie św. Benedykta napisanym przez papieża Grzegorza Wielkiego, obrona czystości została przedstawiona w dość radykalny sposób. Pewnego razu Benedykta zaczęło prześladować wyobrażenie pięknej kobiety. W końcu zapragnął „porzucić pustkowie". Oprzytomniawszy jednak „zdarł z siebie ubranie i nagi rzucił się w ogień pokrzyw i na kolce cierni". Czy to dobry sposób na popęd seksualny, który przecież jest darem Bożym? (Sporniak 2008, 30).

(26) W jednym z opowiadań Jerzego Pilcha główny bohater – sympatyczny miejscowy playboy – wybrał się na striptiz, zorganizowany w czasach PRL, w domu wczasowym w Ustroniu. Kiedy sprowadzona z Czechosłowacji striptizerka była już naga, wbiegł na scenę i wręczył jej piękny bukiet róż, okrywając ją przy okazji swoją marynarką. Dziewczyna była tak zaskoczona, że na jej twarzy pojawił się autentyczny wstyd... (Sporniak 2008, 29).
(27) Benedykt zakazuje pragnąć, aby nazywano na świętymi, zanim nimi zostaniemy, zaleca natomiast starania o własną świętość (Sporniak 2008, 54).

W omówionych powyżej wywiadach, dziennikarze stosując strategię intertekstualności nie odwoływali się do wypowiedzi medialnych, czy też publikacji swoich rozmówców. Ten środek perswazyjny wykorzystał natomiast Pouthier, chociaż w pytaniu nie przywołał tytułu dzieła, do którego się odniósł:

(28) Czy można ustalić więź między coraz ważniejszym miejscem przypadającym Duchowi Świętemu a rozwojem nowej angelologii, w szczególności pojawieniem się aniołów stróżów, które Pan już opisał? (Le Goff 2008, 35).

Ostatnią strategią perswazyjną występującą w pytaniach dziennikarskich jest wyrażanie ocen. Zjawisko to dotyczy przede wszystkim prezentowania i sugerowania ocen dotyczących osób, przedmiotów i zjawisk związanych z przedmiotem. Środkami, które dają możliwość klarownego, jednoznacznego wyrażania ocen, opinii są przymiotniki. Stosowanie tego typu zabiegów ma na celu wartościowanie przekazu medialnego oraz wyraźne wskazanie, które z prezentowanych osób czy sytuacji ma wydźwięk pozytywny lub negatywny. Strategia wyrażania ocen w największym stopniu reprezentowana jest w wywiadzie przeprowadzonym przez Hlebowicza. Przymiotniki wartościujące zastosowane przez dziennikarza dotyczą zarówno osób jak i przedmiotów. Wspomniany publicysta swoje opinie zawarte w pytaniach wyraża jednoznacznie, przez co czytelnik nie ma wątpliwości jaki przekaz jest do niego kierowany.

(29) [...] A tutaj komunistyczny kraj, milion ludzi i wspaniały, bardzo wizualny ołtarz (Hlebowicz 2008, 28).
(30) Chciałbym, abyśmy wrócili do lat krakowskich Księdza i ówczesnych spotkań z Karolem Wojtyłą. Kraków tego czasu emanował wieloma wybitnymi postaciami, prócz Wojtyły wspomnijmy tylko ks. Józefa Tischnera i Jerzego Turowicza (Hlebowicz 2008, 52).
(31) Tę zmianę widzimy już w 1979 roku. Pierwsza pielgrzymka do ojczyzny i jego słynne słowa wypowiadane na ówczesnym placu Zwycięstwa, późniejszym placu Piłsudskiego. To jest czysty, klarowny tekst, taki zupełnie Jano-Pawłowy (Hlebowicz 2008, 59).
(32) [...] Wspomnijmy tu także ks. Mieczysława Malińskiego, postać nietuzinkową, swoistego enfant terrible środowiska kapłańskiego Krakowa, ale nie tylko (Hlebowicz 2008, 66).

Zdecydowanie rzadziej, powyższa strategia występuję w wywiadach przeprowadzonych przez Spornika i Pouthiera. W przypadku pierwszej rozmowy strategia wyrażania ocen odnosi się zarówno do osób jak i do przedmiotów, w odniesieniu do drugiej realizowana jest tylko personalnie.

(33) Współczesny świat nie ceni wartości i stylu życia, który ojcowie wybrali, a mimo to, a może właśnie dlatego tacy „odmieńcy" jak mnisi z Tyńca intrygują (Sporniak 2008, 9).
(34) Tyniec przyciągał osobowości nietuzinkowe, ludzi wykształconych (Sporniak 2008, 119).
(35) W jaki sposób ten skandal staje się więc religią odniesienia, religią wspólną, począwszy od V, VI wieku? W jakiego Boga wierzą wtedy wierzący? (Określenie skandal odnosi się do filozofów łacińskich krytykujących chrześcijaństwo, przyp. R.R, A.S) (Le Goff 2008, 17).

Przeanalizowane wywiady rzeki o tematyce religijnej potwierdzają ogólnie znane zasady konstytuujące strukturę rozmowy, w której dominują język naturalny, spontaniczność, luźny układ tematów związanych z życiem codziennym. W wywiadach tych, tak jak w klasycznych dyskursach i konwersacjach pojawiają się określone reguły interpersonalne: reguła uprzejmości, aprobaty rozmówcy, skromności, zgodności czy ironii, ale to nie oznacza, że w trakcie wymiany zdań nie pojawiają się opinie skrajne, kontrowersyjne, które dzielą pytającego i udzielającego odpowiedzi. W gatunku tym temat wprowadzany jest w dwojaki sposób: bezpośrednio lub pośrednio. Pośrednio temat wprowadzany jest w postaci pytań, często są to pytania otwarte. Bezpośrednio sposób wprowadzania tematu polega na stosowaniu formuł typu: „porozmawiajmy teraz o ...", „chciałbym zapytać o...", „zadam pytanie na temat". Jest to najprostszy sposób na ujawnienie wiarygodności przekonań rozmówców, ich konsekwencji i umiejętności oratorskich. Wywiad rzeka zyskuje na atrakcyjności przekazu, dzięki osobowości rozmówców, zarówno pytającego, jak i odpowiadającego. Biografia interlokutorów, ujawniona w czasie dyskursu, skutecznie namawia do akceptacji przekazu, szczególnie w zakresie interpretowania bieżących zagadnień, rozstrzyganych przez duchownych. Nie zawodzi objętość odpowiedzi i stopień ich szczegółowości, przebieg rozmowy, jej płynność, dynamika i atmosfera.

Najbardziej interesujące, pod względem dyskursywnym są rozmowy przeprowadzone przez Sporniaka i Hlebowicza. Można je rozpatrywać także w kategoriach dyskursu wartości, ponieważ niosą za sobą określoną wizję rzeczywistości. Wnoszą nie tylko dużą wartość merytoryczną, poznawczą, ale także retoryczną. Rozmowa z o. Knabitem przedstawia codzienne życie mnichów, definiuje pojęcie dobra i zła, wskazuje uniwersalne klucze do szczęścia. Najważniejsze wydarzenia historii najnowszej Polski z perspektywy gdańskiego arcybiskupa prezentuje rozmowa, którą przeprowadził Hlebowicz. To także opowieść o roli Kościoła w Polsce i w Europie w ostatnim ćwierćwieczu. Przywołane tu wywiady wskazują, że podejmowana problematyka, w tym przypadku religijna nie wyklucza stosowania środków perswazyjnych. Dziennikarze korzystają ze strategii perswazyjnych dla wzmocnienia przekazu oraz jego uwiarygodnienia.

Wartość merytoryczna i dydaktyczna przeważa natomiast w wywiadzie, który przeprowadził Pouthier. Publicysta ten rzadko stosuje „chwyty" retoryczne, koncentrując się przede wszystkim na uzyskaniu informacji na temat roli Boga w średniowieczu. Pouthier, będący jednocześnie pracownikiem naukowym nie musi stosować środków perswazyjnych dla podkreślenia wiarygodności swojego wywodu.

Bibliografia

BARAŃCZAK, S.(1975), Słowo – perswazja – kultura masowa. W: Twórczość. VII, 44-57.

BAUER, Z. (1991), Wywiad prasowy, W: Bauer, Z./Chudziński, E. (red.), Dziennikarstwo i jego konteksty. Kraków, 69-82.

BRÜCKNER, A. (1998), Słownik etymologiczny. Warszawa.

GOCŁOWSKI, T. (2008). Świadek. Z abp. Tadeuszem Gocłowskim rozmawia Adam Hlebowicz. Warszawa.

GRZELKA, M. (2008), Pytanie dziennikarskie. Pragmatyka i retoryka. Poznań.

KNABIT, L. (2008), Tajemnice zakonu. Rozmawia Artur Sporniak. Kraków.

KOROLKO, M. (1998), Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa.

KOZARZEWSKA, E. (1990), Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe. Warszawa.

LABOCHA, J. (1996), Tekst, wypowiedź, dyskurs. W: Gajda, S./Balowski, M. (red.), Styl a tekst. Opole, 55-60.

LEGOFF, J. (2008), Bóg średniowiecza. Rozmowy z Jean-Luc Pouthierem. Warszawa.

MARCJANIK, M. (1997), Polska grzeczność językowa. Kielce.

MORAWSKI, P. (2009), Ewangelia w duchu zen. W: Nowe Książki. IX, 21.

PRZYBYLSKA, R. (2001), W poszukiwaniu współczesnych form retorycznych. Uwagi wstępne. W: Przybylska, R./Przyczyna, W. (red.), Retoryka dziś. Teoria i praktyka. Kraków, 401-414.

WOLNY-ZMORZYŃSKI, K. (2009), Gatunki pograniczne. W: Wolny-Zmorzyński, K./Kaliszewski, A./Furman, W. (red.), Gatunki dziennikarskie, teoria, praktyka, język. Warszawa, 112-125.

Media discourse analysis based on long interview about religious subjects

The presented article focuses on long interview as a part of media discourse, with particular reference to the cultural and social patterns, which allow to present pragmalinguistic phenomena, persuasion in journalistic questions, transmitting-receiving strategy of the text and the interview as a source of knowledge on world. Interviews about the religious subjects which appeared in 2008 were analysed: Artur Sporniak's interview with the Benedictine monk from Tyńca Leon Knabitem "Secrets of the order", Jacques Le Goff's, who is a historian of the Middle Ages "God from the Middle Ages". Conversations with Jean-Luc Pouthier, "The Witness is talking with Archbishop Tadeusz Gocłowski to Adam Hlebowicz". Listed interviews are giving the possibility of presenting religious issues from the point of view of both the laity, and the clergymen.

IWONA BENENOWSKA
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Współczesna debata publiczna — jej cechy, sytuacja komunikacyjna, strategie (próba charakterystyki na wybranych przykładach)

Dynamika ciągów komunikacyjnych w interakcji werbalnej powoduje znaczne utrudnienia zarówno dla nadawcy, jak i odbiorcy — interpretatora. Trudno także o wyczerpującą analizę ze względu na wielość istotnych problemów badawczych, które należy uwzględnić na etapie analitycznym, np. ramy perswazyjnej, merytorycznej, analizy ciągów argumentacyjnych, opisu aparatu aksjologicznego itd. Zdając sobie z tego sprawę, przyjmuję, że głównym celem niniejszego tekstu jest wskazanie najistotniejszych cech definicyjnych debaty publicznej, a następnie scharakteryzowanie jej przy wykorzystaniu narzędzi badawczych gramatyki komunikacyjnej w ujęciu A. Awdiejewa i G. Habrajskiej (2004; 2006), szczególnie w zakresie wykorzystywanych strategii konwersacyjnych.

1. Cechy debaty

W przeglądzie licznych definicji debaty uwagę zwracają te, których elementy wpływają na jej dyferencjację spośród innych gatunków komunikacji. A. Budzyńska-Daca zauważa, że debata jako gatunek wyrosła z tradycji retorycznej o istotnej funkcji społecznej (2013, 25). K. Szymanek zwraca uwagę na polemiczny i publiczny charakter oraz na proceduralność, która gwarantuje stronom możliwość przedstawienia swoich stanowisk i argumentów (2001, 92). P. H. Lewiński w proponowanej definicji podkreśla walory sytuacyjne i rolę uczestników interakcji (2012, 267). M. Szulczewski uwydatnia fakt, że odbiorca jest jednocześnie

świadkiem zdarzenia komunikacyjnego (1969, 86). *Słownik terminologii medialnej* podejmuje zagadnienia aktualności tematu debaty i to, że bierze w niej udział więcej niż dwóch specjalistów w danej dziedzinie (2006, 28). M. Kita widzi w debacie elementy współzawodnictwa, bowiem prymarną motywacją uczestników jest chęć wyrażanie swoich racji i pokonanie przeciwnika (2003, 174). J. Pstrąg dodaje, że debata ma formę kierowanego polilogu, a role protagonistów są dynamiczne (2004, 17). M. Poprawa przypisuje debacie koncyliacyjny charakter, ponieważ uważa, że na uczestników nałożony jest imperatyw dążenia do współdziałania w celu osiągnięcia porozumienia stron (2009, 229). Oczywiście eksponowanie tych cech może się zmieniać ze względu na charakter debaty. A w literaturze przedmiotu spotyka się różne typologie debat. Ze względu na charakter sytuacji komunikacyjnej, tematykę i cel można wyróżnić na przykład debatę polityczną, społeczną, kulturową, parlamentarną, perswazyjną, problemową, analityczną itd.

Podsumowując tę część, należy skonstatować, że debata publiczna (w przeciwieństwie do innych gatunków komunikacji, np. dyskusji, rozmowy, które mogą odbywać się tak w sferze publicznej, jak i prywatnej) jest z o r g a n i z o w a n ą i n t e r a k c j ą, którą inicjuje jakiś p o d m i o t s p r a w c z y. M a t e r i ą t e k s t o w ą debaty jest dowodzenie skupione wokół ważnej i/lub spornej kwestii. Debata winna być u p o r z ą d k o w a n y m polilogiem, a ów porządek stanowi główny element różnicujący jej poszczególne odmiany gatunkowe. Należy także zwrócić uwagę na r y t u a l n y c h a r a k t e r, który wiąże się choćby z udziałem moderatora w zarządzaniu interakcją, oczekiwaniem audytorium na zapowiedziane wydarzenie oraz możliwością przygotowania się mówców i odbiorców.

2. Charakterystyka wybranego przykładu

Materiał językowy został wyekscerpowany z magazynu publicystycznego pt. *Loża Prasowa*, wyemitowanego 15 czerwca 2014 r. przez stację TVN 24 w godz. 11.40-12.40. Debata prezentowana w tym programie jest odmianą debaty publicznej, a w jej obrębie medialną, dalej — telewizyjną. Cechami takich debat są:

1. reprezentatywny dobór uczestników, uwzględniający różne opcje — w tym wypadku redaktorów z różnych czasopism: *Polityka*, *Do Rzeczy*, *Rzeczpospolita*, *Gazeta Wyborcza*;
2. ważność tematu (a ten nie może być zbyt znany i opracowany) — w tym programie publicyści rozmawiali o nagraniach rozmów, m.in. ministra spraw wewnętrznych B. Sienkiewicza z prezesem NBP M. Belką, ujawnionych przez tygodnik *Wprost*;
3. (wyważona) rola prowadzącego — w *Loży Prasowej* prowadzą była M. Łaszcz, która organizowała wymianę opinii;
4. autonomiczność debaty — w omawianym przykładzie polegająca na autorskim wyizolowaniu tematyki i jej uporządkowaniu;

5. autentyzm — w cytowanym materiale chodziło o poruszanie problemów istniejących w aktualnej rzeczywistości, budzących duże zainteresowanie społeczeństwa (por. Wolny-Zmorzyński/Kaliszewski/Furman 2006, 118).

Debata (jak i inne typy komunikacji językowej) jest pewnym ciągiem zachowań językowych, których postać uzależniona jest od składników konstytuujących sytuację komunikacyjną. Do czynników sytuacyjnych należy zaliczyć: typ nadawcy, odbiorcy, typ kontaktu, dialogiczność lub monologiczność, usytuowanie kontaktu w przestrzeni i czasie, rodzaj kanału przekazu, spontaniczność lub oficjalność oraz cel wypowiedzi (Laskowska 2002, 176). W rozpatrywanym przykładzie pod względem ról pełnionych przez uczestników komunikacji mamy do czynienia z nadawcą — dziennikarzem (dziennikarzami), tzn. M. Łaszcz (prowadzącą) i gośćmi: P. Lisickim (reprezentującym czasopismo *Do Rzeczy*), A. Stankiewiczem (z *Rzeczpospolitej*), D. Passentem (z *Polityki*) i P. Wrońskim (z *Gazety Wyborczej*). W debacie telewizyjnej, więc i komunikacji zapośredniczonej, mamy dwa typy odbiorcy:

1. rzeczywisty — uczestnicy interakcji po kolei wymieniają się poglądami, więc możemy uznać, że są bezpośrednimi i wzajemnymi nadawcami i odbiorcami informacji w określonym układzie interakcyjnym;
2. wirtualny i modelowy — to każdy widz programu, którego nadawca wyobraża sobie na podstawie swojej wiedzy o świecie. W tej sytuacji nabiera on, moim zdaniem, charakteru obserwatora. Ponadto jest on odbiorcą pasywnym, ponieważ nie ma możliwości zabrania głosu, i zbiorowym, choć jego liczba może być różna, w zależności od popularności programu i tematu. Tak określony odbiorca bierze udział w kontakcie o charakterze oficjalnym i nierównorzędnym.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie kontaktów ze względu na ich trwałość, rozpatrywany przykład można zaliczyć do tych, które mają mały stopień trwałości i ograniczony czas trwania. Tę debatę można by dalej charakteryzować jako dialogiczną, ale tylko w obrębie jej bezpośrednich uczestników, bowiem gdy weźmiemy pod uwagę widza jako odbiorcę pasywnego, to w tym zakresie cecha dialogiczności zostaje utracona. Ponieważ mamy do czynienia z formami wypowiedzi wykorzystywanymi przez telewizję, specyfikacja przestrzeni i czasu między nadawcą i właściwym odbiorcą — widzem winna być scharakteryzowana jako styczna w czasie przy jednoczesnym braku styczności w przestrzeni. Biorąc zaś pod uwagę kanał przekazu, można stwierdzić, że debata jest mówionym typem przekazu, uzupełnianym kodem niewerbalnym zwykle o niewielkim stopniu spontaniczności. Celem debaty jest zaś przedstawienie własnego punktu widzenia na określony (zaproponowany przez prowadzącego) temat i dążenie do osiągnięcia konsensusu.

3. Wybrana debata a strategie konwersacyjne

Po scharakteryzowaniu debaty jako gatunku oraz jako ciągu zachowań językowych w określonej sytuacji komunikacyjnej z wszystkimi jej elementami, możemy przejść do następnych zagadnień związanych z próbą określenia strategii konwersacyjnych.

Uwzględniając różne cele interakcyjne oraz ograniczenia tematyczne, wyodrębnia się dwa zasadnicze typy kontaktów werbalnych: *bona-fide* (wymagające od uczestników konwersacji szczerości i merytorycznej dyscypliny) i *non-bona-fide* (które tych czynników nie wymagają) (Adwiejew/Habrajska 2004, 43-44). Rozpatrywany program jest przykładem kontaktu *bona-fide*, z ograniczeniami tematycznymi (w ustalonym obszarze tematycznym — nagraniami rozmów przedstawicieli rządu) i merytorycznymi (z odpowiednimi środkami argumentacji, definiowania i egzemplifikowania, podporządkowanymi obranemu celowi). Przyjmuję, że

> strategia konwersacyjna to taki świadomie kierowany przez nadawcę i interpretowany przez odbiorcę spójny ciąg aktów mowy, za pomocą którego dążą oni do osiągnięcia wspólnie akceptowanego celu komunikacyjnego (Awdiejew/Habrajska 2004, 55).

Wszystkie strategie konwersacyjne z punktu widzenia zachowania się interlokutorów względem realizacji ich celów, można podzielić na: strategie antagonistyczne, nieantagonistyczne oraz antystrategie. W badanym przykładzie mamy do czynienia ze strategią nieantagonistyczną, ponieważ kolejne wypowiedzi mają zbieżne cele komunikacyjne — werbalizację własnej opinii, bez starania się o wpłynięcie na postawę interlokutorów.

W zależności od celów komunikacyjnych rozróżniamy strategie: informacyjno-weryfikacyjne, aksjologiczno-emotywne, behawioralne, metadyskursywne (Awdiejew/Habrajska 2004, 59-68). W omawianej debacie telewizyjnej jest realizowana strategia informacyjno-weryfikacyjna, ponieważ dąży się do ustalenia faktów, sformułowania problemu, przewidzenia dalszego rozwoju wypadków i poszukania rozwiązań, a celem jest przyjęcie wspólnego punktu widzenia. Ze względu na rozmiary tego tekstu nie ma możliwości zrekonstruowania przebiegu całej debaty, z segmentacją na poszczególne kroki strategiczne, badaniem kolejnych ciągów konwersacyjnych itd. W zamian za to zostaną wskazane wybrane pojęcia i sposoby językowej analizy jako narzędzia badawcze wypracowane przez gramatykę komunikacyjną (Awdiejew/Habrajska 2004; 2006; 2009).

Debata wykorzystująca strategię informacyjno-weryfikującą ma charakter dyskusji problemowych, podstawowymi operacjami są różnego rodzaju pytania. M. Łaszcz (MŁ) pierwszy problem formułuje właśnie jako pytanie szczegółowe:

(1) MŁ: Chciałam na początek od razu zapytać: czy po tym, co usłyszeliśmy i po tym, co przeczytaliśmy, premier powinien jutro podać siebie i cały rząd do dymisji?

Prowadząca proponuje, aby jako pierwszy udzielił odpowiedzi P. Wroński. Ponieważ ciąg strategiczny n i e jest ciągiem liniowym pojedynczych aktów mowy, ale ciągiem kolejnych f a z w y b o r u odpowiedniego posunięcia, na propozycję można się zgodzić lub nie.

(2) P. Wroński (PW): Ja poczekam, co koledzy powiedzą.

Jeśli potraktować to jako odmowę, to ona otwiera znowu dwie możliwości dla partnera dialogu: rezygnację lub naleganie. Prowadząca nalega:

(3) MŁ: Nie, nie bardzo proszę. Nie można liczyć, że koledzy powiedzą to za Pana.

W takiej konfiguracji ponownie może nastąpić zgoda lub kategoryczna odmowa interlokutora. Redaktor z *Gazety Wyborczej* dokonuje kolejnego wyboru:

(4) PW: Nie! Ja nie chcę prosić o pomoc, ja chce tylko wysłuchać, cóż oni mają do powiedzenia, ale okej, w porządku. Możemy przyjąć taką koncepcję.
(5) Nie sądzę, aby Donald Tusk podawał rząd do dymisji i słyszę, że ma się wypowiedzieć o godzinie piętnastej, kiedy mniej więcej będzie wiadomo, co z tej burzy wynika. Ma dwie drogi: jedna to dymisja ministra Sienkiewicza, druga polega na tym (ona do tej pory nie była rozważana, ale często jest tak, że politycy myślą w inny sposób, niż się spodziewają dziennikarze), że premier Tusk wyjdzie i powie, że minister Sienkiewicz to, co robił, robił na jego prośbę, czynił dobrze, efektem tego było uchronienie Polski przed zapaścią budżetu. W związku z czym jedziemy dalej, ja jestem kierownikiem szatni i już.

Wroński formułuje sąd modalny (komunikat o słabym stopniu pewności): *Nie sądzę...*, a ponadto widać następujące ciągi argumentacyjne (kroki strategiczne), funkcjonujące w ramie merytorycznej i tworzące złożoną partyturę tej części dyskursu: 1) [Premier] ma się wypowiedzieć o godzinie piętnastej [...]; 2) ma dwie drogi: jedna to dymisja ministra Sienkiewicza, druga polega na tym [...], że premier Tusk wyjdzie i powie [...]; 3) często jest tak, że politycy myślą w inny sposób. W celu uzyskania konkluzji wykorzystuje się regułę ogólną, tzn. regularnie powtarzające się, mocno umotywowane typy zdarzeń, i tej regule podporządkowuje się analizowane zdarzenie (Awdiejew/Habrajska 2009, 26-30). W pierwszym kroku strategicznym widzimy wnioskowanie: 1) reguła ogólna: premier rządu powinien wypowiedzieć się na temat członków swojego rządu; 2) reguła ogólna dopasowana: źle postępują ci, którzy zwlekają z komentarzem lub unikają odpowiedzi; 3) konkluzja: premier robi źle, postępując w ten sposób. W ten sposób należałoby zbadać wszystkie ciągi argumentacyjne, co pozwoliłoby na uzyskanie pełnej wiedzy w obrębie ramy merytorycznej i perswazyjnej.

Prowadząca daje kolejno szansę na wypowiedzenie się każdemu z komentatorów. Uczestnicy polilogu włączają się do realizacji zaakceptowanej strategii, wykorzystując rozmaite typy aktów mowy i sądów. Na przykład D. Passent (DP) wyraża swoją wątpliwość w sądzie modalnym:

(6) Wie Pani, w tej sprawie n i e j e s t e m p e w i e n , bo Tusk w takich przypadkach zachowuje się różnie: czasami usuwa ministra z dnia na dzień, czasami toleruje go miesiącami, więc tutaj bym postawił znak zapytania.

Następnie włącza się A. Stankiewicz (AS) i formułuje sąd asertoryczny w postaci zdania apodyktycznego:

(7) [...] premier, który specjalizuje się w dawaniu takich ultimatów, powiedział ministrowi Drzewieckiemu [...], że Polska to dziki kraj, i takie zadanie przed nim postawił, że jeżeli przekonasz na konferencji prasowej, przy okazji afery hazardowej, opinię publiczną, że jesteś niewinny, no to zostaniesz. Ja tego oczekuję od premiera – n i e c h o n m n i e p r z e k o n a , że on jest niewinny.

M. Łaszcz w końcowej części programu powraca do zasadniczego problemu, którym jest nie tylko uzyskanie informacji zawartej w wiedzy (operacyjnej) partnerów na temat afery taśmowej, ale i celu, czyli ustalenia wspólnego punktu widzenia. Uczestnicy debaty po kolei werbalizują swój sąd asertywny, np.

(8) DP: Moim zdaniem dymisji rządu nie będzie, natomiast mogą polecieć głowy […]
(9) PW: Ma dwa wyjścia. [...] Po pierwsze dymisje. Drugie, to wyjść, powiedzieć: Była tragiczna sytuacja [...]
(10) AS: Marek Belka powinien podać się do dymisji. Powinno się zdymisjonować Parafianowicza z PGNiG. [...]
(11) PL (P. Lisicki): Tu się zgadzam z redaktorem Stankiewiczem. [...] Zarówno rząd, jak prezes enbepu podają się do dymisji.

Jak widać, uczestnicy debaty osiągnęli wspólnie akceptowany cel komunikacyjny, zatem strategię można uznać za udaną.

W dynamicznie kształtowane interakcje komunikacyjne wplatane są także akty emotywno-oceniające, za pomocą których wyraża się różne przekonania, stany emocjonalne interlokutorów, sądy wartościujące itp. Dla wyrażania przekonań charakterystyczne są predykaty: *Uważam, że…, Sądzę, że …., Według mnie*… itp. (Laskowska 1975, 27). Nie zawsze są one, rzecz jasna, użyte w tekście, np.

(12) AS: [Belka] wartości stawia na szali gry politycznej. Tutaj Marek Belka nie zyskuje, tylko potwornie traci. (= [U w a ż a m , ż e] [Belka] wartości stawia na szali gry politycznej. Tutaj Marek Belka nie zyskuje, tylko potwornie traci.)
(13) PL: To jest dobrze dla opinii publicznej, że widać, jak wyglądały te rozmowy. (= [W e d ł u g m n i e] To jest dobrze dla opinii publicznej, że widać, jak wyglądały te rozmowy.)

Do przekonań należy też przyznawanie wartości obiektom. W tym wypadku obiektami są osoby uczestniczące w nagranych rozmowach, a przede wszystkim ich działania. Uczestnicy debaty stają się automatycznie subiektami — nadawcami sądów wartościujących, które w planie wyrażania mają postać zdań wartościujących (ocen). Da się je sprowadzić do jednego modelu semantycznego: *A uważa, że X jest dobry/zły pod jakimś względem* (*kryterium*) (Laskowska 1992, 11), np.

(14) DP: [Takie rozmowy i nagrania] to jest skandal, kompromitacja państwa i służb. — Passent uważa, że zachowanie Sienkiewicza i Belki przynosi wstyd, jest niemoralne, więc z ł e pod względem etycznym i społecznym.
(15) PL: [...] jest element estetyczny, dotyczący właśnie tego jakim językiem panowie mówią. — Lisicki uważa, że słownictwo stosowane przez partnerów w czasie rozmów jest wulgarne, więc z ł e pod względem kryterium estetycznego.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że w trakcie całej debaty występowała strategia wspomagająca. Jej celem było zbudowanie ramy perswazyjnej, niepowiązanej tematycznie z żadnym problemem poruszanym w debacie, lecz kreującej wizerunek partnerów komunikacji jako osób wrażliwych na wartości etyczne, społeczne i poznawcze, stojących po stronie obywateli państwa, będących ich arbitrami, więc jednocześnie odczuwających więź ze społeczeństwem.

4. Podsumowanie

Program *Loża Prasowa* jest przykładem debaty publicznej — w odmianie medialnej. Realizuje kontakt werbalny *bona fide*, strategię nieantagonistyczną w typie informacyjno-weryfikacyjnym i substrategię wartościujące; wykorzystuje ustną odmianę języka, z jej trzema właściwościami: sekwencyjnością, dialogowością i sytuacyjnością. Na poziomie organizacji tekstu nad sekwencyjnością czuwa prowadząca program — M. Łaszcz. Reprezentuje ona instytucję medialną, jednocześnie jest rzecznikiem interesu publicznego. Formułuje pytania, których intencją jest uzyskanie wiedzy lub opinii na określony temat. Pełni trzy role: p o ś r e d n i k a - p o m o c n i k a , który poszerza kontekst (np. wprowadza materiały dokumentujące rozmowy, w rozmowie telefonicznej z M. Majewskim z *Wprost* stara się poznać motywy redakcji związane z przyjęciem materiałów itp.) i podsumowuje; r ó w n o r z ę d n e g o p a r t n e r a , ponieważ polemizuje z uczestnikami debaty, zadaje dodatkowe pytania, dążąc do uściślenia i jednoznacznej odpowiedzi; m o d e r a t o r a , który usprawniania proces komunikacji, udziela głosu, panuje nad porządkiem dyskusji.

W strukturze dialogowej wyodrębnieniu ulegają poszczególne kroki strategiczne, które pozwalają uporządkować odbiorcy ramę merytoryczną. Mamy też do czynienia z dyferencjacją stylową, która w tym wypadku polega na ujawnianiu emocji, wplataniu do wypowiedzi o charakterze oficjalnym elementów innowacyjnych i stylu potocznego, np.

(16) [...] zblatowanie polityków, to już jest masakra.
(17) W związku z czym jedziemy dalej, ja jestem kierownikiem szatni i już.
(18) [...] że tam rzeczywiście jest mocna cienkość, w tym co mówi Sienkiewicz.

Bardzo ważna znaczeniowo jest także sytuacyjność, z którą wiążą się uwarunkowania społeczne i kulturowe, wspomniane wcześniej tło ogólne/sytuacyjne i sytuacja konkretna, dające razem ważną kontekstową ramę tematyczną, niezbędną do właściwej interpretacji każdego komunikatu.

Bibliografia

AWDIEJEW, A./HABRAJSKA, G. (2004), Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej. T. 1. Łask.
— (2006), Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej. T. 2. Łask.
— (2009), Strategie propagandowe i agitacyjne. W: Habrajska, G. (red.), Rozmowy o komunikacji 3. Problemy komunikacji społecznej. Łask, 9-54.
BUDZYŃSKA-DACA, A. (2013), Debata jako gatunek retoryczny. W: Poradnik Językowy. 705/6, 19-34.
KITA, M. (2003), Medialna moda na dialog. W: Kita, M./Grzenia, J. (red.), Dialog a nowe media. Katowice, 171-188.
LASKOWSKA, E. (1975), Funkcja wartościująca a funkcja ludyczna wypowiedzi potocznych. W: Studia Filologiczne. z. 41 Filologia Rosyjska (17). Bydgoszcz, 27-32.
— (2002), Sytuacje komunikacyjne w dyskursach politycznych. W: Szpila, G. (red.), Język trzeciego tysiąclecia II, t. 1 Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie. Kraków, 175-182.
— (1992), Wartościowanie w języku potocznym. Bydgoszcz.
LEWIŃSKI, P. H. (2012), Neosofistyka. Argumentacja retoryczna w komunikacji potocznej. Wrocław.
PISAREK, W. (red) (2006), Słownik terminologii medialnej. Kraków.
POPRAWA, M. (2009), Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego, Kraków.
PSTRĄG, J. (2004), Werbalne i niewerbalne techniki i strategie konwersacyjnego oponowania na materiale debat telewizyjnych. Kraków.
SZULCZEWSKI, M. (1969), Publicystyka i współczesność. Szkice teoretyczne. Warszawa.
SZYMANEK, K. (2001), Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny. Warszawa.
WOLNY-ZMORZYŃSKI, K./KALISZEWSKI, A./FURMAN, W. (2006), Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język. Warszawa.

Present-day public debate – its features, communication situation and strategies (an attempt to characterize based on selected examples)

In the first part of the text, the key definitional information that distinguishes debate from other types of linguistic communication was gathered. Then, a selected journalistic magazine – *Loża Prasowa* – was characterized in search for attributes of TV debate and elements of its communication situation. In the second part, using communication grammar research tools (A. Awdiejew's and G. Habrajska's), methods involving informational-verificative and axiological-emotive strategies, supplemented with elements of knowledge of the situational context, were shown.

Ольга Бурдина
Пермская государственная фармацевтическая академия

Медицинский и фармацевтический дискурсы: взаимодействие, конкуренция, терминологическая вариативность

1. Медицина и фармация как социальные институты

Дискурс как лингвистическая категория до сих пор является предметом научных дискуссий. В настоящей работе мы опираемся на традиции когнитивной лингвистики, в частности, на работы Л. М. Алексеевой, С. Л. Мишлановой, Т. ван Дейка, Е. С. Кубряковой, П. Фабер и других, и понимаем дискурс как процесс мышления, сопровождаемый речевой деятельностью и обусловленный ситуацией общения – специальной (например, профессиональной) сферой.

Развитие любой сферы человеческой деятельности сопровождается формированием в ее основе особого социального института. Понятие *институт*, возникшее изначально в юриспруденции, получило новое осмысление в социологии, затем антропологии, лингвистике и других науках. Развивая функциональную теорию культуры, Б. Малиновский определяет институт как

> соглашение по поводу некоторого ряда традиционных ценностей, которые объединяют группу людей. Предполагается также, что эти люди находятся в определенных отношениях друг к другу и к специфической части их естественной или искусственной среды. В соответствии с поставленной целью и согласно предписаниям традиции, подчиняясь специфическим нормам данной группы и используя те материальные средства, которыми они владеют, люди действуют сообща и таким образом удовлетворяют свои желания, в то же время воздействуя на окружающую среду (Малиновский 2005, 43-44).

Нормы, принятые в рамках института, предписывают определённые способы взаимодействия между людьми. Занимаясь изучением структуры институционального дискурса, В. И. Карасик обозначает его как «культурно-исторический феномен, объединяющий все виды деятельности, получившие развитие в определенных профессиональных сферах» (2000, 25) и считает, что коммуникация внутри социального института строится на соблюдении правил, следовании социальным ролям, закрепленным за каждым участником общения, что проявляется, в частности, в вербальных и невербальных средствах коммуникации.

Исследователи (Е. И. Голованова, В. И. Карасик, О. Ф. Русакова, В. М. Русаков и др.) неоднократно предпринимали попытки выделения параметров для характеристики институциональных дискурсов; наиболее часто встречаются:

1. особое имя (для анализируемых нами дискурсов это МЕДИЦИНА и ФАРМАЦИЯ);
2. профессиональный язык/метаязык (терминологической и номенклатурной базой в обоих случаях является греко-латинский словообразовательный фонд);
3. основной концепт (для медицинского дискурса ведущим является концепт ЗДОРОВЬЕ, для фармацевтического – ЛЕКАРСТВО/ЛЕКАРСТВЕННОЕ СРЕДСТВО);
4. общественная миссия (для первого таковой будет оказание медицинской, для второго – фармацевтической помощи);
5. специальное здание для выполнения миссии (госпиталь/больница/поликлиника; аптека);
6. коммуниканты (для первого – врач+пациент, для второго – фармацевт+врач+пациент);
7. специальные жанры (для устного медицинского дискурса – беседа с пациентом для постановки диагноза, для устного фармацевтического – беседа с покупателем для подбора оптимального лекарства; жанрами письменного дискурса для обоих дискурсов будут рецепт, инструкция по применению лекарственных препаратов);
8. прецедентные тексты (в медицинском – положения Всемирной организации здравоохранения, медицинские словари и проч., в фармацевтическом – фармакопея, справочники лекарственных средств и др.).

Медицина и фармация на современном этапе развития представляют независимые, генетически связанные социальные институты, что проявляется, с одной стороны, в наличии институциональных параметров в каждом из них и, с другой, в совпадении (полном или частичном) ряда параметров при характеристике этих институтов. Схожие черты можно также выделить в символике этих институтов, особенностях коммуникации, в терминологии.

Основными символами медицины и фармации являются крест и змея.

Традиционный медицинский крест красного цвета – цвета крови — изначально служил эмблемой санитарной службы вооруженных сил, оказывающей защиту и помощь больным и раненным; с 1949 г. использование изображения и названия красного креста (и красного полумесяца) находится под контролем Женевской конвенции. Фармацевтический крест (или греческий крест) – зеленый, его стали применять по аналогии с красным как указание на место, где предоставляется помощь, но не врачебная, а лекарственная (зеленый – цвет растений, которые с древности являлись источниками для приготовления лекарственных препаратов).

Змея как символ чаще используется не изолированно, а в сочетании с определенными предметами. В медицинской символике змея обвивает посох греческого врачевателя Асклепия (его латинизированное имя – Эскулап – в русской культурной традиции используется как синоним слову врач); иногда в качестве медицинского символа выступает кадуцей – жезл Гермеса (в Римской мифологии Меркурия), обвитый двумя змеями в зеркальном отображении. В фармацевтической символике обычно предстает змея, обвивающая чашу Асклепия (и роняющая в нее по одной версии яд, по другой – слёзы).

Тесная связь между медицинским и фармацевтическим дискурсом проявляется в особенностях коммуникации внутри социальных институтов медицины и фармации.

2. Коммуникация в медицинском и фармацевтическом дискурсе

Профессиональная коммуникация внутри любого социального института носит градуальный характер. Карасик выделяет следующие роли коммуникантов:

> Ядром институционального дискурса является общение базовой пары статусно неравных участников коммуникации – учителя и ученика, священника и прихожанина, следователя и подследственного, врача и пациента. Наряду с этим типом общения выделяется также общение учителей, а также учеников между собой. На периферии институционального общения находится контакт представителя института с человеком, не относящимся к этому институту. Таким образом, устанавливается следующая иерархия участников институционального дискурса: агент – клиент – маргинал (Карасик 2006, www.tversu.ru/~ips/JubKaras.html).

В медицинском дискурсе коммуникация связана с процессом оказания консультативной или клинической помощи, в ней выделяется коммуникативная пара *врач (агент) – пациент (клиент)*. В фармацевтическом дискурсе коммуникация базируется на концептуализированном знании о лекарстве (химических, клинических, терапевтических, производственных характеристиках лекарственного препарата); в ядре коммуникации выделяются не два, а три участника: *агентом* института выступает *фармацевт, клиентами – врач (потребитель информации)* и *пациент (потребитель консультативных и лекар-*

ственных услуг) – то есть представлена сложная система потребления. Пациент как потребитель медицинской и фармацевтической помощи становится предметом конкуренции этих двух социальных институтов.

Коммуниканты в институциональном дискурсе обладают разными компетенциями: агент института является носителем профессионального (*экспертного* – Т. ван Дейк) *знания;* клиент – обыденного, наивного (непрофессионального для данной сферы).

Фармацевт обладает экспертным знанием в области фармации, связанным с процессом разработки, производства, продажи и продвижения лекарственных препаратов (что находит свое проявление в научной, производственной, коммерческой деятельности). Врач выступает в качестве клиента института фармации, при этом он обладает определенным профессиональным знанием: имеет представление о терапевтическом действии лекарственного средства. Врач и фармацевт обладают экспертным знанием, осуществляя при этом разную профессиональную деятельность. Дискурс пациента представлен наивным знанием и связан с процессом потребления лекарственных препаратов. Следовательно, в фармацевтическом дискурсе можно выделить два базовых формата общения: «специалист – специалист» и «специалист – неспециалист» и три разные типа деятельности: дискурс фармацевта, дискурс врача и дискурс пациента.

Анализируя особенности терминообразования в профессиональном языке, Л. Хоффманн вывел модель взаимосвязи типа коммуникации с коммуникативной ситуацией и пришел к выводу, что коммуникация между неравнозначными коммуникантами приводит к увеличению числа терминологических единиц, представленных разными языковыми формами и обладающих разной степенью терминологической абстракции (Hoffman 1987, 1982). Результатом взаимодействия разных типов коммуникации в фармацевтическом дискурсе становится сосуществование и взаимодействие наивного и научного (экспертного) типов знаний, выраженных в использовании для обозначения фармацевтических реалий как терминов, так и общеупотребительной лексики – то есть имеет место высокая терминологическая вариативность. Примером взаимодействия двух дискурсов выступает такой общий для них жанр как инструкция по применению лекарственных препаратов.

3. Моделирование терминологической вариативности

В качестве материала исследования мы пользовались инструкциями по применению лекарственных препаратов электронного онлайн-справочника лекарственных препаратов VIDAL. Предметом исследования стали названия лекарств и их контекстуальные синонимы, всего 4 188 терминоединиц.

Уникальность номенклатуры лекарственных средств в том, что у каждого лекарственного препарата имеется несколько названий, являющихся официальными (обязательными) и предназначенных для информирования

разных категорий коммуникантов. Это названия: *химическое* (основанное на формуле основного действующего вещества), *МНН (международное непатентованное* – тривиальное/условное название лекарственного средства, принимаемое Всемирной организацией здравоохранения – ВОЗ*), торговое (патентованное,* под которым лекарственное средство реализуется на рынке; у одного МНН может быть несколько торговых наименований, выпускаемых – запатентованных – разными производственными фармацевтическими компаниями*), код АТХ* (шифр, присваемый лекарственному веществу в анатомо-терапевтико-химической классификации) и *фармакологическая группа* (фармакологическая характеристика, объединение лекарсвенных препаратов по общему терапевтическому эффекту; является родовым понятием для МНН).

Онлайн-справочник организован по типу гипертекста и представляет собой корпус текстов – инструкций). Доступ к тексту открывается после введения в диалоговое окно критерия поиска информации (название лекарства, МНН, фирма-производитель и др.).

Текст инструкции строится по принципу текста словарной статьи в толковом словаре: название лекарственного препарата выступает как заголовок (лемма), а текст инструкции – как его дефиниция. Текст инструкции структурирован, выделяются тематические блоки, имеющие собственные заголовки. При помощи компонентно-семантического анализа заголовков мы выделили в инструкции блоки, в которых представлен дискурс фармацевта, врача и пациента.

Одним из источников вариативности является наличие у одного лекарства нескольких специальных названий (субститутов); другим источником является наличие терминовариантов, репрезентирующих название лекарственного препарата в текстах инструкций (чаще названием лекарственной формы или словом *препарат*), третьим является синтетический характер фармацевтической терминологии: она базируется на терминологии разных наук: химии, ботаники и фармакогнозии, экономики и маркетинга.

В заголовке инструкции название лекарства имеет два написания: кириллицей и латинизированной формой в скобках:

(1) Нон-овлон (Non-Ovlon),
(2) МИКРОФОЛЛИН (MICROFOLLIN).

В своем исследовании мы выделили следующие параметры моделирования для характеристики моделей вариантов:

1. инвариантный (наличие / отсутствие / замещение в выделенном контексте терминоединицы, дублирующей заголовок);
2. квантитативный (количественный);
3. генетический (язык-источник терминовариантa);
4. символьный (наличие цифр, буквенно-символьных сочетаний);

5. модификационный (наличие модификаций форм слов – аббревиатуры, усечения, изменение синтаксической роли).

Всего выделено три модели вариантов: *назывные* (в которых представлено название лекарственного препарата), *эллиптические* (название лекарственного препарата отсутствует, но легко восстанавливается по контексту), и *субститутивные* (название препарата замещается другим типом названий – кодом АТХ, химическим названием, МНН или названием фармацевтической группы). Следовательно, в субститутивном типе моделей выделяются четыре подтипа: *АТХ модель, ХН модель, МНН модель, ФГ модель*.

4. Модели терминовариантов в дискурсе фармацевта

По количеству терминоединиц дискурс фармацевта уступает дискурсу врача (870 терминоединиц против 2 566 терминоединиц), но только в этом типе дискурса зафиксированы все шесть типов моделей терминовариантов.

Назывные модели представлены небольшим числом ТЕ (4 %), объединяющихся в четыре разновидности моделей: однокомпонентные простые модели:

(3) БЕЛАРА,
(4) ТЫКВЕОЛ,

представленные в дискурсе фармацевта менее интенсивно (11 ТЕ), чем в дискурсе врача (209) или пациента (92 ТЕ), из чего следует, что наиболее важным для фармацевта является иной способ номинации; двухкомпонентные атрибутивные:

(5) Препарат Андрокур

— наиболее продуктивные из назывных моделей, двухкомпонентные аббревиационные:

(6) ТСС ЕВРА

и трехкомпонентные атрибутивные

(7) лекарственный препарат Беллуне.

Эллиптические модели составляют около 20 % общего числа терминоединиц в фармацевтическом дискурсе и представлены обширной разновидностью моделей – 18 видов (для сравнения: в дискурсе врача и пациента представлены только четыре вида эллиптических моделей). Однокомпонентные простые эллиптические модели представлены тремя лексемами:

(8) препарат (120 ТЕ),

(9) драже (6 ТЕ)
(10) таблетки (14 ТЕ).

Характерным для дискурса фармацевта является использование сокращений в моделях с разным числом компонентов, в том числе в предложных и в уточняющих конструкциях:

(11) масло д/приема внутрь
(12) таблетки, покр. оболочкой.

Сокращению подвергаются в основном названия лекарственных форм:

(13) р-р. – «раствор»,
(14) капс.– «капсулы»

и их признаки:

(15) суппозитории рект.,

что характерно для рецепта (но в рецепте сокращения прописаны для форм латинских слов). Модели, в которых используются сокращения (в том числе в предложных моделях и в моделях с пояснением в скобках), в основном встречаются в блоке «Регистрационный номер» и обычно предваряются полной формой этих конструкций в блоке «Форма выпуска, состав и упаковка». Многокомпонентные эллиптические модели используются только в дискурсе фармацевта, функцией этих моделей (атрибутивных, аббревиационных, предложных, с определительной конструкцией) является детализация специального знания, представленного стержневым словом, остальные компоненты модели его распространяют, формируя сложное словосочетание:

(16) Капсулы мягкие желатиновые овальной формы с продольным швом (ТЫКВЕОЛ).

В атрибутивных моделях согласованные определения стоят в постпозиции:

(17) капсулы твердые желатиновые

в отличие от дискурса врача и пациента, где для атрибутивных моделей характерна препозиция, что соответствует грамматической норме русского языка. Выражения с предлогом, используемые в определительной функции, зачастую занимают позицию между стержневым словом и его определением:

(18) раствор для инъекций масляный.

Такой синтаксис, с одной стороны, характерен для технической документации, а с другой – для латинской фармацевтической терминологии, где определения – в соответствии с базовым порядком слов в именной конструкции латинского языка – следуют за главным словом.

Субститутивные модели в дискурсе фармацевта представлены всеми четырьмя подтипами. АТХ модели

(19) G03AA09
(20) G02BB01

представляют буквенно-символьный код препарата (по нозологической характеристике) и встречаются только в этом типе профессионального дискурса. ХН модели:

(21) кальция левомеволат,
(22) аскорбиновая кислота

используются в дискурсе фармацевта и в дискурсе врача, при этом в дискурсе врача представлена только одна разновидность таких моделей – двухкомпонентная атрибутивная, в дискурсе фармацевта представлены три типа моделей – двухкомпонентная атрибутивная, трехкомпонентная атрибутивная и трехкомпонентная с пояснением в скобках. МНН модели представлены в дискурсе фармацевта большим числом терминоединиц (60 % от всех ТЕ), при этом доминируют однокомпонентные (простые) модели:

(23) левоноргестрел
(24) тиболон,
(25) диеногест.

В текстах инструкций представлены малочисленные примеры моделей с пояснением в скобках (3 ТЕ):

(26) этинилэстрадиол (микронизированный).

Такие конструкции встречаются в блоке «Форма выпуска, состав и упаковка» и употребляется с целью уточнения термина.

ФГ модели представлены небольшим количеством терминоединиц (20 ТЕ), большую часть составляют двухкомпонентные атрибутивные модели:

(27) половые гормоны

и однокомпонентные простые в форме ед. и мн. числа:

(28) андрогены
(29) гестоген
(30) гормон

Две модели представлены единичными примерами – двухкомпонентная соединительная:

(31) комбинация дроспиренон/этинилэстрадиол

и четырехкомпонентная атрибутивная

(32) биологически активный липидостерольный комплекс

5. Модели терминовариантов в дискурсе врача

Дискурс врача представлен наибольшим количеством терминоединиц (2 566), что является следствием той двойной роли, которую врач играет в фармацевтическом дискурсе: с одной стороны, он обладает профессиональным знанием, с другой – выступает клиентом института.

Назывные модели в дискурсе врача представлены однокомпонентной простой, двухкомпонентной атрибутивной, трехкомпонентной аббревиационной и трехкомпонентной атрибутивной моделями. Наиболее частотной является двухкомпонентная атрибутивная модель, представленная исключительно несогласованным определением:

(33) упаковка Анжелик

Как и в дискурсе фармацевта, наиболее частотной лексемой в двух- и в трехкомпонентной назывной модели является слово *препарат* в сочетании с названием препарата, или лексемы *таблетки* и *упаковка*, представляющие количественную характеристику препарата Двухкомпонентные атрибутивные модели представлены конструкцией, где название препарата выступает в качестве определения к главному слову, трехкомпонентные атрибутивные включают дополнительный определительный компонент, выраженный прилагательным:

(34) лекарственный препарат АНЖЕЛИК
(35) противозачаточные таблетки Линдинет 30

Назывная модель является одной из самых продуктивных в дискурсе врача (вторая по количеству ТЕ после ФГ модели).

Эллиптические модели в дискурсе врача также представлены большим количеством ТЕ. Наиболее частотны однокомпонентные, из них 505 – это лексемы *препарат* (417 ТЕ) и *препараты* (76 ТЕ). Аббревиационные модели представлены слабо:

(36) ТТС – трансдермальная терапевтическая система

Двухкомпонентные атрибутивные модели представлены тремя словосочетаниями, первый компонент в которых – определение *лекарственный*:

(37) лекарственные препараты
(38) лекарственный препарат
(39) лекарственные средства

Трехкомпонентные модели представлены либо развернутым определением лекарственной формы, выраженным двумя прилагательными

(40) трансдермальная контрацептивная система

либо в качестве определительной характеристики используется неделимое сочетание существительного с порядковым числительным:

(41) препараты третьего поколения.

В дискурсе врача представлены три из четырех субститутивных моделей (отсутствуют АТХ модели). ХН модель представлена небольшим числом ТЕ, все терминоварианты относятся к двухкомпонентной атрибутивной модели, представленной сочетанием существительного с согласованным

(42) липоевая кислота

или несогласованным (т.е. управляемым) определением:

(43) тестостерона пропионат

Субститутивные МНН модели представлены большим разнообразием: 13 видов моделей (в дискурсе фармацевта – 4). Только в дискурсе врача встречаются иноязычные МНН модели, представленные однокомпонентными простыми:

(44) tibolone

двухкомпонентными атрибутивными:

(45) Pygeum africanum

двукомпонентными соединительными:

(46) cyproterone + ethinylestradiol

и четырехкомпонентными соединительными моделями:

(47) ethinylestradiol + levonorgestrel+ferrous fumarate

Все иноязычные модели встречаются в блоке «МНН». Модели, представленные графическими средствами русского языка, являются однокомпонентными простыми:

(48) эстроген
(49) контрацептив
(50) гормон

однокомпонентными аббревиационными

(51) ЗГТ,
(52) КОК,

двухкомпонентными атрибутивными:

(53) андрогенное средство,

двухкомпонентными атрибутивными с пояснением в скобках:

(54) пероральные (комбинированные) контрацептивы,

а также двух-, трех- и многокомпонентными предложными, союзными и представленными сочетаниями разных типов (аббревиатурными атрибутивными с пояснением в скобках и др.). Самой продуктивной и по числу ТЕ и по количеству разновидностей моделей является субститутивная ФГ модель – около 40% от общего количества ТЕ, 26 разновидностей моделей, например:

(55) контрацептив,
(56) половые гормоны,
(57) гестаген для пероральной контрацепции.

6. Модели терминовариантов в дискурсе пациента

Дискурс пациента представлен меньшим количеством как ТЕ, так и моделей: не представлены две из четырех субститутивных моделей (АТХ и ХН модели), по-видимому, это объясняется свойством субститутивных моделей: используемые в них терминоединицы выражают специальное знание.

Назывные модели доминируют в дискурсе пациента. Наиболее продуктивной из назывных является двухкомпонентная атрибутивная модель

(58) препарат ГИНЕПРИСТОН

Как и в дискурсе врача, все двухкомпонентные модели представлены сочетанием «существительное + несогласованное определение, выраженное названием препарата». В качестве стержневого слова представлены лексемы

(59) препарат
(60) упаковка

(присутствующие и в дискурсе врача), а также лексемы, обозначающие лекарственную форму:

(61) кольцо
(62) таблетки
(63) инъекции

Назывная модель является самой продуктивной в дискурсе пациента.

Среди эллиптических моделей самой частотной является однокомпонентная модель, а среди однокомпонентных – однокомпонентная простая. Однокомпонентные эллиптические модели представлены лексемами

(64) препарат (213 ТЕ)
(65) препараты (17 ТЕ)
(66) таблетка (22 ТЕ)
(67) таблетки (14 ТЕ)
(68) гель (4 ТЕ)

Атрибутивные модели представлены двух- и трехкомпонентной моделью, все эти модели выражают либо способ употребления, либо состав:

(69) вагинальная таблетка
(70) пероральные гормональные препараты
(71) комбинированный препарат

Аббревиационная модель также используется в дискурсе пациента:

(72) ТТС

Субститутивные модели представлены двумя видами: МНН и ФН модели. МНН модели в дискурсе пациента преимущественно однокомпонентные простые

(73) финастерид
(74) тестостерон

встречена одна трехкомпонентная соединительная модель, в которую входит название лекарственной формы:

(75) таблетки дроспиренон+этинилэстрадиол

ФГ модели также составляют небольшую группу, из них большая часть однокомпонентные:

(76) контрацептив,
(77) андрогены

и трехкомпонентные модели:

(78) комбинированные гормональные контрацептивы,
(79) пероральный гормональный контрацептив).

Выводы

Связь между медициной и фармацией очевидна и понятна, при этом в современном мире наблюдается усиление автономизации фармацевтического дискурса, что соответствует потребностям современного общества. Резолюции Всемирной организации здравоохранения последние годы ставят по главу угла принцип персональной ответственности пациента за свое здоровье, и чем проще будет у пациента доступ к лекарственному препарату (информации о нём и, следовательно, возможности применять лекарство без обращения в поликлинику), тем самостоятельней и уверенней будет развиваться фармацевтический дискурс.

Работа по просвещению населения в рамках фармацевтической помощи приводит к появлению терминовариантов, удобных для использования коммуникантами, обладающими разной степенью терминологической компетентности, что отражается, в частности, в появлении большого числа терминовариантов в таком профессиональном документе как инструкция по применению лекарственных препаратов. Находясь на стыке двух дискурсов, она содержит информацию, актуальную как для для медицинского , так и для фармацевтического дискурса, и предназначена как для специалиста (врача и фармацевта), так и для пациента, следовательно, содержит и профессиональную терминологию и простые (понятые для непрофессионала в этой сфере) описания.

Библиография

Алексеева, Л. М./Мишланова С. Л. (2000), Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа. Пермь.

Голованова Е. И. (2011), Проблема жанровой дифференциации профессионального дискурса. В: URL: http://www.discourses.org; [доступ 07 июня 2014].

Дейк, Т.А. ван (2013), Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. Москва.

Hoffman, L. (1982), Terminology and LSP. In Nedobity, Wolfgang (ed.), Terminologies for the Eighties, Infoterm Series 7. Munich; NewYork; Paris.

Hoffman, L. (1987), Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin.

Карасик, В. И. (2000), Структура институционального дискурса. В: Кормилицына, М. А./Сиротинина, О. Б. (ред.), Проблемы речевой коммуникации. Саратов, 25-33.

— (2006), О категориях дискурса. В: URL: http://www.tversu.ru/~ips/JubKaras.html [доступ 10 июня 2014].

Кубрякова, Е. С. (2012), В поисках сущности языка: Когнитивные исследования. Москва.
Малиновский, Б. (2005), Научная теория культуры. Москва.
Русакова, О. Ф./Русаков, В. М. (2008), PR-Дискурс: теоретико-методологический анализ. Екатеринбург.

Dijk, T. A. Van (1997), The study of discourse. In: Dijk, T. A. van. (ed.), Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol. 1: Discourse as Structure and Process. London Thousand Oaks – New Delhi, 1-34.
— (2008), Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach. Cambridge – New York. In: URL: da21.luguniv.edu.ua/statti/Golovanova.docx [доступ 10 июня 2014].
Faber, P. (2012), A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. Berlin – Boston.

Medicinal discourse and pharmaceutical discourse: interaction, competition, term variation

Medicine and pharmacy are independent social institutions now, but they are genetically related. Medical discourse promotes the communication doctor (agent) – patient (client) in the process of providing medical (consultative and clinical) care, pharmaceutical discourse is based on conceptualized knowledge about drugs (chemical composition, therapeutic effect and others); in the centre of the communication are pharmacist (agent), doctor and patient/consumer medicines (clients). Patients as consumers of medical and pharmaceutical care become subjects of competition of these two institutions. The interaction of medical and pharmaceutical discourse is reflected in the texts of instructions on prescriptions and OTC (Over-the-Counter) drugs. The study is carried out on the base of prescribing information texts extracted from VIDAL.

JOANNA CHŁOSTA-ZIELONKA
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Problem kobiecości w polskiej kulturze codziennej na podstawie analizy żeńskiej intymistyki XXI wieku

1. Problematyka płci. Stan badań

Płeć stanowi atrakcyjny temat zarówno badań naukowych, jak i nienaukowych dysput. Rozważana może być w różnorodnych układach znaczeniowych i wywoływać dyskusje związane ze społecznym postrzeganiem płci: jako zjawiska fizycznie manifestowanej odmienności, prowadzącego do określonej kategoryzacji. Jak piszą autorzy pokonferencyjnej publikacji *Zrozumieć płeć*:

> Kategoria płci i rodzaju związana jest z wieloma aspektami ludzkiego życia, stanowiąc tym samym przedmiot zainteresowań psychologii, filologii, socjologii, medycyny, antropologii, kulturoznawstwa, historii, ekonomii czy nauk prawniczych (Kuczyńska/Dzikowska 2004, 7).

Na początku wszelkich analiz należy ustalić, czy istnieje zbiór cech przypisany pojęciu „kobiecość", jeśli tak, to kto go tworzy i w jakich warunkach? Z punktu widzenia nauk psychologicznych odpowiedź jest dość prosta. Pojęcie „kobiecość" tworzy się w opozycji do „męskości". Potocznie pojęcia męskość i kobiecość używane są dla określenia obserwowalnych właściwości i zachowań związanych z płcią, zgodnych ze stereotypami panującymi w danej kulturze. Każdy z nas jako dziecko uczy się definicji kobiecości i męskości obowiązujących w społeczeństwie. Definicje te obejmują cechy związane z płcią, takie jak anatomia, funkcje reprodukcyjne, podział pracy, a także osobowościowe atrybuty kobiet i mężczyzn.

Krytyka feministyczna w toku rozwoju proponowała różne kontrowersyjne definicje kobiecości i związanych z nią ról. S. de Beauvoir twierdziła: „Nie rodzimy się kobietami — stajemy się nimi" (1949). J. Kristeva głosiła, że ściśle mówiąc, nie sposób twierdzić, że „kobiety" istnieją (2007); L. Irigaray twierdziła, że kobieta nie ma płci (2010), M. Witting zaś oznajmiała: „Kategoria płci jest kategorią polityczną, która funduje społeczeństwo jako heteroseksualne" (zob.: Delphy/Guillaumin/Witting 2007).

Wśród wielu wypowiedzi warto wyróżnić poglądy dwóch badaczek amerykańskich: S. R. Lipsitz Bem i J. Butler. Pierwsza założyła, że kobiecość i męskość stanowią dwa osobowościowe wymiary (Lipsitz Bem 1996, 435) w obrębie których każdy człowiek kształtuje swoją tożsamość. Postawiła zatem tezę i ją udowodniła, że dana osoba może być zarówno męska, jak i kobieca i użyła pojęcia androginii, odnoszącego się do połączenia zachowań i cech osobowości, które tradycyjnie uważa się za męskie i kobiece.

Ciekawą propozycją interpretacyjną są poglądy Butler, które zamknąć można wstępnie w stwierdzeniu, że płeć biologiczna nie powinna być traktowana wiążąco i wymuszać zachowań zgodnych z narzucaną płcią kulturową. Butler, kwestionując tożsamość podmiotu feminizmu, czyli tożsamość kobiety, pisze:

> „Bycie" kobietą nie obejmuje wszystkiego, czym się jest; jednakże kategoria ta jest niewystarczająca nie dlatego, że „osoba" jeszcze nie określona ze względu na kulturową płeć wykracza poza to, co kulturowej płci przynależne. Chodzi raczej o to, że w różnych kontekstach historycznych płeć nie jest ani spójna, ani stała, oraz, że zbiega się z rasowymi klasowymi, etnicznymi, seksualnymi i regionalnymi aspektami dyskursywnie ustanawianej tożsamości. W takim razie niemożliwe jest wydzielenie „kulturowej płci" ze złożonych kontekstów politycznych i kulturowych, gdzie jest ona nieustannie wytwarzana i powielana (2008, 45-46).

Butler, radykalizując opozycję między płcią kulturową, inaczej: gender a płcią biologiczną seks, jest zdania, że płeć kulturową należy rozpatrywać w kontekście historycznym, co odnosi się także do czasów obecnych. Butler twierdzi, że naszą płeć kulturową definiuje nie to, czym jesteśmy, ale raczej to, co robimy, jak się zachowujemy. Według J. Butler płeć biologiczna może więc być lub nie być podstawą czyjejś tożsamości. Ważny jest sposób, w jaki chcemy czy musimy wyrażać samych siebie. Badaczka jest autorką terminu performatywność płci, teorii opisującej sposób konstrukcji płci społeczno-kulturowej poprzez jej nieustanne powtarzanie i odgrywanie.

Można zatem podsumować, że kulturowa płciowość, osiągana przez jednostkę na pewnym etapie dojrzewania, zarówno w postaci zespołu cech składających się na kobiecość, jak i na męskość, jest wynikiem układu wzajemnych relacji między płciami zależnych od dominującego w danym narodzie, społeczeństwie, środowisku czy rodzinie, systemu wartości. Może on być determinowany przez tradycję religijną, historię, system polityczny, układ stosunków społecznych itp.

W polskiej kulturze codziennej do podstawowych obowiązków kobiety należało bycie matką. Gdy w 2000 roku S. Walczewska dokonała jednego z pierwszych podsumowań, jej wypowiedź mogła budzić kontrowersje:

> Mit Matki Polki powstał w końcu XVIII wieku. Upadek państwowości polskiej przyniósł kobietom zaproszenie do polskiej wspólnoty narodowej. Wcześniej dla kobiet nie było miejsca w szlacheckim narodzie. Rzeczpospolita była męska sprawą, ojczyzna „panów braci". Kobiety nie miały w niej żadnych funkcji publicznych. Zmienił to dopiero upadek państwa polskiego, któremu towarzyszył „wynalazek" obywatelstwa kobiet (Walczewska 1999, 53).

Kobieta stała się Obywatelką, a jej odpowiedzialność za losy kraju przechodziła na jej dzieci. Dlatego też „główną troską Matki Obywatelki bynajmniej nie jest to, żeby jej dziecko zdrowo się chowało. Jej główną troską jest, by syn nie zdradził ojczyzn (Walczewska 1999, 53). A zatem Matka Polka swoje życie osobiste całkowicie podporządkowała ojczyźnie. Wiek dwudziesty dostarczył kobietom wielu traumatycznych przeżyć związanych z dwiema światowymi wojnami. Opłakiwały one najbliższych, którzy zginęli, ale także próbowały żyć pomimo wszystko, często wypełniając zajęcia przynależne mężczyznom. Okres po drugiej wojnie to czas wielu wyrzeczeń dla wszystkich i rezygnacja z większości potrzeb życiowych, poza najkonieczniejszymi jak zapewnienie prostego bytu. Kobiety nie myślały o polityce, gdyż wobec systemu totalitarnego nie miały żadnych szans.
A. Graff uważa, że czas PRL-u umożliwił kobietom społeczny awans:

> Okres „komuny" często bywa opisywany jako wstydliwa przerwa w życiu polskiego społeczeństwa. Ten wstyd ma głęboki związek z płcią, w naszej zbiorowej pamięci bowiem PRL to czas upodlenia, symbolicznej kastracji polskich mężczyzn (Graff 2001, 23).

Zdaniem badaczki, fakt, że to kobiety wzięły sprawy w swoje ręce tzn. dbały na co dzień o zapewnienie podstawowych środków do życia, a mężczyźni udali się na emigrację wewnętrzną, spowodował powstanie mitu o władzy kobiet, który funkcjonował prawie przez cały PRL. Istotnym przełomem w takim porządku było powstanie „Solidarności", za sprawą której mężczyźni znowu poczuli swoją wyższość nad kobietami. Graff przywołuje słynne hasło wypisane na murze Stoczni Gdańskiej: „Kobiety nie przeszkadzajcie nam, my walczymy o Polskę", które jej zdaniem ponownie wskazało kobietom miejsce w pogardzanej przez mężczyzn przestrzeni domowych spraw (Graff 2001, 24). Czas po roku 1989, jeśli chodzi o sferę życia publicznego, w relacji Graff, wydaje się epoką straconych złudzeń. W polityce jest to brak parytetów, przegrane głosowania w sprawie ustawy równościowej.

2. Relacje autobiograficzne

Celem mojej wypowiedzi jest analiza problemu kobiecości podejmowanego w polskiej, niefikcjonalnej intymistyce kobiecej. Po roku 2000 obserwujemy niespotykany na taką skalę druk wypowiedzi kobiet opowiadających innym kobie-

tom-dziennikarkom o kolejnych etapach swojego życia, o dokonywanych wyborach zawodowych, o byciu kobietą, córką, matką, żoną. Rynek książki wprost zalewają wywiady-rzeki, rozmowy ze znanymi przedstawicielkami wielu zawodów o ich życiu i związanych z nim doświadczeniach. Trudno je wszystkie wymienić. Są wśród nich literaturoznawczynie, filozofki, dziennikarki, reżyserki i aktorki, żony sławnych mężów. W „Serii z Różą" Wydawnictwa Krytyki Politycznej pojawił się najpierw słynny wywiad Kazimiery Szczuki z Marią Janion, następnie rozmowa Małgorzaty Szpakowskiej z jej doktorantkami. Wśród wypowiadających się reżyserek i scenarzystek znajdziemy Agnieszkę Holland, Ilonę Łepkowską i Małgorzatę Szumowską, wśród filozofek: Jadwigę Staniszkis, Małgorzatę Szyszkowską, Magdalenę Środę, aktorki reprezentują: Danuta Stenka, Małgorzata Braunek, Stanisława Celińska, Krystyna Janda, Krystyna Sienkiewicz, Joanna Szczepkowska, Grażyna Szapołowska, Ewa Kasprzyk, Ewa Błaszczyk, piosenkarki: Maryla Rodowicz, Olga Jackowska, Urszula Sipińska i Urszula Dudziak, dziennikarki: Maria Czubaszek, Ewa Złotowska, Katarzyna Dowbor, Joanna Racewicz, Małgorzata Jagielska, Janina Paradowska, Kinga Rusin, Monika Richardson i Anna Maruszeczko. Zwierzają się żony i córki tzw. osób publicznych: Danuta Wałęsowa, Małgorzata Tusk i Monika Jaruzelska; żony piosenkarzy i aktorów: Danuta Grechuta, Małgorzata Potocka, Magdalena Zawadzka. Na podstawie pozostawionych notatek i zapisów opublikowano dzienniki himalaistki Wandy Rutkiewicz. O swoim życiu opowiedziała też słynna niania wszystkich Polaków — Dorota Zawadzka.

W jaki sposób kobiety, reprezentujące różne zawody, przeważnie posiadające studia wyższe, dużo podróżujące, mające ponad przeciętną wiedzę o świecie, odczuwają dyskryminację z powodu podziałów ról płciowych? Czy z tego powodu traktują swoje życie za mało udane, że czują się niezrealizowane lub przegrane?

Bohaterki zwierzeń opowiadają, na ogół o wspólnej czasoprzestrzeni. Jest nią w większej części okres PRL-u. Ich poglądy ukształtowane zostały przez konkretne lata dzieciństwa i młodości, miejsce urodzenia, rodzinę i bliskich, sposób wychowania, środowisko, z którym miały kontakt. Ta egzemplifikacja służyć ma zilustrowaniu warunków, w których kształtowała się ich kulturowa płeć.

Warto zwrócić uwagę, że większa część wywiadów i rozmów pozbawiona jest głębszej refleksji na ten temat i ogranicza się tylko do popularnych odpowiedzi na pytania o koleje życia i działalności zawodowej, które często zmierzają do wykreowania wizerunku pożądanego w showbiznesie.

Dotyczy to zwłaszcza autorek, które urodziły się i wychowały w PRL. Zjawisko unikania tematu różnic płciowych najpełniej tłumaczy słynna literaturoznawczyni M. Janion. Zapytana, czy nie czuła się wraz z profesor A. Witkowską czy M. Żmichowską kolejnym pokoleniem emancypantek, czy też kobiet całkowicie samodzielnych, odpowiada, że:

> Nie, zupełnie nie. Wtedy nie miało to znaczenia. To znaczy na pewno jakoś kątem oka dostrzegałyśmy te sprawy, ale nie były ani tematem badań, pracy naukowej, ani specjalnie tematem rozmów (Janion 2012, 131).

Filozofka M. Szyszkowska pisze wprost:

> Patriarchalna koncepcja rodziny, ugruntowana przez myśl chrześcijańską, przyznaje mężczyźnie większe uprawnienia niż kobiecie. My mamy zajmować się domem i wychowywać potomstwo. Ten pogląd w Polsce ma bardzo wielu zwolenników w kręgach prawicowych. W takim duchu jest u nas wychowywanych wiele kobiet. Matka Polka to wzór kobiety, który nadal u nas funkcjonuje (2011, 35-36).

Już od lat dziewięćdziesiątych badaczki uczestniczyły w dyskusji nad kwestią ról płciowych. S. Walczewska pisała:

> Panujące w Polsce, w sposób mniej lub bardziej restrykcyjny, przekonanie, że kobieta realizuje się najpełniej w małżeństwie ma długą, choć zapomnianą, historię kontestowania go. Historię przesłoniętą wizerunkiem Matki-Polki, Matki Boskiej-Częstochowskiej, niechęcią wobec emancypantek i feministek — niezależnie od tego, co by te słowa miały oznaczać — katolickim wymogiem poświęcenia się aż do samozatracenia, narodową racją stanu (1999, 5)

W prezentacji zatem skupiam uwagę na tych tekstach, które w ogóle podejmują problem różnic płciowych i granic, powodujących nierówność w traktowaniu kobiet i mężczyzn. Wśród zanalizowanych przeze mnie dotychczas wywiadów i rozmów najwyraźniej to przeciwstawienie kobiet i mężczyzn pojawia się u Krystyny Jandy w wywiadzie przeprowadzonym przez B. Janicką *Gwiazdy mają czerwone pazury*. Już na początku zaznacza ona, że wychowała się w rodzinie, w której liczyły się tylko kobiety. Od najwcześniejszego dzieciństwa kształtowano w niej poczucie nie tylko równości wobec mężczyzn, ale nawet niższości przeciwnej płci. Janda wspomina:

> Kiedy skończyłam cztery lata, babka uznała, że już pora wbić mi do głowy prawdę podstawową: że psu, koniowi i mężczyźnie nie wolno wierzyć nigdy. Mówiła do mnie tak: córciu, zapamiętaj na całe życie, że chłop przed ślubem rzuci w kałużę marynarkę, żebyś przeszła suchą nogą, a po ślubie każe, żebyś go przeniosła. Pamiętam babcine oracje do dziś (Janda 2013, 24).

Przez całe życie Janda radę babci traktuje bardzo poważnie, co uwidacznia się w różnorodnych opowiadanych historiach dotyczących jej życia zawodowego i rodzinnego, anegdotach, w których jej kobiecość, a raczej płciowość, przysparza jej problemów: okres ciąży, prowadzenie domu, wychowanie dzieci, jazda samochodem itp. Co ciekawe, nigdy nie pojawia się kwestia dotycząca zawodu aktorki, tj. rozróżnienia, czy jest to zawód kobiecy czy męski? Czy lepiej być aktorką czy aktorem?

Z kolei w wywiadach z reżyserkami, z Agnieszką Holland i Małgorzatą Szumowską, przede wszystkim chodzi o odpowiedź, czy reżyser to męski zawód. Holland twierdzi:

> Do uprawiania tego zawodu potrzebne są tak zwane męskie cechy charakteru — potrzeba władzy i umiejętność jej sprawowania. Umiejętność organizowania ludzi, kontrolowania emocji. Przemysł filmowy jest wciąż zorientowany patriarchalnie, mimo, że w hollywoodzkich pionach produkcyjnych pracuje wiele kobiet. Ale one częstokroć są bardziej ortodoksyjne niż

> mężczyźni. Wczuwają się w role idealnych mężczyzn. Kobietom stawia się wyższe wymagania, wyższe poprzeczki. Kiedy facet słabo zadebiutuje albo zrobi nieudany film, daje mu się jeszcze dwie-trzy szanse. Jeśli kobieta dostanie drugą szansę, to ma szczęście [..] kobiecie o wiele trudniej pogodzić życie rodzinne i zawód reżysera. Reżyser, żeby mieć luksus uprawiania zwodu, potrzebuje „żon artysty", to znaczy osoby organizującej życie mu życie rodzinne, dom, tworzącej miejsce, gdzie on może przyjść i rozładować upiorne stresy, które ten zawód powoduje. [...] Otóż łatwiej facetowi znaleźć taką kobietę niż kobiecie takiego faceta (Holland 2012, 52).

Szumowska potwierdza tę diagnozę: „Reżyseria to nie jest zawód przyjazny kobietom. Trzeba być bezwzględnym, trzeba pić wódkę" (Szumowska 2012, 83). Okazuje się, że podobnie jest z pracą naukową. Filozofka Szyszkowska uważa, że w powszechnej świadomości utrwaliło się przekonanie, że zajmowanie się filozofią wymaga umiejętności abstrakcyjnego myślenia, które z racji stereotypu jest domeną mężczyzn:

> o wiele trudniej, będąc kobietą, przekonać środowisko męskie do swoich uzdolnień i pasji filozoficznej. Pamiętam, że pół roku prosiłam wybitnego profesora filozofii, by zgodził się być promotorem mojej pracy magisterskiej. Długi czas odmawiał, uzasadniając lękiem, że zapewne wkrótce wyjdę za mąż i pochłonie mnie życie rodzinne, więc szkoda mu czasu na zajmowanie się moją pracą filozoficzną (Szyszkowska 2011, 37).

Hołdowanie tradycji patriarchatu i życie zgodne z utrwalonymi wzorcami ról stało się, w jakimś sensie, przeszkodą w osiągnięciu niezależności D. Wałęsowej i M. Tusk. Gdyby nie ważne stanowiska ich mężów, opinia publiczna nie poznałaby ich pojedynczych losów. Te losy zaś są dość typowe dla tysięcy Polek żyjących w kolejnych dziesięcioleciach. Wałęsowa dzisiaj zdaje sobie sprawę, że wpojone jej w dzieciństwie przekonanie o drugorzędności kobiety i powinności pełnienia służby przy boku męża, odebrało jej radość życia. Czuła się przez najważniejsze lata swojego życia odpowiedzialną, ale do końca niespełnioną kobietą: „Byłam plamą, której nikt nie zauważał. Nikt, łącznie z moim mężem, nie brał mnie pod uwagę, tak jak ja nie brałam pod uwagę moich dzieci" (Wałęsa 2012, 147).
Podobne wrażenie można odnieść po lekturze wspomnień Tusk. Ona także do pewnego momentu żyła w przeświadczeniu, że jej rola polega na uległości wobec wyborów męża, który zaangażowany był w polityczną działalność opozycyjną:

> Miałam wrażenie, że siedzę w głębokiej dziurze, z której nikt nigdy mnie nie wyciągnie. Czułam się pokrzywdzona, a przecież nie można mieć poczucia krzywdy z tego powodu, że się urodziło dziecko i trzeba się nim opiekować. Wtedy było naprawdę strasznie. [...] Każdego ranka wychodziłam z domu, bo nie mogłam tam wytrzymać. [...] Chodziłam z tym wózkiem po całym Wrzeszczu. Potem wracałam do domu, kładłam dziecko spać, gotowałam [...] sprzątałam. [...] Pamiętam, że nie miałam nawet siły na czytanie [...] siedziałam i czekałam na Donka albo na to, co przyniosą nadchodzące godziny. Intuicyjnie czułam, że długo tego nie wytrzymam. Musze coś z tym zrobić, muszę z tego wyjść, znaleźć jakąś nową drogę ewakuacyjną (Tusk 2013, 118).

Jednakże ona, w odróżnieniu od Wałęsowej, zmieniła swoje życie:

> Miałam poczucie, że utknęłam w czarnym tunelu. Problem polegał na tym, że nie wiedziałam, czego chcę, wiedziałam tylko, czego nie chcę, życia, które właśnie mi się trafiło. Więc podjęłam walkę, wyzwanie, byłam gotowa wszystko rzucić, by wszystko zmienić. I udało się, chociaż w zupełnie inny sposób, niż zakładałam (Tusk 2013, 126).

Krystyna Janda po ślubie z Andrzejem Sewerynem, wtedy utytułowanym już aktorem, straciła wiarę w swoje możliwości i wiarę w okazję na karierę artystyczną. Siedziała w domu i do pewnego czasu nie przychodziło jej do głowy, że ten układ można zmienić:

> Stworzyłam więc dom, byłam w ciąży, urodziłam dziecko. Siedziałam z Marysią na kolanach w bujanym fotelu i czekałam, kiedy Andrzej wróci z wieczornego spektaklu. Zupełnie zapomniałam, że ja też miałam zostać aktorką. Mój mąż aktorki we mnie nie widział, a więc ja nie widziałam jej w sobie. Uważałam, że to już wszystko: mąż, dziecko, dom. [...] Dalej pójść nie można, niczego więcej nie będzie (Janda 2013, 38).

Zauważyła jednak w jakimś momencie, że mąż traktuje ją przedmiotowo. Punktem przełomowym był jego samotny wyjazd na wczasy do Bułgarii: „Na pozór wszystko wydawało się w porządku; dziecko jest małe, więc ja zostaję, a on jedzie wypocząć. Jednak było w tym coś dziwnego" (Janda 2013, 38).
Gdy zaczęła przyjmować propozycje gry w spektaklach teatralnych, mąż rościł sobie prawa do zawodowej opieki nad aktorką:

> Andrzej kazał mi ćwiczyć w domu dykcję. Oskarżał mnie, że za mało pracuję i mam niewybaczalnie nonszalancki stosunek do zawodu. Zapisywał błędy, które — jego zdaniem — popełniałam w trakcie przedstawienia, i przedstawiał mi je po powrocie do domu, kiedy siadaliśmy do kolacji. Denerwował mnie (Janda 2013, 39).

Scenariusze życiowe Wałęsowej, Tusk i Jandy zgodne są z komentarzem badaczki problemu, K. Budrowskiej, która pisała:

> Świat mężczyzn jest zbudowany wokół statusu wynikającego z osiągnięć, sprawowanej władzy, pracy zawodowej; świat kobiet to zajmowanie się domem, macierzyństwo. [...] Specyficznymi dla płci rolami są zaś, dla mężczyzn — bycie głową domu, zarabianie pieniędzy, wykazywanie inicjatywy, przyjmowanie na siebie finansowych zobowiązań, dla kobiety — opiekowanie się dziećmi, prowadzenie domu i czynności z tym związane (Budrowska 2009, 9).

Wyjątkiem w tym kontekście jest, wspominana wcześniej Szyszkowska, która, choć została wychowana w przekonaniu, że rodzina jest najważniejsza w życiu każdego człowieka, bardziej ceni sobie przyjaźń niż więzi rodzinne. Jej inność polega też na zdecydowanych poglądach na temat rodziny:

> Jeśli chodzi o dzieci to nigdy nie chciałam ich mieć. [...] Widziałam wiele kobiet chorych w rezultacie przebytej ciąży. Ponadto obserwowałam niewdzięczność dzieci w stosunku do rodziców, którzy wyrzekali się wszystkiego na rzecz potomstwa, a potem przeżywali dramaty.

> Wreszcie nie lubię gotować, sprzątać etc. Bardziej interesujące jest życie niesprowadzalne do problemów rodzenia i wychowania potomstwa (Szyszkowska 2011, 10).

Wyzbycie się głęboko zakorzenionych przekonań o zasadności wymienionych wcześniej ról kobiecych możliwe było w młodszym pokoleniu, czego dowodem jest postawa życiowa reżyserki M. Szumowskiej, ujawniona w wywiadzie, która „nie wierzy w życie rodzinne w sensie tradycyjnym". Wobec tego łamie wszystkie możliwe granice obyczajowe, jako matka, partnerka, osoba znana i ceniona w swoim zawodzie. Mówiąc o rozwoju swojego małego syna ma świadomość, że jego dzieciństwo jest odmienne:

> Rodzice mieszkają oddzielnie, mama używa wulgarnych słow. Nie ma normalnego obchodzenia świąt, nie ma chodzenia na plac zabaw — nie znoszę tego. Święta z przyjaciółmi (Szumowska 2012, 95).

Szumowska przyjmuje postawę buntowniczki wobec wszelkich reguł postępowania. Choć sprzeciwia się traktowaniu kobiet jako obiektów seksualnych, to jednak sama nie zaprzecza, że uroda ułatwia karierę zawodową. Twierdzi, że w swoim życiu od nikogo się nie uzależnia, choć wie, że jest to cecha wielu kobiet: „Większość kobiet, które znam, siłę czerpie z obecności faceta, ja nie. Nie liczę na mężczyzn, liczę na siebie" (Szumowska 2012, 83).

3. Męskość i kobiecość

W wybranych wypowiedziach kobiet pojawia się, często marginalnie potraktowany, problem rozróżnienia tego, co męskie i kobiece. Na przykład Agnieszka Holland nie widzi w tym problemu:

> Nie sprawdzam, co u mnie jest kobiece, a co męskie. [...] Jeśli chcę coś wyartykułować, zastanawiam się, jak to zrobić najlepiej. Ale nie analizuje tego pod kątem, czy ta forma jest efektem wrażliwości kobiecej czy jakiejś innej. [...]Jestem kobietą i akceptuję swoją kobiecość w różnych aspektach. Moje filmy są filmami robionymi przez kobietę. I to się musi na nich odciskać. Ale co w tym szczególnego? Nigdy nie interesowało mnie kino czysto kobiece, monotematyczne, zajmujące się wyłącznie problematyką kobiecą, która nie przekładałaby się na sprawy uniwersalne (Holland, 2012, 53).

Szumowska, jako jedna z nielicznych rozmówczyń, przyznaje:

> Na ulicy trudno odróżnić chłopaka od dziewczyny. Upodobniamy się nie tylko fizycznie, ale też mentalnie. Faceci stają się kobiecy, kobiety męskie. Z czasem kobiety zaczną dominować w świecie [...] są mniej głupio ambitne, mają siłę [...] kobiety są ciekawsze od facetów, lecz bardzo stłumione społecznie rolami matek, kochanek, żon, nie mają czegoś swojego, oddają się (Szumowska, 2012, 84).

Popiera ten pogląd Szyszkowska: „Nie jest wykluczone, że w warunkach matriarchatu byłoby mniej wojen" (Szyszkowska 2011, 38).

Wśród analizowanych tekstów, tego typu wypowiedź, należy do odosobnionych. Kobiety chętnie zwierzają się ze swoich różnorodnych doświadczeń. Opisują dzieciństwo, okres dojrzewania, relacje między rodzicami, początki kariery zawodowej, swoje sukcesy, w przypadku aktorek, stawanie się gwiazdą. Mimo że skupiają często uwagę na relacjach damsko-męskich, nie analizują ich w oparciu o dyskurs feministyczny, a nawet nie wspominają o podstawowym dla tej ideologii pojęciu, jakim jest dyskryminacja. W żadnej z dotychczas zinterpretowanych książek nie znajdziemy dyskusji czy polemiki z pojęciem performatywności płci. Wyjątkiem jest relacja Anny Grodzkiej, w której autorka dotyka jednak problemu bardziej skomplikowanego, jakim jest transseksualizm, polegający na zaburzeniu identyfikacji płciowej i pragnieniu życia i byciu akceptowanym jako osoba płci przeciwnej fizycznie.

Być może należałoby zderzyć tę zauważoną sytuację z poglądami francuskiej feministki Luce Irigaray, która twierdziła, że język jest rodzaju męskiego (Irigaray 2010), więc kobieta — jej doświadczenie, ciało, seksualność, rozkosz — jest w nim niewyrażalna. A ponieważ nie ma ona do wyboru żadnego innego języka, wobec tego, który jest, może zastosować jedną z trzech strategii. Po pierwsze może milczeć. Po drugie może przyjąć rolę histeryczki: grać, robić teatr. Po trzecie, może wziąć męskie słowo i wyolbrzymić je, przeakcentować, przerysować, a więc przedrzeźniać. Najgorsza jest pierwsza strategia — milczenie, która na ogół ma miejsce w analizowanych wywiadach, gdyż czyni kobietę niewidoczną.

Bibliografia

BUDROWSKA, K. (2009), Kobieta i stereotypy: obraz kobiety w prozie polskiej po 1989 roku. Białystok.

BUTLER, J. (2008), Uwikłani w płeć. Warszawa.

DELPHY, CH./GUILLAUMIN, C./WITTIG M. (2007), Francuski feminizm materialistyczny. Poznań.

GRAFF, A. (2001), Świat bez kobiet. Warszawa.

HOLLAND, A. (2012), Magia i pieniądze. Rozmowy przeprowadziła Maria Kornatowska. Kraków.

IRIGARAY, L. (2010),Ta płeć (jedną) płcią niebędąca. Kraków.

JANDA, K./ B. JANICKA, B. (rozm.) (2013), Gwiazdy mają czerwone pazury. Krystyna Janda jakiej nie znacie. Nowy wywiad, nowe zdjęcia. Warszawa.

JANION, M./SZCZUKA, K. (rozm.) (2012), Janion. Transe — traumy — transgresje. Niedobre dziecię. Warszawa.

KRISTEVA, J. (2007), Czarne słońce. Depresja i melancholia. Kraków.

KUCZYŃSKA, A./ DZIKOWSKA E.K. (red.) (2004), Zrozumieć płeć. Studia interdyscyplinarne II. Wrocław.

LASOŃ-KOCHAŃSKA, G. (2012), Gender w literaturze dla dzieci i młodzieży. Siedlce.

LIPSITZ BEM, S. (1997), Androginia psychiczna a tożsamość płciowa. W: Zimbardo, P./Ruch, F. L. (red.), Psychologia i życie. Warszawa.

TUSK, M. (2013), Między nami. Kraków.

SZUMOWSKA, M./WIŚNIEWSKA, A. (2012), Szumowska. Kino to szkoła przetrwania. Warszawa.

SZYSZKOWSKA, M./DEVINE S. (rozm.) (2011), Na każdy temat z Marią Szyszkowską rozmawia S. Devine. Gliwice.

WALCZEWSKA, S. (1999), Damy, rycerze i feministki: kobiecy dyskurs emancypacyjny. Warszawa.

WAŁĘSA, D. (2012), Marzenia i tajemnice. Kraków.

The issue of gender in the latest female intimate writing.
Interviews and extended discussions

The aim of the paper is to analyze statements of women on cultural features of genders shaped by a given society in defined political conditions and time, expressed in the Polish non-fiction, female intimate writing. Interviews, extended discussions and other autobiographic expressions with famous women representing different spheres of the Polish artistic life constitute the research material. The women were eager to share their different experiences. However, they do not analyze them on the basis of the feministic discourse and even do not mention the notion of discrimination which is fundamental to this ideology. We will not find any discussion or polemics with the issue of gender performativity in any of the interpreted books – interviews.

AGATA ZADYKOWICZ
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Lingwistyczne aspekty dyskursu genderowego

Przedmiotem artykułu są wybrane aspekty dyskursu genderowego w perspektywie akademickiej, czyli w komunikacji na uczelni wyższej. Kategoria ta ma swoją historię i kulturowe zakorzenienie, jest powiązana miedzy innymi z ideą feminizmu oraz ruchami emancypacyjnymi. Należy jednak zaznaczyć, że nie będą one stanowić istoty tej rozprawy.

Chcąc przyjrzeć się zagadnieniu dyskursu genderowego, należy podjąć próbę zdefiniowania tak pojęcia gender, jak i pojęcia dyskursu. W obu przypadkach pole znaczeniowe może wydawać się rozmyte, więc definicje wymagają doprecyzowania.

Istota pojęcia gender

Problematyka genderowa pojawia się na pograniczu wielu dyscyplin, łącząc ich wybrane aspekty w ramach badań nad płcią kulturową, czyli tzw. *gender studies*. Kategoria gender zwraca uwagę na płeć w kontekście społeczno-kulturowym w oderwaniu od kwestii biologicznych. Początek dyskursu genderowego należy upatrywać już w pierwszych przejawach działalności ruchów feministycznych i emancypacyjnych. Ich konsekwencją były działania o charakterze intelektualno-filozoficznym na uniwersytetach amerykańskich lat 60. XX wieku. W kontekście akademickim ruch tern rozwinął się początkowo pod postacią tzw. *woman's studies,* ewoluując do formy krytyki feministycznej i genderowej — *gender studies*. Początkowo teoria płci jako efektu praktyk społecznych opierała się na założeniu, które w 1935 r. ujęto następującymi słowami:

> Przypisywanie kobietom i mężczyznom specyficznych cech charakteru jest pewnego rodzaju praktyka społeczną, która pociąga za sobą wyznaczanie im konkretnych ról w przestrzeni społeczno-kulturowej. [...] Pozycja i funkcje pełnione przez jednostkę w społeczeństwie nie wynikają z samych jej cech biologicznych, lecz z określonych oczekiwań i wyobrażeń, które zostały związane z jej płciowością (Mead 1982, 24 i n.).

Już w 1946 r. historyczka M. Beard głosiła, iż niejednoznaczność nazw i terminów ogólnych, sugerujących gramatycznie, że mamy do czynienia z osobą płci męskiej, stanowi poważny problem społeczny (zob. Humm 1993, 101). Zauważono asymetrię w sferze nazewnictwa kobiet i mężczyzn. W kontekście akademickim najczęściej dyskutowanymi aspektami nazywania kobiet (w językach europejskich) jest sfera nazwisk i tytułów zawodowych. W dyskursie feministycznym dąży się do zrównoważenia rodzaju gramatycznego z rodzajem naturalnym. Wciąż jednak wzbudzają opór nowe żeńskie formy nazw zawodów, podobnie zresztą jak fakt pojawienia się kobiet w zawodach i dziedzinach *stricte* męskich.

Pojęcie dyskursu i jego cechy

Pochodzące z łaciny słowo *dyskurs* (łac. *discursus*) oznacza rozprawę, rozmowę lub rozumowanie. W rozumieniu starożytnych filozofów dyskurs stanowił charakteryzujący się wieloetapowością i logicznym uporządkowaniem, metodyczny proces poznawczy, oparty na wnioskowaniu z przyjętych przesłanek (zob. Malewska-Szałygin 2004, 81). Jak podkreśla H. Grzmil-Tylutki, istotny wpływ na współczesne znaczenie pojęcia dyskurs ma jego starofrancuski rodowód i etymologiczne powiązanie z procesem mówienia (2010, 9). W mowie potocznej dyskurs jest pojmowany jako komunikacja, dyskusja czy debata. Przyjmuje się też, iż jest synonimem *wymiany zdań*.

Lingwiści uznają często dyskurs za rozbudowane akty mowy i teksty pisane — w relacji do ich kontekstów społecznych. Teoretycy krytycznej analizy dyskursu uznają go za element zjawiska „języka", tożsamy z mową i pismem (Duszak/Fairclough 2008, 9). T. A. van Dijk uważa, iż poprzez dyskurs należy rozumieć „zdarzenie komunikacyjne" (van Dijk 2001, 95 i n.). Badacz rozumie zatem dyskurs szeroko, jako ogół zjawisk towarzyszących komunikacji, w tym interakcję konwersacyjną, tekst pisany i powiązane z nim gesty, tzw. pracę nad twarzą (ang. *facework*), układ graficzny, obrazy, ilustracje, a także inne wymiary znaczenia. Tymczasem według M. Poprawy dyskurs to występujący w określonym kontekście sytuacyjnym, rozbudowany akt komunikacji mówionej o charakterze konwersacyjnym, będący wynikiem wymiany ról nadawczo-odbiorczych w określonym kontekście sytuacyjnym (2009, 20).

Na potrzeby dalszej części rozprawy, przyjąć należy, iż każdy dyskurs funkcjonuje w obrębie określonej sfery komunikacyjnej. Według A. Kiklewicza sfera komunikacyjna to zespół sytuacji komunikacyjnych, jednorodnych ze względu na treść interakcji, ich uczestników i warunki zewnętrzne (2010a, 222). Sfera komunikacyjna stanowi obszar funkcjonowania różnych typów dyskursów, np. w sferze

akademickiej takich, jak wykład, konwersatorium, kolokwium ustne/pisemne, egzamin, konsultacja, seminarium itd.

Każdy dyskurs ponadto realizuje się w warunkach określonej sytuacji komunikacyjnej. Badając dyskurs genderowy, należy uwzględnić uwarunkowania aktów mowy kontekstem sytuacji komunikacyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem takich parametrów, jak uczestnicy, ich rangi społeczne, rodzaj interakcji, scena współdziałania, atrybuty i inne — to, co Kiklewicz (2007, 11 i n.; 2010b, 37) określa jako właściwości dyspozycyjne zachowań językowych.

Istotnym elementem pragmatycznego portretu osoby jest jej przynależność do kategorii genderowej — feministycznej lub maskulinistycznej. W ramach struktury genderowej dyskursu badacze opisują style konwersacyjne kobiet i mężczyzn (Kluba 2004, 262).

Wyznaczniki stylu męskiego i kobiecego

Próba przybliżenia istoty zjawiska tzw. g e n d e r l e k t ó w wymaga omówienia istotnych cech stylu mężczyzn i kobiet. Z uwagi na fakt, iż literatura przedmiotu jest obszerna, zostaną przedstawione obiektywnie wybrani najistotniejsi i najbardziej reprezentatywni przedstawiciele nurtu badań genderowych.

Pierwszym językoznawcą, który szczegółowo wyróżnił różnice stylów konwersacyjnych w zależności od płci, była R. Lakoff. W książce *Language and Woman's Place* (1975) zwróciła ona uwagę na charakterystyczną dla stylu kobiecego hiperpoprawność w zakresie gramatyki i wymowy, jak również na specyficzny dobór słownictwa. Według Lakoff kobiety znacznie częściej używają w swoich wypowiedziach zwrotów typowych dla osób o wyższym statusie społecznym (2004, 8). Cechuje je większa dbałość o estetykę wypowiedzi. Pod względem leksykalnym zaś styl kobiecy i męski charakteryzuje się szeroko rozumianą specjalizacją. Z reguły kobiety rozróżniają więcej nazw kolorów. Mężczyźni zaś operują leksykonem z zakresu swoich zainteresowań, np. z dziedziny sportu (Lakoff 2004, 9). Styl kobiecy cechuje nagromadzenie zwrotów honoratywnych i eufemizmów oraz łagodność tonu wypowiedzi. Typowe dla nich jest stosowanie pytań pośrednich, poleceń i rozkazów wyrażonych pośrednio oraz konstrukcji modalnych. Tym samym kobiety częściej niż mężczyźni zgadzają się, wspierają i raczej radzą niż wydają polecenia. Cytowanie wypowiedzi innych osób polega na dosłownym przytoczeniu słów autora, w odróżnieniu od parafrastycznego stylu męskiego. Tymczasem styl męski charakteryzuje szorstkość tonu i nagromadzenie zwrotów potocznych i wulgarnych. Obserwuje się też zwiększoną częstotliwość wypowiedzi (Lakoff 2004, 10 i n.). Zdaniem Lakoff cechą typową dla stylu męskiego jest poczucie humoru ze wszystkimi jego przejawami.

Zauważalne różnice pomiędzy socjolektami stają się inspiracją dla tworzenia stereotypów płciowych. Problem stereotypowych cech stylu konwersacyjnego zainteresował polską badaczkę K. Handke, która charakteryzuje styl męski w sposób następujący:

używanie argot i języka szorstkiego; posługiwanie się grą słów o charakterze seksualnym, upodobania do przekleństw i zniewag; bogaty słownik (zakresy: technika, polityka, życie intelektualne, sport itp.); quasi monopol na wystąpienia publiczne; kontrolowanie rozmów w grupach mieszanych; wyłączność form komunikacji rytualnej i skodyfikowanej; dyskurs autokratyczny; znaczny stopień kreatywności (Handke 2008, 143-144).

Kwestia stereotypu rozpatrywana jest także w kontekście stylu kobiecego:

Puryzm, niekreatywność, upodobanie do hiperboli; opanowanie zasobu językowego właściwego dla grup mniejszościowych; niepewność w wypowiadaniu się na tematy spoza kręgu własnej bezpośredniej aktywności; hiperpoprawność; niezdolność do pojęć abstrakcyjnych (Handke 2008, 144).

Jak zauważa Handke, przedstawione stereotypy należy traktować jedynie jako pewną sugestię dotyczącą typowych, obserwowalnych zachowań językowych przedstawicieli obu płci. Nie zawsze znajdują potwierdzenie w rzeczywistości. Czynnikami decydującymi o indywidualnym stylu konwersacyjnym jednostki są „czas, przestrzeń, środowisko społeczne i kulturowe, stopień wykształcenia i kultury jednostki oraz grupy itp." (ibidem, 144).

W latach osiemdziesiątych XX w. pojawiły się opinie, iż wskazane przez Lakoff cechy stylów konwersacyjnych nie są zależne od płci. W. O'Barr i B. Atkins (1980, 93 i n.) opisali wyniki badania, w czasie którego w okresie 30 miesięcy badali wpływ płci świadków przesłuchiwanych podczas rozprawy sądowej na styl ich wypowiedzi. Przy tym brano pod uwagę parametry stylu płciowego, wskazane przez Lakoff. Wykazano, iż różnice proponowane przez badaczkę nie są powiązane z płcią świadka, lecz z jego poczuciem bezsilności i bezradności (ang. "being powerless"). Chcąc udowodnić to stanowisko, przeanalizowano zachowania językowe grupy trzech mężczyzn i trzech kobiet. W pierwszej porównywanej parze znalazł się kierowca karetki i sześćdziesięcioośmioletnia gospodyni domowa, których wypowiedzi nosiły znamiona stylu kobiecego. Zajęcia, przez nich wykonywane, nie były związane z posiadaniem władzy nad innymi osobami. Dla porównania, w przypadku drugiej pary, w charakterze biegłych, znaleźli się pani doktor i oficer policji. W tym przypadku wykazana częstotliwość występowania cech stylu kobiecego okazała się wyraźnie niższa. Na podstawie wyników eksperymentu, uznano, iż styl wypowiedzi jest zależny od statusu społecznego mówiącego oraz od władzy, jaką dysponuje.

Szeroko opisywanym zagadnieniem w badaniach nad kobiecymi i męskimi socjolektami były teorie dominacji i różnicy. Należy wyjaśnić, iż w tym kontekście poprzez dominację rozumie się określony sposób prowadzenia dyskusji, zależny od prezentowanego stylu konwersacyjnego. Teoria dominacji powstała w oparciu o badania D. Zimmermana i C. West, którzy w 1975 r. przeprowadzili eksperyment, polegający na analizie komunikacji w środowisku studenckim. W ramach badania, porównano rozmowy między przedstawicielami jednej płci i rozmowy o charakterze mieszanym. Badacze udowodnili, iż mężczyźni mają statystycznie większą (98%) skłonność do przerywania wypowiedzi swojego rozmówcy. Ujawnioną

w eksperymencie cechę stylu konwersacyjnego uznano za przejaw skłonności do męskiej dominacji w rozmowie.

Natomiast teoria różnicy została zaproponowana przez D. Tannen, która przedstawiła cechy charakterystyczne stylu kobiecego i stylu męskiego w oparciu o sześć zasadniczych komponentów komunikacji. Badaczka zakłada, iż płcie można przyrównać do odrębnych kultur. Dlatego też rozmowę pomiędzy kobietą a mężczyzną uznaje za komunikację międzykulturową (Tannen 1999, 13). Warto zaznaczyć, iż teoria Tannen nieco odbiega od nurtu badań feministycznych, zakładających męską dominację w komunikacji damsko-męskiej i komunikację międzypłciową jako odzwierciedlenie próby zdominowania kobiet (zob. Griffin 2003, 474 i n.). Uznaje ona jednak, iż w procesach komunikacji dążenia kobiet i mężczyzn są odmienne: podczas gdy mężczyźni, skupieni na osiągnięciu pewnego wyższego statusu i niezależności, traktują konwersację w kategoriach współzawodnictwa, kobiety dążą do osiągnięcia porozumienia i wsparcia. Konsekwencją tak wyrażonej odmienności priorytetów jest, według Tannen, przywiązanie reprezentantów każdej z płci do innego stylu prowadzenia konwersacji. W przypadku kobiet jest to emocjonalny język porozumienia, w przypadku mężczyzn język sprawozdania mający na celu przekazanie informacji. Badaczka zauważa, iż styl kobiecy zmierza do zbudowania relacji, podczas gdy męski styl zmierza do współzawodnictwa i konfrontacji (Griffin 2003, 477 i n.).

Podobne cechy zauważa wielu innych badaczy, twierdząc, iż kobiety starają się unikać konfliktów. Mężczyźni natomiast, mówią więcej i dłużej (Yates 2001, zob. Li 2005, 383). Według Tannen, styl kobiecy bywa zazwyczaj bezsilny i charakteryzują go: rezerwa, małomówność, milczenie oraz posługiwanie się pytaniami rozłącznymi. Z kolei język mężczyzn jest często dominujący i cechują go takie strategie językowe, jak przerywanie, potoczystość, milczenie i rozpoczynanie nowych tematów (Tannen 1994, zob. Li 2005, 383).

Dla stylu męskiego jest charakterystyczny styl wypowiedzi publicznej. Zgodnie z tym stylem rozmówca ma za zadanie słuchać. Tymczasem, w przypadku stylu kobiecego preferowaną jest rozmowa o bardziej prywatnym kontekście oraz większym stopniu wzajemności (Griffin 2003, 480). Obok cech stylu kobiecego, wymienionych przez Tannen, współcześni badacze zauważają męskie nastawienie na konflikt i zajmowanie przeciwnych stanowisk (Maltz/Borker 1982, zob. Li 2005, 383). Argumentując, mężczyźni częściej odwołują się do opinii i uzasadnień innych (Mulac/Lundell 1986).

Podsumowując omówione teorie, dotyczące męskiego i kobiecego stylu wypowiedzi, warto zauważyć, iż prezentowane dane językowe charakteryzują najczęściej obserwowane u przedstawicieli danej płci cechy dystynktywne.

Podobne zależności między płcią a określonym stylem wypowiedzi zauważono także w przypadku komunikacji pisemnej — dla celów prywatnych lub edukacyjnych (Handke 1994, 16). W latach dziewięćdziesiątych XX wieku A. Mulac, L. Studley oraz S. Blau (1990, 439-469) przeprowadzili eksperyment oparty na analizie prac pisemnych dziewięcioletnich dzieci. Uzyskane wyniki świadczą o ist-

nieniu różnic pomiędzy przedstawicielami obu płci już na wczesnym etapie edukacji. W pracach dzieci zaobserwowano przejawy zachowań językowych, charakterystycznych dla płci piszącego. Badacze stwierdzili, iż chłopcy mają tendencję do częstszego, niż ich rówieśniczki, stosowania czasowników w stronie czynnej i stylu mniej formalnego, a także wyrażania osądów, zadawania pytań retorycznych i formułowania zdań złożonych pozbawionych spójników i poprawnej interpunkcji. W przypadku dziewczynek autorzy eksperymentu zaobserwowali większą częstotliwość posługiwania się eufemizmami, konstruowania zdań złożonych i odnoszenia się do własnych emocji.

Cechy kobiecego i męskiego objawiają się w równym stopniu w komunikacji mówionej, jak i pisanej. Podobne refleksje pojawiają się w badaniach nad komunikacją internetową, w której użytkownicy prezentują zachowania językowe typowe dla komunikacji bezpośredniej. Jak zauważa M. Herring:

> Płeć jest często widoczna w Internecie na podstawie cech stylu dyskursu uczestnika [komunikacji] — cech, których użytkownik może nie być świadom lub nie może łatwo zmienić. Tak więc użytkownicy *wydają* nieświadomie informacje o swojej płci w trakcie interakcji. Na informacje te, w żaden zasadniczy sposób, nie wpływa ani wzrokowy, ani słuchowy kanał komunikacji: sam tekst jest wystarczający (2000).

Należy jednak zachować ostrożność przy określaniu płci interlokutora jedynie na podstawie jego zachowań językowych, gdyż może to prowadzić do niewłaściwej interpretacji intencji rozmówcy.

Jak twierdzą liczni badacze, płeć nie zawsze jest czynnikiem determinującym w stosunku do użycia języka. W interakcjach wirtualnych płeć funkcjonuje na nieco innych zasadach niż w komunikacji bezpośredniej:

> […] Uczestnicy konstruują i wyrażają płeć na wiele sposobów, a używany język jest elastyczny i dynamiczny. Tym samym, tradycyjne badania nad płcią i językiem mogą upraszczać wzorce językowe w Internecie, ponieważ bycie wirtualnym daje więcej wolności i elastyczności (Rodino 1997; cyt. za: Huffaker/Calvert 2005, 19).

Uczestnicy komunikacji internetowej mają zatem możliwość adaptowania pewnych cech stylów płciowych na potrzeby interakcji. Badacze wskazują na tendencję kobiet do dostosowania swojego języka do płci rozmówcy i maskowania jej w otoczeniu internetowym (Jaffe et al., 1999, zob. Hartman 2003). Wyniki innych badań ujawniają podobne praktyki w przypadku mężczyzn, uzasadniając zaistniałą sytuację faktem, iż dyskusje internetowe są prowadzone w stylu charakterystycznym dla płci dominującej (Crowston/Kammerer 1998, 187). Zdaniem Hartman (2003) przedstawiciele płci nie dominującej jest zmuszona do mieszania stylów. Jak wskazują badacze, mężczyźni posługują się stylem płci przeciwnej z większą niż kobiety łatwością (Herring 2003). Kobiety adaptują styl męski, by zmienić sposób postrzegania własnej osoby. Przyjmuje się, iż są dzięki temu traktowane poważniej. Zauważa się jednak także większą agresję wypowiedzi. Jak obserwują badacze omawianego zjawiska, granice między genderowymi stylami konwersacyjnymi bywają

nieostre i jednostkowo zróżnicowane. Należy zatem uznać, iż sztywne przypisanie ich cech do danej płci wymaga pogłębienia badań.

Zróżnicowanie płciowe w nazewnictwie

Kiedy Lakoff ogłosiła teorię idiolektów płciowych świadczącą o odmienności języka kobiet i mężczyzn, przede wszystkim w obszarze semantyki, zasygnalizowano także zasygnalizowano potrzebę zapełnienia luk leksykalnych w zakresie nazewnictwa osób i zawodów, a także zwrócono uwagę na zjawisko seksizmu w języku. Jego przejawy zaobserwowano w zakresie nazw ogólnych, form adresowania, tytułowania oraz wyrażeń idiomatycznych. Pojawiły się także próby stworzenia nowego feministycznego słownictwa oraz dążenia do emancypacji kobiet poprzez język (Humm 1993, 96-97).

Wspomniana aktywność ruchu feministycznego nie ograniczyła się jedynie do obszaru Stanów Zjednoczonych. W Europie, na terenie Niemiec, szczególnie prężnie działały zwolenniczki krytyki feministycznej zakładającej istnienie asymetrii z zakresie referencji osób przyczyniającej się do nierównego traktowania kobiet w języku.

Rozwój tytulatury odbywa się niezależnie w każdym języku. Nie sposób jednakowo pokonać asymetrii systemu leksykalnego w każdym języku z uwagi na odmienne systemy językowe i odmienne gramatyki. Wstępne wyniki badań i obserwacje wykazują, iż tak polszczyzna, jak i wiele innych języków traktuje obie płcie w sposób nierównorzędny. Objawia się to głównie w charakterze słownictwa i w gramatyce. Przedstawiciele lingwistyki genderowej postulują, by wzorem społeczności anglojęzycznej, w szczególności w Stanach Zjednoczonych, w myśl zasady poprawności politycznej: formułować zdania w ten sposób, żeby nie sugerować płci tego, do kogo się odnosi wypowiedź. Doskonałym przykładem takiej sytuacji jest blokada derywacji określenia *nauczyciel akademicki* w Ustawie o szkolnictwie wyższym z 1999 r.(Łaziński 2006, 260):

> N a u c z y c i e l a a k a d e m i c k i e g o w ciąży lub wychowującego dziecko w wieku do jednego roku nie można zatrudniać w godzinach ponadwymiarowych bez jego zgody (Ustawa o szkolnictwie wyższym z 12 .9. 1990, art. 123; rozstrz. — A. Z.).

Zastosowany w powyższym tekście, niefortunny zwrot *nauczyciel akademicki w ciąży*, choć ma odniesienie dystrybutywne nazwy zawodowej, sugeruje jednak płeć męską osoby nazywanej. Można także uznać, iż dyskurs prawny nie odnosi się do konkretnych osób, kobiet lub mężczyzn, a jedynie osób prawnych. Mimo postulowanych zmian do chwili obecnej nie sformułowano żadnego alternatywnego rozwiązania. Podstawowym zwrotem grzecznościowym w kontakcie akademickim są zwroty *pan/pani*. Obok nich stosowane są adresatywne formy męskie jako generatywne wobec żeńskich lub jako jedyne funkcjonujące. Brak zagwarantowania neutralności w sferze tytulatury jest w niektórych środowiskach postrzegany jako przejaw dyskryminacji. Z drugiej jednak strony daleko posunię-

te dążenie do ujednolicenia nazewnictwa prowadzi do wielu nieporozumień w procesie komunikacji.

Z uwagi na szeroki zakres pojęć pojawiających się wokół zagadnienia tekst ten stanowi omówienie jedynie wybranych aspektów. Problematyka dyskursu genderowego wymaga pogłębienia badań tak nad dyskursem, jak i nad zespołem jego społeczno-kulturowych uwarunkowań.

Bibliografia

BUSSE, D. (1987), HistorischeSemantik. Analyse eines Programms. Stuttgart.

— (2000), Historische Diskurssemantik. Ein linguischerBietrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. In: Sprache und Literatur 86, 39-53.

BUSSE, D./TEUBERTW. (1994), Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Object? Methodenfrage der historischen Semantik. In: Busse D./Teubert W. (Hrsg.) Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Emantik. Opladen, 10-28.

CROWSTON, K./KAMMERER, E. (1998), Communicative Style and Gender Differences in Computer-Mediated Communications. In: Ebo, B. (red.), Cyberghetto or Cybertopia?: Race, Class, and Gender on the Internet. Westport, 185-204.

DIJK, T. A. van (2001) Multidisciplinary CDA: a plea for diversity. In: Wodak, R./Meyer, M. (eds.), Methods of Critical Discourse Analysis. London, 95-120.

DUSZAK, A./FAIRCLOUGH, N. (2008), Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej. Kraków.

GRABIAS, S. (2003), Język w zachowaniach społecznych. Lublin.

GRIFFIN, E. (2003), Podstawy komunikacji społecznej. Gdańsk.

GRZMIL-TYLUTKI, H. (2010), Francuska lingwistyka. Kraków.

HANDKE, K. (1994), Język a determinanty płci. W: Język a kultura. IX, 15-29.

— (2008), Socjologia języka. Warszawa.

HARTMAN, S. (2003), Gender and the use of Linguistic Hedges in Computer-Mediated Communication: An Examination of JESSE, the Library/Information Science Education Forum. In: http://web.mit.edu/ ~hartman/public/portfolio/researchproposal.pdf [dostęp 03.2014].

HERRING, S. C. (2000), Gender Differences in CMC: Findings and Implications. In: CPSR Newsletter. 18 (1). http://cpsr.org/ issues/womenintech/herring [dostęp 07.2013].

— (2003), Gender and Power in On-line Communication. In: Holmes, J./Meyerhoff, M. (eds.), The Handbook of Language and Gender. New York, 202-228.

HUFFAFER, D. A./CALVERT, S. L. (2005), Gender, Identity, and Language Use in Teenage Blogs. In: Journal of Computer-Mediated Communication. In: http://jcmc.indiana.edu/vol10/issue2/huffaker.html [dostęp 05.2014].

HUMM, M. (1993), Słownik teorii feminizmu. Warszawa.

KIKLEWICZ, A. (2007), Zrozumieć język. Szlice z filozofii, języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej. Łask.

— (2010a), Frazeologia w ujęciu pragmatycznym (aspekt genderowy). W: Dybiec, J./Szpila, G. (red.), Język a komunikacja. Język polski: nowe wyzwania językoznawcze. Kraków, 221-232.

— (2010b), Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistycznej i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym. Łask.

LAKOFF, R. (2004), Language and woman's place. Text and commentaries. New York.

LI, Q. (2005), Gender and CMC: A review on conflict and harassment. In: Australia Journal of Educational Technology. 21(3), 382-406.

ŁAZIŃSKI, M. (2006), O paniach i panach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowe. Warszawa.

MULAC, A./LUNDELL, T. L. (1986), Linguistic contributors to the gender-linked language effect. In: Journal of Language and Social Psychology. 5, 81-101.

MALEWSKA-SZAŁYGIN, A. (2004), Tradycja stosowania pojęcia dyskurs i jego przydatność w antropologii współczesności. W: Etnografia polska. 48, 81-98.
MEAD, M. (1982), Płeć i charakter. W: Hołówka, T. (red.), Nikt nie rodzi się kobietą. Warszawa, 24-25.
MULAC, A./STUDLEYL. B./BLAU, S. (1990), The gender-linked language effect in primary and secondary students' impromptu essays. In: Frieze, I. H. (ed.), Sex Roles. New York, 439-470.
O'BARR, W./BOWMAN, A. (1980),Women's Language or Powerless Language? In: McConnell-Ginet, S. et al. (eds.) Women and Languages in Literature and Society. New York, 93-110.
POPRAWA, M. (2009), Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego. Kraków.
TANNEN, D. (1994), Gender and discourse: Featuring a new essay on talk at work. New York.
— (1999), Ty nic nie rozumiesz! Poznań.
USTAWA o szkolnictwie wyższym z 12 .9. 1990, art. 123.

Gendered discourse in academic perspective

This article the main focus is on the gendered discourse from the academic perspective. First the definitions of gender and discourse are presented in detail. Then the theories and ideas on gender and discourse are elaborated on. Finally, gendered discourse in the academic perspective is presented in numerous examples. It is stated that gendered language may lead to lack of equality in various spheres of academic life. The issue of gendered discourse needs further research.

Людмила Килевая
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Вербализация возможного мира в деловом дискурсе Средневековья

В целом ряде исследований последнего времени обозначился взгляд отдельных ученых на дискурс как на исключительно живое коммуникативное событие. Подчеркивая конституирующий фактор текста, в качестве которого выступает его предназначенность не только передавать, но и хранить информацию, данные ученые разграничивают по этому фактору текст и дискурс. Если текст определяется ими как коммуникативное сообщение, не ограниченное временными и пространственными рамками, то дискурс — как сообщение сиюминутного контакта, как речевая практика в контексте «здесь» и «сейчас», то есть как живая речь. Такого понимания дискурса придерживается, в частности, И. Т. Касавин: «[...] Из всех социально-политических оттенков смысла термина «дискурс» нам представляется теоретически значимым только тот, который подразумевает живой *социальный акт дискуссии,* или *коммуникации*» (2008, 361). Обратим внимание, однако, на графическое выделение ученым социального параметра, который, надо полагать, воспринимается ученым как приоритетный при интерпретации дискурса как коммуникативного феномена. Эта же социальная составляющая, наряду с онтологической, обозначена в трактовке дискурса А. Киклевичем. Ученый подчеркивает:

> Возникновение языка и его дальнейшую динамику обусловливают два наиболее общих фактора: 1) неоднородность и изменчивость мира – онтологической среды; 2) неоднородность и изменчивость общества – социальной среды. Социальная и онтологическая

> среда интерсубъектных взаимодействий с помощью языка составляют ядро понятия дискурса» (2007, 353).

Утверждая в качестве доминирующего признака сиюминутность речевого акта, такие ученые, как А. Ю. Попов (2001), И. Б. Руберт (2001) и др., делают вывод о том, что дискурс не может быть применим к древнерусским текстам. Определяя дискурс как «речь, «погруженную в жизнь», Н. Д. Арутюнова отмечает: «Поэтому термин «Дискурс», в отличие от термина «Текст», не применяется к древним и др. текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно» (1999, 137).

Однако анализ памятников письменности позволяет опровергнуть постулат о непричастности дискурса к древнерусским текстам. На тот факт, что дискурс применим и к древнерусским текстам, указывают те свойства последних, которые позволяют спроецировать их на дискурс. Первое из них связано с самим пониманием данного феномена. В. В. Красных обращает внимание на разнообразие трактовок дискурса в лингвистике:

> Дискурс в узком понимании является проявлением речевой деятельности (наряду с текстоидами) в разговорно-бытовой речи и представляет собой обмен репликами без особого речевого замысла. [...] Дискурс в широком понимании трактуется как проявление речедеятельностных возможностей отдельной языковой личности [...] как система коммуникации [...] » (Красных 2001, 74).

Как видим, дискурс в широком понимании этого термина интерпретируется ученым в виде коммуникативной способности участников коммуникативного акта, то есть возможности их проявить себя как языковую личность, то есть выразить собственное миропонимание, обозначить прагматические установки. На основе приведенной трактовки теории дискурса определим данный феномен как речевую деятельность в определенной исторической формации, направленную на адресата для воздействия на него с целью изменить его суждения и социальное поведение в пользу производителя речи (адресанта). В определение дискурса в широком его понимании вписывается древнерусский текст деловой направленности, поскольку он не просто направлен на получателя информации, но с целью воздействия на него.

Отнюдь не противоречат распространению этого понятия на древнерусские тексты принципы дискурса. Это отчетливо прослеживается на примере документа «Статут Великого княжества Литовского 1529 г.», закрепляющий единое феодально-шляхетское право, в кодификации которого в одинаковой степени была заинтересована как литовская, так и белорусско-украинская шляхта (Статут 1960).

Применительно к анализируемому памятнику совершенно очевидно соблюдение в нем принципа историчности, реализуемого в виде погружения излагаемого в определенную историко-культурную формацию. Это период начала XVI века, когда на политической арене Великого княжества Литов-

ского активизируется шляхта, ранее не имевшая достаточного веса в его общественно-политической жизни. Присутствуя на заседаниях сейма, она выдвигает требование кодификации законодательства, регламентированное в виде «Статута».

Принцип парафразовости реализован благодаря возможности проецирования рассматриваемого текста на более ранний деловой документ Древней Руси — «Русскую правду» — и более поздние документы, касающиеся права.

Со всей очевидностью отмечается и еще один принцип дискурса — принцип идеологичности: содержание памятника направлено на защиту интересов шляхты. Возможная, предполагаемая, ситуация («мир») является доминирующей в разного рода актах, закрепляющих правовое положение и руководящую политическую роль феодалов в период Средневековья. Данный документ закреплял за магнатами господствующее положение во всех возможных ситуациях, которые можно интерпретировать как своеобразный возможный мир.

Как показывают лингвистические источники, концепция возможных миров разрабатывается в лингвистической науке с расстановкой разных акцентов. Если ряд ученых последовательно соотносят трактовку возможного мира с его интерпретацией в логике, то у некоторых ученых при трактовке акцент смещается в сторону «моего мира». Так, В. Б. Касевич интерпретирует возможный мир в качестве возможного состояния мира или любого его фрагмента в любой момент времени. Это исходит из того, что существует некоторое множество возможных миров, которым задается определенная семантика языка. И она проецирует на один из временных планов: настоящий, прошедший или будущий (Касевич 1988, 198). В аспекте «граница моего мира» возможный мир трактуется Вяч. Вс. Ивановым. Основываясь на концепции Л. Витгенштейна, в которой возможные миры замыкаются на границах моего мира, ученый определяет семантику возможного мира как границы моего языка (Иванов 1976). Семантика возможных миров в концепции Иванова сводится к следующему:

> Если мы рассматриваем некоторого индивида как личность *a* в возможном мире W, он не примет любого другого возможного мира в качестве альтернативы к миру W. Только некоторые из возможных миров рассматриваются им в качестве таких альтернатив». В данном контексте ученый предлагает следующую дефиницию возможного мира: «все возможные ситуации, совместимые со всем тем, что известно в данный момент». Из представленной дефиниции следует, что возможный мир определяется Ивановым посредством понятий «энциклопедические знания», «языковые знания» и связываются с отдельным субъектом либо определенным коллективом людей (Иванов 1980, 16).

Пределы знания ограничивают множество возможных миров, их семантику. Она определяется не только наличием предшествующего опыта говорящего, что, несомненно, также формирует его знания, но и тем обстоятельством, что он знает, что некоторое событие возможно как таковое, не является алогичным применительно к определенному пространству и времени. В этой

связи Витгенштейн не случайно предостерегал о том, что «можно изображать мир верно или неверно, но всякая картина должна быть логической картиной (Витгенштейн 1994, 9).

Созвучна Иванову концепция возможных миров А. Вежбицкой. Возможный мир трактуется ученым как ситуация, которая может иметь место в жизни и не противоречит логике человеческого мышления (Вежбицкая 1985, 252).

Семантику возможных миров Иванов связывает с пропозициональными структурами. Опираясь на семантические универсалии, ученый выдвигает понятие «порождающая семантика», сущность которой заключается в выделении глубинной структуры языка, которая может быть соотнесена с записью на логическом (или другом искусственном) языке (Иванов 1980, 5). Не случайно класс возможных миров, согласно Киклевичу, обусловливается прагматическими пресуппозициями, трактуемыми как общие для коммуникантов пропозиции, определяющие границы речевой ситуации. Ученый подчеркивает значимость этих границ для успешной коммуникации: «Это означает, что речевая стратегия формируется с учетом возможных состояний референциальной ситуации. Осмысленность высказывания требует, чтобы оно было истинным хотя бы в одном из возможных миров, задаваемых пресуппозициями» (Киклевич 2007, 270). Таким образом, возможные миры как возможные ситуации задаются референциальной ситуацией, и ею ограничивается их множество.

Итак, возможный мир представляет собой ментальную модель действительности, позволяющую описывать события в мире на правах альтернатив с учетом логики изложения.

Представленная методика используется семантической грамматикой. Определяя специфику категории вида, Касевич отмечает, что в значении этой категории представлено определенное множество ситуаций. Действие, выражаемое глаголом несовершенного вида, в этом контексте интерпретируется не как единичный акт, единственный мир, а как целое множество миров, действия в которых представлены как не доведенные до предела (Касевич 1988, 198). Эту же связь двух миров (плана прошлого и плана настоящего) применительно к категории времени обнаруживаем в значении перфекта, а применительно к тексту «Статута Великого княжества Литовского» — в значении сослагательного наклонения. Реальный мир также определяется как один из возможных миров.

Наиболее отчетливо вербализация возможного мира обозначена в формах глаголов сослагательного наклонения. А. П. Бабушкин выделяет следующие семантические пространства языка, сопряженные с «возможными мирами» и выражаемые с помощью сослагательного наклонения в конструкциях с условной семантикой: 1) максимально приближенный мир; 2) потенциальный мир (Бабушкин 2001).

К исследуемому памятнику применимы оба эти пространства: в нем передаются как ситуации, осуществление которых возможно при определенных условиях, так и те, которые предполагаются как потенциально осуществимые, но далеко не всегда желательные с точки зрения говорящего. Возможный мир в трактовке создателей памятника трансформируется в одну из «шляхетских привилей», что прослеживается на протяжении всего текста.

Изображение возможного мира определяется прагматическим аспектом памятника. Составителю деловых документов необходимо было охватить все предполагаемые ситуации с целью прескрипции последующих действий, вызванных данными ситуациями. Таким образом, деловой дискурс направлен на «Другого», как основанный на принципе диалогичности.

Написанный на старобелорусском языке «Статут» содержит в своем большинстве однотипный состав конструкций, представляющих собой сложноподчиненные предложения с придаточной условной частью, в которой излагается возможная ситуация. Последствия, которые влечет за собой данная ситуация и которые предписываются субъекту действия в придаточной части, передаются в главной части предложения. Возможный мир в представленных ситуациях становится смысловой доминантой в отражении воспринимаемой действительности, а выражающая данное смысловое содержание форма сослагательного наклонения, передающая чисто «сослагательное» значение, — семантической доминантой текста.

Возможные миры (ситуации) организуются за счет всех сфер жизни и предполагаемых в данных сферах ситуаций, которые имели или могут иметь место как таковые. В правовом законодательстве отражаются не все жизненные ситуации, а лишь те из них, которые не соответствуют, с точки зрения составителя, правовым нормам и влекут за собой неминуемое наказание. Согласно анализируемому памятнику, они охватывают разные сферы жизни общества: государственной и военной службы, сословные права шляхты, опекунство, организация судебного процесса, собственность шляхты, право на движимость и недвижимость, обстоятельства грабежей, злодеяний, женский вопрос и др. Доминирующее значение условности может совмещаться со значениями уступительности, субъектности, определительности.

Анализ памятника позволяет выявить несколько реализуемых в нем дискурсивных практик. Под дискурсивной практикой понимается социальная практика, которая формирует социальный мир, находясь во взаимодействии с другими социальными практиками, и которая передается специфическими содержательными и языковыми маркерами.

Дискурсивная практика, касающаяся сферы военной службы, формируется благодаря тому, что составитель «Статута» изображает возможную ситуацию своевременной неявки на войну или невыполнения воинской повинности. Содержательный блок данной практики представлен маркерами *неявка, воинская служба, воинская повинность*. Возможный мир передается

формой сослагательного наклонения в составе придаточной части, включающей союзы *если, коли* в разных их модификациях. Ее роль состоит в своего рода обосновании прескрипции возможного мира, изображенного в главной части. Главная часть, как правило, включает вспомогательный глагол *имети* (*мети*) в личной форме с отрицательной частицей *не.* Для данного глагола в древнерусском языке характерна синкретичность семантики. В зависимости от контекста он обладает значением долженствования, возможности, футуральности. В анализируемом памятнике он употребляется прежде всего в значении невозможности с оттенком футуральности, что позволяет проецировать действие, обозначенное в конструкции в виде инфинитива, на план будущего: ***Естли бы*** *хто* ***замешкал*** *року войны и на рок положенный* ***не приехал*** *без жадное слушное причины, тогды таковых гетманове наши* ***не мають*** *в реестра свои* ***приймовати*** (Статут 1960, 45).

Значительную часть памятника составляет дискурсивная практика, соотносимая с судебными тяжбами. Содержательный блок этой практики характеризуется описательно выраженной личностью, совершающей противозаконные действия. В равной мере в него входят маркираторы *отписать, объявить, тастамент, лист, донос, взятка,* например: *А* ***естли бы*** *хто напротивко той уставе нашой* ***учинил*** *а у дворех наших* ***становил*** *и стацею собе и конем своимъ* ***брал,*** *и сажовки наши* ***волочил****… таковый* ***маеть*** *нам* ***платити*** (Статут 1960, 41); *а* ***естли бы судил*** *иначей,* ***маеть каран быти*** (Статут 1960, 69); ***естли бы*** *кто кому кгвалт* ***вчинил*** *або злодейство або чий чоловек за кого* ***зашел****, або хто по ком* ***ручил,*** *або кому бой або грабеж* ***вчинил****, а будеть того молчати десять лет, тот о тые речи* ***маеть*** *тэж* ***молчати*** *перед тыми судьями згнаненых всех* ***не очистил****, а оные светки заганеные* ***не очистилися,*** *тогды тые светки, которые не приганены,* ***мають присягати*** (Статут 1960, 100).

Акцентуация предполагаемого негативного действия на его исполнителе достигается благодаря опущению в придаточной части условного союза. Это привносит в семантику условности дополнительное значение субъективной направленности действия, а действие, обозначенное в виде возможного мира, излагается как возможное действие субъекта: *и* ***хто бы*** *тэж на кого несправедливее* ***вел,*** *сам тым* ***маеть каран быти*** (Статут 1960, 31); ***Хто бы*** *кому што тастаментом абы листом* ***отписал*** *и* ***обявил*** *перед господарем и паны радами, то* ***маеть*** *вечно* ***держано быти*** (Статут 1960, 38); *А* ***хто бы*** *светков* ***выдал****, а они* ***бы*** *напротивку его* ***посветчили****, а* ***мел бы*** *на тых светков искати, и жесте вы несправедливее светчили, тогды оный, который светки выдал, на свои светки* ***не маеть*** *ничого* ***доводити*** (Статут 1960, 79).

Значительное место в изображении возможных миров в анализируемом памятнике занимает дискурсивная практика, касающаяся бытовой сферы жизни. Ею охватываются прежде всего внутрисемейные отношения и отношения между родственниками. Маркираторами ее содержательного блока являются лексемы *жена, вдова, муж, дети, сироты, замужем, наследство,*

опекунство, братья, сестры: ***Естли бы*** *которая жона за мужом* ***была****, вена оправеного* ***не мела****, а* ***мела бы*** *с ним дети, а муж* ***бы*** *от нее* ***вмер****, и она* ***бы*** *по мужу своем вдовою* ***зостала****, тогды ровную часть* ***маеть взяти*** *межи детми своими* (Статут 1960, 55); ***Коли бы*** *который брат одному брату або сестре от иншое братьи и сестр своих всю часть именя своего отчизного або материстого в суме пенезей* ***записал****, таковый запис* ***не маеть бытии держан*** (Статут 1960, 65).

Тот факт, что вспомогательный глагол *имети* употребляется в значении возможности, подтверждается употреблением наряду с ним синонимичных конструкций, включающих глагол *есть* и предикативное прилагательное *моцныи* в краткой форме либо глагол *мочь* в постоянном настоящем времени: ***Коли бы*** *хто сиротам або детем, лет не маючим, кривда ся што-кольве* ***стала,*** *тогда опекун* ***моцон ест в права*** *того* ***ся дойскивати****, але* ***не моцон*** *ничого детиного* ***стратити****… бо* ***естли бы*** *што* ***стратил*** *тогды дети, коли доростут лет своих зуполных,* ***могут ся дойскивати*** *подлуг того, яко в вышшом артыкуле* (Статут 1960, 61).

В ряде случаев главная часть употребляется с единичным глаголом, вне наличия при нем вспомогательных компонентов. Как правило, данный глагол используется в форме постоянного настоящего времени, которая позволяет, в силу выражения постоянно совершающегося действия, передать оттенок долженствования, например: ***естли бы*** *отец от детей* ***втек*** *до земли неприятелское а дети* ***оставил*** *по собе, а* ***не были бы делни****, тогды таковое имене* ***спадываеть*** *на нас, госпадара, бо через выступ отца их властного вжо они суть отдалены от именя* (Статут 1960, 32).

В рамках рассматриваемого содержательного блока интерес представляет воссоздание возможного мира, в котором воссоздается еще один возможный мир. В последнем изображаемая ситуация подвергается сомнению и представлена как альтернативный мир (или несколько альтернативных миров). Значение условности перемежается при этом со значением уступительности, а союз *если* заменяется уступительным союзом *хотя*: *А* ***хотя бы*** *и* ***не выдали*** *дочки при своем животе, леч* ***бы*** *толко* ***записали****, тогды* ***мают*** *так* ***выданы быти,*** *яко отец або матка записали* (Статут 1960, 57).

При изображении бытовой сферы может происходить смещение акцентуации возможного действия с изображения условия на субъект или объект действия, что привносит в конструкцию дополнительный оттенок субъективной модальности. Возможное действие передается имплицитно, с участием опущенных союзов *если, коли.* В высказывании частица *бы* в составе формы сослагательного наклонения глагола стремится к инициальному расположению. Именно за счет этого и достигается смещение акцента: *которую* ***бы*** *девку отец або матка* ***дали*** *до чужое земли з Великого князьства Литовского до Полщи або Мазовш, або до которое-колве земли, маючи дедизну або отчизну, або материзму свою, и* ***мела бы*** *тая девка в себе братью, а* ***не было бы*** *братьи, толко сестры, тогды тыя братья або сестры* ***мають ошацовати***

тыя именя (Статут 1960, 57); *А тыя именя тое девки, отчизна або дедизна,* ***мають прийти*** *до тых братью або сестр, або на которых-колве близких ее, которые* ***бы*** *выправу за него* ***вчинили*** (Статут 1960, 58).

Актуализация возможных злодеяний, воровства формирует в «Статуте» дискурсивную практику данной сферы действия. Как правило, в высказываниях, передающих подобные действия, условный союз опущен. Думается, это связано с тем, что в представлении составителя «Статута» возможные действия такого рода в большей мере отождествляются с реальными действиями. Иными словами, между реальностью и предположительностью имеет место очень зыбкая грань. Такое отождествление связывается, на наш взгляд, с наибольшей частотностью изображаемых действий, происходящих в реальной жизни в прошлом. Приведем только некоторые из многочисленных примеров памятника: *хто* ***бы*** *чие ловы кгвалтом* ***половил****, тогды тому, в чией пущи* ***будеть половил, маеть*** *кгвалт* ***заплатити*** (Статут 1960, 104); *Пак ли* ***бы*** *хто* ***не дал трести*** *а* ***искати*** *речей краденых або от лица* ***отбил****, а оный* ***бы*** *на то сторонними людми* ***перевел****, с которыми трести* ***пришел*** *дому его, тогды, будь на шляхтича або на простого чоловека… тот* ***маеть платити*** (Статут 1960, 124); *Тэж хто* ***бы*** *много за мало* ***упросил****, а то* ***бы*** *на него слушне* ***переведено*** *с права, а* ***знайдено было*** *болшей, нижли* ***впросил****, таковый тую выслугу и данину* ***тратить*** (Статут 1960, 33).

В отдельных случаях при изображении данной сферы возможный мир воплощается путем высказываний с условным значением, включающих союзы *если* либо *коли*: ***Коли бы*** *хто мужика тяглого* ***ранил*** *або* ***бил, маеть*** *его* ***навязати*** *полтину грошей* (Статут 1960, 115).

Альтернативные возможные миры передаются также, независимо от изображаемой сферы, путем нанизывания в сложноподчиненных конструкциях однородных придаточных частей: ***коли бы*** *хто о реч посполитую в неприятелей наших в нянстве* ***был; коли бы*** *хто* ***был*** *на службе посполитое речи в панствах наших;* ***коли бы*** *хто правдиве немоцон* ***был****, тогды тот, который не стал,* ***маеть*** *на другом року* ***присягнути*** (Статут 1960, 34).

Таким образом, анализируемый материал показывает, что тексты делового характера периода Средневековья могут быть интерпретированы как деловой дискурс. В них отчетливо просматривается речь воздействующей направленности, облигаторными компонентами которой являются характерные для дискурса принципы. Данный дискурс представлен в виде совокупности дискурсивных практик, воплощающих один их возможных миров как возможной социально регулируемой ситуации. Однако представленный фрагмент исследования, ограниченный исторической сферой деловой письменности, не позволяет в полной мере решить проблему хронологического охвата текстов, потенциально соотносимых с дискурсом. Для этого необходимы исследования памятников Средневековья разной жанровой принадлежности.

Библиография

Арутюнова, Н. Д. (1999), Дискурс. В: Ярцева, В. Н. (ред.), Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 136-137.

Бабушкин, А. П. (2001), «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж.

Вежбицкая, А. (1985), Речевые акты. В: Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 251-275.

Витгенштейн, Л. (1994), Философские работы. Москва.

Иванов, Вяч. Вс. (1976), Очерки по истории семантики в СССР. Москва.

— (1980), Семантика возможных миров и филология. В: Проблемы структурной лингвистики. Москва, 5-19.

Касавин, И. Т. (2008), Текст. Дискурс. Контекст. Москва.

Касевич, В. Б. (1988), Семантика. Синтаксис. Морфология. Москва.

Киклевич, А. (2007), Притяжение языка. Том. I: Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика. Olsztyn.

Красных, В. В. (2001), Анализ дискурса с точки зрения национально-культурной составляющей. В: Русский язык: исторические судьбы и современность: Международный конгресс исследователей русского языка. Москва, 74.

Попов, А. Ю. (2001), Формы экономических текстов и дискурсов. В: Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса. Санкт-Петербург, 130-137.

Руберт, И. Б. (2001), Текст и дискурс: к определению понятий. В: Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса. Санкт-Петербург, 23-36.

Статут (1960), Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск, 31-131.

Verbalization of a Possible World in Business Discourse of the Middle-Ages

Based on critical discourse, the article examines the text "Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529" and shows the essence of discourse practices of the Middle Ages, aimed at codifying lords relevant provisions of the Lithuanian and Ukrainian-Belarusian gentry. Using the complex verbal and socio cultural components of the Grand Duchy of Lithuania, discursive activity is implemented as a transformation of a possible world in one of the gentry privileges. Historical Business Writing in the Middle Ages were based on the whole set of principles specific to discourse as a speech phenomena.

BUADAT E. KARIBAYEVA
Kazakh Ablai Khan university of international relations and world languages

Contemporary fundamental theories and perspectives in research of business discourse

Effective business interaction is essential for building a fruitful corporate team work and to be flexible and available to cooperate with others. It is especially important if members of a company are to work as a team towards the same goal. There are many reasons why skills to conduct correct and effective communication are vital when it comes to running a successful company. Firstly, interaction amongst employees of the company builds an efficient team. Secondly, we cannot run a business if we do not widen our social business network and add as many partners as possible. The most important criterion of effectiveness in business is the practical results of interrelations which are based on speech. We often use conversations to show that we are certain kinds of people and to establish and maintain certain kinds of relationships with the people with whom we are talking. In order to get the practical results, it is necessary to select the functional means of speech which strengthen pragmatic effect of the speech. So, one of the most significant issues is the question of the way people communicate strategically in an organizational context. Linguists distinguish the limits of business discourse. In order to understand the nature of the term "business discourse" and to consider it from the viewpoint of our investigation, it is essential to explain the term "discourse". As there are too many definitions and interpretations for the term, we suggest the closest ones to our direction.

Generally discourse can be defined from three viewpoints: immanent linguistic, sociolinguistic and pragmatic (Karasik 2002, 122). Our understanding of discourse can be interpreted by his pragmatic view on the matter. He defines dis-

course as a tool which reflects the ways of communication in broader meaning. Here the notion of "register" by M. Halliday is worth paying attention to: the researcher distinguishes between various characteristics of speech connected with the personality of a speaker (dialect) and the used ways and means of communication (register). And inside the notion of register the author categorizes three main layers: field of activity (e.g. science, religion, law), tenor - the social role relationships which obtain between the language users in a particular situation (e.g. teacher-pupil, preacher-congregation, parent-child), medium used (e.g. written, spoken, spoken-to-be-written, written-to-be-cited).

T. A. van Dijk (1989) thinks that discourse is a complex unity of language forms, meanings and actions which can be characterized by the notion of communication event. At the same time discourse is not limited by the concrete language expression, that is a text, but it also includes the speaker, addressee, his/her personal and social characteristics, and other parameters of social situation.

Discourse analysis has been described as 'the close study of language in use", its importance reflected in the epistemological position outlined earlier. However, this definition has been added by N. Fairclough:

> 'Discourse is more than just language use: it is language use seen as a type of social practice' and thus he argues that discourse analysis is not solely bound to the text but must also involve 'analysing the relationship between texts, processes, and social conditions, both the immediate conditions of the situational context and the more remote conditions of institutions and social structures' (1992, 17).

Rapidly developing communication oriented discourse theory, which identified as priorities conceptual cognitive and interactional analysis allowed to focus on the study of "discourse as a text, discourse as a genre and discourse as a professional practice, discourse as a social practice", "discourse as social interaction".

In addition, currently linguistics has reached such a high degree of complexity when terminology and intuitively clear habitual concepts underlying become insufficiently defined, and there is an urgent need to identify, clarify the explicit meanings of their renewed sense within the boundaries of cognitive discourse paradigm. In such a complex epistemological situation the subject of research is not only the studied phenomenon, but terms, concepts, statements, assumptions and relevant theories as well, viewed as special phenomena. That is why kazakhstani linguist G. Burkitbayeva (2005) emphasizes the relations among ontological, theoretical and metatheoretical levels of linguistic knowledge which ontologically justifies the nature of discourse and particularly business discourse.

Some linguists understand business discourse as a non-fiction, non-colloquial communication as a whole. Some of them explain it as data to business correspondence which is a rather limited and narrow interpretation. Mostly business discourse is defined as a language of social action in business contexts.

From stylistic viewpoint, business discourse is interrelated unity of functional varieties of registers used for business purposes. Business discourse registers in-

clude telephone communication, business talk, business letters, documentation, contracts, meetings, presentations, negotiations, messages in mass media related to business world. Register here stands for situational varieties of functional style.

The definition given by F. Bargiela-Chiappini and C. Nickerson (2007) is justly considered to be classical among world business discourse researchers. It interprets business discourse as the interaction which takes place between individuals whose main activities are located within business and whose contact is motivated by matters relating to their respective businesses.

Burkitbayeva (2005, 20) defines business discourse as a concrete representation of a text realized by the definite group of people within the concrete interactive communication situation which is expressed by special genres. Business discourse as a type of discourse is a speech interaction of people in the definite kind of activity, i.e. their professional life (Bargiela-Chiappini/Nickerson 1997). Business discourse is characterized by a limited number of communicants and purposes of such communications, and its direction to the profitable agreement in business matters.

Looking back to the history of the development of spoken business discourse in the world linguistics, we cannot avoid the influence of such fields and disciplines as discourse-analysis, conversational analysis, the pragmatics of interaction, genre theory, ethnography, organizational communication, teaching foreign languages. Especially, we should emphasize the role of such disciplines as Language for Specific Purposes, and exactly, English for Specific Purposes, which were the original forms and a source for further evolution of business discourse as a separate field of study. This tendency covered 1970s and the first part of 1980s. However, at that time researchers were interested in how language was used in a specific social context.

In the 1980s the Journal of Business Communication, Business Communication Quarterly, the Journal of Business and Technology Communication, the Management Communication Quarterly reflected the research of business discourse in North America. However, those studies also followed some pedagogical direction, and did not give any new offer in understanding language in corporations.

In the 1990s scientists started working on with the task of defining the field, object, methodology and approaches in order to understand how business people use language to achieve their purposes.

Nowadays business discourse is founded on the twin notions of discourse as situated action and language at work. And here we can see that the focus of the field of business discourse has a remote from professional language (LSP and ESP) and its original pedagogical nature (Bargiella 2010).

Attention to the role of communication in bargaining (Putnam/Jones 1982) and the strategic use of language in negotiation continued to be relatively unexplored topics in the literature on negotiation until quite recently (e.g. Candlin/Maley/Sutch 1999). The positivist influence of cognitive and behavioral ap-

proaches to the study of language in business settings remained dominant and language was treated as one of the dependent variables. The most representative works on language-based investigations, including a variety of different languages and settings, are the two collections both published in 1995, edited by A. Firth, and K. Ehlich and J. Wagner, respectively. Although authored by scholars from a variety of disciplines, the research in these collections marks the establishment of a growing body of discourse analytic and pragmatic studies of real-life language in the workplace.

In a similar way, Ehlich and Wagner's collection (1995) echoes A. Firth's discussion on negotiation through the micro-analyses of authentic or simulated business interactions in Dutch, French, German, Spanish, Danish, Japanese, British English, American English and Australian English. In their introduction, the editors' note the growing interest in business negotiation among practitioners, novices and researchers. They also recognize that observation of the interactions and audio-recordings are essential to sound research but that issues of access, data sensitivity and transcription detail often complicate the job of the discourse analyst. Later on, business discourse researchers are still grappling with the same problems, but have however much more experience in ethnographic research in corporate and institutional environments.

In 1997 F. Bargiela-Chiappini and S. Harris' work has also been of considerable influence on later work on the discourse of business meetings. The 1997 study remains of interest as a ground-breaking attempt to understand real communication involving real business people, and it provides countless examples of the mismatch between the language taught for meetings and the language used in meetings (Bargiela, 2010).

A. Firth presents a range of discourse-based (contextualized) methodologies applied to negotiation talk, such that the chapters approach negotiation not as an isolated activity, but as an activity embedded in a variety of workplace interactions (e.g. meetings, intercultural negotiations, technical problem solving, general practice consultations, travel agency calls, etc.).

A pioneering work on negotiation for its time, M. Lampi's (1986) multilevel, micro-analytical discourse analysis of British business negotiations, firmly established the credentials of language-focused research in business and international relations. The discourse features that contribute to perceived strategy in negotiation are the focus of Lampi's study, hence her approach concentrates on 'levels of discoursivity': acts, moves, exchanges and phases, all converging to form a negotiation 'encounter'. This terminology will have been familiar to discourse analysts in the 1980s but the originality of the study lies in the application of these analytical categories to the study of strategy in real business interactions (Aimoldina 2011, 3).

An important focus of practice-based research has been to describe business discourse practices and skills need in relevant business communities, and to identify and describe salient patterns of communication in or across different corpo-

rate contexts. The study of communication patterns and skills needs in Brazilian firms by L. Barbara and colleagues (1996) identified users of business English and Portuguese in different types of business organizations and determined the communication types (written and oral) most widely used for national and international business dealings. The investigation was a part of a larger international project (DIRECT: the Development of International Research in English for Commerce and Technology) concerned with describing and analysing business discourse in relevant contexts in order to provide a research base to support training programmes in the specific skills identified, as well as the development of teaching materials.

This investigation is an example of a survey-based study that not only provides an extensive overview of the written and oral communication tasks undertaken by Portuguese business practitioners in a specific region in Brazil, but also promotes our understanding of the influence aspects of the wider corporate context has on communicative practices in organizations which operate internationally.

An important point of interest in studies of business discourse in international contexts has been the use of English as a lingua franca in, mostly written, text types. Nickerson's (1999) study provides an insight into the use of English in one division of a large Dutch multinational corporation. This investigation combined a case study approach with a text-based corpus investigation featuring a relatively new computer- mediated business discourse at the time, namely business e-mail (Gains 1999; Mulholland 1999; Gimenez 2000). As such, it remains one of the few practice-based business discourse studies to date that have considered authentic electronic communication produced by non-native corporate writers of English. Nickerson gives examples of how Dutch and English interplay in email communication in the Dutch multinational context , and pinpoints the reasons why and when English is selected as the appropriate code in favour of the local language.

Collecting a corpus of discourse is also a useful research strategy in situations where the researcher wants to engage in an in-depth linguistic analysis of a specific genre of business discourse or a particular text type. A corpus is a body or collection of (written or spoken) texts. There is no fixed size for a corpus, or a specific description of what it should contain. For example, a corpus could contain the annual reports for 2004 of the top 50 companies in the Fortune 500, transcriptions of a series of Board meetings at a Swedish bank, or the emails sent and received in a given month by a customer service employee.

Back translation is one of the most common techniques in cross-cultural research, and involves looking for equivalents in languages through the translation of stimuli, survey items, interview data, central research concepts, and so on. For example, in experiments involving cross-cultural comparisons (e.g., testing the effectiveness of certain language strategies in two target cultures) back translation can help improve the validity and reliability of experimental stimuli in the different languages involved. It requires that the quality of translated stimulus material

is verified by an independent translator translating back into the original (source) language. The original and back translated texts are then compared to determine how equivalent the different versions are, and to clarify or remove ambiguities.

The higher the equivalence achieved between the two versions of the experimental stimulus, the more valid and reliable it is considered to be. Back translation is also used in business to develop equivalent advertising texts across cultures, and to minimize language problems and cross-cultural gaps commonly associated with international marketing campaigns. A statistical analysis (One-way Analysis of Variance: ANOVA) was used to test whether the three versions of the job add differed with respect to the three dependent variables (text evaluation; attitudes towards company and job; and text comprehension). With regard to text evaluation, no statistically significant differences emerged between the scores on the three versions with respect to attractiveness and intelligibility. However, the authenticity of the three versions of the ad was assessed differently by the three groups of respondents. Overall, the completely English version of the ad was regarded to be more natural than the other two versions.

As a whole, we can say that since the 1980s the methodology of business discourse research has changed significantly. Particularly, the accent of written discourse has moved to the spoken discourse. The methods have changed from quantitative to qualitative, from mono-methods to multi-methods, from intra-cultural to cross- and inter-cultural, from Euro-, US-centred to "international", from mono- to multi-disciplinary.

As we have mentioned above, cross-cultural approach to business discourse research is one of the most up-to-date trends in contemporary discourse research. Though there is much done in the world linguistics in this filed/field, Kazakhstani business discourse is not studied well. Lack of research in business discourse as in Kazakh, so in Russian languages made many Kazakh linguists refer to the works of foreign researchers in English business discourse in order to implement those experiences in kazakhstani reality in future. Today in Kazakhstan English language business discourse dominates among other foreign languages in the field of communicating with foreign partners and organizations. Moreover, Burkitbayeva emphasizes that Kazakh and Russian languages are influenced much by English. English language business discourse is obviously more developed, steady, and has more advanced forms of various genres. So, nowadays it dominates in our country and more demanded, displacing not only Kazakh, but Russian as well. However, the policy of trilingualism dominating in Kazakhstan makes us particularly interested in studying business discourse of Kazakh language. As the leading role is given to English we find it scientifically significant and valuable to make comparative research of pragmatic aspect of business discourse in two languages. Special attention is given to cross-cultural approach, English discourse in Kazakhstani organizations and Kazakh discourse in the same conditions. What is its role? How can the communicants achieve the necessary perlocutionary effect in our non-native English language environment? Those questions seem particularly

interesting for us as a part of speech acts research and critical discourse analysis. Certainly, authentic cross-cultural business negotiations are planned to be analyzed. As a comparison, our work also includes a task where pure British and pure Kazakh negotiations will be investigated.

So, business discourse is definitely a field where much significant research has been done. However, at the same time there are still many gaps which must be investigated, and as a result will certainly influence both on the linguistic part of business discourse and to solving some cross-cultural contradictions in business field in general. Thus, our research is aimed to affect as to the theory of discourse and practical business in contemporary language situation in the country, contributing to progress in business affairs of the country and scientific success at the same time.

References

AYMOLDINA, A. [АЙМОЛДИНА, А.] (2007), Об изучении делового дискурса в современной лингвистике. Астана.

BARGIELA, F. (2010), Business Discourse across 'cultures': data selection, collection and analysis. Warwick.

BARGIELA-CHIAPPINI, F./ HARRIS S. J. (1997), Managing language: the discourse of corporate meetings. Amsterdam.

BARGIELA-CHIAPPINI, F. / NICKERSON C. (1997), Business discourse. Warwick.

BURKITBAYEVA, G. (2005), Деловой дискурс: онтология, интеракция и жанры. Almaty.

KARASIK V. I [КАРАСИК, В. И.] (2002), Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград.

FAIRCLOUGH, N. (1992), Discourse and social change. Amsterdam.

JONES, H. (2012), Discourse analysis. A resource book for students. New York.

DIJK, T. A. van (1989), Language. Cognition. Communication. Amsterdam.

FIRTH A. (1995), The Discourse of Negotiation. Functions of Language. Durham.

Contemporary fundamental theories and perspectives in research of business discourse

The paper revises the views business discourse in the world and Kazakh linguistics, traces its origin and different paths of evolution. Bases on the understanding of discourse given by Karassik, we consider discourse from three viewpoints: immanent linguistic, sociolinguistic and pragmatic. Our understanding of discourse can be interpreted by its pragmatic view on the matter which describes discourse as a tool reflecting the ways of communication in broader meaning. G. Burkitbayeva defines business discourse as a concrete representation of a text realized by a specific group of people within particular interactive communication situation which is expressed by special genres. The definition given by Bargiela-Chiappini and Nickerson is justly considered to be classical among world business discourse researchers. It interprets business discourse as the interaction which takes place between individuals whose main activities are located within business and whose contact is motivated by matters relating to their respective businesses. The policy of trilingualism in Kazakhstan makes us particularly interested in studying business discourse of Kazakh language. As the leading role is given to English we find it scientifically significant and valuable to make a comparative research of pragmatic aspects of business discourse in two languages.

Ирина Юзькова
Киевский университет имени Бориса Гринченко

Семейное письмо как вид эпистолярного дискурса (на материале писем семьи Стюарт)

В последнее время в лингвистике содержание понятия «дискурс» расширяется, а представление о нем как об особой форме речевой практики позволяет оценить потенциал, которым, в свою очередь, владеет эпистолярный дискурс (ср. работы Т. А. Демешкиной, Д. Кожина, А. В. Курьякович, Е. В. Поляковой, К. Ф. Седова, О. П. Фесенко и др.).

Актуальность рассмотрения эпистолярного дискурса состоит, как представляется, в том, что все больше внимания современная лингвистика сосредотачивает на возрастающем интересе к письмам прошлых лет, написанных на бумажном носителе, которые дают представление не только об адресанте письма, но и об эпохе в целом, событиях, фактах, процессах, пропущенных через призму личностного отношения к ним (Курьянович 2008, 45). Материалом исследования послужили ранненовоанглийские письма семьи Стюарт XVII века. Выбор данного временного отрезка истории языка определил происходивший процесс реграмматизации:

> Образование английского национального языка, постепенная нормализация литературной формы языка, введение книгопечатания — что требовало установления твердой орфографической нормы. Неустойчивость английской орфографии в XVI веке и ее несоответствие звуковым нормам английского языка того времени привели к стремлению ее упростить. В течение XVI-XVII веков были произведены лишь самые незначительные и частичные изменения (Аракин 2003, 197).

Современная лингвистика при рассмотрении эпистолярия через призму понятия «дискурс» сталкивается с проблемой множества толкования последнего. Следуя за Константином Федоровичем Седовым определяем эпистолярный дискурс как речевое произведение, созданное и функционирующее с учетом определенной национально-временной эпистолярной традиции, имеющее письменную форму и реализующееся во всем многообразии его когнитивно-коммуникативных функций. При этом эпистолярный дискурс не результат, а процесс речевого поведения (Седов 2004, 7).

Известно, что любое общение и в том числе эпистолярное является формой дискурсивной речи и состоит из коммуникативных актов (а в нашем случае — частных писем). Частное письмо является способом субъект-объективного представления реальной действительности автором письма своему адресату в контексте языкового стиля эпохи. Т. Н. Кабанова (2004, 21), определяя частное письмо как вид дискурса, опирается на выделение следующих дифференциальных признаков: реализация фатической функции, письменная форма и дистантность общения. В составе частного письма наиболее распространены следующие виды: дружеское, семейное, салонное, частно-деловое. Для четырех вышеупомянутых видов характерна различная реализация формул, определяющих специфику речевой и жанровой структуры (Кожин 1999, 85).

В нашем случае отправная точка для анализа иллюстративного материала — это типология А. В. Курьяновича (2002, 56-63), где частное письмо (семейное) представляет собой сложную рече-жанровую конструкцию состоящую из четырех формул (этикетной, информативной, оценочной и императивной).

1. этикетные: «начальное обращение», «конечный сегмент этикетного типа» (пожелания, установки на получение ответа, подпись, ритуальные, этикетно-риторического вопроса), внутритекстовые (комплимента, внутреннего обращения, благодарности, извинения).
2. информативные: сна и фантазии (содержащие нереальную информацию), записки, сообщения и воспоминания (содержащие реальную информацию).
3. оценочные: а) по характеру оценивания: отрицательной оценки (упрек, критика, добродушная насмешка, ирония, выговор, обвинение, сплетня, ссора, осуждение, протест, спор), положительной оценки (похвала, согласие, одобрение); б) по объекту оценивания: самооценки, оценки других.
4. императивные (просьба, совет, мольба, призыв, требование, предложение).

Путем анализа писем семьи Стюарт, в частности писем Елизаветы к брату (принцу Генри), Чарльза к брату (принцу Генри), Елизаветы к отцу и Чарльза к отцу, представлены следующие результаты:

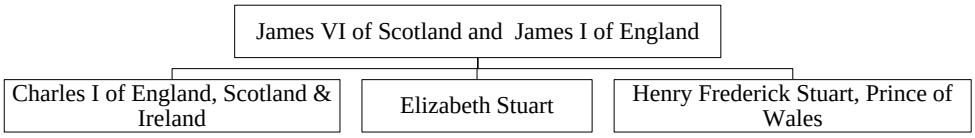

Рис.1. Семья Стюартов

Рече-жанровая формула				
Письма	сестра — брат	брат — брат	дочь — отец	сын — отец
Этикетная				
Начальное обращение	(1) My most worthy and dearest Brother, (2) Worthy Prince and my dearest brother,	(7) Sir, (8) Good brother, (9) Most loving Brother,	(15) Sir, (16) Most gratious soveraygn and dear father,	(23) Sir,
Конечный сегмент этикетного типа	(3) To my most dear brother the Prince.	(10) To his Hienesse. (11) To my brother the Prince.	(17) Elizabeth (18) To the kynges most excellent Maiesty.	(24) Charles (25) To the King's Majestie.
Внутритекстовые речевые-жанры	(4) I geve you a million of thankes for...			(2) I cannot exprese the thankes I owe to so good a Father.
Информативная				
Содержащая нереальную информацию		(12) So committing you to God	(19) I would not lett pass so good an occation.	
Содержащая реальную информацию	(5) ...takyng few thinges so joyfully as to hear of your health...		(20) ...still in your gratious favour.	(27) I confess that ye have sent mor jewels then I thought to had use of
Оценочная				
По характеру			(21) I was so happie as to enioy your presence	(28) and we thinke that they cannot choose but a great whyle of treating
По объекту	(6) Your most	(13) Your H.	(22) Most	

Рече-жанровая формула				
Письма	сестра — брат	брат — брат	дочь — отец	сын — отец
	kinde and loving syster.	most loving brother and obedient servant.	humble & obedient daughter and seruant.	
Императивная				
Императивы		(14) Yours to be commanded.		(29) I doe thinke it necessarie that Bristo should stay.

Рис.2. Анализ переписки семьи Стюарт в соответствии с жанровыми формулами

Рассмотрев данные таблицы, нужно отметить важный аспект написания семейных писем в ранненовоанглийский период — письменную речь, которая представляла собой дальнейшее и вполне закономерное развитие английского языка. На протяжении 17 века произошел ряд фонетических и грамматических изменений (Мейе 2003, 55).

Одним из них было отпадение неударного ***-e*** [ə] после слога с кратким гласным и после слога с долгим гласным, обозначенным диграфом. Так, в XVI-XVII веке такую орфографию имели следующие слова: *coude* ‘мог’, *muche* ‘много’, *to lacke* ‘не хватать’, *to sleepe* ‘спать’, *weake* ‘слабый’, *to goe* ‘идти’. В конце XVII века слова этого типа начинают принимать современный вид*: could, much, to lack, to sleep, weak, to go*. Буква ***-e*** сохраняется в написании лишь в тех случаях, когда нужно показать, что гласная буква предшествующего слога обозначает дифтонг или долгий гласный, как, например: *time, take.*

Please your Hienesse. I doe keepe your haires in breath I doe wish the King and you might see it.

Буква ***-y***, имевшая широкое распространение в орфографии XVI-XVII века и употреблявшаяся в начале, в середине и в конце слов, заменяется буквой ***-i*** во всех случаях, кроме абсолютного конца слов и слов греческого происхождения, где продолжают писать букву ***-y***. Так, в конце XVII века писали: *descrybe — описывать*, *ryche — богатый*, *merylye — весело*. В XVII веке уже пишут: *to describe, rich, merily*.

I will ever bee during my lyfe.

Грамматические изменение произошли в системе местоимений. Начиная со второй половины XVI века, происходит смешение формы именительного падежа ***ye*** и ***ee*** винительного падежа ***you***, которая восходит к древнеанглий-

ской форме ***eow***. В XVII веке обе формы еще продолжают сосуществовать, хотя перевес уже находился явно на стороне ***you***.

Besydes that sume of them which ye have appointed me to give to the Infanta.

Исследуя данные иллюстративного материала, поданного в таблице, можно заметить характерную особенность — нестабильность и нестандартная этикетная формула. Для семейной переписки, это не считается нарушением, так как в подобном виде эпистолярного общения необходимое условие — сохранение теплого, камерного характера писем.

В анализируемых письмах начальное обращение присутствует, но оно не шаблонное, в свою очередь внутритекстовые элементы отличаются более ласковыми оборотами в примерах (4) и (26). В конечном сегменте практически всегда используется повторное упоминание адресатом адресанта, что возвращает нас к начальному обращению, создавая таким образом добродушный тон коммуникации. Более того, в некоторых письмах присутствует фантазия-пресуппозиция, но превалирует реальная информация о фактах и событиях.

Любое письмо является формой дискурсивной речи, так как переписка создает контекст реального диалога, который ведется с реальным собеседником, который воспроизводит исторический адресантно-адресатный облик коммуникантов. В частной переписке заключен личностный взгляд автора, который позволяет открыть перед исследователем новые перспективы для комплексного изучения эпистолярного дискурса.

Библиография

Аракин, В. Д. (2003), История английского языка. Москва.

Демешкина, Т. А. (2010), Репрезентация категории пространства в эпистолярном дискурсе Н. В. Гоголя. В: Вестник Томского государственного университета. Томск, 11-17.

Кабанова, Т. Н. (2004), Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения (на материале рукописных и опубликованных текстов XX века). Челябинск.

Кожин, Д. (1999), Понятие «персона» в произведениях средневековых западноевропейских авторов (к проблеме личности в средние века). В: Бежнин, М. А. (ред.), Сборник научных работ студентов и аспирантов ВГПУ. Вологда, 85-94.

Курьянович, А. В. (2002), Коммуникативные аспекты слова в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой. Томск.

— (2008), Электронное письмо как функционально-стилевая разновидность эпистолярного жанра в пространстве современной коммуникации. В: Вестник ТГПУ. Томск, 44-49.

Мейе, А. (2003), Основные особенности германской группы языков. Москва.

Сапожникова, Н. В. (2005) Философско-антропологическая природа эпистолярного дискурса. Екатеринбург.

Седов, К. Ф. (2004), Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва.

Фесенко, О. П. (2008), Эпистолярный текст: жанр, стиль, дискурс. В: Вестник ЧелГУ. Челябинск, 132-143.

Family letter as a type of epistolary discourse

During the last decades linguistic science has directed its attention to epistolary texts characterized by categorical properties which are: a personally oriented way of presenting information, a certain proportion of sincerity and interest in the material that is presented and the opportunity to discuss the different topics using an individual writing style. This article deals with the notion of epistolary as the unique object of modern linguistics studies. The language features of the Early Modern English private correspondence, in particular a chamber nature of family letters are analyzed. Moreover, the speech-genre text structure implemented in epistolary communication of the 17th century is examined.

Жазира Е. Бекжанова
Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана

Коммуникативная стратегия вербальной защиты и ее тактики в молодежном дискурсе

С позиции прагмалингвистики, по определению В.И. Карасика, дискурс представляет собой интерактивную деятельность участников общения, установление и поддержание контакта, эмоциональный и информационный обмен, оказание воздействия друг на друга, переплетение моментально меняющихся коммуникативных стратегий и их вербальных и невербальных воплощений в практике общения (Карасик 2002, 119). Данная статья на примерах ток-шоу представляет реализацию коммуникативной стратегии вербальной защиты в молодежном дискурсе, рассматривая молодежь как отдельную возрастную и социальную группу.

Словарь Longman дает довольно узкое определение ток-шоу: «телевизионное или радио шоу, где люди рассказывают о своей жизни и которым задаются вопросы» (“a television or radio show on which people talk about their lives and are asked questions”) (Bullon 2006). Российские исследователи телевизионных жанров Н. В. Вакурова и Л. И. Московкин (1997, 36) характеризуют ток-шоу как разговорный жанр, современный аналог теледискуссии, заимствованный в связи с возможностью прямого эфира, адресованный «не всем, но каждому». Д. З. Габбасова (2005, 3) определяет ток-шоу как аналог теледискуссии, заимствованный с западного телевидения в связи с возможностью прямого эфира, адресованный «не всем, но каждому».

Классическое ток-шоу представляет собой треугольник: ведущий — приглашенные собеседники (эксперты) — зритель в студии (Кузнецов, 1998, 59). Каждый из участников ток-шоу, какова бы ни была его служебная функция внутри программы, одновременно является персонажем с заданной ему авторами ток-шоу ролью» (Ким 2001, 105). Из просмотренных телепередач, где принимают участие субъекты 12-29 лет, было выявлено, что представители данной социальной группы выступают почти всегда в роли жертвы какой-либо ситуации, обвиняемого со стороны общественности, и подвергаются критике присутствующих экспертов и зала. В редких случаях сами представители молодежи выступают в роли экспертов или «прокуроров». Один из российских молодежных сайтов высказывает следующее мнение о невесомой роли молодежи в современных ток-шоу: «….Пока на других каналах в ток-шоу умудрённые жизненным опытом и большим количеством стереотипов «дяденьки и тётеньки» будут с умным видом охать и ахать от проблем молодежи, юноши и девушки – представители нового поколения – сами в прямом эфире смогут предложить своё видение этих проблем и пути их разрешения…» (5uglov.ru. Телевидение для молодежи: образы и мысли). Даже в случае такой попытки их мнение не является окончательным. Исходя из этих наблюдений, мы находим интересным исследование коммуникативных стратегий и тактик молодежного дискурса в контексте ток-шоу.

Под стратегией могут пониматься определенные когнитивные операции, связанные с восприятием дискурса, то есть стратегии понимания и интерпретации смысла (van Dijk/Kinsch 1988, 61-73). В качестве основы понимания стратегии в данной работе принимается представление Т. А. ван Дейка о «глобальном речевом акте» (общем намерении, макроречевом акте).

Понятие «рече-поведенческая тактика» обозначается Е. М. Верещагиным как «однородная по интенции и реализации линия поведения коммуниканта, входящая в его усилия ради достижения стратегического перлокутивного эффекта» (Верещагин/Костомаров 1999, 525).

А. Р. Залегдинова (2013, 13) выделяет три основные стратегии в дискуссионном ток-шоу: вербальное нападение (дискредитация), вербальная защита, убеждение . Поскольку молодежь в большинстве массовых ток-шоу является объектом обсуждаемым, нежели экспертами или так называемыми прокурорами, для них более всего характерно следование стратегии вербальной защиты, в том числе защиты представителей своей же возрастной группы.

Коммуникативная стратегия вербальной защиты представителя собственной социальной группы. Из анализа просмотренных ток-шоу мы выделяем следующие тактики, которые используются в стратегии защиты: 1) тактика восхваления дискредитируемого; 2) тактика отрицания обвинений; 3) тактика перевода обвинений на других лиц; 4) тактика контробвинения.

Анализ показал, что данные тактики используются участниками молодежных групп во всех ток-шоу для защиты «своих» от «чужих». Ниже приводятся наиболее интересные примеры, где в одном интервью гости один за другим пытаются использовать практически все тактики. На перлокутивный эффект влияет излишняя эмоциональность, категоричность или неуверенность, характерная молодежи, что выражается и вербально.

В выпуске «Техника молодежи» российского ток-шоу «Пусть говорят» обсуждается тема убийства мужчины 35 лет. Героиня передачи, обвиняемая – девочка Аня 15 лет, увлекающаяся боевыми искусствами. В аудитории и среди экспертов масса негативных высказываний и возмущения. В качестве гостя приглашается друг девочки Дима 14 лет. Подросток показывает ситуацию со своей позиции, делает попытки оправдать подругу.

Пример1

Малахов:	(1)	…. может быть …э (0.2) как говорят, если Аня занимается спортом да?
	(2)	Может быть там как раз они и собираются, что видят этих алкашей, и там отлично отрабатывать удары?
Дима:	(3)	Не::: …(0.2) > Она вообще никогда не дралась <
	(4)	она спокойная вроде такая, неагрессивная такая, (0.2) нормальная
Малахов:	(5)	>Хорошо<. А насколько сильная Аня?
	(6)	А вот если бы вы дрались, она бы тебя поборола?
Дима	(7)	Вряд ли.
	(8)	Ну не может девочка побороть мужчину (0,2)
	(9)	Неизвестно же, что было с мужчиной до этого…(0.2)
	(10)	Никто не знает. Может его до этого уже кто-то ударил…..

Подросток пытается использовать все возможные тактики для защиты подруги один за другим. Однако во всех тактиках подводит неуверенность (возможно в силу волнения перед аудиторией), неоправданные паузы.

(3) [...] *вообще никогда не дралась* [...] Гость пытается использовать тактику отрицания обвинения. Данная характеристика героини звучит слишком категорично. Аргумент также неправдоподобен, так как в начале передачи говорится о том, что Аня серьезно увлекается боевыми искусствами.

(4) [...] *она спокойная вроде такая, неагрессивная такая, (0.2) нормальная*. Мы относим это к тактике восхваления дискредитируемого. Подросток приводит положительные качества героини, противоречащие обвинениям. Но единственное эффектное прилагательное, которое он может привести – это «спокойная». Далее следуют менее сильные прилагательные «неагрессивная» (вместо «мягкая», «деликатная», «добрая», что звучало бы более убедительно), «нормальная», что является больше оценкой нейтральной. Неубедительность также подтверждает сам ведущий шоу, который перебивает гостя на последнем слове и переходит к более прямому вопросу.

(9), (10). [...] *Неизвестно же, что было с мужчиной до этого* [...] Подросток использует имплицитно тактику перевода вины на других лиц. Он намекает на то, что настоящей причиной смерти мужчины, скорее всего, являются удары других неизвестных лиц, а удары Ани не могли быть главной причиной.

Перлокутивный эффект аргументов подростка оказывается слабым: информация о нападении вызвала больше вопросов и обвинений со стороны аудитории и экспертов.

В ток-шоу «Прямой эфир с Михаилом Зеленским» (выпуск «Живые куклы) обсуждаются две девушки, которые сделали огромное количество пластических операций для достижения идеала красоты. Одна из них – 22-летняя Кристина Рей, вошедшая в Книгу рекордов Гиннеса за самые большие губы в мире. Аудитория обвиняет ее во вредительстве своему здоровью. В защиту Кристины выступает ее сестра, 25-летняя Ирина, которая начинает свой рассказ со следующих фраз:

Пример 2

Зеленецкий:	(1)	[...] Как Вы отнеслись к вот этим всем...
	(2)	забавам в кавычках... Кристины
Ирина:	(3)	Но это же не в один день произошло
Зеленецкий:	(4)	Я понимаю...
Ирина:	(5)	Она всегда была такой неординарной девочкой,
	(6)	необычной <с самого рождения>.
	(7)	Даже... нет скажу больше, у нас изначально...
	(8)	родители такие... очень...
	(9)	Ну вот, например, ваша мама красит волосы если,
	(10)	вы же к этому как-то привыкаете, вы не реагируете,
	(11)	для вас это не дико.
	(12)	У нас изначально очень колоритный папа..
	(13)	он выглядит да... моложе своих лет.
	(14)	И он весь изрисован татуировками…
	(15)	Кристина... она всегда выделялась. Всегда.
	(16)	Она очень творческая...

В ход идет тактика восхваления дискредитируемого. Если гости из зала используют по поводу Кристины такие прилагательные, как «странная», «ненормальная», «больная», Ирина заменяет эти слова прилагательными «неординарная», «необычная», «творческая», фразой «она всегда выделялась». Она вкладывает в это оттенки гордости, положительного отношения к образу жизни Кристины.

Тактика контробвинения активно реализуется молодым человеком следующей героини программы Олеси Малибу, 23 лет, которая увеличила множество частей тела при помощи пластической хирургии. Молодой человек Владимир пытается выбирать наиболее приемлемые для передачи ругательства в ответ на атаки бывшего одноклассника Олеси.

Пример 3

Владимир:	(1)	Крыса – он!!! Че он так обзывает ваще девушку мою...
Зеленецкий:	(2)	Это называли в детстве так
Владимир:	(3)	Ну и что? Мне неприятно,
	(4)	когда мою девушку так обзывает какой-то урод,
	(5)	приходит и че-то тут базарит еще.
	(6)	Ты на себя посмотри!
Зритель из зала:	(7)	Да ты посмотри на нее!
	(8)	Как ты на ней женишься?
	(9)	Она же вся силиконовая... Даже родить не сможет!
Владимир:	(10)	Ты, волосатый! Ваще иди отсюда... Обезьяна!

Владимир вместо серьезных, весомых аргументов в оправдание своей девушки предпочитает контратаку на тех, кто пытается ее дискредитировать. Здесь можно наблюдать элементы высокой эмоциональности данной возрастной группы.

В защиту Олеси выступает и первая героиня программы Кристина.

Пример 4

Зеленецкий:	(1)	Кристина, насколько я вот услышал, да...
	(2)	ты понимаешь, о чем говорит Олеся, да?
	(3)	в школе гнобят... и тебе тоже было трудно...
Кристина:	(4)	Меня гнобили всю жизнь...
	(5)	за мой внутренний мир
	(6)	потому что я была умней всех людей всю жизнь
	(7)	Они меня не понимали
	(8)	ну то есть я всегда опережала время и развитие
	(9)	И все меня считали тупой
	(10)	потому что я была умной на самом деле
	(11)	и вооот... меня не принимали тоже
	(12)	Я понимаю Олесю
	(13)	и Слава Богу, что гнобили.
	(14)	потому что человек реально достиг зато чего-то...

Кристина пытается переложить вину их общего образа жизни с Олесей на третьих лиц: на общество, бывших одноклассников, окружающих ровесников. Фрагментарными мыслями, жаргоном *гнобили* она ведет к мысли, что комплекс неполноценности им привили окружающие. Тактика перевода обвинения часто используется молодежью.

Аудиторией наиболее адекватно воспринимается именно последний иллокутивный акт в защиту Олеси. Несмотря на жаргонизмы, публика аплодирует Кристине, одобряя ее поступок.

Итак, в любом ток-шоу с участием молодежи представители данной возрастной группы обычно подвергаются критике. Защита представителей своей возрастной группы объясняется чувством принадлежности человека к группе, к определенному кругу. В вышеперечисленных примерах эта группа

друзей обвиняемой девочки, группа родственников, группа единомышленников и людей, разделяющих единый образ жизни. Но прежде всего, они объединены возрастной группой, принадлежностью к одному поколению, что выражается и в их эмоциональности, и в употреблении одного и того же сленга, в категоричности восприятия мира, четкого разделения на «своих» и «чужих». Коммуникативная стратегия вербальной защиты в молодежном дискурсе отчетливо выражается с помощью таких тактик, как восхваление дискредитируемого, отрицание обвинений, перевод обвинений на других лиц, а также тактика контробвинения. Они имеют различный перлокутивный эффект — в зависимости от самого участника коммуникативной ситуации, от правильности использования речевых актов.

Библиография

BULLON, S. (2006), Longman Dictionary of Contemporary English. New Jersey.

Van DIJK, T./KINTCH, W. (1983), Strategies of Discourse Comprehension. New York.

ВАКУРОВА, Н. В./МОСКОВКИН, Л. И. (1997), Типология жанров современной экранной продукции. Учебное пособие. Москва.

ВЕРЕЩАГИН, Е. М./ КОСТОМАРОВ, В. Г. (1999), В поисках новых путей развития Лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. Москва.

ГАББАСОВА, Д. З. (2005), Телевизионный диалог ток-шоу немецкого и казахстанского телевидения. Автореферат диссертации. Алматы.

ЗАЛЕГДИНОВА, А. Р. (2013), Коммуникативные стратегии и тактики в дискурсивном пространстве ток-шоу. Казань.

КАРАСИК, В. И. (2002), Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград.

КИМ, М. Н. (2001), Технология создания журналистского произведения. Санкт-Петербург.

КУЗНЕЦОВ, Г. В. (1998), Ток-шоу: неизвестный жанр. Москва.

Communication Strategy of Verbal Defense and its Tactics in Youth Discourse

The article examines youth discourse, its age and social features in popular TV genre talk show. Each participant of the show has his/her own function and exact part prepared by the authors. According to the talk show analysis, it was defined that 12-29 year-old participants are mostly presented as victims of every case, as accused people who are the subject of discussion of the public, criticized by experts and audience. Thus, in most cases the youth follow the communication strategy of verbal defense, and particularly inter-defense of the members of their own peer-group. As a result, we have defined precise four tactics of the communication strategy of verbal defense: tactics of praising a discredited person, tactics of opposing the accusation, tactics of transmitting the accusation to other parties, tactics of counter-accusation.